

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

संयुत्तनिकाये

सगाथावग्गटीका

गन्थारम्भकथावण्णना

१. संवण्णनारम्भे रतनत्तयवन्दना संवण्णेत्तब्बस्स धम्मस्स पभवनिस्सयविसुद्धिपटिवेदनत्थं, तं पन धम्मसंवण्णनासु विञ्चूनं बहुमानुष्पादनत्थं, तं सम्मदेव तेसं उग्गहणधारणादिवक्कमलद्भब्बाय सम्मापटिपत्तिया सब्बहितसुखनिष्पादनत्थन्ति । अथ वा मङ्गलभावतो, सब्बकिरियासु पुब्बकिच्चभावतो, पण्डितेहि समाचरितभावतो, आयतिं परेसं दिट्ठानुगतिआपज्जनतो च संवण्णनायं रतनत्तयपणामकिरियाति । अथ वा रतनत्तयपणामकरणं पूजनीयपूजापुञ्जविसेसनिब्बत्तनत्थं, तं अत्तनो यथालब्धसम्पत्तिनिमित्तकस्स कम्मस्स बलानुष्पदानत्थं, अन्तरा च तस्स असंकोचापनत्थं, तदुभयं अनन्तरायेन अट्ठकथाय परिसमापनत्थन्ति इदमेव च पयोजनं आचरियेन इधाधिप्पेतं । तथा हि वक्खति “इति मे पसन्नमतिनो...पे... तस्सानुभावेना”ति । वत्थुत्तयपूजा हि निरतिसयपुञ्जक्खेत्तसंबुद्धिया अपरिमेय्यपभावो पुञ्जातिसयोति बहुविधन्तरायेपि लोकसन्निवासे अन्तरायनिबन्धनसकलसंकिलेसविद्धंसनाय पहाति, भयादिउपद्ववच्च निवारति । यथाह “पूजारहे पूजयतो”तिआदि (ध० प० १९५; अप० थेर १.१०.१), तथा “ये, भिक्खवे, बुद्धे पसन्ना, अगगे ते पसन्ना, अगगे खो पन पसन्नानं अगगो विपाको होती”तिआदि (इतिवु० ९०) ।

“बुद्धोति कित्तयन्तस्स, काये भवति या पीति ।

वरमेव हि सा पीति, कसिणेनपि जम्बुदीपस्स ।

धम्मोति...पे... , सङ्गोति...पे... , जम्बुदीपस्सा”ति ॥ (दी० नि० अट्ठ० १.६) ।

तथा “यस्मिं, महानाम, समये अरियसावको तथागतं अनुस्सरति, नेवस्स तस्मिं समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति, न दोस... पे... न मोहपरियुद्धितं चित्तं होती”तिआदि (अ० नि० ६.१०; ११.११) । “अरञ्जे रुक्खमूले वा...पे... भयं वा छम्भितत्तं वा लोमहंसो न हेस्सती”ति (सं० नि० १.२४९) च ।

तत्थ यस्स वत्थुत्तयस्स वन्दनं कत्तुकामो, तस्स गुणातिसययोगसन्दस्सनत्थं “करुणासीतलहदय”न्तिआदिना गाथत्तयमाह । गुणातिसययोगेन हि वन्दनारहभावो, वन्दनारहे च कता वन्दना यथाधिप्पेतं पयोजनं साधेतीति । तत्थ यस्सा देसनाय संवण्णनं कत्तुकामो, सा न विनयदेसना विय करुणाप्पधाना, नापि अभिधम्मदेसना विय पञ्चाप्पधाना, अथ खो करुणापञ्चाप्पधानाति तदुभयप्पधानमेव ताव सम्मासम्बुद्धस्स थोमनं कातुं तम्मूलकत्ता सेसरतनानं “करुणासीतलहदय”न्तिआदि वुत्तं । तत्थ किरतीति करुणा, परदुक्खं विक्खिपति अपनेतीति अत्थो । अथ वा किणातीति करुणा, परदुक्खे सति कारुणिकं हिंसति विबाधतीति अत्थो । परदुक्खे सति साधूनां कम्पनं हृदयखेदं करोतीति वा करुणा । अथ वा कमिति सुखं, तं रुन्धतीति करुणा । एसा हि परदुक्खापनयनकामतालक्खणा अत्तसुखनिरपेक्खताय कारुणिकानं सुखं रुन्धति विबन्धतीति अत्थो । करुणाय सीतलं करुणासीतलं, करुणासीतलं हृदयं अस्साति करुणासीतलहदयो, तं करुणासीतलहदयं ।

तत्थ किञ्चापि परेसं हितोपसंहारसुखादिअपरिहानिच्छनसभावताय, ब्यापादारतीनं उजुविपच्चनीकताय च सत्तसन्तानगतसन्तापविच्छेदनाकारपवत्तिया मेत्तामुदितानम्पि चित्तसीतलभावकारणता उपलब्धति, तथापि परदुक्खापनयनाकारप्पवत्तिया परूपतापासहनरसा अविहिंसाभूता करुणाव विसेसेन भगवतो चित्तस्स चित्तपस्सद्धि विय सीतिभावनिमित्तन्ति वुत्तं “**करुणासीतलहृदय**”न्ति । करुणामुखेन वा मेत्तामुदितानम्पि हृदयसीतलभावकारणता वुत्ताति दट्ठब्बा ।

अथ वा छअसाधारणजाणविसेसनिबन्धनभूता सातिसयं निरवसेसञ्च सब्बज्जुतज्जाणं विय सविसयव्यापिताय महाकरुणाभावमुपगता करुणाव भगवतो अभिसयेन हृदयसीतलभावहेतूति आह “**करुणासीतलहृदय**”न्ति ।

अथ वा सतिपि मेत्तामुदितानं सातिसये हृदयसीतिभावनिबन्धनत्ते सकलबुद्धगुणविसेसकारणताय तासम्पि कारणन्ति करुणाव भगवतो “हृदयसीतलभावकारण”न्ति वुत्ता । करुणानिदाना हि सब्बेपि बुद्धगुणा, करुणानुभावनिब्वापियमानसंसारदुक्खसन्तापस्स हि भगवतो परदुक्खापनयनकामताय अनेकानिपि असङ्ख्येय्यानि कप्पानं अकिलन्तरूपस्सेव निरवसेसबुद्धकरधम्मसम्भरणनियतस्स समधिगतधम्माधिपतेय्यस्स च सन्निहितेसुपि सत्तसङ्घाटसमुपनीतहृदयूपतापनिमित्तेसु न ईसकम्पि चित्तसीतिभावस्स अज्जथत्तमहोसीति । एतस्मिञ्च अत्थविकप्पे तीसुपि अवत्थासु भगवतो करुणा सङ्गहिताति दट्ठब्बा ।

पजानातीति **पज्जा**, यथासभावं पकारेहि पटिविज्जतीति अत्थो । पज्जाव जेय्यावरणप्पहानतो पकारेहि धम्मसभावजोतनट्टेन पज्जोतीति **पज्जापज्जोतो** । सवासनप्पहानतो विसेसेन हतं समुग्घाटितं **विहतं** । पज्जापज्जोतेन विहतं **पज्जापज्जोतविहतं** । मुहन्ति तेन, सयं वा मुहति, मोहनमत्तमेव वा तन्ति **मोहो**, अविज्जा । स्वेव विसयसभावपटिच्छादनकरणतो अन्धकारसरिक्खताय तमो वियाति **तमो** । पज्जापज्जोतविहतो मोहतमो एतस्साति **पज्जापज्जोतविहतमोहतमो**, तं पज्जापज्जोतविहतमोहतमं । सब्बेसम्पि हि खीणासवानं सतिपि पज्जापज्जोतेन अविज्जन्धकारस्स विहतभावे सद्धाधिमुत्तेहि विय दिट्ठिप्पत्तानं सावकेहि पच्चेकसम्बुद्धेहि च सवासनप्पहानेन सम्मासम्बुद्धानं किलेसप्पहानस्स विसेसो विज्जतीति सातिसयेन अविज्जाप्पहानेन भगवन्तं थोमेन्तो आह “**पज्जापज्जोतविहतमोहतम**”न्ति ।

अथ वा अन्तरेन परोपदेसं अत्तनो सन्ताने अच्चन्तं अविज्जन्धकारविगमस्स निब्वत्तितत्ता, तथा सब्बज्जुताय बलेसु च वसीभावस्स समधिगतत्ता, परसन्ततियञ्च धम्मदेसनातिसयानुभावेन सम्मदेव तस्स पवत्तितत्ता भगवाव विसेसतो मोहतमविगमेन थोमेतब्बोति आह “**पज्जापज्जोतविहतमोहतम**”न्ति । इमस्मिञ्च अत्थविकप्पे “पज्जापज्जोतो”ति पदेन भगवतो पटिवेधपज्जा विय देसनापज्जापि सामज्जनिद्देसेन, एकसेसनयेन वा सङ्गहिताति दट्ठब्बा ।

अथ वा भगवतो जाणस्स जेय्यपरियन्तिकत्ता सकलजेय्यधम्मसभाववबोधनसमत्थेन अनावरणजाणसङ्घातेन पज्जापज्जोतेन सब्बजेय्यधम्मसभावच्छादकस्स मोहन्धकारस्स विधमितत्ता अनज्जसाधारणो भगवतो मोहतमविनासोति कत्वा वुत्तं “**पज्जापज्जोतविहतमोहतम**”न्ति । एत्थ च मोहतमविधमनन्ते अधिगतत्ता अनावरणजाणं कारणूपचारेन ससन्ताने मोहतमविधमनन्ति दट्ठब्बं । अभिनीहारसम्पत्तिया सवासनप्पहानमेव हि किलेसानं जेय्यावरणपहानन्ति, परसन्ताने पन मोहतमविधमनस्स कारणभावतो फलूपचारेन अनावरणजाणं “मोहतमविधमन”न्ति वुच्चतीति ।

किं पन कारणं अविज्जासमुग्घातोयेवेको पहानसम्पत्तिवसेन भगवतो थोमनानिमित्तं गह्कति, न पन सातिसयं

निरवसेसकिलेसपहानन्ति? तप्पहानवचनेनेव तदेकट्टताय सकलसंकिलेसगणसमुग्घातस्स जोतितभावतो । न हि सो तादिसो किलेसो अत्थि, यो निरवसेसअविज्जाप्पहानेन न पहीयतीति ।

अथ वा विज्जा विय सकलकुसलधम्मसमुप्पत्तिया निरवसेसाकुसलधम्मनिब्बत्तिया संसारप्पवत्तिया च अविज्जा पधानकारणन्ति तब्बिघातवचनेन सकलसंकिलेसगणसमुग्घातो वुत्तो एव होतीति वुत्तं “पज्जापज्जोतविहतमोहतम”न्ति ।

नरा च अमरा च **नरामरा**, सह नरामरेहीति **सनरामरो**, सनरामरो च सो लोको चाति **सनरामरलोको**, तस्स गरूति **सनरामरलोकगरु**, तं सनरामरलोकगरुं । एतेन देवमनुस्सानं विय तदवसिद्धसत्तानम्पि यथारहं गुणविसेसावहताय भगवतो उपकारतं दस्सेति । न चेत्थ पधानाप्पधानभावो चोदेतब्बो । अज्जो हि सद्दक्कमो, अज्जो अत्थक्कमो । एदिसेसु हि समासपदेसु पधानम्पि अप्पधानं विय निद्विसीयति यथा “सराजिकाय परिसाया”ति (अप० अट्ठ० १.१.८२) । कामज्चेत्थ सत्तसङ्खारोकासवसेन तिविधो लोको, गरुभावस्स पन अधिप्पेतत्ता गरुकरणसमत्थस्सेव सत्तलोकस्स वसेन अत्थो गहेतब्बो । सो हि लोकीयन्ति एत्थ पुज्जपापानि तब्बिपाको चाति “लोको”ति वुच्चति । अमरगगहणेन चेत्थ उपपत्तिदेवा अधिप्पेता ।

अथ वा समूहत्थो **लोक**-सद्वो समुदायवसेन लोकीयति पज्जापीयतीति । सह नरेहीति **सनरा**, सनरा च ते अमरा चाति **सनरामरा**, तेसं लोकोति **सनरामरलोको**ति पुरिमनयेनेव योजेतब्बं । अमर-सद्देन चेत्थ विसुद्धिदेवापि सङ्गहन्ति । ते हि मरणाभावतो परमत्थतो अमरा, नरामरानंयेव गहणं उक्कट्टनिद्वेसवसेन यथा “सत्था देवमनुस्सान”न्ति (दी० नि० १.१५७) । तथा हि सब्बानत्थपरिहरणपुब्बङ्गमाय निरवसेसहितसुखविधानतप्पराय निरतिसयाय पयोगसम्पत्तिया सदेवमनुस्साय पजाय अच्चन्तमुपकारिताय अपरिमितनिरुपमप्पभावगुणविसेससमङ्गिताय च सब्बसत्तुत्तमो भगवा अपरिमाणसु लोकधातूसु अपरिमाणानं सत्तानं उत्तमं गारवट्ठानं । तेन वुत्तं “**सनरामरलोकगरु**”न्ति ।

सोभनं गतं गमनं एतस्साति **सुगतो** । भगवतो हि वेनेय्यजनुपसङ्कमनं एकन्तेन तेसं हितसुखनिष्पादनतो सोभनं, तथा लक्खणानुब्यञ्जनपटिमण्डितरूपकायताय दुतविलम्बितखलितानुकट्टननिष्पीळनुक्कुटिककुटिलाकुलतादि-
दोसरहितमवहसितराजहंसवसभवारणमिगराजगमनं कायगमनं जाणगमनञ्च
विपुलनिम्मलकरुणासतिवीरियादिगुणविसेससहितमभिनीहारतो याव महाबोधि निरवज्जताय सोभनमेवाति ।

अथ वा सयम्भूजाणेन सकलमपि लोकं परिज्जाभिसमयवसेन परिजानन्तो जाणेन सम्मा गतो अवगतोति **सुगतो**, तथा लोकसमुदयं पहानाभिसमयवसेन पजहन्तो अनुप्पत्तिधम्मं आपादेन्तो सम्मा गतो अतीतोति **सुगतो**, लोकनिरोधं निब्बानं सच्छिकिरियाभिसमयवसेन सम्मा गतो अधिगतोति **सुगतो**, लोकनिरोधगामिनिं पटिपदं भावनाभिसमयवसेन सम्मा गतो पटिपन्नोति **सुगतो** । “सोतापत्तिमग्गेन ये किलेसा पहीना, ते किलेसे न पुनेति न पच्चेति न पच्चागच्छतीति सुगतो”तिआदिना नयेन (महानि० ३८) अयमत्थो विभावेतब्बोति ।

अथ वा सुन्दरं ठानं सम्मासम्बोधिं, निब्बानमेव वा गतो अधिगतोति **सुगतो** । यस्मा वा भूतं तच्छं अत्थसंहितं वेनेय्यानं यथारहं कालयुत्तमेव च धम्मं भासति, तस्मा सम्मा गदति वदतीति **सुगतो** द-कारस्स त-कारं कत्वा । इति सोभनगमनतादीहि **सुगतो**, तं सुगतं ।

पुञ्जपापकेहि उपपज्जनवसेन गन्तब्बतो गतियो, उपपत्तिभवविसेसा । ता पन निरयादिवसेन पञ्चविधा । ता हि सकलस्सपि भवगामिकम्मस्स अरियमग्गाधिगमेन अविपाकारहभावकरणेन निवत्तितत्ता भगवा पञ्चहिपि गतीहि सुद्धु मुत्तो विसंयुत्तोति आह “गतिविमुत्त”न्ति । एतेन भगवतो कत्थचिपि अपरियापन्नतं दस्सेति, यतो भगवा “देवातिदेवो”ति वुच्चति । तेनाह —

“येन देवूपपत्यस्स, गन्धब्बो वा विहङ्गमो ।
यक्खत्तं येन गच्छेय्यं, मनुस्सत्तञ्च अब्बजे ।
ते मय्हं आसवा खीणा, विद्धस्ता विनळीकता”ति ॥ (अ० नि० ४.३६) ।

तंतंगतिसंवत्तनकानज्झि कम्मकिलेसानं अग्गमग्गेन बोधिमूलेयेव सुप्पहीनत्ता नत्थि भगवतो गतिपरियापन्नताति अच्चन्तमेव भगवा सब्बभवयोनिगतिविज्जाणट्ठितिसत्तावाससत्तनिकायेहि सुपरिमुत्तो । तं गतिविमुत्तं । वन्देति नमामि, थोमेमीति वा अत्थो ।

अथ वा गतिविमुत्तन्ति अनुपादिसेसनिब्बानधातुप्पत्तिया भगवन्तं थोमेति । एत्थ हि द्वीहि आकारेहि भगवतो थोमना वेदितब्बा अत्तहितसम्पत्तितो परहितपटिपत्तितो च । तेसु अत्तहितसम्पत्ति अनावरणजाणाधिगमतो, सवासनानं सब्बेसं किलेसानं अच्चन्तपहानतो, अनुपादिसेसनिब्बानप्पत्तितो च वेदितब्बा । परहितपटिपत्ति लाभसक्कारादिनिरपेक्खचित्तस्स सब्बदुक्खनिय्यानि कधम्मदेसनतो, विरुद्धेसुपि निच्चं हितज्झासयवसेन जाणपरिपाककालागमनतो च । सा पनेत्थ आसयतो पयोगतो च दुविधा परहितपटिपत्ति, तिविधा च अत्तहितसम्पत्ति पकासिता होति, कथं? “करुणासीतलहदय”न्ति एतेन आसयतो परहितपटिपत्ति, सम्मागदनत्थेन सुगत-सद्देन पयोगतो परहितपटिपत्ति, “पञ्जापज्जोतविहतमोहतमं गतिविमुत्त”न्ति एतेहि चतुसच्चपटिवेधत्थेन च सुगत-सद्देन तिविधापि अत्तहितसम्पत्ति, अवसिद्धत्थेन तेन “पञ्जापज्जोतविहतमोहतम”न्ति एतेन च सब्बापि अत्तहितसम्पत्ति परहितपटिपत्ति पकासिता होतीति ।

अथ वा तीहि आकारेहि भगवतो थोमना वेदितब्बा — हेतुतो फलतो उपकारतो च । तत्थ हेतु महाकरुणा, सा पठमपदेन दस्सिता । फलं चतुब्बिधं जाणसम्पदा पहानसम्पदा आनुभावसम्पदा रूपकायसम्पदा चाति । तासु जाणपहानसम्पदा दुतियपदेन सच्चपटिवेधत्थेन च सुगत-सद्देन पकासिता होन्ति, आनुभावसम्पदा पन ततियपदेन, रूपकायसम्पदा यथावुत्तकायगमनसोभनत्थेन सुगत-सद्देन लक्खणानुब्यञ्जनपारिपूरिया विना तदभावतो । उपकारो अनन्तरं अबाहिरं करित्वा तिविधयानमुखेन विमुत्तिधम्मदेसना । सो सम्मागदनत्थेन सुगत-सद्देन पकासितो होतीति वेदितब्बं ।

तत्थ “करुणासीतलहदय”न्ति एतेन सम्मासम्बोधिया मूलं दस्सेति । महाकरुणाय सञ्चोदितमानसो हि भगवा संसारपङ्कतो सत्तानं समुद्धरणत्थं कताभिनीहारो अनुपुब्बेन पारमियो पूरेत्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अधिगतोति करुणा सम्मासम्बोधिया मूलं । “पञ्जापज्जोतविहतमोहतम”न्ति एतेन सम्मासम्बोधिं दस्सेति । अनावरणजाणपदट्ठानज्झि मग्गजाणं, मग्गजाणपदट्ठानञ्च अनावरणजाणं सम्मासम्बोधीति वुच्चतीति । सम्मागमनत्थेन सुगत-सद्देन सम्मासम्बोधिया पटिपत्तिं दस्सेति लीनुद्धच्चपटिट्ठानायूहनकामसुखल्लिकत्तकिलमथानुयोग-सस्सतुच्छेदाभिनिवेसादि-अन्तद्वयरहिताय करुणापञ्जापरिग्गहिताय मज्झिमाय पटिपत्तिया पकासनतो सुगत-सद्दस्स । इतरेहि सम्मासम्बोधिया पधानाप्यधानभेदं पयोजनं दस्सेति । संसारमहोघतो सत्तसन्तारणज्हेत्थ पधानं पयोजनं, तदज्जमप्पधानं । तेसु पधानेन परहितपटिपत्तिं दस्सेति, इतरेन अत्तहितसम्पत्तिं, तदुभयेन अत्तहिताय पटिपन्नादीसु चतूसु पुग्गलेसु भगवतो चतुत्थपुग्गलभावं दस्सेति । तेन च

अनुत्तरदक्खिण्येयभावं, उत्तमवन्दनीयभावं, अत्तनो च वन्दनकिरियाय खेतङ्गतभावं दस्सेति ।

एत्थ च करुणागहणेन लोकियेसु महग्गतभावप्पत्तासाधारणगुणदीपनतो भगवतो सब्बलोकियगुणसम्पत्ति दस्सिता होति, पज्जागहणेन सब्बज्जुतज्जाणपदट्टानमग्गजाणदीपनतो सब्बलोकित्तरगुणसम्पत्ति । तदुभयग्गहणसिद्धो हि अत्थो “सनरामरलोकगरु”न्तिआदिना विपज्जीयतीति । करुणागहणेन च उपगमनं निरुपक्किलेसं दस्सेति, पज्जागहणेन अपगमनं । तथा करुणागहणेन लोकसमज्जानुरूपं भगवतो पवत्तिं दस्सेति लोकवोहारविसयत्ता करुणाय, पज्जागहणेन समज्जाय अनतिधावनं । सभावानवबोधेन हि धम्मनं समज्जं अतिधावित्वा सत्तादिपरामसनं होतीति । तथा करुणागहणेन महाकरुणासमापत्तिविहारं दस्सेति, पज्जागहणेन तीसु कालेसु अप्पटिहतजाणं चतुसच्चजाणं चतुपटिसम्भिदाजाणं चतुवेसारज्जजाणं, करुणागहणेन महाकरुणासमापत्तिजाणस्स गहितत्ता सेसाधारणजाणानि छ अभिज्जा अट्टसु परिसासु अकम्पनजाणानि दस बलानि चुदस बुद्धजाणानि सोळस जाणचरिया अट्टारस बुद्धधम्मा चतुचत्तालीस जाणवत्थूनि सत्तसत्तति जाणवत्थूनीति एवमादीनं अनेकेसं पज्जापभेदानं वसेन जाणचारं दस्सेति । तथा करुणागहणेन चरणसम्पत्तिं, पज्जागहणेन विज्जासम्पत्तिं । करुणागहणेन अत्ताधिपतिता, पज्जागहणेन धम्माधिपतिता । करुणागहणेन लोकनाथभावो, पज्जागहणेन अत्तनाथभावो । तथा करुणागहणेन पुब्बकारिभावो, पज्जागहणेन कतज्जुता । करुणागहणेन अपरन्तपता, पज्जागहणेन अनत्तन्तपता । करुणागहणेन वा बुद्धकरधम्मसिद्धि, पज्जागहणेन बुद्धभावसिद्धि । तथा करुणागहणेन परेसं तारणं, पज्जागहणेन सयं तारणं । तथा करुणागहणेन सब्बसत्तेसु अनुग्गहचित्तता, पज्जागहणेन सब्बधम्मेसु विरत्तचित्तता दस्सिता होति ।

सब्बेसज्ज बुद्धगुणानं करुणा आदि तन्निदानभावतो, पज्जा परियोसानं ततो उत्तरि करणीयाभावतो । इति आदिपरियोसानदस्सनेन सब्बे बुद्धगुणा दस्सिता होन्ति । तथा करुणागहणेन सीलक्खन्धपुब्बङ्गमो समाधिक्खन्धो दस्सितो होति । करुणानिदानज्हि सीलं ततो पाणातिपातादिविरतिप्पवत्तितो, सा च ज्ञानत्तयसम्पयोगिनीति । पज्जावचनेन पज्जाक्खन्धो । सीलज्ज सब्बबुद्धगुणानं आदि, समाधि मज्झे, पज्जा परियोसानन्ति एवम्पि आदिमज्झपरियोसानकल्याणदस्सनेन सब्बे बुद्धगुणा दस्सिता होन्ति नयतो दस्सितत्ता । एसो एव हि निरवसेसतो बुद्धगुणानं दस्सनुपायो, यदिदं नयग्गहणं, अज्जथा को नाम समत्थो भगवतो गुणे अनुपदं निरवसेसतो दस्सेतुं । तेनेवाह —

“बुद्धोपि बुद्धस्स भण्येय वण्णं,
कप्पम्पि चे अज्जमभासमानो ।
खीयेथ कप्पो चिरदीघमन्तरे,
वण्णो न खीयेथ तथागतस्सा”ति ॥ (दी० नि० अट्ठ० १.३०४; ३.१४१; म० नि० अट्ठ० ३.४२५; उदा० ५३; बु० वं० अट्ठ० ४.५; चरिया० अट्ठ० निदानकथा, पकिण्णककथा; अप० २.७.२०) —

तेनेव च आयस्मता सारिपुत्तत्थेरेनपि बुद्धगुणपरिच्छेदनं पति अनुयुत्तेन “नो हेतं, भन्ते”ति पटिक्खित्वा “अपि च मे, भन्ते, धम्मन्वयो विदितो”ति (दी० नि० २.१४६) वृत्तं ।

२. एवं सङ्खेपेन सकलसब्बज्जुगुणेहि भगवन्तं अभित्थवित्वा इदानि सद्धम्मं थोमेतुं “बुद्धोपी”तिआदिमाह । तत्थ बुद्धोति कत्तुनिद्देसो । बुद्धभावन्ति कम्मनिद्देसो । भावेत्वा सच्छिकत्वाति च पुब्बकालकिरियानिद्देसो । यन्ति अनियमतो कम्मनिद्देसो । उपगतोति अपरकालकिरियानिद्देसो । वन्देति किरियानिद्देसो । तन्ति नियमनं । धम्मन्ति वन्दनकिरियाय कम्मनिद्देसो । गतमलं अनुत्तरन्ति च तब्बिसेसनं ।

तत्थ बुद्धसदस्स ताव — “बुद्धिज्ञता सच्चानीति बुद्धो, बोधेता पजायाति बुद्धो”ति आदिना निद्देसनयेन (महानि० १९२; चूळनि० पारायनत्थुतिगाथानिद्देस ९७) अत्थो वेदितब्बो । अथ वा सवासनाय अज्जाणनिद्दाय अच्चन्तविगमतो, बुद्धिया वा विकसितभावतो बुद्धवाति **बुद्धो** जागरणविकसनत्थवसेन । अथ वा कस्सचिपि जेय्यधम्मस्स अनवबुद्धस्स अभावेन जेय्यविसेसस्स कम्मभावेन अगगहणतो कम्मवचनिच्छाय अभावेन अवगमनत्थवसेनेव कत्तुनिद्देसो लब्भतीति बुद्धवाति **बुद्धो** यथा “दिक्खितो न ददाती”ति । अत्थतो पन पारमितापरिभावितो सयम्भूजाणेन सह वासनाय विहतविद्धस्तनिरवसेसकिलेसो महाकरुणा सब्बज्जुतज्जाणादिअपरिमेय्यगुणगणाधारो खन्धसन्तानो बुद्धो । यथाह — “बुद्धोति यो सो भगवा सयम्भू अनाचरियको पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेषु सामं सच्चानि अभिसम्बुद्धि । तत्थ च सब्बज्जुतं पत्तो बलेसु च वसीभाव”न्ति (महानि० १९२) । **अपि**-सद्दो सम्भावने । तेन “एवं गुणविसेसयुत्तो सोपि नाम भगवा”ति वक्खमानगुणे धम्मे सम्भावनं दीपेति । **बुद्धभावन्ति** सम्मासम्बोधिं । **भावेत्वा**ति उप्पादेत्वा वड्ढेत्वा च । **सच्छिकत्वा**ति पच्चक्खं कत्वा । **उपगतो**ति पत्तो, अधिगतोति अत्थो । एतस्स “बुद्धभाव”न्ति एतेन सम्बन्धो । **गतमलन्ति** विगतमलं, निद्दोसन्ति अत्थो । **वन्दे**ति पणमामि, थोमेमि वा । **अनुत्तरन्ति** उत्तररहितं, लोकुत्तरन्ति अत्थो । **धम्मन्ति** यथानुसिद्धं पटिपज्जमाने अपायतो संसारतो च अपतमाने धारेतीति **धम्मो** ।

अयज्हेत्थ सङ्केपत्थो — एवं विविधगुणगणसमन्नागतो बुद्धोपि भगवा यं अरियमग्गसङ्घातं धम्मं भावेत्वा फलनिब्बानसङ्घातं पन धम्मं सच्छिकत्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अधिगतो, तमेतं बुद्धानम्पि बुद्धभावहेतुभूतं सब्बदोसमलरहितं अत्तनो उत्तरितराभावेन अनुत्तरं पटिवेधसद्दम्मं नमामीति । परियत्तिसद्दम्मस्सपि तप्पकासनत्ता इह सङ्गहो दट्ठब्बो । अथ वा “अभिधम्मनयसमुद्धं अधिगच्छि, तीणि पिटकानि सम्मसी”ति च अट्ठकथायं वुत्तत्ता परियत्तिधम्मस्सपि सच्छिकिरियसम्मसनपरियायो लब्भतीति सोपि इह वुत्तो एवाति दट्ठब्बं ।

तथा “यं धम्मं भावेत्वा सच्छिकत्वा”ति च वुत्तत्ता बुद्धकरधम्मभूताहि पारमिताहि सह पुब्बभागे अधिसीलसिक्खादयोपि इह धम्म-सद्देन सङ्गहिताति वेदितब्बं । तापि हि मलपटिपक्खताय गतमला अनज्जसाधारणताय अनुत्तरा चाति । तथा हि सत्तानं सकलवट्ठदुक्खनिस्सरणत्थाय कतमहाभिनीहारो महाकरुणाधिवासपेसलज्झासयो पज्जाविसेसपरिधोतनिम्मलानं दानदमसज्जमादीनं उत्तमधम्मानं सतसहस्साधिकानि कप्पानं चत्तारि असङ्ख्येय्यानि सक्कच्चं निरन्तरं निरवसेसानं भावनापच्चक्खकरणेहि कम्मादीसु अधिगतवसिभावो अच्छरियाचिन्तेय्यमहानुभावो अधिसीलाधिचित्तानं परमुक्कंसपारमिपत्तो भगवा पच्चयाकारे चतुवीसतिकोटिसतसहस्समुखेन महावजिरजाणं पेसेत्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धोति ।

एत्थ च “भावेत्वा”ति एतेन विज्जासम्पदाय धम्मं थोमेति, “सच्छिकत्वा”ति एतेन विमुत्तिसम्पदाय । तथा पठमेन ज्ञानसम्पदाय, दुतियेन विमोक्खसम्पदाय । पठमेन वा समाधिसम्पदाय, दुतियेन समापत्तिसम्पदाय । अथ वा पठमेन खयेजाणभावेन, दुतियेन अनुप्पादेजाणभावेन । पुरिमेन वा विज्जूपमताय, दुतियेन वजिरूपमताय । पुरिमेन वा विरागसम्पत्तिया, दुतियेन निरोधसम्पत्तिया । तथा पठमेन निव्याणभावेन, दुतियेन निस्सरणभावेन । पठमेन वा हेतुभावेन, दुतियेन असङ्कतभावेन । पठमेन वा दस्सनभावेन, दुतियेन विवेकभावेन । पठमेन वा अधिपतिभावेन, दुतियेन अमतभावेन धम्मं थोमेति । अथ वा “यं धम्मं भावेत्वा बुद्धभावं उपगतो”ति एतेन स्वाक्खातताय धम्मं थोमेति, “सच्छिकत्वा”ति एतेन सन्दिट्ठिकताय । तथा पुरिमेन अकालिकताय, पच्छिमेन एहिपस्सिकताय । पुरिमेन वा ओपनेय्यिकताय, पच्छिमेन पच्चत्तं वेदितब्बताय धम्मं थोमेति । “गतमल”न्ति इमिना संकिलेसाभावदीपनेन धम्मस्स परिसुद्धतं दस्सेति । “अनुत्तर”न्ति एतेन अज्जस्स विसिद्धस्स अभावदीपनेन विपुलपरिपुण्णतं । पठमेन वा पहानसम्पदं धम्मस्स दस्सेति, दुतियेन सभावसम्पदं ।

भावेतब्बताय वा धम्मस्स गतमलभावो योजेतब्बो । भावनाबलेन हि सो दोसानं समुघातको होतीति । सच्छिकातब्बभावेन अनुत्तरभावो योजेतब्बो । सच्छिकिरियानिब्बत्तितो हि तत्तुत्तरिकरणीयाभावतो अनज्जसाधारणताय अनुत्तरोति । तथा “भावेत्वा”ति एतेन सह पुब्बभागसीलादीहि सेक्खा सीलसमाधिपज्जाक्खन्धा दस्सिता होन्ति । “सच्छिकत्वा”ति एतेन सह असङ्गताय धातुया असेक्खा सीलसमाधिपज्जाक्खन्धा दस्सिता होन्तीति ।

३. एवं सङ्खेपेनेव सब्बधम्मगुणोहि सद्दम्मं अभित्थवित्त्वा इदानीं अरियसङ्घं थोमेतुं “सुगतस्सा”ति आदिमाह । तत्थ सुगतस्साति सम्बन्धनिद्वेसो । तस्स “पुत्तान”न्ति एतेन सम्बन्धो । ओरसानन्ति पुत्तविसेसनं । मारसेनमथनानन्ति ओरसपुत्तभावे कारणनिद्वेसो । तेन किलेसपहानमेव भगवतो ओरसपुत्तभावे कारणं अनुजानातीति दस्सेति । अटुन्नन्ति गणनपरिच्छेदनिद्वेसो । तेन च सतिपि तेसं सत्तविसेसभावेन अनेकसहस्ससङ्काभावे इमं गणनपरिच्छेदं नातिवत्तन्तीति दस्सेति मग्गट्ठफलट्ठभावानतिवत्तनतो । समूहन्ति समुदायनिद्वेसो । अरियसङ्घन्ति गुणविसिद्धसङ्कातभावनिद्वेसो । तेन असतिपि अरियपुग्गलानं कायसामगियं अरियसङ्घभावं दस्सेति दिट्ठिसीलसामज्जेन संहतभावतो ।

तत्थ उरसि भवा जाता संबद्धा च ओरसा । यथा हि सत्तानं ओरसपुत्ता अत्तजातताय पितु सन्तकस्स दायज्जस्स विसेसेन भागिनो होन्ति, एवमेतेपि अरियपुग्गला सम्मासम्बुद्धस्स धम्मस्सवनन्ते अरियाय जातिया जातताय भगवतो सन्तकस्स विमुत्तिसुखस्स अरियधम्मरतनस्स च एकन्तभागिनोति ओरसा विय ओरसा । अथ वा भगवतो धम्मदेसनानुभावेनेव अरियभूमिं ओक्कममाना ओक्कन्ता च अरियसावका भगवतो उरेन वायामज्जिताभिजातिताय निप्परियायेन ओरसा पुत्ताति वत्तब्बतं अरहन्ति । सावकेहि पवत्तियमानापि हि धम्मदेसना “भगवतो धम्मदेसना”इच्चेव वुच्चति तम्मूलिकत्ता लक्खणादिविसेसाभावतो च ।

यदिपि अरियसावकानं अरियमग्गाधिगमसमये भगवतो विय तदन्तरायकरणत्थं देवपुत्तमारो, मारवाहिनी वा न एकन्तेन अपसादेति, तेहि पन अपसादेतब्बताय कारणे विमथिते तेपि विमथिता एव नाम होन्तीति आह “मारसेनमथनान”न्ति । इमस्मिं पनत्थे “मारमारसेनमथनान”न्ति वत्तब्बे मारसेनमथनानन्ति एकदेससरूपेकसेसो कतोति दट्ठब्बं । अथ वा खन्धाभिसङ्खारमारानं विय देवपुत्तमारस्सपि गुणमारणे सहायभावूपगमनतो किलेसबलकायो “सेना”ति वुच्चति । यथाह “कामा ते पठमा सेना”ति आदि (सु० नि० ४३८) । सा च तेहि दियट्ठसहस्सभेदा, अनन्तभेदा वा किलेसवाहिनी सतिधम्मविचयवीरियसमथादिगुणपहरणेहि ओधिसो विमथिता विहता विद्धस्ता चाति मारसेनमथना, अरियसावका । एतेन तेसं भगवतो अनुजातपुत्तं दस्सेति ।

आरकत्ता किलेसेहि, अनये न इरियनतो, अये च इरियनतो अरिया निरुत्तिनयेन । अथ वा सदेवकेन लोकेन सरणन्ति अरणीयतो उपगन्तब्बतो, उपगतानज्ज तदत्थसिद्धितो अरिया । अरियानं सङ्गोति अरियसङ्गो । अरियो च सो सङ्गो चाति वा अरियसङ्गो । भगवतो अपरभागे बुद्धधम्मरतनानम्पि समधिगमो सङ्गरतनाधीनोति अस्स अरियसङ्गस्स बहूपकारतं दस्सेतुं इधेव “सिरसा वन्दे”ति वुत्तन्ति दट्ठब्बं ।

एत्थ च “सुगतस्स ओरसानं पुत्तान”न्ति एतेन अरियसङ्गस्स पभवसम्पदं दस्सेति, “मारसेनमथनान”न्ति एतेन पहानसम्पदं सकलसंकिलेसपहानदीपनतो, “अटुन्नम्पि समूह”न्ति एतेन जाणसम्पदं मग्गट्ठफलट्ठभावदीपनतो । “अरियसङ्घ”न्ति एतेन पभवसम्पदं दस्सेति सब्बसङ्गानं अग्गभावदीपनतो । अथ वा सुगतस्स ओरसानं पुत्तानन्ति अरियसङ्गस्स विसुद्धनिस्सयभावदीपनं । मारसेनमथनानन्ति सम्माउज्जायसामीचिप्पटिपन्नभावदीपनं । अटुन्नम्पि समूहन्ति आहुनेय्यादिभावदीपनं । अरियसङ्घन्ति अनुत्तरपुज्जखेत्तभावदीपनं । तथा “सुगतस्स ओरसानं पुत्तान”न्ति एतेन

अरियसङ्घस्स लोकुत्तरसरणगमनसभावं दीपेति । लोकुत्तरसरणगमनेन हि ते भगवतो ओरसपुत्ता जाता । “मारसेनमथनान”न्ति एतेन अभिनीहारसम्पदाय सिद्धं पुब्बभागे सम्मापटिपत्तिं दस्सेति । कताभिनीहारा हि सम्मापटिपत्ता मारं मारपरिसं वा अभिविजिनन्ति । “अट्टन्नम्पि समूह”न्ति एतेन पटिविद्धस्तविपक्खे सेक्खासेक्खधम्मो दस्सेति पुग्गलाधिद्वानेन मग्गफलधम्मनं पकासितत्ता । “अरियसङ्घ”न्ति अग्गदक्खिण्येय्यभावं दस्सेति । सरणगमनञ्च सावकानं सव्वगुणानं आदि, सपुब्बभागपटिपदा सेक्खा सीलक्खन्धादयो मज्झे, असेक्खा सीलक्खन्धादयो परियोसानन्ति आदिमज्झपरियोसानकल्याणा सङ्घेपतो सब्बे अरियसङ्घगुणा पकासिता होन्ति ।

४. एवं गाथात्तयेन सङ्घेपतो सकलगुणसंकिन्तनमुखेन रतनत्तयस्स पणामं कत्वा इदानीं तं निपच्चकारं यथाधिप्पेते पयोजने परिणामेन्तो “इति मे”तिआदिमाह । तत्थ रतिजननट्टेन रतनं, बुद्धधम्मसङ्घा । तेसज्झि “इतिपि सो भगवा”तिआदिना यथाभूतगुणे आवज्जेन्तस्स अमताधिगमहेतुभूतं अनप्पकं पीतिपामोज्जं उप्पज्जति । यथाह —

“यस्मिं, महानाम, समये अरियसावको तथागतं अनुस्सरति, नेवस्स तस्मिं समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति, न दोसपरियुद्धितं चित्तं होति, न मोहपरियुद्धितं चित्तं होति, उज्जुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति तथागतं आरब्भ । उज्जुगतचित्तो खो पन, महानाम, अरियसावको लभति अत्थवेदं, लभति धम्मवेदं, लभति धम्मूपसंहितं पामोज्जं, पमुदितस्स पीति जायती”तिआदि (अ० नि० ६.१०; ११.११) ।

चित्तीकतादिभावो वा रतनट्टो । वुत्तज्हेतं —

“चित्तीकतं महग्घञ्च, अतुलं दुल्लभदस्सनं ।

अनोमसत्तपरिभोगं, रतनं तेन वुच्चती”ति ॥ (दी० नि० अट्ठ० २.३३; खु० पा० अट्ठ० ६.३; सु० नि० अट्ठ० २२६; महानि० अट्ठ० ५०) —

चित्तीकतभावादयो च अनज्जसाधारणा बुद्धादीसु एव लब्धन्तीति ।

वन्दनाव वन्दनामयं यथा “दानमयं सीलमय”न्ति । वन्दना चेत्थ कायवाचाचित्तेहि तिण्णं रतनानं गुणनिन्नता, थोमना वा । पुज्जभवफलनिब्बत्तनतो पुज्जं, अत्तनो सन्तानं पुनातीति वा । सुविहतन्तरायोति । सुट्ठु विहतन्तरायो । एतेन अत्तनो पसादसम्पत्तिया, रतनत्तयस्स च खेत्तभावसम्पत्तिया तं पुज्जं अत्थप्पकासनस्स उपघातकउपद्वानं विहनने समत्थन्ति दस्सेति । हुत्वाति पुब्बकालकिरिया । तस्स “अत्थं पकासयिस्सामी”ति एतेन सम्बन्धो । तस्साति यं रतनत्तयवन्दनामयं पुज्जं, तस्स । आनुभावेनाति बलेन ।

५. एवं रतनत्तयस्स निपच्चकारे पयोजनं दस्सेत्वा इदानीं यस्सा धम्मदेसनाय अत्थं संवण्णेत्तुकामो, तस्सा ताव गुणाभित्थवनवसेन उपज्जापनत्थं “संयुत्तवग्गपटिमण्डितस्सा”तिआदि वुत्तं, देवतासंयुत्तादिसंयुत्तेहि चेव नळवग्गादिवग्गेहि च विभूतितस्साति अत्थो । तत्थ “संयुत्त”न्ति “संयोगो”ति च अत्थतो एकं । केसं संयुत्तं? सुत्तवग्गानं । यथा हि ब्यज्जनसमुदायो पदं, एवं अत्थेसु च कतावधिको पदसमुदायो वाक्यं, वाक्यसमुदायो सुत्तं, सुत्तसमुदाये वग्गोति समज्जा, तथा सुत्तवग्गसमुदाये संयुत्तसमज्जा । संयुज्जन्तीति एत्थ सुत्तवग्गाति संयुत्तं । यदिपि अवयवविनिमुत्तो समुदायो नाम परमत्थतो नत्थि, अवयवे एव तंतंसन्निवेसविसिद्धे उपादाय पदादिसमज्जा विय सुत्तवग्गसमज्जा संयुत्तसमज्जा आगमसमज्जा च, तथापि परमत्थतो अविज्जमानोपि समुदायो बुद्धिपरिकप्पितरूपेण विज्जमानो विय गय्हमानो अवयवानं

अधिष्ठानभावेन वोहरीयति यथा “रुक्खे साखा”ति, तस्मा वुत्तं “संयुत्तवग्गपटिमण्डितस्सा”ति ।

ननु संयुत्तवग्गो एव आगमो, तस्स पन केहि मण्डनन्ति? न चोदेतब्बमेतं । भवति हि अभिन्नेपि वत्थुस्मिं यथाधिप्पेतविसेसावबोधनतो भेदकसमुदाचरो यथा “सिलापुत्तकस्स सरीर”न्ति । आगमिस्सन्ति एत्थ, एतेन, एतस्मा वा अत्तत्थपरत्थादयोति **आगमो**, आदिकल्याणादिगुणसम्पत्तिया उत्तमद्वेन तंतं अभिपत्थितसमिद्धिहेतुताय पण्डितेहि वरितब्बतो **वरो**, आगमो च सो वरो चाति **आगमवरो** । आगमसम्मतेहि वा वरोति **आगमवरो**, संयुत्तो च सो आगमवरो चाति **संयुत्तागमवरो**, तस्स । बुद्धानं अनुबुद्धा **बुद्धानुबुद्धा**, बुद्धानं सच्चपटिवेधं अनुगम्म पटिविद्धसच्चा अगसावकादयो अरिया । तेहि अत्थसंवण्णनागुणसंवण्णनानं वसेन **संवण्णितस्स** ।

अथ वा बुद्धा च अनुबुद्धा च **बुद्धानुबुद्धा**ति योजेतब्बं । सम्मासम्बुद्धेनेव हि विनयसुत्तअभिधम्मनं पकिण्णकदेसनादिवसेन यो पठमं अत्थो विभत्तो, सो एव पच्छा तेसं अत्थवण्णनावसेन सङ्गीतिकारेहि सङ्गहं आरोपितोति । एत्थ च संयुत्तानं वग्गा समूहाति **संयुत्तवग्गा**, सगाथावग्गादयो । तप्परियापन्नताय संयुत्तेसु वग्गा **संयुत्तवग्गा**, नळवग्गादयो । संयुत्ताव वग्गा **संयुत्तवग्गा** । तिविधेपि ते एकसेसनयेन गहेत्वा वुत्तं “संयुत्तवग्गपटिमण्डितस्सा”ति ।

तत्थ सगाथावग्गे ताव एकादस संयुत्तानि अट्ठतिस वग्गा । निदानवग्गे नव संयुत्तानि एकूनचत्तालीस वग्गा । खन्धवग्गे एकादस संयुत्तानि एकूनसट्ठि वग्गा । सळायतनवग्गे नव संयुत्तानि अट्ठतिस वग्गा । महावग्गे द्वादस संयुत्तानि अट्ठचत्तालीस वग्गा । इदमेत्थ संयुत्तन्तरवग्गानं परिमाणं ।

जाणप्पभेदजननस्साति पटिच्चसमुप्पादखन्धायतनादिकथाबहुलताय गम्भीरजाणचरियाविभावनतो पज्जाविभागसमुप्पादकस्स । इध पन “पज्जाप्पभेदजननस्सा”ति स्वायमागमो थोमितो, संवण्णनासु चायं आचरियस्स पकति, यदिदं तंतंसंवण्णनानं आदितो तस्स तस्स संवण्णेतब्बस्स धम्मस्स विसेसगुणकित्तेन थोमना । तथा हि सुमङ्गलविलासिनीपपञ्चसूदनीमनोरथपूरणीअट्ठसालिनीआदीसु च यथाक्कमं “सद्भावहगुणस्स, परवादमथनस्स, धम्मकथिकपुङ्गवानं विचित्तपटिभानजननस्स, तस्स गम्भीरजाणेहि ओगाळहस्स अभिण्हसो नानानयविचित्तस्स अभिधम्मस्सा”तिआदिना थोमना कता ।

६. अत्थो कथीयति एतायाति **अत्थकथा**, अत्थकथाव **अट्ठकथा** त्थ-कारस्स ट्ठ-कारं कत्वा यथा “दुक्खस्स पीळनट्ठो”ति । **आदितो**ति आदिमिह पठमसङ्गीतियं । छळभिज्जताय परमेन चित्तवसिभावेन समन्नागतत्ता झानादीसु पञ्चविधवसितासम्भावतो च **वसिनो**, थेरा महाकस्सपादयो । तेसं सतेहि पञ्चहि । **याति** या अट्ठकथा । **सङ्गीता**ति अत्थं कथेतुं युत्तट्ठाने “अयं एतस्स अत्थो, अयं एतस्स अत्थो”ति सङ्गहेत्वा वुत्ता । **अनुसङ्गीता** च यसत्थेरादीहि **पच्छापि** दुतियततियसङ्गीतीसु । इमिना अत्तनो संवण्णनाय आगमनविसुद्धिं दस्सेति ।

७. सीहस्स लानतो गहणतो **सीहळो**, सीहकुमारो, तब्बंसजातताय तम्बपण्णिदीपे खत्तिया, तेसं निवासताय तम्बपण्णिदीपस्स च सीहळभावो वेदितब्बो । **आभता**ति जम्बुदीपतो आनीता । **अथा**ति पच्छा । अपरभागे हि निकायन्तरलद्धीहि असङ्करत्थं सीहळभासाय अट्ठकथा ठपिताति । तेन मूलट्ठकथा सब्बसाधारणा न होतीति इदं अत्थप्पकासनं एकन्तेन करणीयन्ति दस्सेति । तेनेवाह “**दीपवासीनमत्थाया**”ति । एत्थ **दीपवासीन**न्ति जम्बुदीपवासीनं, सीहळदीपवासीनं वा अत्थाय सीहळभासाय ठपिताति योजना ।

८. **अपनेत्वा**ति कञ्चुकसदिसं सीहलभासं अपनेत्वा । ततोति अट्टकथातो । अहन्ति अत्तानं निद्विसति । **मनोरमं** भासन्ति मागधभासं । सा हि सभावनिरुत्तिभूता पण्डितमनं रमयति । तेनेवाह “**तन्तिनयानुच्छविक**”न्ति, पाळिगतिया अनुलोमिकं पाळिछायानुविधायिनिन्ति अत्थो । **विगतदोसन्ति** असभावनिरुत्तिभासन्तररहितं ।

९. **समयं अविलोमेन्तो**ति सिद्धन्तं अविरोधेन्तो । एतेन अत्थदोसाभावमाह । अविरुद्धता एव हि थेरवादापि इध पकासीयिस्सन्ति । **थेरवंसदीपानन्ति** थिरेहि सीलकखन्धादीहि समन्नागतत्ता थेरा, महाकस्सपादयो । तेहि आगता आचरियपरम्परा **थेरवंसो**, तप्परियापन्ना हुत्वा आगमाधिगमसम्पन्नत्ता पज्जापज्जोतेन तस्स समुज्जलनतो **थेरवंसदीपा**, महाविहारवासिनो, तेसं । विविधेहि आकारेहि निच्छीयतीति **विनिच्छयो**, गण्ठिद्वानेसु खिलमद्वनाकारेण पवत्ता विमतिच्छेदनी कथा । सुट्ठुनिपुणो सण्हो विनिच्छयो एतेसन्ति **सुनिपुणविनिच्छया** । अथ वा विनिच्छिनोतीति **विनिच्छयो** वुत्तप्पकारविसयं जाणं । सुट्ठु निपुणो छेको विनिच्छयो एतेसन्ति योजेतब्बं । एतेन महाकस्सपादिथेरपरम्परागतो, ततो एव च अविपरीतो सण्हो सुखुमो महाविहारवासीनं विनिच्छयो, तस्स पमाणभूततं दस्सेति ।

१०. **सुजनस्स चाति च**-सद्दो सम्पिण्डनत्थो । तेन “न केवलं जम्बुदीपवासीनमेव अत्थाय, अथ खो साधुजनतोसनत्थञ्चा”ति दस्सेति । तेन च “तम्बपणिदीपवासीनम्पि अत्थाया”ति अयमत्थो सिद्धो होति उग्गहणादिसुकरताय तेसम्पि बहुकारत्ता । **चिरट्ठितत्थन्ति** चिरट्ठितअत्थं, चिरकालप्पवत्तनायाति अत्थो । इदञ्चि अत्थप्पकासनं अविपरीतपदव्यञ्जनसुनिक्खेपस्स अत्थसुनयस्स च उपायभावतो सद्धम्मस्स चिरट्ठितिया पवत्तति । वुत्तहेतं भगवता “द्वेमे, भिक्खवे, धम्मा सद्धम्मस्स ठितिया असम्मोसाय अनन्तरधानाय संवत्तन्ति । कतमे द्वे? सुनिक्खित्तञ्च पदव्यञ्जनं अत्थो च सुनीतो”ति (अ० नि० २.२०) ।

११-१२. यं अत्थवण्णनं कत्तुकामो, तस्सा महत्तं परिहरितुं “**सावत्थिपभूतीन**”न्तिआदि वुत्तं । तेनेवाह — “**न इध भिय्यो वित्थारकथं करिस्सामी, न तं इध विचारयिस्सामी**”ति च । **सङ्गीतीनं** द्विन्नन्ति दीघमज्झिमनिकायानं ।

१३. “न इध भिय्यो वित्थारकथं करिस्सामी”ति सामज्जतो वुत्तस्स अत्थस्स अवस्सयं दस्सेतुं “**सुत्तानं पना**”तिआदि वुत्तं ।

१४. यं अट्टकथं कत्तुकामो, तदेकदेसभावेन विसुद्धिमग्गो गहेतब्बोति कथिकानं उपदेसं करोन्तो तत्त विचारितधम्मो उद्देसवसेन दस्सेति “**सीलकथा**”तिआदिना । तत्त **सीलकथा**ति चारित्तवारित्तादिवसेन सीलस्स वित्थारकथा । **धुतधम्मा**ति पिण्डपातिकङ्गादयो तेरस किलेसधुननकधम्मा । **कम्मट्टानानि सव्वानी**ति पाळियं आगतानि अट्टत्तिस, अट्टकथायं द्वेति निरवसेसानि योगकम्मस्स भावनाय पवत्तिट्टानानि । **चरियाविधानसहितो**ति रागचरियादीनं सभागादिविधानेन सहितो । **झानानि** चत्तारि रूपावचरज्झानानि, **समापत्तियो** चतस्सो अरूपसमापत्तियो । अट्टपि वा पटिलद्धमत्तानि **झानानि**, समापज्जनवसिभावप्पत्तिया **समापत्तियो** । **झानानि** वा रूपारूपावचरज्झानानि, **समापत्तियो** फलसमापत्तिनिरोधसमापत्तियो ।

१५. लोकियलोकुत्तरभेदा छ अभिज्जायो **सव्वा अभिज्जायो** । जाणविभङ्गादीसु आगतनयेन एकविधादिना पज्जाय सङ्कलेत्वा सम्पिण्डेत्वा निच्छयो **पज्जासङ्कलननिच्छयो** ।

१६. पच्चयधम्मानं हेतुआदीनं पच्चयुप्पन्नधम्मानं हेतुपच्चयादिभावो **पच्चयाकारो**, तस्स देसना **पच्चयाकारदेसना**,

पटिच्चसमुप्पादकथाति अत्थो । सा पन निकायन्तरलद्धिसङ्कररहितताय सुदुपरिसुद्धा, घनविनिब्भोगस्स च सुदुक्करताय निपुणा सण्हसुखुमा, एकत्तनयादिसहिता च तत्थ विचारिताति आह “**सुपरिसुद्धनिपुणनया**”ति । पटिसम्भिदादीसु आगतनयं अविसज्जेत्वाव विचारितत्ता **अविमुत्ततन्तिमग्गा** ।

१७. इति पन सब्बन्ति इति-सद्दो परिसमापने, **पन**-सद्दो वचनालङ्कारे, एतं सब्बन्ति अत्थो । **इधा**ति इमिस्सा अट्ठकथाय । **न तं विचारयिस्सामि** पुनरुत्तिभावतोति अधिप्पायो ।

१८. इदानि तस्सेव अविचारणस्स एकन्तकारणं निद्धारेन्तो “**मज्झे विसुद्धिमग्गो**”तिआदिमाह । तत्थ “मज्झे ठत्वा”ति एतेन मज्झट्ठभावदीपनेन विसेसतो चतुन्नं आगमानं साधारणट्ठकथा विसुद्धिमग्गो, न सुमङ्गलविलासिनिआदयो विय असाधारणट्ठकथाति दस्सेति । “विसेसतो”ति च इदं विनयाभिधम्मानम्पि विसुद्धिमग्गो यथारहं अत्थवण्णना होति एवाति कत्वा वुत्तं ।

१९. इच्चेवाति इति एव । **तम्पीति** विसुद्धिमग्गम्पि । **एतायाति** सारत्थप्पकासिनिया ।

एत्थ च “सीहळदीपं आभता”तिआदिना अट्ठकथाकरणस्स निमित्तं दस्सेति, “दीपवासीनमत्थाय सुजनस्स च तुडुत्थं चिरट्ठितत्थञ्च धम्मस्सा”ति एतेहि पयोजनं, “संयुत्तागमवरस्स अत्थं पकासयिस्सामी”ति एतेन पिण्डत्थं, “अपनेत्त्वान ततोहं सीहळभास”न्तिआदिना “सावत्थिपभूतीन”न्तिआदिना “सीलकथा”तिआदिना च करणप्पकारं । हेट्ठिमनिकायेसु विसुद्धिमग्गो च विचारितानं अत्थानं अविचारणम्पि हि इध करणप्पकारो एवाति ।

गन्थारम्भकथावण्णना निड्ढिता ।

१. देवतासंयुत्तं

१. नळवग्गो

१. ओघतरणसुत्तवण्णना

विभागवन्तानं सभावविभावनं विभागदस्सनवसेनेव होतीति पठमं ताव संयुत्तवग्गसुत्तादिवसेन संयुत्तागमस्स विभागं दस्सेतुं “**तत्थ संयुत्तागमो नामा**”तिआदिमाह । तत्थ **तत्था**ति यं वुत्तं — “संयुत्तागमवरस्स अत्थं पकासयिस्सामी”ति, तस्मिं वचने । **तत्था**ति वा “एताय अट्ठकथाय विजानाथ संयुत्तनिस्सितं अत्थ”न्ति एत्थ यं संयुत्तगहणं कतं, तत्थ । पञ्च वग्गा एतस्साति **पञ्चवग्गो** । अवयवेन विग्गहो, समुदायो समासत्थो ।

इदानि तं आदितो पट्ठाय संवण्णेत्तुकामो अत्तनो संवण्णनाय तस्स पठममहासङ्गीतियं निक्खित्तानुक्कमेनेव पवत्तभावं दस्सेतुं, “**तस्स वग्गेसु सगाथावग्गो आदी**”तिआदि वुत्तं । तत्थ यथापच्चयं तत्थ तत्थ देसितत्ता पञ्चत्तत्ता च विप्पकिण्णानं धम्मविनयानं सङ्गहेत्वा गायनं कथनं **सङ्गीति**, महाविसयत्ता पूजनियत्ता च महती सङ्गीति **महासङ्गीति** । पठमा महासङ्गीति **पठममहासङ्गीति**, तस्सा पवत्तितकालो **पठममहासङ्गीतिकालो**, तस्मिं पठममहासङ्गीतिकाले ।

निददाति देसनं देसकालादिवसेन अविदितं विदितं कत्वा निदस्सेतीति **निदानं** । यो लोके गन्थस्स उपोघातोति

वुच्चति, स्वायमेत्थ “एवं मे सुत”न्ति-आदिको गन्थो वेदितब्बो, न पन “सनिदानाहं, भिक्खवे, धम्मं देसेमी”ति आदीसु (अ० नि० ३.१२६) विय अत्तज्झासयादिदेसनुपत्तिहेतु। तेनेवाह — “एवं मे सुतन्ति-आदिकं आयस्मता आनन्देन पठममहासङ्गीतिकाले वुत्तं निदानमादी”ति। कामज्जेत्थ यस्सं पठममहासङ्गीतियं निक्खित्तानुक्कमेन संवण्णनं कत्तुकामो, सा वित्थारतो वत्तब्बा, सुमङ्गलविलासिनियं पन अत्तना वित्थारितत्ता तत्थेव गहेतब्बाति इमिस्सा संवण्णनाय महत्तं परिहरन्तो “सा पनेसा”ति आदिमाह।

१. एवं बाहिरनिदाने वत्तब्बं अतिदिसित्वा इदानीं अब्भन्तरनिदानं आदितो पट्टाय संवण्णेत्तुं “यं पनेत”न्ति आदि वुत्तं। तत्थ यस्मा संवण्णनं करोन्तेन संवण्णेत्तब्बे धम्मे पदविभागं पदत्थज्ज दस्सेत्वा ततो परं पिण्डत्थादिदस्सनवसेन संवण्णना कातब्बा, तस्मा पदानि ताव दस्सेन्तो “एवन्ति निपातपद”न्ति-आदिमाह। तत्थ पदविभागोति पदानं विसेसो, न पदविग्गहो। अथ वा पदानि च पदविभागो च पदविभागो। पदविग्गहो च पदविभागो च पदविभागोति वा एकसेसवसेन पदपदविग्गहा पदविभागसद्देन वुत्ताति वेदितब्बं। तत्थ पदविग्गहो “जेतस्स वनं जेतवन”न्ति आदिना समासपदेसु दट्ठब्बो।

अत्थतोति पदत्थतो। तं पन पदत्थं अत्थुद्धारक्कमेन पठमं एवंसदस्स दस्सेन्तो “एवंसदो तावा”ति आदिमाह। अवधारणादीति एत्थ आदि-सद्देन इदमत्थपुच्छापरिमाणानि अत्थानं सङ्गहो दट्ठब्बो। तथा हि “एवंगतानि पुत्थुसिप्पायतनानि (दी० नि० १.१६३, १६५), एवंविधो एवमाकारो”ति च आदीसु इदं-सदस्स अत्थे एवं-सदो। गत-सदो हि पकारपरियायो, तथा विधाकार-सदो च। तथा हि गतविधाकारसद्दे लोकिया पकारत्थे वदन्ति। “एवं सु ते सुन्हाता सुविलित्ता कप्पितकेसमस्सू आमुत्तमालाभरणा ओदातवत्थवसना पज्जहि कामगुणेहि समप्पिता समङ्गीभूता परिचारेन्ति, सेय्यथापि त्वं एतरहि साचरियकोति। नो हिदं, भो गोतमा”ति आदीसु (दी० नि० १.२८६) पुच्छायं, “एवं लहुपरिवत्तं (अ० नि० १.४८), एवमायुपरियन्तो”ति (पारा० १२) च आदीसु परिमाणे।

ननु च “एवं सु ते सुन्हाता सुविलित्ता, एवमायुपरियन्तो”ति एत्थ एवं-सद्देन पुच्छनाकारपरिमाणाकारानं वुत्तत्ता आकारत्थो एव एवं-सदोति? न, विसेससम्भावतो। आकारमत्तवाचको हि एवं-सदो, आकारत्थोति अधिप्पेतो यथा “एवं ब्याखो”ति आदीसु, न पन आकारविसेसवाचको। एवज्ज कत्वा, “एवं जातेन मच्चेना”ति आदीनि (ध० प० ५३) उपमादीसु उदाहरणानि उपपन्नानि होन्ति। तथा हि “यथापि...पे... बहु”न्ति (ध० प० ५३)? एत्थ पुप्फरासिद्वानियतो मनुस्सूपपत्तिसप्पुरिसूपनिस्सय-सद्धम्मस्सवन-योनि सोमनसिकार-भोगसम्पत्ति आदिदानादिपुज्जकिरियहेतुसमुदायतो सोभासुगन्धतादिगुणयोगतो मालागुळसदिसियो पट्टा पुज्जकिरिया मरितब्बसभावताय मच्चेन सत्तेन कत्तब्बाति जोतितत्ता पुप्फरासिमालागुळाव उपमा, तेसं उपमाकारो यथा-सद्देन अनियमतो वुत्तोति “एवं-सदो उपमाकारनिगमनत्थो”ति वत्थुं युत्तं, सो पन उपमाकारो नियमियमानो अत्थतो उपमाव होतीति आह “उपमायं आगतो”ति। तथा “एवं इमिना आकारेन अभिक्कमितब्ब”न्ति आदिना उपदिसियमानाय समणसारुप्पाय आकप्पसम्पत्तिया यो तत्थ उपदिसनाकारो, सो अत्थतो उपदेसो एवाति वुत्तं, “एवं ते...पे... उपदेसे”ति। तथा “एवमेतं भगवा, एवमेतं सुगता”ति एत्थ च भगवता यथावुत्तमत्थं अविपरीततो जानन्तेहि कतं तत्थ संविज्जमानगुणानं पकारेहि हंसनं उदग्गताकरणं सम्पहंसनं। यो तत्थ सम्पहंसनाकारोति योजेतब्बं।

एवमेवं पनायन्ति एत्थ गरहणाकारोति योजेतब्बं, सो च गरहणाकारो वसलीति-आदिखुंसनसद्दसन्निधानतो इध एवं-सद्देन पकासितोति विज्जायति। यथा चेत्थ, एवं उपमाकारादयोपि उपमादिवसेन वुत्तानं पुप्फरासिआदिसद्दानं सन्निधानतोति दट्ठब्बं। एवं, भन्तेति पन धम्मस्स साधुकं सवनमनसिकारे सन्नियोजितेहि भिक्खूहि अत्तनो तत्थ

ठितभावस्स पटिजाननवसेन वुत्तत्ता एत्थ एवं-सद्दो “वचनसम्पटिच्छनत्थो”ति वुत्तो। तेन एवं, भन्तेति साधु, भन्ते, सुद्ध, भन्तेति वुत्तं होति। एवञ्च वदेहीति यथाहं वदामि, एवं समणं आनन्दं वदेहीति यो एवं वदनाकारो इदानीं वत्तब्बो, सो एवं-सद्देन निदस्सीयतीति “निदस्सनत्थो”ति वुत्तोति। एवं नोति एत्थापि नेसं यथावुत्तधम्मनं अहितदुक्खावहभावे सन्निट्ठानजननत्थं अनुमतिगहणवसेन “संवत्तन्ति वा नो वा, कथं वो एत्थ होती”ति पुच्छाय कताय “एवं नो एत्थ होती”ति वुत्तत्ता तदाकारसन्निट्ठानं एवं-सद्देन विभावितन्ति विज्जायति। सो पन तेसं धम्मनं अहिताय दुक्खाय संवत्तनाकारो नियमियमानो अवधारणत्थो होतीति आह — “एवं नो एत्थ होतीतिआदीसु अवधारणे”ति।

नानानयनिपुणन्ति एकत्तनानत्तअव्यापारएवंधम्मतासङ्घाता,

नन्दियावट्टतिपुक्खलसीहविककीळितअङ्कुसदिसालोचनसङ्घाता वा आधारादिभेदवसेन नानाविधा नया **नानानया**। नया वा पाळिगतियो ता च पज्जत्तिअनुपज्जत्तिआदिवसेन संकिलेसभागियादिलोकियादितदुभयवोमिस्सकादिवसेन कुसलादिवसेन खन्धादिवसेन सङ्गहादिवसेन समयविमुत्तादिवसेन ठपनादिवसेन कुसलमूलादिवसेन तिकप्पट्टानादिवसेन च नानप्पकाराति **नानानया**, तेहि निपुणं सण्हं सुखुमन्ति **नानानयनिपुणं**। आसयोव **अज्झासयो**, ते च सस्सतादिभेदेन तत्थ च अप्परजक्खतादिभेदेन **अनेके**, अत्तज्झासयादयो एव वा समुट्ठानं उप्पत्तिहेतु एतस्साति **अनेकज्झासयसमुट्ठानं**। **अत्थव्यञ्जनसम्पन्नन्ति** अत्थव्यञ्जनपरिपुणं उपनेतब्बाभावतो, सङ्कासनपकासनविवरणविभजनउत्तानीकरणपज्जत्तिवसेन छहि अत्थपदेहि अक्खरपदव्यञ्जनाकारनिरुत्तिनिद्देसवसेन छहि व्यञ्जनपदेहि च समन्नागतन्ति वा अत्थो दट्ठब्बो।

विविधपाटिहारियन्ति एत्थ पाटिहारियपदस्स वचनत्थं (उदा० अट्ठ० १; इतिवु० अट्ठ० निदानवण्णना; ध० स० मूलटी० २) “पटिपक्खहरणतो रागादिकिलेसापनयनतो **पाटिहारियं**”न्ति वदन्ति। भगवतो पन पटिपक्खा रागादयो न सन्ति ये हरितब्बा, पुत्थुज्जनानम्पि विगतूपक्विकलेसे अट्ठगुणसमन्नागते चित्ते हतपटिपक्खे इद्धिविधं पवत्तति, तस्मा तत्थ पवत्तवोहारेन च न सक्का इध “**पाटिहारियं**”न्ति वत्तुं। सचे पन महाकारुणिकस्स भगवतो वेनेय्यगता च किलेसा पटिपक्खा, तेसं हरणतो “**पाटिहारियं**”न्ति वुत्तं, एवं सति युत्तमेतं। अथ वा भगवतो च सासनस्स च पटिपक्खा तित्थिया, तेसं हरणतो **पाटिहारियं**। ते हि दिट्ठिहरणवसेन दिट्ठिप्पकासने असमत्थभावेन च इद्धिआदेसनानुसासनीहि हरिता अपनीता होन्तीति। **पटी**ति वा अयं सद्दो “पच्छा”ति एतस्स अत्थं बोधेति “तस्मिं पटिपविट्ठमि, अज्जो आगज्झि ब्राह्मणो”तिआदीसु (सु० नि० ९८५; चूळनि० वत्थुगाथा ४) विय, तस्मा समाहिते चित्ते विगतूपक्विकलेसे कतकिच्चेन पच्छाहरितब्बं पवत्तेतब्बन्ति पटिहारियं, अत्तनो वा उपक्विकलेसेसु चतुत्थज्झानमग्गेहि हरितेसु पच्छा हरणं पटिहारियं, इद्धिआदेसनानुसासनियो च विगतूपक्विकलेसेन कतकिच्चेन च सत्तहितत्थं पुन पवत्तेतब्बा, हरितेसु च अत्तनो उपत्तिलेसेसु परसत्तानं उपक्विकलेसहरणानि होन्तीति पटिहारियानि भवन्ति, पटिहारियमेव **पाटिहारियं**। पटिहारिये वा इद्धिआदेसनानुसासनिसमुदाये भवं एकेकं **पाटिहारियन्ति** वुच्चति। पटिहारियं वा चतुत्थज्झानं मग्गो च पटिपक्खहरणतो, तत्थ जातं, तस्मिं वा निमित्तभूते, ततो वा आगतन्ति **पाटिहारियं**। तस्स पन इद्धिआदिभेदेन विसयभेदेन च बहुविधस्स भगवतो देसनायं लब्धमानत्ता आह “विविधपाटिहारियं”न्ति।

न अज्जथाति भगवतो सम्मुखा सुताकारतो न अज्जथाति अत्थो, न पन भगवतो देसिताकारतो। अचिन्तेय्यानुभावा हि भगवतो देसना। एवञ्च कत्वा “सब्बप्पकारेन को समत्थो विज्जातु”न्ति इदं वचनं समत्थितं भवति, धारणबलदस्सनञ्च न विरुज्जति सुताकारअविरज्जनस्स अधिप्पेतत्ता। न हेत्थ अत्थन्तरतापरिहारो द्विन्नम्पि अत्थानं एकविसयत्ता। इतरथा थेरो भगवतो देसनाय सब्बथा पटिगहणे समत्थो असमत्थो चाति आपज्जेय्याति।

“यो परो न होति, सो अत्ता”ति एवं वृत्ताय नियकज्झत्तसङ्घाताय ससन्ततिया वत्तनतो तिविधोपि मे-सद्दो किञ्चापि एकस्मिं एव अत्थे दिस्सति, करणसम्पदानसामिनिद्वेसवसेन पन विज्जमानं भेदं सन्धायाह, “मे-सद्दो तीसु अत्थेसु दिस्सती”ति ।

किञ्चापि उपसगगो किरियं विसेसेति, जोतकभावतो पन सतिपि तस्मिं सुत-सद्दो एव तं तं अत्तं वदतीति अनुपसगगस्स सुत-सद्दस्स अत्थुद्धारे सउपसगगस्स गहणं न विरुज्झतीति दस्सेन्तो “सउपसगगो अनुपसगगो चा”तिआदिमाह । अस्साति सुत-सद्दस्स । कम्मभावसाधनानि इध सुतसद्दे सम्भवन्तीति वुत्तं “उपधारितन्ति वा उपधारणन्ति वा अत्थो”ति । मयाति अत्थे सतीति यदा मे-सद्दस्स कत्तुवसेन करणनिद्वेसो, तदाति अत्थो । ममाति अत्थे सतीति यदा सम्बन्धवसेन सामिनिद्वेसो, तदा ।

सुत-सद्दसन्निधाने पयुत्तेन एवं-सद्देन सवनकिरियाजोतकेन भवितव्वन्ति वुत्तं “एवन्ति सोतविज्जाणादिविज्जाणकिच्चनिदस्सन”न्ति । आदि-सद्देन सम्पटिच्छनादीनं पञ्चद्वारिकविज्जाणानं तदभिनीहटानञ्च मनोद्वारिकविज्जाणानं गहणं वेदितव्वं । सब्बेसम्पि वाक्यानं एवकारत्थसहितत्ता “सुत”न्ति एतस्स सुतमेवाति अयमत्थो लब्धतीति आह “अस्सवनभावपटिक्खेपतो”ति । एतेन अवधारणेन निरासङ्गतं दस्सेति । यथा च सुतं सुतमेवाति नियमेतव्वं, तं सम्मा सुतं होतीति आह “अनूनाधिकविपरीतगहणनिदस्सन”न्ति । अथ वा सद्दन्तरत्थापोहनवसेन सद्दो अत्थं वदतीति सुतन्ति असुतं न होतीति अयमेतस्स अत्थोति वुत्तं “अस्सवनभावपटिक्खेपतो”ति । इमिना दिट्ठादिविनिवत्तनं करोति ।

इदं वुत्तं होति — न इदं मया दिट्ठं, न सयम्भूजाणेन सच्छिकतं, अथ खो सुतं, तञ्च खो सम्मदेवाति । तेनेवाह “अनूनाधिकविपरीतगहणनिदस्सन”न्ति । अवधारणत्थे वा एवं-सद्दे अयमत्थयोजना करीयतीति तदपेक्खस्स सुत-सद्दस्स अयमत्थो वुत्तो “अस्सवनभावपटिक्खेपतो”ति । तेनेवाह “अनूनाधिकविपरीतगहणनिदस्सन”न्ति । सवनसद्दो चेत्थ कम्मत्थो वेदितव्वो “सुय्यती”ति ।

एवं सवनहेतुसवनविसेसवसेन पदत्तयस्स एकेन पकारेन अत्थयोजनं दस्सेत्वा इदानि पकारन्तरेहि तं दस्सेतुं “तथा एव”न्तिआदि वुत्तं । तत्थ तस्साति या सा भगवतो सम्मुखा धम्मस्सवनाकारेन पवत्ता मनोद्वारविज्जाणवीथि, तस्सा । सा हि नानप्पकारेन आरम्भणे पवत्तेतुं समत्था । तथा च वुत्तं “सोतद्वारानुसारेना”ति । नानप्पकारेनाति वक्खमानानं अनेकविहितानं ब्यज्जनत्थगहणानं नानाकारेन । एतेन इमिस्सा योजनाय आकारत्थो एवं-सद्दो गहितोति दीपेति । पवत्तिभावप्पकासनन्ति पवत्तिया अत्थितापकासनं । सुतन्ति धम्मप्पकासनन्ति यस्मिं आरम्भणे वुत्तप्पकारा विज्जाणवीथि नानप्पकारेन पवत्ता, तस्स धम्मत्ता वुत्तं, न सुत-सद्दस्स धम्मत्थत्ता । वुत्तस्सेवत्थस्स पाकटीकरणं “अयं हेत्था”तिआदि । तत्थ विज्जाणवीथियाति करणत्थे करणवचनं, मयाति कत्तुअत्थे ।

एवन्ति निद्विसितव्वप्पकासनन्ति निदस्सनत्थमेवं सद्दं गहेत्वा वुत्तं निदस्सेतव्वस्स निद्विसितव्वत्ताभावाभावतो । तेन एवं-सद्देन सकलम्पि सुत्तं पच्चामट्टन्ति दस्सेति । सुत-सद्दस्स किरियासद्दत्ता सवनकिरियाय च साधारणविज्जाणप्पबन्धपटिबद्धत्ता तत्थ च पुग्गलवोहारोति वुत्तं “सुतन्ति पुग्गलकिच्चप्पकासन”न्ति । न हि पुग्गलवोहाररहिते धम्मप्पबन्धे सवनकिरिया लब्धतीति ।

यस्स चित्तसन्तानस्सातिआदिपि आकारत्थमेव एवं-सद्दं गहेत्वा पुरिमयोजनाय अज्जथा अत्थयोजनं दस्सेतुं वुत्तं ।

तत्थ आकारपञ्जतीति उपादापञ्जति एव धम्मानं पवत्तिआकारुपादानवसेन तथा वुत्ता । सुतन्ति विसयनिद्देशोति सोतब्बभूतो धम्मो सवनकिरियाकत्तुपुग्गलस्स सवनकिरियावसेन पवत्तिट्ठानन्ति कत्वा वुत्तं । चित्तसन्तानविनिमुत्तस्स परमत्थतो कस्सचि कत्तु अभावेपि सद्भवोहारेण बुद्धिपरिकप्पितभेदवचनिच्छाय चित्तसन्तानतो अञ्जं विय तंसमङ्गिं कत्वा वुत्तं “चित्तसन्तानेन तंसमङ्गीनो”ति । सवनकिरियाविसयोपि सोतब्बधम्मो सवनकिरियावसेन पवत्तचित्तसन्तानस्स इध परमत्थतो कत्तुभावतो, सवनवसेन चित्तप्पवत्तिता एव वा सवनकिरियाभावतो तंकिरियाकत्तु च विसयो होतीति वुत्तं “तंसमङ्गीनो कत्तुविसये”ति । सुताकारस्स च थेरस्स सम्मानिच्छितभावतो आह “गहणसन्निट्ठान”न्ति । एतेन वा अवधारणत्थं एवं-सद्वं गहेत्वा अयमत्थयोजना कताति दट्ठब्बं ।

पुब्बे सुतानं नानाविहितानं सुत्तसङ्घातानं अत्थव्यञ्जनानं उपधारितरूपस्स आकारस्स निदस्सनस्स, अवधारणस्स वा पकासनसभावो एवं-सद्दोति तदाकारादिउपधारणस्स पुग्गलपञ्जत्तिता उपादानभूतधम्मप्पबन्धव्यापारताय वुत्तं “एवन्ति पुग्गलकिच्चनिद्देशो”ति । सवनकिरिया पन पुग्गलवादिनोपि विज्जाणनिरपेक्खा नत्थीति विसेसतो विज्जाणव्यापारोति आह “सुतन्ति विज्जाणकिच्चनिद्देशो”ति । मेति सद्दप्पवत्तिता एकन्तेनेव सत्तविसयत्ता विज्जाणकिच्चस्स च तत्थेव समोदहितब्बतो “मेति उभयकिच्चयुत्तपुग्गलनिद्देशो”ति वुत्तं । अविज्जमानपञ्जत्तिविज्जमानपञ्जत्तिसभावा यथाक्कमं एवं-सद्दसुत-सद्दानं अत्थाति ते तथारूप-पञ्जत्ति-उपादानभूत-धम्मप्पबन्धव्यापारभावेन दस्सेन्तो आह — “एवन्ति पुग्गलकिच्चनिद्देशो, सुतन्ति विज्जाणकिच्चनिद्देशो”ति । एत्थ च करणकिरियाकत्तुकम्म-विसेसप्पकासनवसेन पुग्गलव्यापारविसय-पुग्गलव्यापारनिदस्सनवसेन गहणाकारगाहकतब्बिसयविसेसनिद्देशवसेन कत्तुकरणव्यापार-कत्तुनिद्देशवसेन च द्रुतियादयो चतस्सो अत्थयोजना दस्सिताति दट्ठब्बं ।

सब्बस्सपि सद्दाधिगमनीयस्स अत्थस्स पञ्जत्तिमुखेनेव पटिपज्जितब्बत्ता सब्बपञ्जत्तीनञ्च विज्जमानादिवसेन छसु पञ्जत्तिभेदेसु अन्तोगधत्ता तेसु “एव”न्तिआदीनं पञ्जत्तीनं सरूपं निद्दारेन्तो आह “एवन्ति च मेति चा”तिआदि । तत्थ एवन्ति च मेति च वुच्चमानस्स अत्थस्स आकारादिनो धम्मानं असलक्खणभावतो अविज्जमानपञ्जत्तिभावोति आह “सच्चिकट्टपरमत्थवसेन अविज्जमानपञ्जत्ती”ति । तत्थ सच्चिकट्टपरमत्थवसेनाति भूतत्थउत्तमत्थवसेन । इदं वुत्तं होति — यो मायामरीचिआदयो विय अभूतत्थो, अनुस्सवादीहि गहेतब्बो विय अनुत्तमत्थो च न होति, सो रूपसद्दादिसभावो, रूपनानुभवनादिसभावो वा अत्थो सच्चिकट्टो परमत्थो चाति वुच्चति, न तथा एवं मेति पदानं अत्थोति । एतमेवत्थं पाकटतरं कातुं “किञ्हेत्थत”न्तिआदि वुत्तं । सुतन्ति पन सद्दायतनं सन्धायाह “विज्जमानपञ्जत्ती”ति । तेनेव हि “यज्झि तं एत्थ सोतेन उपलब्ध”न्ति वुत्तं । सोतद्वारानुसारेण उपलब्धन्ति पन वुत्ते अत्थव्यञ्जनादि सब्बं लब्धतीति । तं तं उपादाय वत्तब्बतोति सोतपथमागते धम्मे उपादाय तेसं उपधारिताकारादिनो पच्चामसनवसेन एवन्ति, ससन्ततिपरियापन्ने खन्धे उपादाय मेति वत्तब्बत्ताति अत्थो । दिट्ठादिसभावरहिते सद्दायतने पवत्तमानोपि सुतवोहारो “द्रुतियं ततिय”न्तिआदिको विय पठमादीनि दिट्ठमुतविज्जाते अपेक्खित्वा पवत्तोति आह “दिट्ठादीनि उपनिधाय वत्तब्बतो”ति । असुतं न होतीति हि सुतन्ति पकासितोयमत्थोति ।

अत्तना पटिविद्धा सुत्तस्स पकारविसेसा एवन्ति थेरेण पच्चामट्ठाति आह “असम्मोहं दीपेती”ति । नानप्पकारपटिवेधसमत्थो होतीति एतेन वक्खमानस्स सुत्तस्स नानप्पकारतं दुप्पटिविज्झितञ्च दस्सेति । सुतस्स असम्मोसं दीपेतीति सुताकारस्स याथावतो दस्सियमानत्ता वुत्तं । असम्मोहेनाति सम्मोहाभावेन, पञ्चाय एव वा सवनकालसम्भूताय तदुत्तरकालपञ्चासिद्धि । एवं असम्मोसेनाति एत्थापि वत्तब्बं । व्यञ्जनानं पटिविज्झितब्बो आकारो नातिगम्भीरो यथासुतधारणमेव तत्थ करणीयन्ति सतिया व्यापारो अधिको, पञ्चा तत्थ गुणीभूताति वुत्तं

“पञ्जापुब्बङ्गमाया”तिआदि पञ्जाय पुब्बङ्गमाति कत्वा । पुब्बङ्गमता चेत्थ पधानता “मनोपुब्बङ्गमा”तिआदीसु विय । पुब्बङ्गमताय वा चक्खुविज्जाणादीसु आवज्जनादीनं विय अप्पधानत्ते पञ्जा पुब्बङ्गमा एतिस्साति अयम्पि अत्थो युज्जति, एवं सति पुब्बङ्गमायाति एत्थापि वुत्तविपरियायेन यथासम्भवं अत्थो वेदितब्बो । अत्थव्यञ्जनसम्पन्नस्साति अत्थव्यञ्जनपरिपुण्णस्स, सङ्कासन-पकासन-विवरण-विभजन-उत्तानीकरणपञ्जत्तिवसेन छहि अत्थपदेहि, अक्खरपदव्यञ्जनाकारनिरुत्तिनिद्देसवसेन छहि व्यञ्जनपदेहि च समन्नागतस्साति वा अत्थो दट्ठब्बो ।

योनिमो मनसिकारं दीपेति एवं-सद्देन वुच्चमानानं आकारनिदस्सनावधारणत्थानं अविपरीतसद्दम्मविसयत्ताति अधिप्पायो । अविक्खेपं दीपेतीति “ओघतरणसुत्तं कत्थ भासित”न्तिआदिपुच्छावसेन पकरणप्पवत्तस्स वक्खमानस्स सुत्तस्स सवनं समाधानमन्तरेन न सम्भवतीति कत्वा वुत्तं । विक्खित्तचित्तस्सातिआदि तस्सेवत्थस्स समत्थनवसेन वुत्तं । सव्वसम्पत्तियाति अत्थव्यञ्जनदेसक-पयोजनादिसम्पत्तिया । अविपरीतसद्दम्मविसयेहि विय आकारनिदस्सनावधारणत्थेहि योनिमोमनसिकारस्स, सद्दम्मस्सवनेन विय च अविक्खेपस्स यथा योनिमोमनसिकारेन फलभूतेन अत्तसम्मापणिधिपुब्बेकतपुज्जतानं सिद्धि वुत्ता तदविनाभावतो, एवं अविक्खेपेनेव फलभूतेन कारणभूतानं सद्दम्मस्सवनसप्पुरिसूपनिस्सयानं सिद्धि दस्सेतब्बा सिया अस्सुतवतो सप्पुरिसूपनिस्सयरहितस्स च तदभावतो । “न हि विक्खित्तचित्तो”तिआदिना समत्थनवचनेन पन अविक्खेपेन कारणभूतेन सप्पुरिसूपनिस्सयेन च फलभूतस्स सद्दम्मस्सवनस्स सिद्धि दस्सिता । अयं पनेत्थ अधिप्पायो युत्तो सिया, सद्दम्मस्सवनसप्पुरिसूपनिस्सया न एकन्तेन अविक्खेपस्स कारणं बाहिरङ्गत्ता । अविक्खेपो पन सप्पुरिसूपनिस्सयो विय सद्दम्मस्सवनस्स एकन्तकारणन्ति, एवम्पि अविक्खेपेन सप्पुरिसूपनिस्सयसिद्धिजोतना न समत्थिताव, नो न समत्थिता विक्खित्तचित्तानं सप्पुरिसपयिरूपासनाभावस्स अत्थसिद्धितो । एत्थ च पुरिमं फलेन कारणस्स सिद्धिदस्सनं नदीपूरेन विय उपरि वुट्ठिसब्भावस्स । दुतियं कारणेन फलस्स सिद्धिदस्सनं दट्ठब्बं एकन्तवस्सिना विय मेघवुट्ठानेन वुट्ठिप्पवत्तिया ।

भगवतो वचनस्स अत्थव्यञ्जनपभेद-परिच्छेदवसेन सकलसासनसम्पत्ति-ओगाहनाकारो निरवसेसपरहित-पारिपूरिकारणन्ति वुत्तं “एवं भदको आकारो”ति । यस्मा न होतीति सम्बन्धो । पच्छिमचक्कद्वयसम्पत्तिन्ति अत्तसम्मापणिधि-पुब्बेकतपुज्जता-सङ्घातं गुणद्वयं । अपरापरवुत्तिया चेत्थ चक्कभावो, चरन्ति एतेहि सत्ता, सम्पत्तिभवेसूति वा । ये सन्धाय वुत्तं “चत्तारिमानि, भिक्खवे, चक्कानि, येहि समन्नागतानं देवमनुस्सानं चतुचक्कं वत्तती”तिआदि (अ० नि० ४.३१) । पुरिमपच्छिमभावो चेत्थ देसनक्कमवसेन दट्ठब्बो । पच्छिमचक्कद्वयसिद्धियाति पच्छिमचक्कद्वयस्स च अत्थिताय । सम्मापणिहितत्तो पुब्बे च कतपुज्जो सुद्धासयो होति तदसुद्धिहेतूनं किलेसानं दूरीभावतोति आह “आसयसुद्धि सिद्धा होती”ति । तथा हि वुत्तं — “सम्मापणिहितं चित्तं, सेय्यसो नं ततो करे”ति (ध० प० ४३) “कतपुज्जोसि, त्वं आनन्द, पधानमनुयुज्ज, खिप्पं होहिसि अनासवो”ति (दी० नि० २.२०७) च । तेनेवाह “आसयसुद्धिया अधिगमव्यत्तिसिद्धी”ति । पयोगसुद्धियाति योनिमोमनसिकारपुब्बङ्गमस्स धम्मस्सवनपयोगस्स विसदभावेन । तथा चाह “आगमव्यत्तिसिद्धी”ति, सव्वस्स वा कायवचीपयोगस्स निद्दोसभावेन । परिसुद्धकायवचीपयोगो हि विप्पटिसाराभावतो अविक्खित्तचित्तो परियत्तियं विसारदो होतीति ।

नानप्पकारपटिवेधदीपकेनातिआदिना अत्थव्यञ्जनेसु थेरस्स एवं-सद्दसुत-सद्धानं असम्मोहासम्मोसदीपनतो चतुपटिसम्भिदावसेन अत्थयोजनं दस्सेति । तत्थ सोतब्बभेदपटिवेधदीपकेनाति एतेन अयं सुत-सद्दो एवं-सद्दसन्निधानतो, वक्खमानापेक्खाय वा सामज्जेनेव सोतब्बधम्मविसेसं आमसतीति दीपेति । मनोदिट्ठीहि परियत्तिधम्मानं अनुपेक्खनसुप्पटिवेधा विसेसतो मनसिकारपटिबद्धाति ते वुत्तनयेन योनिमोमनसिकारदीपकेन एवं सद्देन योजेत्वा,

सवनधारणवचीपरिचया परियत्तिधम्मानं विसेसेन सोतावधानपटिवद्धाति ते वुत्तनयेन अविक्खेपदीपकेन सुत-सद्देन योजेत्वा दस्सेन्तो सासनसम्पत्तिया धम्मस्सवने उस्साहं जनेति । तत्थ **धम्मा**ति परियत्तिधम्मा । **मनसा अनुपेक्खिता**ति “इध सीलं कथितं, इध समाधि, इध पज्जा, एत्तका एत्थ अनुसन्धियो”ति आदिना नयेन मनसा अनुपेक्खिता । **दिट्ठिया सुप्पटिविद्धा**ति निज्झानक्खन्ति भूताय, जातपरिज्जासङ्घाताय वा दिट्ठिया तत्थ तत्थ वुत्तरूपारूपधम्मे “इति रूपं, एत्तकं रूपं”न्ति आदिना सुट्ठु ववत्थपेत्वा पटिविद्धा ।

सकलेन वचनेनाति पुब्बे तीहि पदेहि विसुं विसुं योजितत्ता वुत्तं । **अत्तनो अदहन्तो**ति “ममेदं”न्ति अत्तनि अट्टपेन्तो । भुम्मत्थे चेतं सामिवचनं । **असप्पुरिसभूमि**न्ति अकतज्जुतं । “इधेकच्चो पापभिक्षु तथागतप्पवेदितं धम्मविनयं परियापुणित्वा अत्तनो दहती”ति (पारा० १९५) एवं वुत्तं अनरियवोहारावत्थं, सा एव अनरियवोहारावत्था असद्धम्मो । ननु च आनन्दत्थेरस्स “ममेदं वचनं”न्ति अधिमानस्स, महाकस्सपत्थेरादीनञ्च तदासङ्काय अभावतो असप्पुरिसभूमि-समतिक्कमादिवचनं निरत्थकन्ति? नयिदमेवं । “एवं मे सुत”न्ति वदन्तेन अयम्पि अत्थो विभावितोति दस्सनतो । केचि पन “देवतानं परिवितक्कापेक्खं तथावचनन्ति एदिसी चोदना अनवकासा”ति वदन्ति । तस्मिं किर खणे एकच्चानं देवतानं एवं चेतसो परिवितक्को उदपादि “भगवा च परिनिब्बुतो, अयञ्च आयस्मा देसनाकुसलो इदानी धम्मं देसेति, सक्ककुलप्पसुतो तथागतस्स भाता चूळपितुपुत्तो । किं नु खो सयं सच्छिकतं धम्मं देसेति? उदाहु भगवतो एव वचनं यथासुतं”न्ति, एवं तदासङ्कितप्पकारतो असप्पुरिसभूमिसमोक्कमादितो अतिक्कमादि विभावितन्ति । **अप्पेती**ति निदस्सेति । दिट्ठधम्मिक-सम्परायिक-परमत्थेसु यथारहं सत्ते नेतीति नेत्ति, धम्मो एव नेत्ति **धम्मनेत्ति** ।

दळ्ढतरनिविट्ठा विचिकिच्छा **कङ्का**, नातिसंसप्पना मतिभेदमत्ता **विमति** । **अस्सद्धियं विनासेती**ति भगवता भासितत्ता सम्मुखावस्स पटिग्गहितत्ता खलितदुरुत्तादिगहणदोसाभावतो च । एत्थ च पठमादयो तिस्सो अत्थयोजना आकारादिअत्थेसु अग्गहितविसेसमेव एवं-सद्वं गहेत्वा दस्सिता, ततो परा चतस्सो आकारत्थमेव एवं-सद्वं गहेत्वा विभाविता । पच्छिमा पन तिस्सो यथाक्कमं आकारत्थं निदस्सनत्थं अवधारणत्थञ्च एवं-सद्वं गहेत्वा योजिताति दट्ठब्बं ।

एक-सद्दो अज्जसेट्ठअसहायसङ्घयादीसु दिस्सति । तथा हेस “सस्सतो अत्ता च लोको च, इदमेव सच्चं मोघमज्जन्ति इत्थेके अभिवदन्ती”ति आदीसु (म० नि० ३.२७) अज्जत्थे दिस्सति । “चेतसो एकोदिभाव”न्ति आदीसु (दी० नि० १.२२८; पारा० ११) सेट्ठे, “एको वूपकट्ठो”ति आदीसु (दी० नि० १.४०५) असहाये, “एकोव खो, भिक्खवे, खणो च समयो च ब्रह्मचरियवासाया”ति आदीसु (अ० नि० ८.२९) सङ्घयायं । इधापि सङ्घयायन्ति दस्सेन्तो आह “**एकन्ति गणनपरिच्छेदनिद्देशो**”ति । **कालञ्च समयञ्चा**ति युत्तकालञ्च पच्चयसामग्गिञ्च । **खणो**ति ओकासो । तथागतुप्पादादिको हि मग्गब्रह्मचरियस्स ओकासो तप्पच्चयस्स पटिलाभहेतुत्ता । खणो एव च समयो, यो खणोति च समयोति च वुच्चति, सो एको एवाति हि अत्थो । **महासमयो**ति महासमूहो । **समयोपि खो**ति सिक्खापदपूरणस्स हेतुपि । **समयप्पवादके**ति दिट्ठिप्पवादके । तत्थ हि निसिन्ना तित्थिया अत्तनो अत्तनो समयं पवदन्ति । **अत्थाभिसमया**ति हितपटिलाभा । अभिसमेतब्बोति अभिसमयो, अभिसमयो अत्थो **अभिसमयत्थो**ति पीळनादीनि अभिसमेतब्बभावेन एकीभावं उपनेत्वा वुत्तानि । अभिसमयस्स वा पटिवेधस्स विसयभूतो अत्थो **अभिसमयत्थो**ति तानेव तथा एकत्तेन वुत्तानि । तत्थ **पीळनं** दुक्खसच्चस्स तंसमङ्गिनो हिंसनं अविप्फारिकताकरणं, **सन्तापो** दुक्खदुक्खतादिवसेन सन्तापनं परिदहनं ।

तत्थ सहकारिकारणं सन्निज्झं समेति समवेतीति **समयो**, समवायो । समेति समागच्छति एत्थ मग्गब्रह्मचरियं

तदाधारपुगगलेहीति **समयो**, खणो । समेति एत्थ, एतेन वा संगच्छति सत्तो, सभावधम्मो वा सहजातादीहि, उप्पादादीहि वाति **समयो**, कालो । धम्मप्पवत्तिमत्तताय अत्थतो अभूतोपि हि कालो धम्मप्पवत्तिया अधिकरणं करणं विय च परिकप्पनामत्तसिद्धेन रूपेण वोहरीयतीति । समं, सह वा अवयवानं अयनं पवत्ति अवट्टानन्ति **समयो**, समूहो यथा “समुदायो”ति । अवयवसहावट्टानमेव हि समूहोति । अवसेसपच्चयानं समागमे एति फलं एतस्मा उप्पज्जति पवत्ति चाति **समयो**, हेतु यथा “समुदायो”ति । समेति संयोजनभावतो सम्बन्धो एति अत्तनो विसये पवत्ति, दळ्ळहगगणभावतो वा संयुत्ता अयन्ति पवत्तन्ति सत्ता यथाभिनिवेसं एतेनाति **समयो**, दिट्ठि । दिट्ठिसंयोजनेन हि सत्ता अतिविय बज्झन्तीति । समिति संगति समोधानन्ति **समयो**, पटिलाभो । समस्स निरोधस्स यानं, सम्मा वा यानं अपगमो अपवत्ति **समयो**, पहानं । अभिमुखं जाणेन सम्मा एतब्बो अधिगन्तब्बोति **अभिसमयो**, धम्मानं अविपरीतो सभावो । अभिमुखभावेन सम्मा एति गच्छति बुज्झतीति **अभिसमयो**, धम्मानं अविपरीतसभाववबोधो । एवं तस्मिं तस्मिं अत्थे समयसद्वप्पवत्ति वेदितब्बा । समयसद्वस्स अत्थुद्दारे अभिसमयसद्वस्स उदाहरणं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । **अस्साति** समयसद्वस्स । **कालो अत्थो** समवायादीनं अत्थानं इध असम्भवतो देसदेसकपरिसानं विय सुत्तस्स निदानभावेन कालस्स अपदिसितब्बतो च ।

कस्मा पनेत्थ अनियमितवसेनेव कालो निद्विद्वो? न उतुसंवच्छरादिवसेन नियमितोति आह “**तत्थ किञ्चापी**”तिआदि । उतुसंवच्छरादिवसेन नियमं अकत्वा समयसद्वस्स वचने अयम्पि गुणो लद्धो होतीति दस्सेन्तो “**ये वा इमे**”तिआदिमाह । सामञ्जजोतना हि विसेसे अवतिट्ठतीति । तत्थ **दिट्ठधम्मसुखविहारसमयो** देवसिकं ज्ञानफलसमापत्तीहि वीतिनामनकालो, विसेसतो सत्तसत्ताहानि । **सुप्पकासाति** दससहस्सिलोकधातुपकम्पन-ओभासपातुभावादीहि पाकटा । यथावुत्तप्पभेदेसु एव समयेसु एकदेसं पकारन्तरेहि सङ्गहेत्वा दस्सेतुं “**यो चाय**”न्तिआदिमाह । तथा हि जाणकिच्चसमयो, अत्तहितपटिपत्तिसमयो च अभिसम्बोधिसमयो, अरियतुण्हीभावसमयो, दिट्ठधम्मसुखविहारसमयो, करुणाकिच्चपरहितपटिपत्तिधम्मीकथासमया, देसनासमयो एव ।

करणवचनेन निद्वेसो कतोति सम्बन्धो । **तत्थाति** अभिधम्मतदञ्जसुत्तपदविनयेसु । **तथाति** भुम्मकरणेहि । **अधिकरणत्थो** आधारत्थो । भावो नाम किरिया, ताय किरियन्तरलक्खणं **भावेनभावलक्खणं** । तत्थ यथा कालो सभावधम्मपरिच्छिन्नो सयं परमत्थतो अविज्जमानोपि आधारभावेन पज्जातो तङ्खणप्पवत्तानं ततो पुब्बे परतो च अभावतो “पुब्बण्हे जातो, सायन्हे गच्छती”ति च आदीसु, समूहो च अवयवविनिमुत्तो विसुं अविज्जमानोपि कप्पनामत्तसिद्धो अवयवानं आधारभावेन पज्जापीयति यथा “रुक्खे साखा, यवरासियं सम्भूतो”तिआदीसु, एवं इधापीति दस्सेन्तो आह “**अधिकरणज्झि...पे०... धम्मान**”न्ति । यस्मिं काले, धम्मपुज्जे वा कामावचरं कुसलं चित्तं उप्पन्नं होति, तस्मिं एव काले धम्मपुज्जे च फस्सादयोपि होन्तीति अयं हि तत्थ अत्थो । यथा च “गावीसु दुहमानासु गतो, दुद्धासु आगतो”ति दोहनकिरियाय गमनकिरिया लक्खीयति, एवं इधापि यस्मिं समये, तस्मिं समयेति च वुत्ते “सती”ति अयमत्थो विज्जायमानो एव होति पदत्थस्स सत्ताविरहाभावतोति समयस्स सत्ताकिरियाय चित्तस्स उप्पादकिरिया फस्सादिभवनकिरिया च लक्खीयति । **यस्मिं समयेति** यस्मिं नवमे खणे, यस्मिं योनिसोमनसिकारादिहेतुम्हि, पच्चयसमवाये वा सति कामावचरं कुसलं चित्तं उप्पन्नं होति, तस्मिंयेव खणे, हेतुम्हि, पच्चयसमवाये वा फस्सादयोपि होन्तीति उभयत्थ समयसद्वे भुम्मनिद्वेसो कतो लक्खणभूतभावयुत्तोति दस्सेन्तो आह “**खण...पे०... लक्खीयती**”ति ।

हेतुअत्थो करणत्थो च सम्भवति “अन्नेन वसति, विज्जाय वसति, फरसुना छिन्दति, कुदालेन खणती”तिआदीसु विय । वीतिक्कमज्झि सुत्वा भिक्खुसङ्घं सन्निपातापेत्वा ओतिण्णवत्थुकं पुगगलं पटिपुच्छित्वा विगरहित्वा च तं तं वत्थुओतिण्णकालं अनतिक्कमित्वा तेनेव कालेन सिक्खापदानि पज्जपेन्तो भगवा विहरति सिक्खापदपज्जत्तिहेतुञ्च

अपेक्खमानो ततियपाराजिकादीसु विय ।

अच्चन्तमेव आरम्भतो पट्टाय याव देसनानिद्वानं । परहितपटिपत्तिसङ्घातेन **करुणाविहारेन** । तदत्थजोतनत्थन्ति अच्चन्तसंयोगत्थजोतनत्थं । **उपयोगनिद्वेसो कतो** यथा “मासं सज्जायती”ति । **पोराणाति** अट्टकथाचरिया । **अभिलापमत्तभेदो**ति वचनमत्तेन विसेसो । तेन सुत्तविनयेसु विभत्तिव्यत्तयो कतोति दस्सेति ।

सेट्ठन्ति सेट्ठवाचकं वचनं “सेट्ठ”न्ति वुत्तं सेट्ठगुणसहचरणतो, तथा “**उत्तम**”न्ति एत्थापि । **गारवयुत्तो**ति गरुभावयुत्तो गरुगुणयोगतो, गरुकरणारहताय वा गारवयुत्तो । **वुत्तोयेव**, न पन इध वत्तब्बो विसुद्धिमग्गस्स इमिस्सा अट्टकथाय एकदेसभावतोति अधिप्पायो ।

अपरो नयो (इतिवु० अट्ट० निदानवण्णना; सारत्थ० टी० १.१.वेरञ्जकण्डवण्णना; विसुद्धि० महाटी० १.१४४) — भागवाति भगवा, भतवाति भगवा, भागे वनीति भगवा, भगे वनीति भगवा, भत्तवाति भगवा, भगे वमीति भगवा, भागे वमीति भगवा ।

“भागवा भतवा भागे, भगे च वनि भत्तवा ।

भगे वमि तथा भागे, वमीति भगवा जिनो” ॥

तत्थ कथं **भागवाति भगवा**? ये ते सीलादयो धम्मक्खन्धा गुणभागा गुणकोट्टासा, ते अनञ्जसाधारणा निरतिसया तथागते अत्थि उपलब्धन्ति । तथा हिस्स सीलं समाधि पञ्चा विमुत्ति विमुत्तिजाणदस्सनं, हिरी ओत्तप्पं, सद्धा वीरियं, सति सम्पज्जं, सीलविसुद्धि दिट्ठिविसुद्धि, समथो विपस्सना, तीणि कुसलमूलानि, तीणि सुचरितानि, तयो सम्मावितक्का, तिस्सो अनवज्जसज्जा, तिस्सो धातुयो, चत्तारो सतिपट्टाना, चत्तारो सम्मप्यधाना, चत्तारो इट्ठिपादा, चत्तारो अरियमग्गा, चत्तारि अरियफलानि, चतस्सो पटिसम्भिदा, चतुयोनिपरिच्छेदकजाणानि, चत्तारो अरियवंसा, चत्तारि वेसारज्जजाणानि, पञ्च पधानियङ्गानि, पञ्चङ्गिको सम्मासमाधि, पञ्चजाणिको सम्मासमाधि, पञ्चिन्द्रियानि, पञ्च बलानि, पञ्च निस्सारणीया धातुयो, पञ्च विमुत्तायतनजाणानि, पञ्च विमुत्तिपरिपाचनीया सज्जा, छ अनुस्सतिट्ठानानि, छ गारवा, छ निस्सारणीया धातुयो, छ सततविहारा, छ अनुत्तरियानि, छ निब्बेधभागिया सज्जा, छ अभिज्जा, छ असाधारणजाणानि, सत्त अपरिहानिया धम्मा, सत्त अरियधम्मा, सत्त अरियधनानि, सत्त बोज्झङ्गा, सत्त सप्पुरिसधम्मा, सत्त निज्जरवत्थूनि, सत्त सज्जा, सत्तदक्खिण्येयपुग्गलदेसना, सत्तखीणासवबलदेसना, अट्टपञ्चापटिलाभहेतुदेसना अट्ट सम्मत्तानि, अट्टलोकधम्मातिक्कमो, अट्ट आरम्भवत्थूनि, अट्टअक्खणदेसना, अट्ट महापुरिसवितक्का, अट्टअभिभायतनदेसना, अट्ट विमोक्खा, नव योनिमोमनसिकारमूलका धम्मा, नव पारिसुद्धिपधानियङ्गानि, नवसत्तावासदेसना, नव आघातपटिविनया, नव सज्जा, नवनानत्ता, नव अनुपुब्बविहारा, दस नाथकरणा धम्मा, दस कसिणायतनानि, दस कुसलकम्मपथा, दस सम्मत्तानि, दस अरियवासा, दस असेक्खधम्मा, दस तथागतबलानि, एकादस मेत्तानिसंसा, द्वादस धम्माचक्काकारा, तेरस धुतगुणा, चुद्दस बुद्धजाणानि, पञ्चदस विमुत्तिपरिपाचनीया धम्मा, सोळसविधा आनापानस्सति, सोळस अपरन्तपनीया धम्मा, अट्टारस बुद्धधम्मा, एकूनवीसति पच्चवेक्खणजाणानि, चतुचत्तालीस जाणवत्थूनि, पञ्चास उदयब्बयजाणानि, परोपञ्चास कुसला धम्मा, सत्तसत्तति जाणवत्थूनि, चतुवीसतिकोटिसतसहस्ससङ्खसमापत्तिसञ्चारिमहावजिरजाणं, अनन्तनयसमन्तपट्टान-पविचय-पच्चवेक्खणदेसनाजाणानि, तथा अनन्तासु लोकधातूसु अनन्तानं सत्तानं आसयादिविभावनजाणानि चाति एवमादयो अनन्तापरिमाणभेदा अनञ्जसाधारणा निरतिसया गुणभागा गुणकोट्टासा संविज्जन्ति उपलब्धन्ति, तस्मा यथावुत्तविभागा गुणभागा अस्स अत्थीति “भागवा”ति वत्तब्बे आकारस्स रस्सत्तं कत्वा

“भगवा”ति वुत्तो । एवं ताव भागवाति भगवा ।

“यस्मा सीलादयो सब्बे, गुणभागा असेसतो ।
विज्जन्ति सुगते तस्मा, भगवाति पवुच्चति” ॥

कथं भतवाति भगवा? ये ते सब्बलोकहिताय उस्सुक्कमापन्नेहि मनुस्सत्तादिके अट्ट धम्मे समोधानेत्वा सम्मासम्बोधिया कतमहाभिनीहारेहि महाबोधिसत्तेहि परिपूरितब्बा दानपारमी, सील, नेक्खम्म, पज्जा, वीरिय, खन्ति, सच्च, अधिट्ठान, मेत्ता, उपेक्खापारमीति दस पारमियो, दस उपपारमियो, दस परमत्थपारमियोति समतिस पारमियो, दानादीनि चत्तारि सङ्गहवत्थूनि, सच्चादीनि चत्तारि अधिट्ठानानि, अङ्गपरिच्चागो, जीवित, रज्ज, पुत्त, दारपरिच्चागोति पञ्च महापरिच्चागा, पुब्बयोगो, पुब्बचरिया, धम्मक्खानं, जातत्थचरिया, लोकत्थचरिया, बुद्धिचरियाति एवमादयो, सङ्खेपतो वा सब्बे पुज्जजाणसम्भारा बुद्धकरधम्मा, ते महाभिनीहारतो पट्टाय कप्पानं सतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानि यथा हानभागिया संकिलेसभागिया ठितिभागिया वा न होन्ति, अथ खो उत्तरुत्तरि विसेसभागियाव होन्ति, एवं सक्कच्चं निरन्तरं अनवसेसतो भता सम्भता अस्स अत्थीति “भतवा”ति वत्तब्बे “भगवा”ति वुत्तो निरुत्तिनयेन त-कारस्स ग-कारं कत्वा । अथ वा भतवाति तेयेव यथावुत्ते बुद्धकरधम्मे वुत्तनयेनेव भरि, सम्भरि, परिपूरेसीति अत्थो । एवम्पि भतवाति भगवा ।

“सम्मासम्बोधिया सब्बे, दानपारमिआदिके ।
सम्भारे भतवा नाथो, तस्मापि भगवा मतो” ॥

कथं भागे वनीति भगवा? ये ते चतुवीसतिकोटिसतसहस्ससङ्का देवसिकं वळज्जनकसमापत्तिभागा, ते अनवसेसतो लोकहितत्थं अत्तनो च दिट्ठधम्मसुखविहारत्थं निच्चकप्पं वनि, भजि, सेवि, बहुलमकासीति भागे वनीति भगवा । अथ वा अभिज्जेय्यधम्मेसु कुसलादीसु खन्धादीसु च ये ते परिज्जेय्यादिवसेन सङ्खेपतो वा चतुब्बिधा अभिसमयभागा, वित्थारतो पन “चक्खु परिज्जेय्यं सोतं...पे०... जरामरणं परिज्जेय्य”न्तिआदिना (पटि० म० १.२१) अनेके परिज्जेय्यभागा, “चक्खुस्स समुदयो पहातब्बो...पे०... जरामरणस्स समुदयो पहातब्बो”तिआदिना पहातब्बभागा, “चक्खुस्स निरोधो...पे०... जरामरणस्स निरोधो सच्छिकातब्बो”तिआदिना सच्छिकातब्बभागा, “चक्खुनिरोधगामिनीपटिपदा”तिआदिना, “चत्तारो सतिपट्टाना”तिआदिना च अनेकभेदा भावेतब्बभागा च धम्मा, ते सब्बे वनि, भजि, यथारहं गोचरभावनासेवनानं वसेन सेवि । एवम्पि भागे वनीति भगवा । अथ वा “ये इमे सीलादयो धम्मक्खन्धा सावकेहि साधारणा गुणकोट्टासा गुणभागा, किन्ति नु खो ते विनेय्यसन्तानेसु पतिट्ठपेय्य”न्ति महाकरुणाय वनि अभिपत्थयि, सा चस्स अभिपत्थना यथाधिप्पेतफलावहा अहोसि । एवम्पि भागे वनीति भगवा ।

“यस्मा जेय्यसमापत्ति-गुणभागे तथागतो ।
भजि पत्थयि सत्तानं, हिताय भगवा ततो” ॥

कथं भगे वनीति भगवा? समासतो ताव कतपुज्जेहि पयोगसम्पन्नेहि यथाविभवं भजीयन्तीति भगा, लोकियलोकुत्तरसम्पत्तियो । तत्थ लोकिये ताव तथागतो सम्मासम्बोधितो पुब्बे बोधिसत्तभूतो परमुक्कंसगते, वनि, भजि, सेवि, यत्थ पतिट्टाय निरवसेसतो बुद्धकरधम्मे समन्नानेन्तो बुद्धधम्मे परिपाचेसि, बुद्धभूतो पन ते निरवज्जेसु उपसंहिते अनज्जसाधारणे लोकुत्तरपि, वनि, भजि, सेवि, वित्थारतो पन पदेसरज्ज-इस्सरियचक्कवत्तिसम्पत्ति-देवरज्जसम्पत्तिआदिवसेन ज्ञान-विमोक्ख-समाधिसमापत्ति-जाणदस्सन-मग्गभावना-फलसच्छि-किरियादि-

उत्तरिमनुस्सधम्मवसेन च अनेकविहिते अनञ्जसाधारणे, भगे, वनि, भजि, सेवि । एवम्पि भगे वनीति **भगवा** ।

“या ता सम्पत्तियो लोके, या च लोकुत्तरा पुथु ।
सब्बा ता भजि सम्बुद्धो, तस्मापि भगवा मतो” ॥

कथं **सत्तवाति भगवा**? भत्ता दळ्हभत्तिका अस्स बहू अत्थीति भत्तवा । तथागतो हि महाकरुणासब्बञ्जुतञ्जाणादि-
अपरिमितनिरुपमप्पभाव-गुणविसेससमङ्गिभावतो सब्बसत्तुत्तमो, सब्बानत्थपरिहारपुब्बङ्गमाय
निरवसेसहितसुखविधानतप्पराय निरतिसयाय पयोगसम्पत्तिया सदेवमनुस्साय पजाय अच्चन्तुपकारिताय
द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणअसीति अनुव्यञ्जनव्यामप्पभादि अनञ्जसाधारणविसेसपटिमण्डितरूपकायताय
यथाभुच्चगुणाधिगतेन “इतिपि सो भगवा”तिआदिनयप्पवत्तेन लोकत्तयव्यापिना सुविपुलेन सुविसुद्धेन च थुतिघोसेन
समन्नागतत्ता उक्कंसपारमिप्पत्तासु अप्पिच्छतासन्तुट्ठिआदीसु सुप्पतिट्ठितभावतो दसबलचतुवेसारज्जादि-
निरतिसयगुणविसेस-समङ्गीभावतो च रूपप्पमाणो रूपप्पसन्नो, घोसप्पमाणो घोसप्पसन्नो, लूखप्पमाणो लूखप्पसन्नो,
धम्मप्पमाणो धम्मप्पसन्नोति एवं चतुप्पमाणिके लोकसन्निवासे सब्बथापि पसादावहभावेन समन्तपासादिकत्ता
अपरिमाणानं सत्तानं सदेवमनुस्सानं आदरबहुमानगारवायतनताय परमपेमसम्भत्तिट्ठानं । ये तस्स ओवादे पतिट्ठिता
अवेच्चप्पसादेन समन्नागता होन्ति, केनचि असंहारिया तेसं पसादभत्ति समणेन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मना
वा । तथा हि ते अत्तनो जीवितपरिच्चागेपि तत्थ पसादं न परिच्चजन्ति, तस्स वा आणं दळ्हभत्तिभावतो ।

तेनेवाह —

“यो वे कतञ्जू कतवेदि धीरो ।
कल्याणमित्तो दळ्हभत्ति च होती”ति ॥ (जा० २.१७.७८) ।

“सेय्यथापि, भिक्खवे, महासमुद्धो ठितधम्मो वेलं नातिवत्तति, एवमेव खो, भिक्खवे, यं मया सावकानं
सिक्खापदं पञ्चत्तं, तं मम सावका जीवितहेतुपि नातिक्कमन्ती”ति (उदा० ४५; चूळव० ३८५) च । —

एवं भत्तवाति **भगवा** निरुत्तिनयेन एकस्स त-कारस्स लोपं कत्वा इतरस्स ग-कारं कत्वा ।

“गुणातिसययुत्तस्स, यस्मा लोकहितेसिनो ।
सम्भत्ता बहवो सत्थु, भगवा तेन वुच्चती”ति ॥

कथं **भगे वमीति भगवा**? यस्मा तथागतो बोधिसत्तभूतोपि अपरिमाणासु जातीसु पारमियो परिपूरेन्तो भगसङ्घातं
सिरिं इस्सरियं यसञ्च वमि उगिरि, खेळपिण्डं विय अनपेक्खो छडुयि, चरिमत्तभावेपि हत्थगतं चक्कवत्तिसिरिं
देवलोकाधिपच्चसदिसं चतुदीपिस्सरियं चक्कवत्तिसम्पत्तिसन्निस्सयं सत्तरतनसमुज्जलं यसञ्च तिणायपि अमञ्जमानो
निरपेक्खो पहाय अभिनिक्खमित्वा सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो, तस्मा इमे सिरीआदिके भगे वमीति **भगवा** । अथ वा
भानि नाम नक्खत्तानि, तेहि समं गच्छन्ति पवत्तन्तीति भगा,
सिनेरुयुगन्धरउत्तरकुरुहिमवन्तादिभाजनलोकविसेससन्निस्सया सोभा कप्पट्टियभावतो, तेपि भगवा वमि
तन्निवासिसत्तावाससमतक्कमतो तप्पटिबद्धछन्दरागप्पहानेन पजहीति । एवम्पि भगे वमीति **भगवा** ।

“चक्कवत्तिसिरिं यस्मा, यसं इस्सरियं सुखं ।
पहासि लोकचित्तञ्च, सुगतो भगवा ततो” ॥

कथं भागे वमीति भगवा? भागा नाम सभागधम्मकोट्टासा, ते खन्धायतनधातादिवसेन, तत्थापि रूपवेदनादिवसेन पथवियादिवसेन अतीतादिवसेन च अनेकविधा, ते च भगवा सब्बं पपञ्चं सब्बं योगं सब्बं गन्थं सब्बं संयोजनं समुच्छिन्दित्वा अमतधातुं समधिगच्छन्तो वमि उगिरि, अनपेक्खो छडुयि न पच्चावमि । तथा हेस “सब्बत्थकमेव पथविं आपं तेजं वायं, चक्खुं सोतं घानं जिह्वं कायं मनं, रूपे सद्दे गन्धे रसे फोडुब्बे धम्मे, चक्खुविज्जाणं...पे०... मनोविज्जाणं, चक्खुसम्फस्सं...पे०... मनोसम्फस्सं, चक्खुसम्फस्सजं वेदनं...पे०... मनोसम्फस्सजं वेदनं, चक्खुसम्फस्सजं सज्जं...पे०... मनोसम्फस्सजं सज्जं, चक्खुसम्फस्सजं चेतनं...पे०... मनोसम्फस्सजं चेतनं, रूपतण्हं...पे०... धम्मतण्हं, रूपवितक्कं...पे०... धम्मवितक्कं, रूपविचारं...पे०... धम्मविचारं”न्तिआदिना अनुपदधम्मविभागवसेनपि सब्बेव धम्मकोट्टासे अनवसेसतो वमि उगिरि, अनपेक्खपरिच्चागेन छडुयि । वुत्तज्हेतं “यं तं, आनन्द, चत्तं वन्तं मुत्तं पहीनं पटिनिस्सट्ठं, तं तथागतो पुन पच्चावमिस्सतीति नेतं ठानं विज्जती”ति (दी० नि० २.१८३) । एवमि भागे वमीति भगवा । अथ वा भागे वमीति सब्बेपि कुसलाकुसले सावज्जानवज्जे हीनपणीते कण्हसुक्कसप्पटिभागे धम्मे अरियमग्गजाणमुखेन वमि उगिरि, अनपेक्खो परिच्चजि पजहि, परेसज्च तथत्ताय धम्मं देसेसि । वुत्तमि चेतं “धम्मापि वो, भिक्खवे, पहातब्बा, पगेव अधम्मा (म० नि० १.२४०) । कुल्लूपमं वो, भिक्खवे, धम्मं देसेस्सामि नित्थरणत्थाय, नो गहणत्थाया”तिआदि (म० नि० १.२४०) । एवमि भागे वमीति भगवा ।

“खन्धायतनधातादि-धम्मभागा-महेसिना ।
कण्हसुक्का यतो वन्ता, ततोपि भगवा मतो” ॥

तेन वुत्तं —

“भागवा भतवा भागे, भगे च वनि भत्तवा ।
भगे वमि तथा भागे, वमीति भगवा जिनो”ति ॥

धम्मसरीरं पच्चक्खं करोतीति “यो वो, आनन्द, मया धम्मो च विनयो च देसितो पज्जत्तो, सो वो ममच्चयेन सत्था”ति वचनतो धम्मस्स सत्थुभावपरियायो विज्जतीति कत्वा वुत्तं । वजिरसङ्घातसमानकायो परेहि अभेज्जसरीरत्ता । न हि भगवतो रूपकाये केनचि सक्का अन्तरायं कातुन्ति । देसनासम्पत्तिं निद्विसति वक्खमानस्स सकलस्स सुत्तस्स “एव”न्ति निदस्सनतो । सावकसम्पत्तिं निद्विसति पटिसम्भिदाप्पत्तेन पञ्चसु ठानेसु भगवता एतदग्गे ठपितेन मया महासावकेन सुतं, तज्च खो मयाव सुतं, न अनुस्सुतं न परंपराभतन्ति इमस्सत्थस्स दीपनतो । कालसम्पत्तिं निद्विसति भगवासद्वसन्निधाने पयुत्तस्स समयसद्वस्स बुद्धुप्पादपटिमण्डितभावदीपनतो । बुद्धुप्पादपरमा हि कालसम्पदा । तेनेतं वुच्चति —

“कप्पकसाये कलियुगे, बुद्धुप्पादो अहो महच्छरियं ।
हुतावहमज्झे जातं, समुदितमकरन्दमरविन्द”न्ति ॥

भगवाति देसकसम्पत्तिं निद्विसति गुणविसिद्धसत्तुत्तमभावदीपनतो गरुगारवाधिवचनभावतो ।

अविसेसेनाति न विसेसेन, विहारभावसामञ्जेनाति अत्थो। **इरियापथ...पे०... विहारे**सूति इरियापथविहारो, दिब्बविहारो, ब्रह्मविहारो, अरियविहारोति एतेसु चतूसु विहारेसु। **समङ्गीपरिदीपनन्ति** समङ्गीभावपरिदीपनं। **एतन्ति** “विहरती”ति एतं पदं। तथा हि तं “इधेकच्चो गिहीहि संसट्ठो विहरति सहनन्दी सहसोकी”तिआदीसु (सं० नि० ४.२४१) इरियापथविहारे आगतं। “यस्मिं, भिक्खवे, समये भिक्खु विविच्चेव कामेहि...पे०... पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरती”ति (ध० सं० १६०; विभ० ६२४) एत्थ दिब्बविहारे। “सो मेत्तासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा विहरती”तिआदीसु (दी० नि० १.५५६; ३.३०८; म० नि० १.७७; २.३०९; ३.२३०) ब्रह्मविहारे। “सो खो अहं, अग्गिवेस्सन, तस्सायेव कथाय परियोसाने तस्मिं एव पुरिमस्मिं समाधिनिमित्ते अज्झत्तमेव चित्तं सण्ठपेमि सन्निसादेमि एकोदिं करोमि समादहामि, येन सुदं निच्चकप्पं विहरामी”तिआदीसु (म० नि० १.३८७) अरियविहारे।

तत्थ इरियनं वत्तनं **इरिया**, कायप्पयोगो। तस्सा पवत्तनुपायभावतो ठानादि **इरियापथो**। ठानसमङ्गी वा हि कायेन किञ्चि करेय्य गमनादीसु अज्जतरसमङ्गी वा। अथ वा इरियति पवत्तति एतेन अत्तभावो कायकिच्चं वाति **इरिया**, तस्सा पवत्तिउपायभावतो इरिया च सो पथो चाति **इरियापथो**, ठानादि एव। सो च अत्थतो गतिनिवत्तिआदिआकारेन पवत्तो चतुसन्ततिरूपपबन्धो एव। विहरणं, विहरति एतेनाति वा **विहारो**, इरियापथो एव विहारो **इरियापथविहारो**। दिवि भवो **दिब्बो**, तत्थ बहुलप्पवत्तिया ब्रह्मपारिसज्जादिदेवलोके भवोति अत्थो। तत्थ यो दिब्बानुभावो, तदत्थाय संवत्ततीति वा **दिब्बो**, अभिज्जाभिनीहारवसेन महागतिकत्ता वा **दिब्बो**, दिब्बो च सो विहारो चाति **दिब्बविहारो**, चतस्सो रूपावचरसमापत्तियो। आरुप्पसमापत्तियोपि एत्थेव सङ्गहं गच्छन्ति। ब्रह्मूनं, ब्रह्मानो वा विहारा **ब्रह्मविहारा**, चतस्सो अप्पमज्जायो। अरियानं, अरिया वा विहारा **अरियविहारा**, चत्तारि सामञ्जफलानि। **सो हि एकं इरियापथबाधनन्ति**आदि यदिपि भगवा एकेनपि इरियापथेन चिरतरं कालं अत्तभावं पवत्तेतुं सक्कोति, तथापि उपादिन्नकसरीरस्स नाम अयं सभावोति दस्सेतुं वुत्तं। यस्मा वा भगवा यत्थ कत्थचि वसन्तो विनेय्यानं धम्मं देसेन्तो, नानासमापत्तीहि च कालं वीतिनामेन्तो वसतीति सत्तानं अत्तनो च विविधं हितसुखं हरति उपनेति उप्पादेति, तस्मा विविधं हरतीति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो।

पच्चत्थिके जिनातीति **जेतो**। जेत-सद्वो हि सोत-सद्वो विय कत्तुसाधनोपि अत्थीति। रज्जो वा पच्चत्थिकानं जितकाले जातत्ता **जेतो**। रज्जो हि अत्तनो जयं तत्थ आरोपेत्वा जितवाति जेतोति कुमारो वुत्तो। मङ्गलकामताय वा जेतोतिस्स नामं कतं, तस्मा “जेय्यो”ति एतस्मिं अत्थे “जेतो”ति वुत्तन्ति दट्ठब्बं। तस्स जेतस्स राजकुमारस्स। **वने**तिआदितो पट्टायेव तं तस्स सन्तकन्ति दस्सेतुं “**तं ही**”तिआदि वुत्तं। सब्बकामसमिद्धिताय विगतमलमच्छेरताय करुणादिगुणसमङ्गिताय च निच्चकालं उपट्ठपितो अनाथानं पिण्डो एतस्स अत्थीति **अनाथपिण्डिको**, तस्स अनाथपिण्डिकस्स। यदि जेतवनं, कथं अनाथपिण्डिकस्स आरामोति आह “**अनाथपिण्डिकेना**”तिआदि। पच्चविधसेनासनङ्गसम्पत्तिया आरमन्ति एत्थ पब्बजिताति **आरामो**, तस्मिं आरामे। यदिपि सो भूमिभागो कोटिसन्थरेन महासेट्ठिना कीतो, रुक्खा पन जेतेन न विक्कीताति तं “जेतवनं”न्ति वत्तब्बतं लभतीति वदन्ति। उभिन्नम्पि वा तत्थ परिच्चागविसेसकित्तनत्थं उभयवचनं, जेतेनपि हि भूमिभागविककयेन लब्धधनं तत्थ द्वारकोटुककरणवसेन विनियुत्तं। सावत्थिजेतवनानं भूमिभागवसेन भिन्नत्ता वुत्तं “**न हि सक्का उभयत्थ एकं समयं विहरितुं**”न्ति।

अपाकटाति सक्को सुयामोतिआदिना अनभिज्जाता। अभिज्जातानम्पि अज्जतरसद्वो दिस्सतेव एकसदिसायत्तत्ताति दस्सेतुं “**अभिजानाति नो**”तिआदि वुत्तं। **अहुना** इदानीव। **साधारणवचनं** दिब्बतं अन्तोनीतं कत्वा। देवो एव **देवता** पुरिसेपि वत्तनतो। तेनेवाह “**इमस्मिं पनत्थे**”तिआदि। ननु च रूपावचरसत्तानं पुरिसिन्द्रियं नत्थि, येन ते पुरिसाति

वुच्चेय्युं? यदिपि पुरिसिन्द्रियं नत्थि, पुरिससण्ठानस्स पन पुरिसवेसस्स च वसेन पुरिसपुग्गलात्वेव वुच्चन्ति पुरिसपकतिभावतो ।

अभिवक्कन्ताति अतिवक्कन्ता, विगताति अत्थोति आह “**खये दिस्सती**”ति । तेनेव हि “**निक्खन्तो पठमो यामो**”ति उपरि वुत्तं । **अभिवक्कन्तरोति** अतिविय कन्ततरो । तादिसो च सुन्दरो भद्दको नाम होतीति आह “**सुन्दरे दिस्सती**”ति । **कोति** देवनागयक्खगन्धब्बादीसु को कतमो? मेति मम । **पादानीति** पादे । **इद्धियाति** इमाय एवरूपाय देविद्धिया । **यससाति** इमिना एदिसेन परिवारेन परिच्छदेन च । **जलन्ति** विज्जोतमानो । **अभिवक्कन्तेनाति** अतिविय कन्तेन कमनियेन अभिरूपेन । **वण्णेनाति** छविवण्णेन सरीरवण्णनिभाय । **सब्बा ओभासयं दिसाति** सब्बापि दिसा पभासेन्तो चन्दो विय सूरियो विय च एकोभासं एकालोकं करोन्तोति गाथाय अत्थो । **अभिरूपेति** उळाररूपे सम्पन्नरूपे ।

कञ्चनसन्निभत्तचता सुवण्णवण्णग्गहणेन गहिताति अधिप्पायेनाह “**छविय**”न्ति । छविगता पन वण्णधातु एव “**सुवण्णवण्णो**”ति एत्थ वण्णग्गहणेन गहिताति अपरे । वण्णनं कित्तिया उग्घोसनन्ति **वण्णो**, थुति । वण्णीयति असङ्करतो ववत्थपीयतीति **वण्णो**, कुलवग्गो । वण्णीयति फलं एतेन यथासभावतो विभावीयतीति **वण्णो**, कारणं । वण्णनं दीघरस्सादिवसेन सण्ठहनन्ति **वण्णो**, सण्ठानं । वण्णीयति अणुमहन्तादिवसेन पमीयतीति **वण्णो**, पमाणं । वण्णेति विकारं आपज्जमानं हृदयङ्गतभावं पकासेतीति **वण्णो**, रूपायतनं । एवं तेन तेन पवत्तिनिमित्तेन वण्णसद्वस्स तस्मिं तस्मिं अत्थे पवत्ति वेदितब्बा । **इद्धि मापेत्वाति** वत्थालङ्कारकायादीहि ओभासमुच्चनादिवसेन दिब्बं इद्धानुभावं निम्मिनित्वा । **कामावचरा अनभिसङ्खतेनपि आगन्तुं सक्कोन्ति** ओळारिकरूपत्ता । तथा हि ते कबळीकारभक्खा । **रूपावचरा न सक्कोन्ति** ततो सुखुमतररूपत्ता । तेनाह “**तेसं ही**”तिआदि । तत्थ “**अतिसुखुमो**”ति मूलपटिसन्धिरूपं सन्धाय वदति । **न तेन इरियापथकप्पनं होतीति** एतेन ब्रह्मलोकेपि ब्रह्मानो येभ्य्येन निम्मितरूपेनेव पवत्तन्तीति दस्सेति । इतरज्झि अतिविय सुखुमं रूपं केवलं चित्तुप्पादस्स निस्सयाधिद्धानभूतं सण्ठानवन्तं हुत्वा तिद्धति ।

अनवसेसत्तं सकलता । **येभ्य्यता** बहुलभावो । **अब्बामिस्सता** विजातियेन असङ्करो । सुखेन हि अवोकिण्णता तत्थ अधिप्पेता । **अनतिरेकता** तंपरमता विसेसाभावो । **केवलकप्पन्ति** केवलं दळ्हं कत्वाति अत्थो । **सङ्गभेदायाति** सङ्गे विवादाय, विवादुप्पादायाति अत्थो । केवलं वुच्चति निब्बानं सब्बसङ्खतविवित्तत्ता, एतस्स तं अत्थीति **केवली**, सच्छिकतनिरोधो खीणासवो । तेनाह “**विसंयोगो अत्थो**”ति ।

कप्पसद्दो पनायं सउपसग्गो अनुपसग्गो चाति अधिप्पायेन ओकप्पनियपदे लब्भमानं कप्पसद्दमत्तं दस्सेति, अज्जथा कप्पपदं अनिदस्सनमेव सिया । **समणकप्पेहीति** विनयसिद्धेहि समणवोहारेहि । **निच्चकप्पन्ति** निच्चकालं । **पज्जत्तीति** नामं । नामज्जेतं तस्स आयस्मतो, यदिदं कप्पोति । **कप्पितकेसमस्सूति** कत्तरिकाय छेदितकेसमस्सु । **द्वङ्गुलकप्पोति** मज्झन्धिकवेलाय वीतिक्कन्ताय द्वङ्गुलताविकप्पो । **लेसोति** अपदेसो । अनवसेसं फरितुं समत्थस्सपि ओभासस्स केनचिपि कारणेन एकदेसफरणम्पि सिया, अयं पन सब्बसोव फरतीति दस्सेतुं समन्तत्थो कप्प-सद्दो गहितोति आह “**अनवसेसं समन्ततो**”ति । ईसं असमत्तं, केवलं वा **केवलकप्पं** । भगवतो आभाय अनोभासितमेव हि पदेसं देवता अत्तनो पभाय ओभासेन्ति । न हि भगवतो पभा कायचि पभाय अभिभुय्यति, सूरियादीनम्पि पभं सा अभिभुय्य तिद्धतीति ।

येन वा कारणेनाति हेतुम्हि इदं करणवचनं । हेतुअत्थो हि किरियाय कारणं, न करणं विय किरियत्थो, तस्मा नानप्पकार-गुणविसेसाधिगमनत्था इध उपसङ्गमनकिरियाति “**अन्नेन वसति, विज्जाय वसती**”तिआदीसु विय हेतुअत्थमेव तं करणवचनं युत्तं न करणत्थं तस्स अयुज्जमानत्ताति वुत्तं “**येन वा कारणेना**”तिआदि । भगवतो

सततप्पवत्तनिरतिसय-सादुविपुलमतरस-सद्धम्मफलताय सादुफलनिच्चफलितमहारुक्खेन भगवा उपमितो । सादुफलूपभोगाधिप्पायगहणेनेव हि महाकारुणिकस्स सादुफलता गहिताति । **उपसङ्कमी**ति उपसङ्कन्ता । सम्पत्तकामताय हि किञ्चि ठानं गच्छन्तो तंतंपदेसातिक्कमनेन उपसङ्कमि, उपसङ्कन्तोति वत्तब्बतं लभति । तेनाह “**गताति वुत्तं होती**”ति, उपगताति अत्थो । **उपसङ्कमित्वा**ति पुब्बकालकिरियानिद्देसोति आह “**उपसङ्कमनपरियोसानदीपन**”न्ति । ततोति यं ठानं पत्ता “उपसङ्कमी”ति वुत्ता, ततो उपगतट्ठानतो ।

गतिनिवत्तिअत्थतो सामञ्जसो आसनम्पि ठानगहणेन गच्छतीति वुत्तं “**आसनकुसलताय एकमन्तं तिट्ठन्ती**”ति । निसिन्नापि हि गमनतो निवत्ता नाम होन्ति ठत्वा निसीदितब्बत्ता, यथावुत्तट्ठानादयोपि आसनेनेव सङ्गहिताति । अतिदूरअच्चासन्नपटिक्खेपेन नातिदूरनच्चासन्नं नाम गहितं । तं पन अवकंसतो उभिन्नं पसारितहत्थसङ्घट्टेनेन दट्ठब्बं । **गीवं पसारेत्वा**ति गीवं परिवत्तनवसेन पसारेत्वा ।

कामं “कथं”न्ति अयमाकारपुच्छा, तरणाकारो इध पुच्छितो । सो पन तरणाकारो अत्थतो कारणमेवाति आह “**कथं नूति कारणपुच्छा**”ति? **पाकटो** अभिसम्बोधियं महापथवीकम्पनादिअनेकच्छरियपातुभावादिना ।

मरिसनट्टेन पापानं रोगादिअनत्थानं अभिभवनट्टेन **मारिसो**, दुक्खरहितो । तेनाह “**निहुक्खाति वुत्तं होती**”ति । निरयपक्खे पियालपनवचनवसेन उपचारवचनज्वेतं यथा “देवानं पिया”ति । तेनेवाह “**यदि एव**”न्तिआदि । **सङ्कुना** सङ्कुति मत्थकतो समकोट्टितेन याव हृदयपदेसा निब्बिज्झित्वा ओतिण्णेन सङ्कुना पादतलतो समकोट्टितो सङ्कु निब्बिज्झित्वा आरोहन्तो **हृदये** हृदयस्स पदेसे समागच्छेय्य, अथ नेसं सङ्कुनं समागमसमकाले नं यथातिक्कन्तसङ्कुकरणकालं जानेय्यासि । किञ्चि निमित्तं उपादाय किस्मिञ्चि अत्थे पवत्तस्स सदस्स तन्निमित्तरहिते पवत्ति रुळ्ही नाम गमनकिरियारहिते सासनादिमति पटिपिण्डे यथा गोसदस्स ।

ओघमतरीति येसं ओघानं तरणं पुच्छितं, ते गणनपरिच्छेदतो सरूपतो च दस्सेतुं “**चत्तारो**”तिआदि वुत्तं । कस्मा पनेत्थ चत्तारो एव ओघा वुत्ता, ते च कामादयो एवाति? न चोदेतब्बमेतं, यस्मा धम्मानं सभावकिच्चविसेसञ्जुना भगवता सब्बं जेय्यं याथावतो अभिसम्बुज्झित्वा एत्तकाव ओघा देसिता, इमे एव च देसिताति । वट्ठस्मिं ओहनन्ति ओसीदापेन्तीति ओघा, ओहनन्ति हेट्ठा कत्वा हनन्ति गामेन्ति, तथाभूता सत्ते अधो गामेन्ति नाम । अयञ्च अत्थो “सब्बोपि चेसा”तिआदिना परतो अट्ठकथायमेव आगमिस्सति । कामनट्टेन **कामो**, कामो च सो यथावुत्तेनत्थेन ओघो चाति, कामेसु ओघोति वा **कामोघो** । भवोघो नाम भवरागोति दस्सेतुं “**रूपारूपभवेसु छन्दरागो ज्ञाननिकन्ति चा**”ति वुत्तं । **सुमङ्गलविलासिनी**आदीसु (दी० नि० अट्ठ० ३.३१२) पन “सस्सतदिट्ठिसहगतारागो चा”ति वुत्तं । तत्थ पठमो उपपत्तिभवेसु रागो, दुतियो कम्मभवे । भवदिट्ठिविनिमुत्तस्स दिट्ठिगतस्स अभावतो । “**द्वासट्ठिदिट्ठियो दिट्ठोघो**”ति वुत्तं, चतुसच्चन्तो गधत्ता सब्बस्स जेय्यस्स “**चतूसु सच्चेसु अज्जाणं अविज्जोघो**”ति आह ।

इदानी तेसं ओघसङ्घातानं पापधम्मानं उप्पत्तिट्ठानं दस्सेतुं “**तत्था**”तिआदि वुत्तं, पवत्तिट्ठानं पन कामगुणादयो दस्सिता एव । “पञ्चसु कामगुणेषु छन्दरागो कामोघो”ति एत्थ भवोघं ठपेत्वा सब्बो लोभो कामोघोति युत्तं सिया । सस्सतदिट्ठिसहगतो रागो भवदिट्ठिसम्पयुत्तत्ता भवोघोति अट्ठकथासु वुत्तो, भवोघो पन दिट्ठिगतविषययुत्तेसु एव उप्पज्जतीति पाळियं वुत्तो । तेनेवाह — “**भवोघो चतूसु दिट्ठिविषययुत्तलोभसहगतचित्तुप्पादेसु उप्पज्जती**”ति । तस्मा दिट्ठिसहगतलोभोपि कामोघोति युत्तं सिया । दिट्ठधम्मिकसम्परायिकदुक्खानज्झि कारणभूता कामासवादयोपि द्विधा वुत्ता, आसवा एव च ओघा । कामासवनिद्देसे च कामेसूति कामरागदिट्ठिरागादीनं आरम्भणभूतेसु तेभूमकेसु वत्थुकामेसूति

अथो सम्भवति । तत्थ हि उप्पज्जमाना सायं तण्हा सब्बापि न कामच्छन्दादिनामं न लभतीति ।

यदि पन पञ्चकामगुणिको च रागो कामोघोति वुत्तोति कत्वा ब्रह्मानं विमानादीसु रागस्स दिट्ठिरागस्स च कामोघभावो पटिसेधितब्बो सिया, एवं सति कामोघभवोघविनिमुत्तेन नाम लोभेन भवितब्बं । सो यदा दिट्ठिगतविप्पयुत्तेसु उप्पज्जति, तदा तेन सम्पयुत्तो अविज्जोघो ओघविप्पयुत्तोति दोमनस्सविचिकिच्छुद्धच्चसम्पयुत्तस्स विय तस्सपि ओघविप्पयुत्तता वत्तब्बा सिया “चतूसुपि दिट्ठिगतविप्पयुत्तलोभसहगतेसु चित्तुप्पादेसु उप्पन्नो मोहो सिया ओघसम्पयुत्तो सिया ओघविप्पयुत्तो”ति । “कामोघो अट्ठसु लोभसहगतेसु चित्तुप्पादेसु उप्पज्जती”ति, “कामोघं पटिच्च दिट्ठोघो अविज्जोघो”ति च वचनतो दिट्ठिसहगतो कामोघो न होतीति न सक्का वत्तुं । तथा हेत्थ “रूपारूपभवेसु छन्दरागो ज्ञाननिकन्ति च भवोघो नामाति एत्तकमेव वुत्तं, न वुत्तं सस्सतदिट्ठिसहगतो रागो”ति ।

अधोगमनट्टेनाति हेट्ठापवत्तनट्टेन । हेट्ठापवत्तनज्चेत्थ न केवलं अपायगमनियभावेन, अथ खो संसारतरकावरोधनेनपीति दस्सेतुं **“उपरिभवज्जा”**तिआदि वुत्तं । कामं निब्बानं अरूपिभावा अदेसं, न तस्स ठानवसेन उपरिगहणं, सब्बसङ्खतविनिस्सट्ता पन सब्बस्सपि भवस्स उपरीति वत्तब्बतं अरहतीति कत्वा वुत्तं **“उपरिभवं निब्बानं”**न्ति । “महाउदकोघो”तिआदीसु रासट्ठो ओघ-सट्ठोति “महा हेसो किलेसरासी”ति वुत्तं **सेसेसुपीति** भवोघादीसुपि ।

अप्पतिट्ठहन्तोति किलेसादीनं वसेन असन्तिट्ठन्तो, असंसीदन्तोति अत्थो । **अनायूहन्तोति** अभिसङ्खारादिवसेन न आयूहन्तो मज्झिमं पटिपदं विलङ्घित्वा निब्बुहन्तो । तेनाह — **“अवायमन्तो”**ति, मिच्छावायामवसेन अवायमन्तोति अधिप्पायो । गूळहन्ति संवुत्तं । **पटिच्छन्नन्ति** तस्सेव वेवचनं । अत्थवसेन वा संवुत्तं **गूळहं**, सट्ठवसेनपि अपाकटं **पटिच्छन्नं** अन्तरदीपादिके **ठातब्बट्टाने** । **आयूहन्ताति** हत्थेहि च पादेहि च वायमन्ता । **एतं** अत्थजातं, **एतं** वा विस्सज्जनं ।

इदानी येनाधिप्पायेन भगवता तथागूळहं कत्वा पण्हो कथितो, तं दस्सेतुं **“किं पनातिआदि वुत्तं । निग्गहमुखेनाति** वेनेय्यानं विनयउपायभूतनिग्गहवसेन । तेनाह **ये पण्डितमानिनो”**तिआदि । **पवह पवहाति** ओफुणित्वा ओफुणित्वा ।

सोति देवपुत्तो **निहतमानो** अहोसि यथाविस्सज्जितस्स अत्थस्स अजानन्तो । **यथाति** अनियमवचनं नियमनिदिट्ठं होति, तंसम्बन्धज्ज कथन्ति पुच्छावचनन्ति तदुभयस्स अत्थं दस्सेन्तो **“यथाहं जानामि, एवं मे कथेही”**ति आह ।

यदास्वाहन्ति यदा सु अहं, सु-कारो निपातमत्तं “यदिदं कथं सू”तिआदीसु विय । **सब्बपदेसूति** “तदास्सु संसीदामी”तिआदीसु तीसुपि पदेसु । **अतरन्तोति** ओघानं अतिक्कमनत्थं तरणप्पयोगं अकरोन्तो । **तत्थेवाति** ओघनियओघेसु एव । **ओसीदामीति** निमुज्जामि ओघेहि अज्झोत्थटो होमि । **निब्बुहामीति** ओघेहि निब्बूळहो होमि । **ठातुं असक्कोन्तो** असंसीदन्तो । **अतिवत्तामीति** अनुपयोगं अतिक्कमामि, अपनिधानवसेन सम्मापटिपत्तिं विराधेमीति अत्थो । **ठाने च वायामे चाति** वक्खमानविभागे पतिट्ठहने वायामे च **दोसं दिस्वाति** पतिट्ठानायूहनेसु संसीदननिब्बुहनसङ्घातं तरणस्स विबन्धनभूतं आदीनवं दिस्वान । इदं भगवता बोधिमूले अत्तना पवत्तित-पुब्बभाग-मनसिकारवसेन वुत्तं । **अतिट्ठन्तो अवायमन्तोति** पतिट्ठानायूहनकरणकिलेसादीनं परिवज्जनेन असंसीदन्तो अनिब्बुहन्तो । **देवतायपि पटिविद्धो** तदत्थो उपनिस्सयसम्पन्नताय विमुत्तिपरिपाचनीयधम्मानं परिपक्वता । **न पन पाकटो** विपज्जितज्जूआदीनं, उग्घटितज्जूनं पन यथा तस्सा देवताय, तथा पाकटो एवाति । **सत्त दुका** इदानी वुच्चमानरूपा **दस्सिता** पोराणट्ठकथायं । **किलेसवसेन सन्तिट्ठन्तोति** लोभादीहि अभिभूतताय संसारे पतिट्ठहन्तो सम्मा अप्पटिपज्जनेन तत्थेव संसीदति नाम ।

अभिसङ्खारवसेनाति तत्थेवाभिसङ्खारचेतनाय चेतेन्तो सम्मापटिपत्तियोग्यस्स खणस्स अतिवत्तनेन निब्बुहति नाम । इमिना नयेन सेसदुकेसुपि अत्थो वेदितब्बो ।

एत्थ च वट्टमूलका किलेसाति तेसं वसेन संसारे अवट्ठानं तंतंकम्मुना तत्थ तत्थ भवे अभिनिब्बत्ति, किलेसा पन तेसं पच्चयमत्तं । तत्थ तत्थ भवे अपरापरं निब्बत्तेन्तो संसारे निब्बुहति नामाति इमस्स अत्थस्स दस्सनवसेन **पठमदुको** वुत्तो । इमे सत्ता संसारे परिब्भमन्ता दुविधा तण्हाचरिता दिट्ठिचरिता चाति तेसं संसारनायिकभूतानं धम्मानं वसेन सन्तिट्ठनं, तदज्जेसं पवत्तिपच्चयानं वसेन आयूहनन्ति इमस्स अत्थस्स दस्सनवसेन **दुतियदुको** वुत्तो । संयोजनियेसु धम्मेसु अस्साददस्सनसभावाय तण्हाय वसेन विसेसतो पतिट्ठानं, अमुत्तिमग्गे मुत्तिमग्गपरामासतो तथा आयूहनम्पि दिट्ठिया वसेन होतीति दस्सेतुं **ततियदुको** वुत्तो । **चतुत्थदुके** पन अधिप्पायो अट्ठकथाय एव विभाविता । यस्मा “सस्सतो अत्ता”ति अभिनिविसन्तो अरूपरागं, असज्जूपगं वा अविमोक्खंयेव विमोक्खोति गहेत्वा संसारे एव ओलीयति । तेनाह “**ओलीयनाभिनिवेसा हि भवदिट्ठी**”ति । यस्मा पन कामभवादीसु यं वा तं वा भवं पत्वा अत्ता उच्छिज्जति विनस्सति, न होति परं मरणाति अभिनिविसन्तो भवविप्पमोक्खावहाय सम्मापटिपत्तिया अप्पटिपज्जनेन तं अतिवत्तति । तेन वुत्तं “**अतिधावनाभिनिवेसा विभवदिट्ठी**”ति ।

लीनवसेन सन्तिट्ठन्तोति कोसज्जादिवसेन संकोचापज्जनेन सम्मा अप्पटिपज्जन्तो । **उद्धच्चवसेन आयूहन्तो**ति सम्मासमाधिनो अभावेन विक्खेपवसेन **पच्चमो दुको** वुत्तो । यथा कामसुखं पविट्ठस्स समाधानं नत्थि चित्तस्स उपक्किलिडत्ता, एवं अत्तपरितापनमनुयुत्तस्स कायस्स उपक्किलिडत्ता । इति चित्तकायपरिक्किलेसकरा द्वे अन्ता तण्हादिट्ठिनिस्सयताय संसीदननिब्बुहननिमित्ता वुत्ता **छट्ठदुके** । पुब्बे सप्पदेसतोव संकिलेसधम्मा “संसीदननिमित्त”न्ति दस्सिताति इदानी निष्पदेसतो दस्सनवसेन, पुब्बे च साधारणतो अभिसङ्खारधम्मा “निब्बुहननिमित्त”न्ति दस्सिताति इदानी पुज्जानेज्जाभिसङ्खारे एव “आयूहननिमित्त”न्ति दस्सनवसेन **सत्तमदुको** वुत्तो । एवज्झि दुग्गतिसुगतूपपत्तिवसेन संसीदननिब्बुहनानि विभज्ज दस्सितानि होन्तीति । तेनेवाह “**वुत्तम्पि चेत**”न्तिआदि । अधोभागं दुग्गतिं गमेन्तीति **अधोभागङ्गमनीया** अनुनासिकलोपं अकत्वा । तथा उपरिभागं गमेन्तीति **उपरिभागङ्गमनीया** ।

एत्थ च ओघतरणं पुच्छितेन भगवता “**अप्पतिट्ठं अनायूह**”न्ति तस्स प्हानङ्गमेव दस्सितं, न सम्पयोगङ्गन्ति? न एवं दट्ठब्बं, यावता येन पतिट्ठानं होति, येन च आयूहनं, तदुभयपटिक्खेपमुखेन तप्पटिपक्खधम्मदस्सनमेतन्ति । न हेस अ-कारो केवलं पटिसेधे, अथ खो पटिपक्खे “अकुसला धम्मा, अहितो, अधम्मो”तिआदीसु विय, तस्मा **अप्पतिट्ठं अनायूहन्ति** पतिट्ठानायूहनानं पटिपक्खवसेन पवत्तमानो तथापवत्तिहेतूवाति अयमेत्थ अत्थो । **खो**ति च अवधारणत्थे निपातो “अस्सोसि खो”तिआदीसु (पारा० १) विय । तेन अप्पतिट्ठानस्स एकंसिकतं दस्सेति । सोयं खो-सद्धो “अनायूह”न्ति एत्थापि आनेत्वा वत्तब्बो । अनायूहनम्पि हि एकंसिकमेवाति तस्स पटिपक्खो सह विपस्सनाय अरियमग्गो । तेन हि ओघतरणं होति, न अज्जथा । एवमयं यथानुसन्धिदेसना कता, देवता च सहविपस्सनं मग्गं पटिविज्झीति पठमफले पतिट्ठासि । तेन वुत्तं “**इमं पज्जहविसज्जन**”न्तिआदि ।

“चिरस्सा”ति इमिना समानत्थं पदन्तरमेतन्ति आह “**चिरस्स कालस्सा**”ति यथा “ममं वा, भिक्खवे”ति (दी० नि० १.५-६) एत्थ “ममा”ति इमिना समानत्थं पदन्तरं ममन्ति । न **दिट्ठपुब्बा**ति अदस्सावी । अदस्साविता च दिस्वा कत्तब्बकिच्चस्स असिद्धताय वेदितब्बा । अज्जथा का नाम सा देवता, या भगवन्तं न दिट्ठवती? तेनाह “**किं पनिमाया**”तिआदि । **दस्सनं उपादाय एवं वत्तुं वत्तती**ति यदा कदाचि कज्चि पियजातिकं दिस्वा तं दस्सनं उपादाय

“चिरेन वत मयं आयस्मन्तं पस्सामा”ति अदिट्ठपुब्बं दिट्ठपुब्बं वा एवं वत्तुं युज्जति, अयं लोके निरुळ्हे समुदाचारोति दस्सेति । ब्रह्मं वा वुच्चति अरियमग्गो, तस्स अणनतो जाननतो पटिविज्झनतो **ब्राह्मणो** । **किलेसनिब्बानेनाति** किलेसानं अच्चन्तसमुच्छेदसङ्घातेन निब्बानेन **निब्बुतं** सम्मदेव वूपसन्त-सब्बकिलेसदरथ-परिळाहं । **आसत्तविसत्तादीहीति आदि-**सद्देन विसतादिआकारे सङ्गण्हाति । वुत्तज्हेतं —

“विसताति विसत्तिका, विसटाति विसत्तिका, विसालाति विसत्तिका, विसक्कतीति विसत्तिका, विसंवादिकाति विसत्तिका, विसं हरतीति विसत्तिका, विसमूलाति विसत्तिका, विसफलाति विसत्तिका, विसपरिभोगोति विसत्तिका, विसाला वा पन सा तण्हा रूपे सद्दे गन्धे रसे फोडुब्बे धम्मे कुले गणे विसता वित्थताति विसत्तिका”ति (महानि० ३) ।

तत्थ **विसताति** वित्थता रूपादीसु तेभूमकधम्मेसु अभिव्यापनवसेन **विसटाति** पुरिमवचनमेव त-कारस्स ट-कारं कत्वा वुत्तं । **विसालाति** विपुला । **विसक्कतीति** परिसक्कति, सहति वा । रत्तो हि रागवत्थुना पादेन ताळियमानोपि सहतीति । ओसक्कनं विप्फन्दनं वा “**विसक्कन**”न्तिपि वदन्ति । अनिच्चादिं निच्चादितो । गण्हातीति **विसंवादिका** होति । **विसं हरतीति** तथा तथा कामेसु आनिसंसं पस्सन्ती विविधेहि आकारेहि नेक्खम्माभिमुखप्पवत्तितो चित्तं संहरति संखिपति, विसं वा दुक्खं, तं हरति, वहतीति अत्थो । दुक्खनिब्बत्तककम्मस्स हेतुभावतो **विसमूला** । विसं वा दुक्खाभिभूता वेदना मूलं एतिस्साति **विसमूला** । दुक्खसमुदयत्ता विसं फलं एतिस्साति **विसफला** । तण्हाय रूपादिकस्स दुक्खस्सेव परिभोगो होति, न अमतस्साति **विसपरिभोगोति** वुत्ता, सब्बत्थ निरुत्तिवसेन पदसिद्धि वेदितब्बा । यो पनेत्थ पधानो अत्थो, तं दस्सेतुं पुन “विसाला वा पना”तिआदि वुत्तन्ति एवमेत्थ विसत्तिकापदस्स अत्थो वेदितब्बो । **तिण्णं** पठमदुतियमग्गेहि । **नित्तिण्णं** ततियमग्गेन । **उत्तिण्णं** चतुत्थमग्गेन ।

समनुज्जोति सम्मदेव कतानुज्जो । तेनाह “**एकज्झासयो अहोसी**”ति । **अन्तरधायीति** अदस्सनं अगमासि । यथा पन अन्तरधायि, तं दस्सेतुं “**अभिसङ्गतकाय**”न्तिआदि वुत्तं । **मालेहीति** लिङ्गविपल्लासेन वुत्तं, “मालाही”ति केचि पठन्ति, “मल्येही”ति वत्तब्बे य-कारलोपं कत्वा निद्देसो । अयं ताव अट्ठकथाय लीनत्थवण्णना ।

नेत्तिनयवण्णना

इदानी पकरणनयेन पाळिया अत्थवण्णनं करिस्साम । सा पन अत्थवण्णना यस्मा देसनाय समुट्ठानप्पयोजनभाजनेसु पिण्डत्थेसु च निद्धारितेसु सुकरा होति सुविज्जेय्या च, तस्मा सुत्तदेसनाय समुट्ठानादीनि पठमं निद्धारयिस्साम । तत्थ **समुट्ठानं** ताव देसनानिदानं, तं साधारणं असाधारणन्ति दुविधं । तत्थ साधारणम्पि अब्भन्तरबाहिरभेदतो दुविधं । तत्थ **साधारणं अब्भन्तरसमुट्ठानं** नाम लोकनाथस्स महाकरुणा । ताय हि समुस्साहितस्स भगवतो वेनेय्यानं धम्मदेसनाय चित्तं उदपादि, यं सन्धाय वुत्तं — “सत्तेसु च कारुज्जतं पटिच्च बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेसी”तिआदि (म० नि० १.२८३; सं० नि० १.१७२; महाव० ९) । एत्थ च हेतुअवत्थायपि महाकरुणाय सङ्गहो दट्ठब्बो यावदेव संसारमहोघतो सद्धम्मदेसनाहत्थदानेहि सत्तसन्तारणत्थं तदुप्पत्तितो । यथा च महाकरुणा, एवं सब्बज्जुतज्जाणं दसबलजाणादीनि च देसनाय अब्भन्तरसमुट्ठानभावेन वत्तब्बानि । सब्बज्हि जेय्यधम्मं तेसं देसेतब्बप्पकारं सत्तानज्च आसयानुसयादिं याथावतो जानन्तो भगवा ठानाट्ठानादीसु कोसल्लेन वेनेय्यज्झासयानुरूपं विचित्तनयदेसनं पवत्तेसीति । **बाहिरं पन साधारणं समुट्ठानं** दससहस्समहाब्रह्मपरिवार-सहम्पतिमहाब्रह्मनो अज्झेसनं । तदज्जेसनुत्तरकालज्हि धम्मगम्भीरतापच्चवेक्खणाजनितं अप्पोस्सुक्कतं पटिप्पस्सम्भेत्वा धम्मस्सामी धम्मदेसनाय उस्साहजातो अहोसि । असाधारणम्पि अब्भन्तरबाहिरभेदतो

दुविधमेव । तत्थ **अब्भन्तरं** याय महाकरुणाय येन च देसनाजाणेन इदं सुत्तं पवत्तितं, तदुभयं वेदितब्बं **बाहिरं** पन तस्सा देवताय पुच्छा, पुच्छावसिको हेस सुत्तनिक्खेपो । तयिदं पाळियं आगतमेव ।

पयोजनमि साधारणासाधारणतो दुविधं । तत्थ **साधारणं** अनुक्कमेन याव अनुपादापरिनिब्बानं विमुत्तरसत्ता भगवतो देसनाय । तेनेवाह “एतदत्था कथा, एतदत्था मन्तना”तिआदि (परि० ३६६) । **असाधारणं** पन तस्सा देवताय दस्सनमगसमधिगमो, उभयम्पेतं बाहिरमेव । सचे पन वेनेय्यसन्तानगतमि देसनाबलसिद्धिसङ्घातं पयोजनं अधिप्पायसमिज्जनभावतो यथाधिप्पेतत्थसिद्धिया महाकारुणिकस्स भगवतोपि पयोजनमेवाति गणहेय्य, इमिना परियायेनस्स अब्भन्तरतापि सिया ।

अपिच तस्सा देवताय ओघतरणाकारस्स याथावतो अनवबोधो इमिस्सा देसनाय समुद्धानं, तदवबोधो पयोजनं । सो हि इमाय देसनाय भगवन्तं पयोजेति तन्निष्पादनपरायं देसनाति कत्वा । यज्झि देसनाय साधेतब्बं फलं, तं आकङ्खितब्बत्ता देसकं देसनाय पयोजेतीति पयोजनन्ति वुच्चति । तथा देवताय तदज्जेसज्ज विनेय्यानं पतिट्ठानायूहनविस्सज्जनज्जेत्थ पयोजनं । तथा संसारचक्कनिवत्ति-सद्धम्मचक्कप्पवत्तिसस्सतादिमिच्छाचार-निराकरणं सम्मावादपुरेक्खारो अकुसलमूलसमूहनं कुसलमूलसमारोपनं अपायद्वारपिदहनं सगगमोक्खद्वारविवरणं परियुद्धानवूपसमनं अनुसयसमुग्धातनं “मुत्तो मोचेस्सामी”ति पुरिमपटिज्जाअविसंवादनं तप्पटिपक्खमारमनोरथविसंवादनं तिथियसमयनिम्मथनं बुद्धधम्मपतिट्ठापनन्ति एवमादीनिपि पयोजनानि इध वेदितब्बानि ।

यथा देवता ओघतरणे संसयपक्खन्दा, तादिसा अज्जे च सङ्घातधम्मानं सम्मासम्बुद्धस्स च पटिपत्तिं अजानन्ता असद्धम्मस्सवन-धारण-परिचय-मनसिकारविपल्लत्थबुद्धिका सद्धम्मस्सवन-धारण-परिचयविमुखा च भवविमोक्खेसिनो विनेय्या इमिस्सा देसनाय **भाजनं** ।

पिण्डत्था पन “अप्पतिट्ठं अनायूह”न्ति पदद्वये चतुसच्चकम्मट्ठानानुयोगवसेन योनिमोमनसिकारबहुलीकारो कुसलमूलसमायोगो ओलीयनातिधावनाविस्सज्जनं उपायविनिबन्धविधमनं मिच्छाभिनिवेसदूरीभावो तण्हाविज्जाविसोधनं वट्टत्तयविच्छेदनुपायो आसवोघ-योग-गन्थागति-तण्हुप्पादुपादानवियोगो चेतोखिलविवेचनं अभिनन्दननिवारणं संसग्गातिक्कमो विवादमूलपरिच्चागो अकुसलकम्मपथविद्धंसनं मिच्छत्तातिवत्तनं अनुसयमूलच्छेदो । सब्बकिलेस-दरथपरिळाह-सारम्भपटिप्पस्सम्भनं दस्सनसवननिद्देसो विज्जूपमवजिरूपमधम्मापदेसो अपचयगामिधम्मविभावना पहानत्तयदीपना सिक्खत्तयानुयोगो समथविपस्सनानुद्धानं भावनासच्छिकिरियासिद्धि सीलक्खन्धादिपारिसुद्धीति एवमादयो वेदितब्बा ।

तत्थ येसं किलेसादीनं वसेन पतिट्ठाति संसीदति, येसज्ज अभिसङ्खारादीनं वसेन आयूहति निब्बुहति, उभयमेतं समुदयसच्चं, तप्पभाविता तदुभयनिस्सिता च खन्धा दुक्खसच्चं, तदुभयमत्थो, “अप्पतिट्ठं अनायूह”न्ति अधिप्पेतस्स अत्थस्स पटिच्छन्नं कत्वा देसना उपायो माननिगणहनवसेन तस्सा देवताय सच्चाभिसमयकारणभावतो पतिट्ठानायूहनपटिक्खेपोपदेसेन चतुरोघनिरत्थरणत्थिकेहि अन्तद्वयरहिता मज्झिमा पटिपत्ति पटिपज्जितब्बाति अयमेत्थ भगवतो आणत्तीति अयं **देसनाहारो** ।

परसंसयपक्खन्दनताय जातुकामताय च **कथं** नूति पुच्छावसेन वुत्तं? अभिमुखभावतो एकपुग्गलभावतो च “त्व”न्ति वुत्तं । परमुक्कंसगतस्स गरुभावस्स अनज्जयोग्यस्स सद्धम्मधुरस्स परिदीपनतो साधूति मरिससीलादिगुणताय

“मारिसा”ति वुत्तं। अवहननतो रासिभावतो च “ओघ”न्ति वुत्तं। जातुं इच्छितस्स अत्थस्स कतत्ता परियोसापितत्ता “इती”ति वुत्तं। संसीदनलक्खणस्स पतिट्ठानस्स अकातब्बतो सब्बसो च अकतत्ता। “अप्पतिट्ठ”न्ति वुत्तं। तयिदं अकरणं एकंसिकन्ति खोति अवधारणवसेन वुत्तं। तस्स च अप्पतिट्ठानस्स ससन्ततिगतत्ता “त्व”न्ति च पुच्छितत्ता “अह”न्ति वुत्तं। देवताय सम्बोधनतो पियालपनतो च, “आवुसो”ति वुत्तं। निब्बुह्नलक्खणस्स आयूहनस्स अकातब्बतो सब्बसो च अकतत्ता अनायूहन्ति वुत्तं। तिण्णाकारस्स ओघानं अनिच्छितभावतो एव तत्थ संसयस्स अनपगतत्ता ओघतरणस्स च अविसेसत्ता “यथा कथं पना”ति वुत्तं। तथा संसीदनलक्खणं पतिट्ठानं संसारे च सण्ठानन्ति अनत्थन्तरत्ता अभिन्नकालिकं। तथा निब्बुह्नलक्खणं आयूहनं सम्पापटिपत्तिया अतिवत्तनन्ति अनत्थन्तरत्ता अभिन्नकालिकन्ति वुत्तं “यदा स्वाहं...पे०... तदास्सु निब्बुह्मामी”ति। तदुभयस्स पटिपक्खभावतो पटिबाहनतो च ओघातिण्णाति वुत्तं “एवं ख्वाहं...पे०... ओघमतरि”न्ति।

एकबुद्धन्तरन्तरिकत्ता सुदूरकालिकताय “चिरस्स”न्ति वुत्तं। अन्तरा अदिट्ठपुब्बताय विम्वहनीयताय च “वता”ति वुत्तं। तदा उपलब्धमानताय अत्तपच्चक्खताय च “पस्सामी”ति वुत्तं। बाहितपापतो ब्रह्मस्स च अरियमग्गस्स अणनतो पटिविज्जनतो “ब्राह्मण”न्ति वुत्तं। किलेससन्तापवूपसमनतो दुक्खसन्तापवूपसमनतो च सब्बसो निब्बुत्तत्ता “परिनिब्बुत्त”न्ति वुत्तं। तरणपयोगस्स निब्बत्तितत्ता उपरि तरितब्बाभावतो च “तिण्ण”न्ति वुत्तं। जाणचक्खुना ओलोकेतब्बतो लुज्जनतो पलुज्जनतो च “लोके”ति वुत्तं। विसयेसु सज्जनतो जातभावतो “विसत्तिक”न्ति वुत्तं। जाणस्स पच्चक्खभावतो निगमनतो च “इद”न्ति वुत्तं। भासितत्ता परिसमत्तत्ता च “अवोचा”ति वुत्तं। पठमं गहितत्ता पच्चामसनतो च “सा देवता”ति वुत्तं। पटिक्खेपस्स अभावतो अत्थस्स अनुमोदितब्बतो “समनुज्जो”ति वुत्तं। विनेय्यानं सासनतो परमत्थसम्पत्तितो च “सत्था”ति वुत्तं। चक्खुपथातिक्कमेन तिरोभावूपगमनतो “अन्तरधायी”ति वुत्तन्ति अयं अनुपदविचयतो विचयहारो।

अप्पतिट्ठानानायूहनेहि ओघतरणं युज्जति किलेसाभिसङ्खारविजहनेन पारसम्पत्तिसमिज्जनतो। सब्बकिलेस-तण्हादिट्ठि-तण्हायतन-सस्सतादिवसेन सन्तिट्ठतो संसारे संसीदनं होतीति युज्जति कारणस्स सुप्पतिट्ठितभावतो। अभिसङ्खारणकिच्चे किलेसाभिसङ्खारे विज्जमाने सब्बदिट्ठाभिनिवेस-अतिधावनाभिनिवेसादीनं वसेन आयूहन्तस्स संसारमहोघेन निब्बुह्नं होतीति युज्जति सम्पापटिपत्तिया अतिवत्तनतो। ब्रह्मस्स अरियमग्गस्स अणनतो पटिविज्जनतो ब्राह्मणभावो युज्जति बाहितपापत्ता। सम्मदेव सन्तधम्मसमधिगमतो परिनिब्बुत्तभावो युज्जति सब्बसो सवासनपहीनकिलेसत्ता। तथा च विसत्तिकाय तिण्णभावो युज्जति यथा याय लेसोपि न दिस्सति, एवं अग्गमग्गेन तस्सा समुच्छिन्नत्ताति अयं युत्तिहारो।

किलेसवट्ठवसेन पतिट्ठानं विसेसतो कम्मवट्ठस्स पदट्ठानं। अभिसङ्खारवसेन आयूहनञ्च विपाकवट्ठस्स पदट्ठानं। अप्पतिट्ठानानायूहनानि ओघतरणस्स पदट्ठानं, ओघतरणं अनुपादिसेसनिब्बानस्स। तण्हावसेन पतिट्ठानस्स अस्सादानुपस्सिता पदट्ठानं। तेनाह भगवा — “संयोजनियेसु, भिक्खवे, धम्मेसु अस्सादानुपस्सिनो तण्हा पवट्ठती”ति (सं० नि० २.५२, ५६)।

खन्धाविज्जा-फस्स-सज्जा-वितक्कायोनिमोमनसिकार-पापमित्तपरतोघोसा दिट्ठिवसेन पतिट्ठानस्स पदट्ठानं। यथाह — पटिसम्भिदामग्गे (पटि० म० १.१२४) “खन्धापि दिट्ठिट्ठानं, अविज्जापि दिट्ठिट्ठान”न्ति आदि। तण्हादिट्ठाभिन्दनअवसेसकिलेसाभिसङ्खारवसेन आयूहनस्स पदट्ठानं। इमिना नयेन यथारहं तण्हादिट्ठादिवसेन

पतिट्टानायूहनानं पदट्टानभावो वत्तब्बो । सेसमेत्थ पळितो एव सुनिद्धारियं । अयं पदट्टानहारो ।

अप्पतिट्ठं अनायूहन्ति पतिट्टानायूहनपटिक्खेपेन विस्सज्जेन्तेन निय्यानावहा सम्मापटिपत्ति गहिता एकन्ततो ओघनित्थरणूपायभावतो । तग्गहणेन च सब्बेपि सत्ततिस बोधिपक्खियधम्मा गहिता होन्ति निय्यानलक्खणेन एकलक्खणत्ताति अयं **लक्खणहारो** ।

निदानमस्सा देवताय ओघतरणाकारस्स याथावतो अनवबोधोति वुत्तोवायमत्थो । अज्जेपि ये इमं देसनं निस्साय ओघतरणूपायं पटिविज्झन्ति, तेपि इमिस्सा देसनाय निदानन्ति दट्ठब्बा । “कथं नु खो इमं देसनं निस्साय सम्मदेव पटिविज्झन्ता चतुब्बिधमि ओघं तरन्ता सकलसंसारमहोघतो नित्थरेय्युं, परे च तत्थ पतिट्ठपेय्युं”न्ति अयमेत्थ भगवतो **अधिप्पायो** । पदनिब्बचनं **निरुत्तं**, तं “एव”न्तिआदिनिदानपदानं “कथ”न्तिआदिपळिपदानञ्च अट्ठकथाय तस्सा लीनत्थवण्णनाय च वुत्तनयानुसारेण सुकरत्ता अतिवित्थारभयेन न वित्थारयिम्ह ।

पद-पदत्थ-देसना-निक्खेप-सुत्तसन्धि-वसेन पञ्चविधा **सन्धि** । तत्थ पदस्स पदन्तरेण सम्बन्धो **पदसन्धि** । तथा पदत्थस्स पदत्थन्तरेण सम्बन्धो **पदत्थसन्धि**, यो “किरियाकारकसम्बन्धो”ति वुत्तो । नानानुसन्धिकस्स तंतं अनुसन्धीति सम्बन्धो, एकानुसन्धिकस्स पन पुब्बापरसम्बन्धो **देसनासन्धि**, या अट्ठकथायं “पुच्छानुसन्धि अज्झासयानुसन्धि यथानुसन्धी”ति तिधा विभत्ता । अज्झासयो चेत्थ अत्तज्झासयो परज्झासयोति द्विधा वेदितब्बो । **निक्खेपसन्धि** चतुन्नं सुत्तनिक्खेपानं वसेन वेदितब्बा । यं पनेत्थ वत्तब्बं, तं **पपञ्चसूदनीटीकायं** वुत्तनयेन गहेतब्बं । **सुत्तसन्धि** इध पठमनिक्खेपवसेन वेदितब्बा ।

“कस्मा पनेत्थ ओघतरणसुत्तमेव पठमं निक्खित्तं”न्ति नायमनुयोगो कत्थचि न पवत्तति? अपिच “अप्पतिट्ठं अनायूहं ओघमतरि”न्ति पतिट्टानायूहनपटिक्खेपवसेन अन्तद्वयविवज्जनमुखेन वा मज्झिमाय पटिपदाय विभावनतो सब्बपठममिदं सुत्तं इध निक्खित्तं । अन्तद्वयं अनुपगम्म मज्झिमाय पटिपत्तिया सङ्कासनपरिह्णि बुद्धानं सासनन्ति । यं पन एकस्सा देसनाय देसनन्तरेण सद्धिं संसन्दनं, अयमि देसनासन्धि । सा इध एवं वेदितब्बा —

“अप्पतिट्ठं...पे... अनायूहं ओघमतरि”न्ति अयं देसना —

“सब्बदा सीलसम्पन्नो, पञ्चवा सुसमाहितो ।
आरद्धवीरियो पहितत्तो, ओघं तरति दुत्तरं ॥

“विरतो कामसज्जाय, रूपसंयोजनातिगो ।
नन्दीरागपरिक्खीणो, सो गम्भीरे न सीदति । (सं० नि० १.९६) ।
सद्धाय तरति ओघं, अप्पमादेन अण्णवं ॥ (सं० नि० १.२४६; सु० नि० १८६) ।

“पञ्च छिन्दे पञ्च जहे, पञ्च चुत्तरि भावये ।
पञ्चसङ्गातिगो भिक्खु, ओघतिण्णोति वुच्चति ॥ (सं० नि० १.५; ध० प० ३७०) ।

“तस्मा जन्तु सदा सतो, कामानि परिवज्जये ।
ते पहाय तरे ओघं, नावं सित्वाव पारगू ॥ (सु० नि० ७७७; महानि० ६; नेत्ति० ५) ।

“एकायनं जातिखयन्तदस्सी, मगं पजानाति हितानुकम्पी ।

एतेन मग्गेन तरिंसु पुब्बे, तरिस्सन्ति ये च तरन्ति ओघं”न्ति ॥ (सं० नि० ५.३८४, ४०९; महानि० १९१;

चूळनि० पारायनानुगीतिगाथानिद्देस १०७; पठमवग्ग १२१; नेत्ति० १७०) —

एवमादीहि देसनाहि संसन्दतीति अयं **चतुब्बूहो हारो** ।

अप्पतिट्ठं अनायूहन्ति एत्थ संकिलेसवसेन पतिट्ठानं आयूहनञ्च । तेन अयोनिमोमनसिकारो दीपितो, सन्तकिलेसवसेन अनायूहनेन योनिमोमनसिकारो । तत्थ अयोनिमोमनसिकारोतो तण्हाविज्जा पवट्ठति । तेसु तण्हागहणेन च तण्हामूलका धम्मा आवत्तन्ति । अविज्जागहणेन अविज्जामूलकं सब्बं भवचक्कं आवत्तति । योनिमोमनसिकारगहणेन च योनिमोमनसिकारमूलका धम्मा आवत्तन्ति चतुब्बिधञ्च सम्पत्तिचक्कं । पतिट्ठानायूहनपटिक्खेपेन पन सम्मापटिपत्ति दीपिता, सा च सङ्खेपतो सीलादिसङ्गहा । तत्थ सीलगहणेन एकादस सीलानिसंसा आवत्तन्ति, समाधिगहणेन पञ्चङ्गिको सम्मासमाधि पञ्चज्जाणिको सम्मासमाधि समाधिपरिक्खारा च आवत्तन्ति । पज्जागहणेन पज्जा च सम्मादिट्ठीति सम्मादिट्ठिसुदस्सना सब्बेपि अरियमग्गधम्मा आवत्तन्तीति अयं **आवत्तो हारो** ।

पतिट्ठानं किलेसादिवसेन सत्तविधं । आयूहनं अभिसङ्खारादिवसेन सत्तविधं । तथा तप्पटिपक्खतो अप्पतिट्ठानं अनायूहनञ्च । अयमेत्थ धम्मविभत्ति । पदट्ठानभूमिविभत्तियो पन हेट्ठा वुत्तनयानुसारेण वेदितब्बा । अयं **विभत्तिहारो** ।

पुब्बभागप्पटिपदं सम्मदेव सम्पादेत्वा समथविपस्सनं युगनद्धं कत्वा भावनं उस्सक्केन्तो किलेसादीनं दूरीकरणतो तेसं वसेन असंसीदन्तो अनिब्बुहन्तो अप्पतिट्ठं अनायूहं ओघं तरति । किलेसादीनं वसेन पन संसीदन्तो निब्बुहन्तो संसारे पतिट्ठानतो आर्यातिं पुनब्भवाभिनिब्बत्तिया आयूहनतो ओघं न तरतीति अयं **परिवत्तो हारो** ।

अप्पतिट्ठं असन्तिट्ठन्तो असंसीदन्तो अनिब्बिसं अनविनिब्बिसन्ति परियायवचनं, अनायूहं अनिब्बुहन्तो अचेतेन्तो अपक्कप्पेन्तोति परियायवचनं, ओघं किलेससमुद्दन्ति परियायवचनं, अतरि अतिक्कमि अच्चवायीति परियायवचनं । इमिना नयेन सेसपदेसुपि परियायवचनं वेदितव्वन्ति अयं **वेवचनो हारो** ।

अप्पतिट्ठं अनायूहन्ति एत्थ पतिट्ठं आयूहन्ति किलेसानं किच्चकरणपज्जति । परियुट्ठानानं विभावनपज्जति । अभिसङ्खारानं विरुहनपज्जति । तण्हाय अस्सादपज्जति । दिट्ठिया परिनिप्फन्दनपज्जति । भवदिट्ठिया भवाभिनिवेसपज्जति । विभवदिट्ठिया विपल्लासपज्जति । कामसुखानुयोगस्स कामेसु अनुगिज्झनपज्जति । अत्तकिलमथानुयोगस्स अत्तपरितापनपज्जति । अप्पतिट्ठं अनायूहन्ति पन अभिज्जेय्यधम्मानं अभिज्जापज्जति । परिज्जेय्यधम्मानं परिज्जापज्जति । ओघमतरन्ति पहातब्बधम्मानं पहातपज्जति । मग्गस्स भावनापज्जति । निरोधस्स सच्छिकिरियापज्जतीति अयं **पज्जत्तिहारो** ।

अप्पतिट्ठं अनायूहन्ति एत्थ पतिट्ठानायूहनगहणेन ओघगहणेन च समुदयसच्चं गहितं । अप्पतिट्ठं अनायूहं अतरिन्ति पन पदत्तयेन मग्गसच्चं गहितं, हेतुगहणेन च हेतुमतो गहणं सिद्धमेवाति दुक्खनिरोधसच्चानि अत्थतो गहितानेवाति अयं सच्चवेहि ओतरणा । तत्थ ये लोकिया पञ्चक्खन्धा, येसं वसेन पतिट्ठानायूहनसिद्धि । ये लोकुत्तरा चत्तारो खन्धा, येसं वसेन ओघतरणसिद्धि । अयं खन्धमुखेन ओतरणा । ये एव पञ्चक्खन्धा द्वादसायतनानि अट्ठारस धातुयो, ते चत्तारो खन्धा द्वायतनानि द्वे धातुयोति अयं आयतनमुखेन धातुमुखेन च ओतरणा । तथा अप्पतिट्ठं अनायूहन्ति एत्थ

पतिट्टानायूहनगहणेन किलेसाभिसङ्खारादीनं गहणं । किलेसाभिसङ्खारादयो ओघा च सङ्खारक्खन्धा धम्मायतनं धम्मधातु च, अप्पतिट्टानानायूहनगहणेन ओघतरणवचनेन च सह विपस्सनाय मग्गो कथितो । एवञ्च सङ्खारक्खन्धो धम्मायतनं धम्मधातु च गहिताति एवम्पि खन्धमुखेन आयतनमुखेन धातुमुखेन ओतरणा । विपस्सना चे अनिच्चानुपस्सना, अनिमित्तमुखेन विमोक्खमुखं, दुक्खानुपस्सना चे, अप्पणिहितविमोक्खमुखं, अनत्तानुपस्सना चे, सुज्जतविमोक्खमुखन्ति एवं विमोक्खमुखेन ओतरणं । मग्गे सेक्खा सीलक्खन्धादयो धम्मायतनधम्मधातू अनासवा च एवम्पि खो खन्धादिमुखेन ओतरणाति अयं **ओतरणो हारो** ।

अप्पतिट्टन्ति आरम्भो । **अनायूहन्ति** पदसुद्धि, नो आरम्भसुद्धि, तथा **ओघन्ति** । **अतरिन्ति** पन पदसुद्धि चेव आरम्भसुद्धि चाति अयं **सोधनो हारो** ।

अप्पतिट्ठं अनायूहन्ति सामञ्जसो अधिष्ठानं तण्हादिट्ठिआदिवसेन पतिट्टानायूहनानं साधारणतो पटिक्खेपचोदनाति कत्वा **ओघमतरिन्ति** तं विकप्पेत्वा विसेसवचनं । ओघतरणञ्चि चत्तारो अरियमग्गा । तत्थ पठमदुतियमग्गा अविसेसेन दिट्ठोघतरणं, ततियमग्गो कामोघतरणं, अग्गमग्गो सेसोघतरणन्ति अयं **अधिष्ठानो हारो** ।

किलेसवसेन पतिट्टानस्स अयोनिमोमनसिकारो हेतु । अभिसङ्खारवसेन आयूहनस्स किलेसा हेतु । अप्पतिट्टानानायूहनानं पन यथाक्कमं योनिमोमनसिकारपहानानि हेतु । संयोजनियेसु धम्मेसु अस्सादानुपस्सना तण्हावसेन यथारहं तस्स हेतु । तेनाह भगवा — “संयोजनियेसु, भिक्खवे, धम्मेसु अस्सादानुपस्सिनो तण्हा पवड्ढती”ति । खन्धाविज्जाफस्ससज्जावितक्कायोनिमोमनसिकारपापमित्तपरतोघोसा दिट्ठिवसेन पतिट्टानस्स हेतु । तेनाह — **पटिसम्भिदामग्गे** “खन्धापि दिट्ठिष्ठानं, अविज्जापि दिट्ठिष्ठानं”न्तिआदि । तण्हाभिनन्दना अवसेसकिलेसाभिसङ्खारवसेन आयूहनस्स हेतु । इमिना नयेन यथारहं तण्हादिट्ठिवसेन पतिट्टानायूहनानं हेतुविभागो निद्वारेतब्बो, तब्बिपरियायेन अप्पतिट्टानानायूहनानं । किलेसुप्पादने हि सम्मदेव आदीनवदस्सनं अप्पतिट्टानस्स हेतु, अभिसङ्खारणे आदीनवदस्सनं अनायूहनस्स हेतु, विपस्सनाय उस्सुक्कापनं ओघतरणस्स हेतूति अयं **परिक्खारो हारो** ।

यथावुत्तविभागेहि पतिट्टानायूहनेहि चतुब्बिधस्सपि ओघस्स परिसुद्धि । अप्पतिट्टानानायूहनेहि पन सोतानं संवरो सब्बसो पिधानञ्चाति चतुब्बिधस्सपि ओघस्स विसेसतो पिधानं अप्पवत्तिकरणं । अरियमग्गस्स भावनाय हि किलेसवसेन पतिट्टानं अभिसङ्खारवसेन आयूहनं उपच्छिन्नं, तस्स सब्बेपि ओघा तिण्णा सम्मतिण्णा पहीना होन्तीति अयं **समारोपनो हारो** ।

अप्पतिट्ठं अनायूहन्ति एत्थ पतिट्टागहणेन तण्हाविज्जा गहिता । तासं हि वसेन सत्तो तत्थ तत्थ भवे पतिट्टाति । आयूहनगहणेन तप्पच्चया अभिसङ्खारधम्मा गहिता । तत्थ तण्हाय विसेसतो रूपधम्मा अधिष्ठानं, अविज्जाय अरूपधम्मा । तेसं यथाक्कमं समथो च विपस्सना च पटिपक्खा, ते “अप्पतिट्ठं अनायूहं ओघमतरि”न्ति पदेहि पकासिता होन्ति, तेसु समथस्स चेतोविमुत्ति फलं, विपस्सनाय पज्जाविमुत्ति । तथा हि सा “रागविरागा अविज्जाविरागा”ति विसेसेत्वा वुच्चति । तत्थ तण्हाविज्जा अभिसङ्खारो च समुदयसच्चं, तेसं अधिष्ठानभूता रूपारूपधम्मा दुक्खसच्चं, तेसं अप्पवत्ति निरोधसच्चं, निरोधपजानना पटिपदा ओघतरणपरियायेन वुत्ता मग्गसच्चं । तण्हागहणेन चेत्य माया-साठेय्यमानातिमान-मदप्पमाद-पापिच्छता-पापमित्तता-अहिरिकानोत्तप्पादिवसेन अकुसलपक्खो नेतब्बो । अविज्जागहणेन विपरीतमनसिकार-कोधूपनाह-मक्खपळास-इस्सामच्छरिय-सारम्भ-दोवचस्सता-भवदिट्ठिआदिवसेन अकुसलपक्खो नेतब्बो । वुत्तविपरियायेन अमायाअसाठेय्यादिविपरीतमनसिकारादिवसेन । तथा समथपक्खियानं सद्धिन्द्रियानं विपस्सनापक्खियानं

अनिच्चसज्जादीनञ्च वसेन वोदानपक्खो नेतब्बोति अयं नन्दियावत्तस्स नयस्स भूमि ।

तथा वुत्तनयेन गहितेसु तण्हाविज्जातप्पक्खियधम्मेषु तण्हा लोभो, अविज्जा मोहो, अविज्जाय सम्पयुत्तो लोहिते सति पुब्बो विय तण्हाय सति सिज्झमानो आघातो दोसो इति तीहि अकुसलमूलेहि गहितेहि, तप्पटिपक्खतो “अप्पतिट्ठ”न्तिआदिवचनेहि च तीणि अकुसलमूलानि तीणि कुसलमूलानि च सिद्धानि एव होन्ति । इधापि लोभो सब्बानि सासवकुसलमूलानि आयूहनधम्मा च समुदयसच्चं, तन्निब्बत्ता तेसं अधिद्वानगोचरभूता च उपादानक्खन्धा दुक्खसच्चन्तिआदिना सच्चयोजना योजेतब्बा । फलं पनेत्थ विमोक्खत्तयवसेन निद्दारेतब्बं, तीहि अकुसलमूलेहि तिविधदुच्चरित-संकिलेसमलविसमअकुसलसज्जा-वितक्कादिवसेन अकुसलपक्खो नेतब्बो, तथा तीहि कुसलमूलेहि तिविधसुचरित-समकुसलसज्जा-वितक्क-समाधि-विमोक्खमुखादिवसेन वोदानपक्खो नेतब्बोति अयं तिपुक्खलस्स नयस्स भूमि ।

तथा वुत्तनयेन गहितेसु तण्हाविज्जातप्पक्खियधम्मेषु विसेसतो तण्हादिद्वीनं वसेन असुभे “सुभ”न्ति, दुक्खे “सुख”न्ति च विपल्लासा, अविज्जादिद्वीनं वसेन “अनिच्चे निच्च”न्ति अनत्तानि “अत्ता”ति विपल्लासा वेदितब्बा । तेसं पटिपक्खतो “अप्पतिट्ठ”न्तिआदिवचनेहि च लद्धेहि सतिवीरियसमाधिपज्जिन्द्रियेहि चत्तारि सतिपट्टानानि सिद्धानेव होन्ति ।

तत्थ चतूहि इन्द्रियेहि चत्तारो पुग्गला निद्विसितब्बा । कथं? दुविधो हि तण्हाचरितो मुदिन्द्रियो तिक्खिन्द्रियोति, तथा दिट्ठिचरितो । तेसु पठमो असुभे “सुभ”न्ति विपरियेसग्गाही सतिबलेन यथाभूतं कायसभावं सल्लक्खेन्तो भावनाबलेन तं विपल्लासं समुग्धातेत्वा सम्मत्तनियामं ओक्कमति । दुतियो असुखे “सुख”न्ति विपरियेसग्गाही “उप्पन्नं कामवितक्कं नाधिवासेती”तिआदिना वुत्तेन वीरियसंवरभूतेन वीरियबलेन पटिपक्खं विनोदेन्तो भावनाबलेन तं विपल्लासं विद्धंसेत्वा सम्मत्तनियामं ओक्कमति । ततियो अनिच्चे “निच्च”न्ति अयाथावग्गाही समथबलेन समाहितचित्तो सङ्खारानं तङ्खणिकभावं सल्लक्खेन्तो भावनाबलेन तं विपल्लासं समुग्धातेत्वा सम्मत्तनियामं ओक्कमति । चतुत्थो सन्तति-समूह-किच्चारम्मण-घनवज्जितताय फस्सादिधम्मपुञ्जमत्ते अनत्तानि “अत्ता”ति मिच्छाभिनिवेसी चतुकोटिकसुज्जतामनसिकारेन तं मिच्छाभिनिवेसं विद्धंसेत्वा सामञ्जफलं सच्छिकरोति । सुभसज्जासुखसज्जादीहि चतूहि वा विपल्लासेहि समुदयसच्चं, तेसमधिद्वानारम्मणभूता पञ्चुपादानक्खन्धा दुक्खसच्चन्तिआदिना सच्चयोजना वेदितब्बा । फलं पनेत्थ चत्तारि सामञ्जफलानि, चतूहि चेत्थ विपल्लासेहि चतुरासवोघयोग-कायगन्थ-अगति-तण्हुप्पादुपादान-सत्तविज्जाणट्ठिति-अपरिज्जादिवसेन अकुसलपक्खो नेतब्बो, तथा चतूहि सतिपट्टानेहि चतुब्बिधज्ञान-विहाराधिद्वान-सुखभागियधम्म-अप्पमज्जासम्मपधानिद्विपादादिवसेन वोदानपक्खो नेतब्बोति अयं सीहविककीळितस्स नयस्स भूमि ।

इमेसं पन तिण्णं अत्थनयानं सिद्धिया वोहारनयद्वयं सिद्धमेव होति । तथा हि अत्थनयानं दिसाभूतधम्मालोचनं दिसालोचनं, तेसं समानयनं अङ्कुसोति पञ्चपि नया इध नियुत्ताति वेदितब्बा । इदञ्च सुत्तं सोळसविधे सुत्तन्तपट्टाने निब्बेधसेक्खभागियं व्यतिरेकमुखेन पतिट्टानायूहनानि गहितानीति संकिलेसनिब्बेधसेक्खभागियं चाति दट्ठब्बं । अट्ठवीसतिविधे पन सुत्तन्तपट्टाने लोकियलोकुत्तरं सत्ताधिद्वानं जाणजेय्यं दस्सनभावनं सकवचनं विस्सज्जनीयं कुसलं अनुज्जातन्ति वेदितब्बं ।

ओघतरणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. निमोक्खसुत्तवण्णना

२. पठममागतन्ति संवण्णनावसेन पठमसुत्तादीसु पठमं आगतपदं । उत्तानत्थन्ति पाकटत्थं । अपुब्बंयेव हि दुविज्जेय्यत्थञ्च पदं संवण्णेत्तब्बं । नोति पुच्छायं नु-सद्देन समानत्थो निपातोति आह “**जानासि नोति जानासि नू**”ति । वट्टतो निमुच्चन्ति तेन सत्ताति **निमोक्खो**, मग्गो । सो च पमुच्चन्ति तेनाति **पमोक्खो**, पमुच्चनन्ते पन अधिगन्तब्बत्ताफलं “पमोक्खो”ति वुत्तं, यथा अरहत्तं “रागक्खयो दोसक्खयो मोहक्खयो”ति वुत्तं । तेति सत्ता । **विविच्चतीति** विसुं असम्मिस्सो होति, विगच्छतीति अत्थो । विविच्चति दुक्खं एतस्माति **विवेको** । दुतियविकप्पे पन सकलवट्टदुक्खतो सत्ता निमुच्चन्ति एत्थ पमुच्चन्ति विविच्चन्ति चाति **निमोक्खो पमोक्खो विवेको**, निब्बानन्ति अत्थो वेदितब्बो । एत्थाति च निमित्तत्थे भुम्मवचनं दट्ठब्बं । अवधारणत्थो **खो**-कारो “अस्सोसि खो”तिआदीसु विय ।

नन्दीमूलको भवो **नन्दीभवो** पुरिमपदे उत्तरपदलोपेन “साकभक्खो पत्थवो साकपत्थवो”ति यथा । पठमं कम्मवट्टपधानं अत्थं वत्वा पुन किलेसकम्मानं वसेन उभयप्पधानं अत्थं वदन्तो “**नन्दिया चा**”तिआदिमाह । **पुरिमनयेति** नन्दीमूलको कम्मभवो नन्दीभवोति एतस्मिं पक्खे । **नन्दीभवेनाति** नन्दीभवपदेन । **तिविधकम्माभिसङ्खारवसेनाति** पुज्जाभिसङ्खारादिवसेन कायसङ्खारादिवसेन च तिप्पकारस्स कम्माभिसङ्खारस्स वसेन । **सङ्खारक्खन्थो गहितो** चेत्तापधानत्ता सङ्खारक्खन्थस्स । **सज्जाविज्जाणेहीति** “सज्जाविज्जाणसङ्ख्या”ति एवं वुत्तसज्जाविज्जाणपदेहि । **तंसम्पयुत्ता चाति** तेन यथावुत्तसङ्खारक्खन्थेन समं युत्ता एव । द्वे **खन्धाति** सज्जाविज्जाणक्खन्धा ।

ननु एत्थ वेदनाक्खन्थो न गहितोति? नो न गहितोति दस्सेन्तो “**तेहि पना**”तिआदिमाह । तीहि **खन्धेहीति** सज्जासङ्खारविज्जाणक्खन्धेहि । **गहिताव** अविनाभावतो । न हि वेदनारहितो कोचि चित्तुप्पादो अत्थि । **अनुपादिण्णकानन्ति** कुसलाकुसलानं । न हेत्थ किरियाखन्धानं अप्पवत्ति अधिप्पेता । **अप्पवत्तिवसेनाति** अनुप्पत्तिधम्मतापत्तिवसेन । निब्बत्तनवसेन कम्मकिलेसेहि उपादीयतीति **उपादि**, पञ्चक्खन्धा । उपादिनो सेसो **उपादिसेसो**, सह उपादिसेसेनाति **सउपादिसेसं** । **निब्बानं कथितं** सकलकम्मकिलेसवूपसमत्थस्स जोतितत्ता । हेट्ठा द्वीहि पदेहि अनुपादिण्णक्खन्धा गहिताति “वेदनान”न्ति एत्थ उपादिण्णकगहणं युत्तन्ति आह “**उपादिण्णकवेदनान**”न्ति । **निरोधेनाति** तप्पटिबद्धछन्दरागनिरोधवसेन निरुज्झनेन । **उपसमेनाति** अच्चन्तूपसमेन अप्पवत्तनेन । एवञ्च कत्वा च-सद्गगहणं समत्थितं होति । **तेसन्ति** तस्सा वेदनाय तंसम्पयुत्तानञ्च तिण्णं खन्धानं । **वत्थारम्मणवसेनाति** वत्थुभूतानं छन्नं आरम्मणभूतानञ्च सब्बेसम्पि उपादिण्णकरूपधम्मानं वसेन ।

कस्मा पन हेट्ठा चत्तारो अरूपक्खन्धायेव वुत्ता, रूपक्खन्थो न गहितोति? विसेसभावतो । सउपादिसेसनिब्बानप्पत्तियज्झि उपादिण्णकरूपधम्मानं विय अनुपादिण्णकरूपधम्मानं अप्पवत्तियेव नत्थि । **दुतियनयेति** नन्दिया च भवस्स चाति एतस्मि पक्खे । नन्दिगहणेन सङ्खारक्खन्थो गहितो तंसहचरणतो । **उपपत्तिभवसङ्खातो रूपक्खन्थोति** उपादिण्णकरूपधम्ममेव वदति । तग्गहणेनेव च तन्निमित्तकानि उतुआहारजानि, विज्जाणग्गहणेन चित्तजानीति चतुसन्ततिरूपस्सपेत्थ गहितता वेदितब्बा । **सज्जादीहीति** सज्जाविज्जाणवेदनागहणेहि तयो खन्धा गहिता, तञ्च खो उपादिण्णा अनुपादिण्णाति विभागं अकत्वा अविसेसतो । अविसेसेन हि पञ्चन्नं खन्धानं अप्पवत्ति निब्बानं । तेनाह “**एवं... पे०... निब्बानं कथितं होती**”ति । “निब्बान”न्ति हि इध अमतमहानिब्बानं अधिप्पेतं । **इममेव च नयन्ति** इदं यथावुत्तं दुतियमेव । चत्तारो महानिकाये धारेतीति **चतुनिकायिको** । भण्डिकनामको थेरो **भण्डिकत्थेरो** । इतीति वुत्तप्पकारपरामसनं । **निब्बानवसेनेवाति** पठमनये सउपादिसेसनिब्बानस्स अनुपादिसेसनिब्बानस्स च, दुतिये पन

“अमतमहानिब्बानस्सा”ति सब्बथापि निब्बानस्सेव वसेन भगवा देसनं निट्ठपेसि समापेसीति ।

निमोक्खसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. उपनीयसुत्तवण्णना

३. अनेकत्थत्ता धातुसद्धानं उपसग्गवसेन अत्थविसेसवाचको होतीति आह “उपनीयतीति परिक्खीयति निरुज्झती”ति । विनस्सतीति अत्थो । उपनीयतीति वा सरसेनेव जीवितस्स मरणूपगमनं वुत्तन्ति आह — “उपगच्छति वा, अनुपुब्बेन मरणं उपेतीति अत्थो”ति । कामञ्चेत्थ “उपनीयती”ति पदं अपाकटकम्मविसेसं वुत्तं । यथा पन “सब्बं आरोग्यं ब्याधिपरियोसानं, सब्बं योब्बनं जरापरियोसानं, सब्बं जीवितं मरणपरियोसानं”न्ति, “उपनीयति जीवितं”न्ति वुत्तत्ता “मरणं उपेती”ति वुत्तं । कम्मकत्तुवसेन हेतं वुत्तं ।

इदानीं कम्मसाधनवसेन अत्थं दस्सेतुं “यथा वा”तिआदि वुत्तं । गोपालेन गोगणो नीयति यथिच्छितं ठानं । जीवन्ति तेन सत्ता, सहजातधम्मा वाति जीवितं, तदेव तेसं अनुपालने आधिपच्चसम्भावतो इन्द्रियन्ति आह “जीवितन्ति जीवितिन्द्रियं”न्ति परित्तन्ति इतरं । तेनाह “थोक”न्ति । पबन्धानुपच्छेदस्स पच्चयभावो इध जीवितस्स मरणकिच्चन्ति अधिप्पेतन्ति आह “सरसपरित्तताय चा”तिआदि । आयूति च परमायु इधाधिप्पेतं, तच्च अज्जकालवसेन वेदितब्बं ।

इमस्मिहि बुद्धुप्पादे अयं कथाति जीवितस्स अतिइत्तरभावदीपनपरा अयं देसना । जीवितिन्द्रियवसेन जीवितक्खयं नियमेन्तो “एकचित्तप्पवत्तिमत्तोयेवा”ति आह, एकस्स चित्तुप्पादस्स पवत्तिक्खणमत्तो एवाति अत्थो । इदानीं तमत्थं उपमाय विभावेतुं “यथा नामा”तिआदि वुत्तं । तत्थ पवत्तमानन्ति नेमिरथीसा वत्तन्ती एकेनेव नेमिप्पदेसेन पवत्तति एकस्मिं खणेति अधिप्पायो । “एकेनेव तिट्ठती”ति एत्थापि एसेव नयो । एकचित्तक्खणिकन्ति एकचित्तक्खणमत्तवन्तं । तस्मिं चित्तेति तस्मिं यस्मिं किस्मिञ्चि एकस्मिं चित्ते । निरुद्धमत्तेति निरुद्धभावप्पत्तमत्ते । निरुद्धोति वुच्चतीति मतोति वुच्चति तंसमङ्गी सत्तो परमत्थतो । अविसेसविदुनो पन अविज्जायमानन्तरेन अनुसन्धानस्स निरुद्धनं निरोधं सल्लक्खन्ति । यथावुत्तमत्थं सुत्तेन विभावेतुं “यथाहा”तिआदि वुत्तं । तेन तीसुपि कालेसु सत्तानं परमत्थतो जीवनं मरणं चित्तक्खणवसेनेवाति दस्सेति ।

जीवितन्ति जीवितिन्द्रियं । अत्तभावोति जीवितवेदनाविज्जाणानि ठपेत्वा अवसिद्धधम्मा अधिप्पेता । सुखदुक्खाति सुखदुक्खा वेदना, उपेक्खापि इध सुखदुक्खास्वेव अन्तोगधा इट्ठानिट्ठभावतो । केवलाति अत्तना, निच्चभावेन वा अवोमिस्सा । एकचित्तसमायुत्ताति एककेन चित्तेन सहिता । लहुसो वत्तते खणोति वुत्तनयेन एकचित्तक्खणिकताय लहुको अतिइत्तरो जीवितादीनं खणो वत्तति ।

ये निरुद्धा मरन्तस्साति चवन्तस्स सत्तस्स चुतितो उद्धं निरुद्धाति वत्तब्बा ये खन्धा । तिट्ठमानस्स वा इधाति ये वा इध पवत्तियं तिट्ठमानस्स धरन्तस्स भङ्गप्पत्तिया निरुद्धा खन्धा, सब्बेपि सदिसा ते सब्बेपि एकसदिसा गता अत्थङ्गता अप्पटिसन्धिया पुन आगन्त्वा पटिसन्धानाभावेन विगता । यथा हि चुतिखन्धा न निब्बत्तन्ति, एवं ततो पुब्बेपि खन्धा । तस्मा एकचित्तक्खणिकं सत्तानं जीवितन्ति अधिप्पायो ।

अनिब्बत्तेन न जातोति अनुप्पन्नेन चित्तेन जातो न होति “अनागते चित्तक्खणे न जीवित्थ न जीवति जीविस्सती”ति वत्तब्बतो । पच्चुप्पन्नेन वत्तमानेन चित्तेन जीवति जीवमानो नाम होति, न जीवित्थ न जीविस्सति ।

चित्तभङ्गा मतो लोकोति चित्तचित्तस्स विय सब्बस्सपि तस्स तस्स चित्तस्स भङ्गप्पत्तिया अयं लोको परमत्थतो मतो नाम होति “अतीते चित्तक्खणे जीवित्थ न जीवति न जीविस्सती”ति वत्तब्बतो, निरुद्धस्स अप्पटिसन्धिकत्ता । एवं सन्तेपि **पज्जति परमत्थिया**, यायं तं तं पवत्तं चित्तं उपादाय “तिस्सो जीवति, फुस्सो जीवती”ति वचनप्पवत्तिया विसयभूता सन्तानपज्जति, सा एत्थ परमत्थिया परमत्थभूता । तथा हि वुत्तं “नामगोत्तं न जीरती”ति (सं० नि० १.७६) ।

न सन्ति ताणाति जरं उपगतस्स ततो तंनिमित्तं यं वा पापकारिनो पापकम्मानं उपट्टानवसेन पुज्जकारिनो पियविप्पयोगवसेन चित्तदुक्खं उभयेसम्पि बन्धनच्छेदनादिवसेन वितुज्जमानं अनप्पकं सरीरदुक्खं सम्मोहप्पत्ति च होति, ततो तायन्ता न सन्ति । तेनाह — “**ताणं लेणं सरणं भवितुं समत्था नाम केचि नत्थी**”ति । भायति एतस्माति **भयं**, भयनिमित्तन्ति आह “**भयवत्थू**”ति । तग्गहणेन च चित्तुत्रासलक्खणं भयं गहितमेव, सति निमित्ते नेमित्तं सन्तमेवाति । **पुब्बचेतन**न्ति एकावज्जनवीथियं नानावज्जनवीथियं सम्पवत्तं उपचारज्झानचेतनं । **अपरचेतन**न्ति वसीभावापादनवसेन परतो समापज्जनवसेन च पवत्तं समापत्तिचेतनं । **मुज्जचेतन**न्ति विक्खम्भनवसेन पवत्तं पठमप्पनाचेतनं । कुसलज्झानस्स विपाकज्झानेव लब्भमानं सुखं **ज्ञानसुखं** । इट्ठपरियायो चेत्थ सुख-सद्दो । ज्ञाने अपेक्खा **ज्ञाननिकन्ति** । ज्ञानस्स अस्सादवसेन पवत्तो लोभो **ज्ञानस्सादो** । येन ते ते ब्रह्मानो ज्ञानतो वुट्ठाय “अहो सुखं अहो सुख”न्ति वाचं निच्छारेसुन्ति । यथा देवा सुखबहुला तिहेतुपटिसन्धिकावाति पटिपज्जन्ता ज्ञानं अधिगन्तुं भब्बा, न इतरेति “**कामावचरदेवेसू**”ति वुत्तं । कामावचरा च उपरिदेवा च **कामावचरदेवा**ति एकदेससरूपेकसेसो दट्ठब्बो । तेन मनुस्सानम्पि एकच्चानं सब्बेसम्पि वा सङ्गहो सिद्धो होति पत्थनापरिकप्पनाय विसयभावतो । तेनाह “**अहो वतिमे च...पे०... तिट्ठेय्यु**”न्ति । थुल्लानि फुसितानि विप्फुरानि एत्थाति थुल्लफुसितको, कालो, देसो वा । तस्मिं **थुल्लफुसितके** ।

“पुज्जानि कयिराथ सुखावहानी”ति वुत्तत्ता “**अनिय्यानिकं वट्ठकथं कथेती**”ति वुत्तं । लुज्जनपलुज्जनट्ठेन लोको, किलेसेहि आमसितब्बतो आमिसज्जाति **लोकाभिसं** । निप्परियायामिसं पन लोके आमिसन्तिपि **लोकाभिसं** । परियायेति सभावतो परिवत्तेत्वा आपेति एतेनाति परियायो, लेसो, कारणं वाति आह “**निप्परियायेन चत्तारो पच्चया**”ति, वट्ठस्स एकन्ततो बाललोकेहेव आमसितब्बभावतो परियायामिसता वुत्ता । **इध परि..पे०... अधिप्पेतं** विवट्ठपटियोगिनो इच्छितत्ता । चतुपच्चयापेक्खज्हि प्हानं । एकच्चस्स सकलवट्ठापेक्खप्पहानस्सपि पच्चयो होतीति “**वट्ठतियेवा**”ति सासङ्कं वदति । वूपसमति एत्थ सकलवट्ठदुक्खन्ति **सन्ति**, असङ्कतधातूति आह “**निब्बानसङ्गात**”न्ति ।

उपनीयसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. अच्चेन्तिसुत्तवण्णना

४. कालयन्ति खेपेन्तीति **काला** । पुरेभत्तादयो हि काला धम्मप्पवत्तिमत्तताय परमत्थतो अविज्जमानापि लोकसङ्केतमत्तसिद्धा तस्सायेव धम्मप्पवत्तिया गतगताय अनिवत्तनतो तं तं धम्मप्पवत्तिं खेपेन्ता विनासयन्ता विय सयज्ज ताहि सङ्घि अच्चेन्ता विय होन्ति । तेनाह — “कालो घसति भूतानि, सब्बानेव सहत्तना”ति (जा० १.२.१९०) । “**तरयन्ति रत्तियो**”ति एत्थापि वुत्तनयेनेव अत्थो वेदितब्बो । “एतं भयं मरणे पेक्खमानो”ति वुच्चमानत्ता पुग्गलं मरणूपगमनाय तरयन्तीति अत्थो वुत्तो । **वयोगुणा**ति एत्थ कोट्टासा गुणा । तिथियानं हि चरिमचित्तेन सकलचित्ते वयसमूहे वयसमज्जाति आह — “**पठममज्झिमपच्छिमवयानं गुणा, रासयोति अत्थो**”ति । **आनिसंसट्ठो गुणट्ठो** “वाकचिरं निवासेसिं, द्वादसगुणमुपागत”न्ति आदीसु (बु० वं० २.३०) विय । “तन्दिगुणाहं करिस्सामि, दिगुणं दिगुणं वट्ठेय्या”ति च एवमादीसु पन तब्भाववुत्तिअत्थो गुणट्ठो ।

“असङ्ख्येय्यानि नामानि, सगुणेन महेसिनो ।

गुणेन नाममुद्धेय्यं, अपि नाम सहस्सतो”ति ॥ (ध० स० अट्ठ० १३१३; उदा० ५३; पटि० म० अट्ठ० १.१.७६) —

आदीसु पसंसट्ठो गुणट्ठो दट्ठब्बो । “वयोगुणा अनुपुब्बं जहन्ती”ति एत्थ अत्थो “अच्चेन्ति काला”ति एत्थ वुत्तनयो एव । पठममज्झिमवयाति पठमग्गहणज्जेत्थ वयस्स गतस्स अपुनरावत्तिदस्सनत्थं कतं । तेनेवाह — “मरणक्खणे पन तयोपि वया जहन्तेवा”ति ।

एत्थ च पाळियं “अच्चेन्ति काला”ति सामञ्जसतो कालस्स अपगमनं दस्सितं, पुन तं विसेसतोपि दस्सेतुं इतरद्वयं वुत्तं । अट्ठकथायं पन मुदिन्द्रियस्स वसेन “वयोगुणा अनुपुब्बं जहन्ती”ति वुत्तं, मज्झिमिन्द्रियस्स वसेन “तरयन्ति रत्तियो”ति वुत्तन्ति अधिप्पायेन “कालाति पुरेभत्तादयो काला”ति वुत्तं । तस्मा तत्थ आदि-सद्धेन पच्छाभत्तपठमयाम-मुहुत्तकालादि-कालकोट्टासो एव अणुपभेदो कालविभागो गहितोति वेदितब्बो । सेसन्ति इध द्वीसु गाथासु पच्छिमद्भो । सो हि इध अत्थतो अधिगतत्ता अनन्तरसुत्ते च वुत्तत्ता अतिदिसितो ।

अच्चेन्तिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. कतिछिन्दसुत्तवण्णना

५. छिन्दन्तोति समुच्छिन्दन्तो । कति छिन्देय्याति कित्तके पापधम्मे समुच्छिन्देय्य, अनुप्पत्तिधम्मतं पापेय्य । सेसपदेसुपीति सेसेसुपि द्वीसु पदेसु । जहन्तो कति जहेय्य, भावेन्तो कति उत्तरि भावेय्याति इममत्थं “एसेव नयो”ति इमिना अतिदिसति । चतुत्थपदस्स पन अत्थो सरूपेनेव दस्सितो । अत्थतो एकन्ति भावत्थतो एकं । यदि एवं किमत्थं परियायन्तरं गहितन्ति आह “गाथाबन्धस्स पना”तिआदि । अत्थतो एत्थ पुनरुत्ति अत्थेवाति आह “सदपुनरुत्तिं वज्जयन्ती”ति । सङ्गं अतिक्कमयतीति सङ्गातिगोति आह “अयमेवत्थो”ति ।

ओरं वुच्चति कामधातु, पटिसन्धिया पच्चयभावेन तज्ज भजन्तीति ओरम्भागियानि । तत्थ च कम्मं तब्बिपाकं सत्ते दुक्खं, कम्मुना विपाकं, सत्तेन दुक्खं संयोजेन्तीति संयोजनानि, सक्कायदिट्ठि-विचिकिच्छा-सीलब्बतपरामास-कामराग-पटिघा । उद्धं वुच्चति चतस्सो अरूपधातुयो, वुत्तनयेन तं भजन्तीति उद्धम्भागियानि, संयोजनानि रूपारूपरागमानुद्धच्चाविज्जा । आरोपितवचनानुरूपेनेव एवमाहाति “पज्ज छिन्दे पज्ज जहे”ति एवं कथेसि तस्सा देवताय सुखग्गहणत्थं । न केवलं ताय देवताय वुत्तवचनानुरूपतो एव, अथ खो तेसु संयोजनेसु वत्तब्बाकारतोपीति दस्सेतुं “अथ वा”तिआदि वुत्तं । तेन ओरम्भागियसंयोजनानि नाम गरूनि दुच्छेदानि गाळहबन्धनभावतो, तस्मा तानि सन्धाय “पज्ज छिन्दे”ति वुत्तं ।

उद्धम्भागियसंयोजनानि पन लहूनि सुच्छेदानि हेट्ठा पवत्तितानुक्कमेन भावनानयेन पहातब्बतो, तस्मा तानि सन्धाय “पज्ज जहे”ति वुत्तं । तेनाह “पादेसु बद्धपाससकुणो विया”तिआदि । विसेसन्ति भावनानं विसेसं विपस्सनाभावनं भावेन्तो उप्पादेन्तो विपच्चेन्तो वट्ठेन्तो च । संसारपङ्के सज्जनट्ठेन रागो एव सङ्गो “रागसङ्गो” । एस नयो सेसेसुपि । यस्मा एत्थ राग-मोह-दिट्ठि-तब्भागियसक्कायदिट्ठि-सीलब्बतपरामास-कामरागाविज्जा अत्थतो ओघा एव, इतरे तदेकट्ठा, तस्मा भगवा संयोजनप्पहानसङ्गातिक्कमेहि ओघतरणं कथेसि । लोकियलोकुत्तरानि कथितानि “भावये”ति पुब्बभागाय मग्गभावनाय अधिप्पेतत्ता ।

कतिछिन्दसुत्तवण्णना निड्डिता ।

६. जागरसुत्तवण्णना

६. जागरतन्ति अनादरे सामिवचनं । तेनाह “इन्द्रियेसु जागरन्तेसू”ति । “विस्सज्जनगाथायं पना”ति इमस्स पदस्स “अयमत्थो वेदितब्बो”ति इमिना सम्बन्धो । पुच्छागाथाय पन अत्थो इमिनाव नयेन विज्जायतीति अधिप्पायो । पञ्च जागरतं सुत्ताति एत्थ “सुत्ता”ति पदं अपेक्खित्वा पञ्चाति पच्चत्तवचनं “जागरत”न्ति पदं अपेक्खित्वा सामिवसेन परिणामेतब्बं “पञ्चन्नं जागरत”न्ति । तेनाह — “पञ्चसु इन्द्रियेसु जागरन्तेसू”ति, जागरन्तेसु बद्धाभावेन सकिच्चप्पसुतताय सकिच्चसमत्थताय चाति अत्थो । सोत्तंव सुत्ता पमादनिद्वाभावतो । तमेव सुत्तभावं पुग्गलाधिद्धानाय कथाय दस्सेतुं “कस्मा”तिआदि वुत्तं । पमज्जति, पमादो वा एतस्स अत्थीति पमादो, तस्स भावो पमादता, ताय, पमत्तभावेनाति अत्थो ।

एवं गाथाय पठमस्स पादस्स अत्थं वत्वा दुतियस्स वत्तुं “एवं सुत्तेसू”तिआदि वुत्तं । तस्सत्थो वुत्तनयेन वेदितब्बो । यस्मा अप्पहीनसुपनकिरियावसेन सनीवरणस्स पुग्गलस्स अनुप्पन्नरागरजादयो उप्पज्जन्ति, उप्पन्ना पवड्डन्ति, तस्मा वुत्तं “नीवरणेहेव किलेसरजं आदियती”ति । तेनेवाह “पुरिमा”तिआदि । पुरिमानं पच्छिमानं अपरापरुप्पत्तिया पच्चयभावो हेत्थ आदियनं । पञ्चहि इन्द्रियेहि परिसुज्झतीति मग्गपरियापन्नेहि सद्धादीहि पञ्चहि इन्द्रियेहि सकलसंकिलेसतो विसुज्झति । पज्जिन्द्रियमेव हि अनज्जातज्जस्सामीतिन्द्रियादीनि, इतरानि च अन्वयानीति ।

जागरसुत्तवण्णना निड्डिता ।

७. अप्पटिविदितसुत्तवण्णना

७. पवत्तिनिवत्तितदुभयहेतुविभागस्स धम्मस्सपि चतुसच्चन्तो गधत्ता आह “धम्माति चतुसच्चधम्मा”ति । चत्तारिपि हि अरियसच्चानि चतुसच्चन्तो गधानि । अप्पटिविद्धाति परिज्जाभिसमयादिवसेन अनभिसमिता । दिट्ठिगतवादेसूति दिट्ठिगतसज्जितेसु वादेसु । दिट्ठिगतेहि ते पवत्तिता । इतो परेसन्ति इतो सासनिकेहि परेसं अज्जेसं । धम्मतायाति सभावेन, सयमेवाति अत्थो । गच्छन्तीति पवत्तन्ति दिट्ठिवादं पग्गह्ति तिड्डन्ति । परेनाति दिट्ठिगतिकेन । नीयन्तीति दिट्ठिवादसङ्गहने उय्योजीयन्ति । तेनाह “तत्था”तिआदि । पबुज्झितुन्ति पमादनिद्वाय पटिबुज्झितुं । पटिपदा यथादेसितस्स धम्मस्स कथितताय, पटिबुज्झितुं योनिसो पवत्तियमानत्ता भट्टिका ।

हेतुनाति जायेन । कारणेनाति चतुसच्चानं सम्बोधयुत्तिया । हत्थतले आमलकं विय सब्बं जेय्यं जानातीति सब्बज्जू, तेनेव सब्बज्जुताभिसम्बोधेन बुद्धोति सब्बज्जुबुद्धो । पच्चेकं परेहि असाधारणताय विसुं सयम्भुजाणेन सच्चानि बुद्धवाति पच्चेकबुद्धो । परोपदेसेन चतुसच्चं बुज्झतीति चतुसच्चबुद्धो । तथा हि सो सयम्भुताय अभावतो केवलं चतुसच्चबुद्धोति वुच्चति । सुतेन सुतमयजाणेन खन्धादिभेदं जेय्यं बुद्धवाति सुतबुद्धो । सब्बज्जुबुद्धपच्चेकबुद्धे ठपेत्वा अवसेसा अग्गसावकमहासावकापि पकतिसावकापि वीतरागा अवसेसा खीणासवा । तयोपि पुरिमा वट्टन्ति सम्बुद्धातिआदिवचनतो । सन्निवसति एतेनाति सन्निवासो, चरितं । लोकस्स सन्निवासो लोकसन्निवासो, तस्मिं । कायदुच्चरितादिभेदे विसमे । सतिसम्मोसेन विसमे वा सत्तनिकाये । सो हि विसमयोगतो विसमो । रागविसमादिके विसमे वा किलेसजाते । तं विसमं पहाय तं विसमं अज्झुपेक्खित्वा समं सदिसं युत्तरूपं, पुरिमकेहि वा सम्बुद्धेहि समं सदिसं

चरन्ति वत्तन्ति ।

अप्पटिविदितसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

८. सुसम्मुट्टसुत्तवण्णना

८. सुसम्मुट्टाति सुट्टु अतिविय सम्मुट्टा । सत्त सेक्खा हि सुसम्मुसिता विनट्टा । कथं पन ते अनधिगता नट्टा नाम होन्तीति आह “यथा ही”तिआदि । अधिगतस्साति अधिगतो अस्स । सो वदन्तोति सम्बन्धो । सेसन्ति “धम्मा”तिआदि । पुरिमसदिसमेवाति अनन्तरगाथाय वुत्तसदिसमेव ।

सुसम्मुट्टसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

९. मानकामसुत्तवण्णना

९. सेय्यादिभेदं मानं अप्पहाय तं पग्गय्ह विचरन्तो कामेन्तो नाम होतीति आह “मानं कामेन्तस्स इच्छन्तस्सा”ति । दमति चित्तं एतेनाति दमो, सतिसम्बोज्झाङ्गादिको समाधिपक्खिको दमो । मनच्छट्ठानि इन्द्रियाणि दमेतीति दमो, इन्द्रियसंवरो । किलेसे दमेति पजहतीति दमो, पज्जा । उपवसनवसेन कायकम्मादिं दमेतीति दमो, उपोसथकम्मं । कोधूपनाहमक्खमानादिके दमेति विनेतीति दमो, अधिवासनखन्ति । तेनेवाति “दमो”ति समाधिपक्खिकधम्मानं एव अधिप्पेतत्ता । “न मोनं अत्थी”ति च पाठो । असमाहितस्साति समाधिपटिक्खेपो जोतितो ।

मच्चुधेय्यस्स पारतरणस्स वुच्चमानत्ता “मोनन्ति चतुमग्गजाण”न्ति वुत्तं । न हि ततो अज्जेन तं सम्भवति । जानाति असम्मोहपटिवेधवसेन पटिविज्झतीति अत्थो । मच्चु धीयति एत्थाति मच्चुधेय्यं, खन्धपज्चकं मरणधम्मत्ता । तस्सेवाति मच्चुधेय्यस्सेव । पारं परतीरभूतं निब्बानं । तरेय्याति एत्थ तरणं नाम अरियमग्गब्यापारोति आह “पटिविज्झेय्य पापुणेय्या”ति । तथा हि वक्खति “पटिवेधतरणं नाम वुत्त”न्ति । “न तरेय्य न पटिविज्झेय्य न पापुणेय्य वा”ति अयमेत्थ पाठो युत्तो । अज्जथा “इदं वुत्तं होती”तिआदिवचनं विरुज्जेय्य । एको अरज्जे विहरन्तोति एकाकी हुत्वा अरज्जे विहरन्तोति अत्थो ।

कामं हेट्ठिममग्गेहिपि एकच्चस्स मानस्स पहानं लब्धति । अग्गमग्गेनेव पन तस्स अनवसेसतो पहानन्ति आह — “अरहत्तमग्गेन नवविधमानं पजहित्वा”ति । उपचारसमाधिपुब्बको अप्पनासमाधीति वुत्तं “उपचारप्पनासमाधीही”ति, न उपचारसमाधिमत्तेन समाधिमत्तं सन्धाय पच्चेकं वाक्यपरिसमापनस्स अयुज्जनतो । न हि अप्पनं अप्पत्तं लोकुत्तरज्झानं अत्थि । “सुचेतसो”ति चित्तस्स जाणसहितताय लक्खणवचनन्ति आह “जाणसम्पयुत्तताया”तिआदि । तथा हि वक्खति “सुचेतसोति एत्थ चित्तेन पज्जा दस्सिता”ति । “सब्बधि विप्पमुत्तो”ति सब्बेसु भवादीसु विसंसट्ठचित्तो सब्बसो खन्धादीहि विसंयुत्तो होतीति वुत्तं “सब्बेसु खन्धायतनादीसु विप्पमुत्तो हुत्वा”ति । परिज्जापटिवेधो सच्छिकिरियपटिवेधेन विना नत्थीति आह “तेभूमक...पे०... वुत्त”न्ति ।

मानं निस्साय दुच्चरितचरणतो मानो नामायं सीलभेदनो । तस्माति मानस्स सीलपटिपक्खभावतो । इमिना पटिपक्खपहानकित्तेनेन । अधिचित्तसिक्खा कथिता सरूपतो एवाति अधिप्पायो । एत्थ चित्तेनाति सु-सदेन विसेसितचित्तेन । तस्माति पज्जाय दस्सितत्ता । इमिनाति “सुचेतसो”ति इमिना पदेन । अधिसीलसिक्खा अधिचित्तसिक्खा

अधिपञ्चासिक्खाति सीलादीनिपि विसेसेत्वा वुत्तानि । सम्भवे व्यभिचारे च विसेसनविसेसितब्बताति तं दस्सेन्तो “अधिसीलञ्च नाम सीले सति होती”तिआदिं वत्वा तदुभयं विभागेन दस्सेतुं “तस्मा”तिआदि वुत्तं । पठमनयो सङ्करवसेन पवत्तोति असङ्करवसेन दस्सेतुं “अपिचा”तिआदिना दुतियनयो वुत्तो । “समापन्ना”ति एत्थापि “निब्बानं पत्थयन्तेना”ति आनेत्वा सम्बन्धो । विपस्सनाय पादकभावं अनुपगतापि तदत्थं निब्बत्तनादिवसेन समापन्नाति अयमत्थो पुरिमनयतो विसेसो । अधिपञ्चाय पनेत्थ पुरिमनयतो विसेसो नत्थीति सा अनुद्धटा । **समोधानेत्वा**ति परियायतो सरूपतो च सङ्गहेत्वा । **सकलसासनन्ति** तिस्सन्नं कथितत्ता एव सिक्खत्तयसङ्गहं सकलसासनं कथितं होतीति ।

मानकामसुत्तवण्णना निड्डिता ।

१०. अरञ्जसुत्तवण्णना

१०. **सन्तकिलेसानन्ति** वूपसन्तकिलेसपरिळाहानं । यस्मा सीलादिगुणसम्भवं ततो एव भयसन्तञ्च उपादाय पण्डिता “सन्तो”ति वुच्चन्ति, तस्मा वुत्तं “**पण्डितानं वा**”ति । तेनाह “**सन्तो हवे**”तिआदि । **सेट्टुचारीनन्ति** सेट्टुचरियं चरन्तानं । यस्मा पुथुज्जनकल्याणतो पट्टाय भिक्खु मग्गब्रह्मचरियवासं वसति नाम, तस्मा आह “**मग्गब्रह्मचरियवासं वसन्तानं**”न्ति । अरियानं पन मुखवण्णस्स पसीदने वत्तब्बमेव नत्थि । **मूलकम्मट्टानन्ति** पारिहारिककम्मट्टानं । **विसभागसन्ततीति** नानारम्मणेषु पवत्तचित्तसन्तति । सा हि विक्खेपब्बाकुलताय अप्पसन्ना समाहितचित्तसन्ततिया विसभागसन्तति । **ओक्कमतीति** समाधिसभागा चित्तसन्तति समथवीथिं अनुपविसति । **चित्तं पसीदतीति** कम्मट्टाननिरतं भावनाचित्तं सन्धायाह, तं पसन्नं हुत्वा पवत्तति । **लोहितं पसीदतीति** चित्तकालुस्सियस्साभावतो लोहितं अनाविलं होति । **परिसुद्धानि** होन्ति कारणस्स परिसुद्धभावतो । **तालफलमुखस्स विय मुखस्स वण्णो होतीति** मुख-सदस्स आदिमि पमुत्तपदेन योजेतब्बो । एवञ्चि चस्स पमुत्तग्गहणं समत्थितं होति तालफलमुखस्स वण्णसम्पदासदिसत्ता । तिभूमको **एव तेभूमको** ।

अतीतं नानुसोचन्ति अतीतं पच्चयलाभं लक्खणं कत्वा न सोचन्ति न अनुत्थुनन्ति । जप्पनतण्हाय वसेन न परिकप्पन्तीति आह “**न पत्थेन्ती**”ति । **येन केनचीति** इतरीतरेन । **तद्धुणे लद्धेनाति** सन्निधिकारपरिभोगाभावमाह । **तिविधेनपि कारणेनाति** तिप्पकारेन हेतुना, तिलक्खणसन्तोसनिमित्तन्ति अत्थो ।

विनासन्ति विनासनहेतुं । विनस्सन्ति एतेहीति **विनासो**, लोभदोसा तदेकट्ठा च पापधम्मा । अरूपकायस्स विय रूपकायस्सपि विसेसतो सुक्खभावकारणन्ति आह “**एतेन कारणद्वयेना**”ति । **लुतोति** लूनो ।

अरञ्जसुत्तवण्णना निड्डिता ।

नळवग्गवण्णना निड्डिता ।

१. नन्दनवग्गो

१. नन्दनसुत्तवण्णना

११. “तत्र भगवा”ति वुत्ते न तथा व्यञ्जनानं सिलिड्डता, यथा “तत्र खो भगवा”ति वुत्तेति आह

“**व्यञ्जनसिलिद्रुतावसेना**”ति । **परिसजेदुके**ति परिसाय जेदुके, ये तस्सा देसनाय विसेसतो भाजनभूता । **परिसजेदुके भिक्खू**ति चतुपरिसजेदुके भिक्खू । चतुन्नं हि परिसानं जेदुा भिक्खुपरिसा पठमुप्पन्नत्ता । **आमन्तेसी**ति सम्बोधेसि, सम्बोधनञ्च जानापनन्ति आह “**जानापेसी**”ति । **भदन्ते**ति गरुगारवसप्पतिस्सववचनमेतं, अत्थतो पन **भदन्ते**ति भदं तव होतु अत्तनो निद्वानपरियोसानत्ता परेसञ्च सन्ततावहत्ता । **भगवतो पच्चस्सोसुन्ति** एत्थ **भगवतो**ति सामिवचनं आमन्तनमेव सम्बन्धिअत्थपदं अपेक्खतीति अधिप्पायेनाह “**भगवतो वचनं पतिअस्सोसु**”न्ति । **भगवतो**ति पन इदं पतिस्सवनसम्बन्धेन सम्पदानवचनं यथा “**देवदत्तस्स पटिस्सुणाती**”ति । यं पनेत्थ वत्तब्बं, तं निदानवग्गस्स आदिसुत्तवण्णनायं आगमिस्सति ।

तावतिसकायोति त्वावतिससञ्चितो देवनिकायो । **दुतियदेवलोको**ति छसु कामलोकेसु दुतियो देवलोको । तेत्तिस जना सहपुञ्जकारिनो तत्थ उप्पन्ना, तंसहचरितद्वानं **तावतिसं**, तन्निवासिनोपि त्वावतिसनामका सहचरणजायेनाति आह “**मधेन माणवेना**”तिआदि । अयं पन केचिवादो व्यापन्नो होतीति तं अरोचेन्तेन “**वदन्ती**”ति वुत्तं । व्यापन्नतं दस्सेन्तो “**यस्मा पना**”तिआदिमाह । तथा हि वक्खति “**एवं हि निद्वोसं पदं होती**”ति । **नामपण्णत्तियेवा**ति अत्थनिरपेक्खत्ता निरुल्लसमञ्जा एव ।

तं **वनन्ति** तं उपवनं । पविट्ठे पविट्ठे दुक्खप्पत्तेपि अत्तनो सम्पत्तिया नन्दयति, पगेव अदुक्खप्पत्तेति दस्सेतुं “**पञ्चसु ही**”तिआदि वुत्तं । **पवेसितानन्ति** पकोट्टुवारेन पवेसितानम्पीति अधिप्पायो । चवनकालेयेव थोकं दिस्समानविकारा हुत्वा चवन्ति, ते सन्थाय “**हिमपिण्डो विय विलीयन्ती**”ति वुत्तं । ये पन अदिस्समानविकारा सहसा अन्तरधायन्ति, ते सन्थाय “**दीपसिखा विय विज्झायन्ती**”ति वुत्तन्ति वदन्ति । **नन्दयति** पकतिया सोमनस्सितं दोमनस्सितञ्च । **नन्दने**ति एवंअन्वत्थनामके उय्याने । **परिवुता**ति “**देवता**”ति वचनं उपादाय इत्थिलिङ्गवसेन वुत्तं । देवपुत्तो हि सो ।

दिवि भवत्ता दिब्बाति आह “**देवलोके निब्बत्तेही**”ति । कामेतब्बताय **कामबन्धनेहि**, तथा अञ्जमञ्जं असंकिण्णसभावताय **कामकोट्टासेहि** । **उपेता**ति उपगता समन्नागता । **परिचारयमाना**ति परिरममाना । इदञ्चि पदं अपेक्खित्वा “**कामगुणेही**”ति कत्तरि करणवचनं, पुरिमानि अपेक्खित्वा सहयोगे । रममाना चरन्तीति कत्वा वुत्तं “**रममाना**”ति । **परिचारयमाना**ति वा परितो समन्ततो चारयमानाति अत्थोति आह “**इन्द्रियाणि सञ्चारयमाना**”ति । पठमनये हि अनुभवनत्थो परिचरणसद्दो, दुतियनये परिवत्तनत्थो । **सो पना**ति “**तायं वेलाय**”न्ति वुत्तकालो । **अधुना**ति सम्पति । सो विचरीति सम्बन्धो । **कामगुणेही**ति हेतुम्हि करणवचनं । **ओवुतो**ति यथा तं न जायति, एवं पिहितचित्तो । **निवुतो परियोनद्धो**ति तस्सेव वेवचनं । तेनाह “**लोकाभिभूतो**”ति । **आसभिन्ति** सेट्ठं “**अग्गोहमस्मि लोकस्सा**”तिआदिना (दी० नि० २.३१; म० नि० ३.२०७) **भासन्तो** बोधिसत्तो विय ।

केवलं दस्सनं किमत्थियन्ति आह — “**ये...पे... वसेना**”ति, तस्मिं नन्दनवने अवट्टितकामभागानुभवनवसेनाति अत्थो । **नरदेवानन्ति** पुरिसभूतदेवतानं । तेनाह “**देवपुरिसान**”न्ति । अप्पकं अधिकं ऊनं वा गणनूपगं नाम न होतीति “**तिक्खत्तुं दसन्न**”न्ति वुत्तं । “**तेत्तिसान**”न्ति हि वत्तब्बे अयं रुल्लही । **परिवारसङ्घातेन**, न कित्तिसङ्घातेनाति अधिप्पायो । सीलाचारादिगुणनेमित्तिका हि कित्ति । “**तावतिसा देवा दीघायुका वण्णवन्तो सुखबहुला**”ति एवमादिवचनेन यसे इच्छिते अविसेसेत्वाव “**यसेन सम्पन्नान**”न्ति सक्का वत्तुं ।

अरियसाविकाति सोतापन्ना । “**सकदागामिनी**”ति केचि । **अधिप्पायं विवट्टेत्वा**ति यथा त्वं अन्धबाले मञ्जसि, धम्मसभावो एवं न होतीति तस्सा देवताय अधिप्पायं विपरिवत्तेत्वा । एकन्ततो सुखं नाम निब्बानमेव । कामा हि दुक्खा

विपरिणामधम्माति इमिना अधिप्पायेन तस्सा अधिप्पायं पटिक्खपित्वा । कामं चतुत्थभूमकापि सङ्खारा अनिच्चा एव, ते पन सम्मसनूपगा न होन्तीति तेभूमकगहणं सम्मसनयोगेन । हुत्वाति पुब्बे अविज्जमाना पच्चयसमवायेन भवित्वा उप्पज्जित्वा । एतेन नेसं भावभागो दस्सितो । **अभावत्थेनाति** सरसनिरोधभूतेन विद्धंसनभावेन ।

अनिच्चा अद्भुता, ततो एव “मय्हं इमे सुखा”ति वा न इच्चाति **अनिच्चा** । **उप्पादवयसभावाति** खणे खणे उप्पज्जननिरुज्जनसभावा । तेनाह “उप्प...पे... वेवचन”न्ति । पुरिमस्स वा पच्छिमं कारणवेवचनन्ति आह “यस्मा वा”तिआदि । **तदनन्तराति** तेसं उप्पादवयानं अन्तरे । **वेमज्झादानन्ति** ठितिक्खणं वदति । ये पन “सङ्खारानं ठिति नत्थी”ति वदन्ति, तेसं तं मिच्छा । यथा हि तस्सेव धम्मस्स उप्पादावत्थाय भिन्ना भङ्गावत्था इच्छिता, अज्जथा अज्जं उप्पज्जति, अज्जं निरुज्जतीति आपज्जति, एवं उप्पन्नस्स भङ्गाभिमुखावत्था इच्छितब्बा, साव ठितिक्खणो । न हि उप्पज्जमानो भिज्जतीति सक्का विज्जातुन्ति । **वूपसमसङ्घातन्ति** अच्चन्तं वूपसमसङ्घातं **निब्बानमेव सुखं**, न तथा अधिप्पेता कामाति अधिप्पायो ।

नन्दनसुत्तवण्णना निड्डिता ।

२. नन्दतिसुत्तवण्णना

१२. नन्दतीति एत्थ नन्दनं सप्पीतिककामतण्हाकिच्चन्ति आह — “**तुस्सती**”ति, तस्मा कामपरितोसेन हट्टुट्टो होतीति अत्थो । **पुत्तिमाति** पुत्तवा । पहूते चायं मा-सद्धोति आह “**बहुपुत्तो**”ति । बहुपुत्ततागहणेन इदं पयोजनन्ति दस्सेन्तो “**तस्स ही**”तिआदिमाह । **पूरेन्तीति** पदं अपेक्खित्वा **धज्जस्साति** सामिवचनं । **इति आहाति** इममत्थं सन्धायाह, एवंअधिप्पायो हुत्वाति अत्थो । **गोसामिकोति** गोमा । इधापि पहूते मा-सद्धो । **गोरससम्पत्तिन्ति** गोरसेहि निष्फज्जनसम्पत्तिं । **उपधीति** पच्चत्तबहुवचनं । **हीति** हेतुअत्थे निपातो । नन्दयन्ति पीतिसोमनस्सं जनयन्तीति **नन्दना** । कामं दुक्खस्स अधिद्धानभावतो निप्परियायतो कामा “उपधी”ति वत्तब्बतं अरहन्ति, तस्सा पन देवताय अधिप्पायवसेनाह “**सुखस्स अधिद्धानभावतो**”ति । किलेसवत्थुहेतुकत्ता सेसपदद्वयस्स किञ्चापि सब्बं संसारदुक्खं किलेसहेतुकं, विसेसतो पन पापधम्मा अपायूपपत्तिं निब्बत्तेन्तीति आह — “**किलेसापि अपायदुक्खस्स अधिद्धानभावतो**”ति । **उपसंहरमानाति** उपनेन्ता उप्पादेन्ता । मनुस्सजातिकोपि दुल्लभघासच्छादनताय दुक्खबहुलो पेतो वियाति **मनुस्सपेतो** । मनुस्सजातिकोपि वुत्तरूपो अनत्थपातितो परेहि हिंसितो समानो नेरयिको वियाति **मनुस्सनेरयिको** ।

फलेन रुक्खतो **फलं** पातेन्तो विय । **तथेव नवहाकारेहीति** यथा तीसु कालेसु नासमरणभेदनवसेन पुत्तिमा पुत्तनिमित्तं, तथेव गोमा गोनिमित्तं सोचति नवप्पकारेहि । पच्च कामगुणोपधीपि नरं सोचेन्तीति योजना । **तस्साति** यो उत्तरि अनुगिज्जति तस्स । **कामयानस्साति** जातकामच्छन्दस्स । **जन्तुनोति** सत्तस्स । **परिहायन्ति चे** विनस्सन्ति चे । **सल्लविद्धोवाति** सल्लेन विद्धो विय । **रुप्पतीति** विकारं आपज्जति, सोचतीति अत्थो । **नरस्स सोचना** सोकघट्टनपच्चयो । **उपधयो नत्थीति** कामं किलेसाभिसङ्खारूपधयो ताव खीणासवस्स नत्थेव मग्गाधिगमेन निरोधितत्ता, खन्धूपधयो पन कथन्ति? तेपि तस्स सउपादिसेसकालेपि अट्टुप्पत्तिहेतुभूता न सन्तेव, अयज्च अनुपादिसेसकाले । तेनाह “**सो निरुपधि महाखीणासवो**”ति ।

नन्दतिसुत्तवण्णना निड्डिता ।

३. नत्थिपुत्तसमसुत्तवण्णना

१३. पुत्तपेमं पुत्तग्गहणेन गहितं उत्तरपदलोपेनाति आह “पुत्तपेमसम”न्ति । गोसमितन्ति गोहि समं कतं । तेनाह “गोहि सम”न्ति । सूरियस्स समाति सूरियसमा । अवयवसम्बन्धे चेतं सामिवचनं । अवयवो चेत्य आभा एवाति विज्जायति “अनन्तरं आभा”ति वुच्चमानत्ताति आह “सूरियाभाय समा”तिआदि । महोद्यभावेन सरन्ति सवन्तीति सरा, महन्ता जलासया । सब्बे ते समुद्वपरमा ओरिमज्जेहि अदिट्ठपरतीरत्ता तस्स ।

नत्थि अत्तसमं पेमन्ति गाथाय पठमगाथायं वुत्तनयेन अत्थो वेदितब्बो । अत्तपेमेन समं पेमं नाम नत्थीति अयमत्थो । अनुदककन्तारे घम्मसन्तापं असहन्तिया अङ्गे ठपितपुत्तकं कन्दन्तं भूमियं निपज्जापेत्वा तस्स उपरि ठत्वा मतइत्थिवत्थुना दीपेतब्बं । तेनाह — “मातापितादयो हि छट्ठेत्वापि पुत्तधीतादयो”ति । तथा चाह —

“सब्बा दिसा अनुपरिगम्म चेतसा,
नेवज्झगा पियतरमत्तना क्वचि ।
एवं पियो पुथु अत्ता परेसं,
तस्मा न हिंसे परमत्तकामो”ति ॥ (सं० नि० १.११९; उदा० ४१; नेत्ति० ११३) ।

धज्जेन समं धनं नाम नत्थि, यस्मा तप्पटिबद्धा आहारूपजीवीनं सत्तानं जीवितवुत्ति । तथारूपे कालेति दुब्भिक्खकाले । एकदेसंयेव ओभासन्तीति एकस्मिं खणे चतूसु महादीपेसु ओभासं फरितुं असमत्थत्ता सूरियस्सपि, पगेव इतरेसं । बोधिसत्तस्स उदयब्बयस्स जाणानुभावेन सकलजातिखेत्तं एकालोकं अहोसीति आह “पज्जा...पे०... सक्कोती”ति । तमं विधमतीति पुब्बेनिवासजाणादयो पज्जा यत्थ पवत्तन्ति, तमनवसेसं ब्यापेत्वा एकप्पहारेन पवत्तनतो । “वुट्ठिया पन पवत्तमानाय याव आभस्सरभवना”ति पचुरवसेन वुत्तं ।

नत्थिपुत्तसमसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. खत्तियसुत्तवण्णना

१४. खेत्ततो विवादा सत्ते तायतीति खत्तियो । वदति देवता अत्तनो अज्झासयवसेन । द्विपदादीनन्ति आदि-सद्देन चतुप्पदभरियपुत्ता गहिता । बुद्धादयोति आदि-सद्देन आजानीयसुस्सूसभरियस्सवपुत्ता । द्विपदानं सेट्ठोति एत्थ द्विपदानं एव सेट्ठोति नायं नियमो इच्छितो, सेट्ठो एवाति पन इच्छितो, तस्मा सम्बुद्धो द्विपदेसु अज्जेसु तत्थ च उप्पज्जनतो सेट्ठो एव सब्बेसम्पि उत्तरितरस्स अभावतोति अयमेत्थ अत्थो । तेनाह “उप्पज्जमानो पनेसा”तिआदि । कारणाकारणं आजानातीति आजानीयो । गण्हापेथाति यथा उदको न तेमिस्सति, एवं वाळं गण्हापेथ । “असुस्सूसा”ति केचि पठन्ति । आसुणमानोति सप्पटिस्सवो हुत्वा वचनसम्पटिच्छको ।

खत्तियसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. सणमानसुत्तवण्णना

१५. ठिते मज्झन्हिकेति पुब्बद्धं निक्खमित्वा अपरद्धं अप्पत्वा ठितमज्झन्हे । सन्निसीवेसूति परिस्समविनोदनत्थं

सब्बसो सन्निसीदन्तेसु । द-कारस्स हि व-कारं कत्वा निद्देसो । तेनाह “सन्निसिन्नेसु विस्सममानेसू”ति ।
सब्बसत्तानन्ति सब्बेसञ्च आहारूपजीवितसत्तानं घम्मतापने सन्तत्तकायानं **इरियापथदुब्बल्यकालो**ति
 ठानादिइरियापथस्स असमत्थकालो । **सणति** वियाति सद्दं करोति विय, यथा तं अज्जम्पि महावनं वक्खमाननयेन । तेनाह
 “तप्पटिभागं नामेत”न्ति छिद्दवेणुपब्बानन्ति रन्धजातकीचकमहावेळुपब्बानं । **दुतियकं** सहायं अलभन्ती
 अनभिरतिपरितस्सनाय एवमाह । **अनप्पकं सुखन्ति** विपुलं उळारं विवेकसुखं ।

एकविहारताय **सुज्जागारं पविट्ठस्स** । तेन कायविवेकं दस्सेति । अनिच्चानुपस्सनादीहि निच्चसज्जादिप्पहानेन
सन्तचित्तस्स । तेन चित्तविवेकं दस्सेति । संसारे भयं इक्खनतो **भिक्षुनो** उभयविवेकसम्पन्नस्स, ततो एव उत्तरिं
 मनुस्सधम्मतो रतिं लाभिनो । **अमानुसी रतीति** भावनारति । **पुरतोति** पुरिमभागे । **पच्छतोति** पच्छिमभागे । **अपरोति**
 अज्जो । **पुरतोति** वा अनागते, अनागतं आरब्भाति अत्थो । **पच्छतोति** अतीते अतीतं आरब्ध पटिपत्तिया विबाधनतो ।
परोति कोधो चित्तपटिदुस्सनताय । न परोति **अपरो**, लोभो, सो **चे न विज्जति** । एतेन अनागतप्पजप्पनाय
 अतीतानुसोचनाय च अभावं दस्सेति । **अतीव फासु भवतीति** नीवरणजेडुकस्स कामच्छन्दस्स विगमेन
 विक्खम्भितनीवरणस्स ज्ञानस्स वसेन अतिविय फासुविहारो होति । **एकस्स वसतो वनेति** तण्हादुतियिकाभावेन एकस्स
 अरज्जे विवेकवासं वसतो । **सेसं तादिसमेवाति** सेसमेत्थ यं वत्तब्बं, तं पठमगाथायं वुत्तसदिसमेव ।

सणमानसुत्तवण्णना निद्धिता ।

६. निद्दातन्दीसुत्तवण्णना

१६. पच्छिमे मासे पच्छाभत्तं पिण्डपातप्पटिककन्तो चतुग्गुणं सङ्घाटिं पज्जपेत्वा दक्खिणेन पस्सेन सतो सम्पजानोति
 एत्तकं पाठं सङ्घिपित्वा “**निद्दं ओक्कमिता**”ति वुत्तं । किरियामयचित्तेहि अवोमिस्सो भवङ्गसोतो **अब्बाकतनिद्दा** । सा हि
 खीणासवानं उप्पज्जनारहा, तस्सा पुब्बभागापरभागेसु...पे०... उप्पन्नं थिनमिद्धं इधाधिप्पेता निद्दा, सा अखीणासवानं
 येभ्य्येन अनियतकाला, तब्बिधुरनियतसम्भावं दस्सेन्तो “**अतिच्छात...पे०... आगन्तुकं आलसिय**”न्ति आह ।
 कायालसियपच्चया वीरियस्स पटिपक्खभूता चत्तारो अकुसलक्खन्धा **तन्दी** नाम । **तन्दीति** सभावनिद्देसो । **तन्दियनाति**
 आकारनिद्देसो । **तन्दीमनताति** तन्दीभूतचित्तता । **आलस्यन्ति** अलसभावाहरणं । **आलस्यायितत्तन्ति** अलसभावप्पत्ति ।
कायविजम्भनाति कायस्स विनामना । **अकुसलपक्खा उक्कण्ठितताति** अकुसलपक्खिया अनभिरति । **भत्तकिलमथोति**
 यथावुत्तस्स भत्तवत्थुकस्स आहारस्स वसेन सरीरे उप्पज्जनकखेदो । **उपक्किलिद्धोति** पज्जाय दुब्बलीकरणेन
 उपक्किलिद्धचित्तो । चित्तस्स असमाहितत्ता **निवारितपातुभावो** । अरियमग्गस्स जोतनं नाम उप्पज्जनमेवाति आह “**न**
जोतति, न पातुभवतीति अत्थो”ति । न हि अरियमग्गो जोतिअजोतिनामो पवत्तति ।

मग्गसहजातवीरियेनाति लोकियलोकुत्तरमग्गसहजातवीरियेन । मिस्सकमग्गो हि इध अधिप्पेतो । **नीहरित्वाति**
 नीहरणहेतु । हेतुअत्थो हि अयं **त्वा-सद्धो** “पज्जाय चस्स दिस्वा”तिआदीसु (म० नि० १.२७१) विय । तेन “मग्गो
 विसुज्झती”ति वचनं समत्थितं होति । “अरियमग्गं विसुज्झती”ति केचि पठन्ति ।

निद्दातन्दीसुत्तवण्णना निद्धिता ।

७. दुक्करसुत्तवण्णना

१७. दुःखं तित्तिक्खन्ति दुत्तित्तिक्खं । तच्च दुःखमं दुस्सहनं आरम्भवसेन दुक्करं, अनुयुज्जनवसेन दुत्तित्तिक्खन्ति । अब्बत्तेनाति सामञ्जस्स उपकारानुपकारे धम्मे जाननसमत्थाय वेय्यत्तियसङ्घाताय पज्जाय अभावतो न ब्यत्तेन । तेनाह “**बालेना**”ति । यस्मिं धम्मे सति समणोति वुच्चति, तं सामञ्जन्ति आह “**समणधम्मो**”ति । इमिनाति “दुक्करं दुत्तित्तिक्खञ्च, अब्बत्तेन च सामञ्ज”न्ति इमिना गाथद्वेन **इदं दस्सेतीति** इदं इदानीं वुच्चमानं अत्थजातं दस्सेति । **अभिदन्तन्ति** अभिभवनदन्तं, उपरिदन्तन्ति अत्थो । सो हि इतरं मुसलं विय उदुक्खलं विसेसतो कस्सचि खादनकाले अभिभुय्य वत्तति । **आधायति** निष्पीळनवसेनेव ठपेत्वा । **तालुं आहच्चाति** तालुपदेसमाहनित्वा विय । **चेतसाति** कुसलचित्तेन । **चित्तन्ति** अकुसलचित्तं । **अभिनिग्गणिहत्वाति** यथा अतिसमुदाचारो न होति, एवं विबाधनवसेन निग्गहेत्वा । **आपाणकोटिकन्ति** पाणकोटिपरियोसानं, परिजीवन्ति अत्थो । सम्बाधेतीति **सम्बाधो**, अन्तरायिको । **बहू परिस्सयाति** अयोनिसो कामवितक्कादिवसेन ।

पज्जति चित्तमेत्थाति पदं, आरम्भणं । इरियापथं एव पदं **इरियापथपदं** ।

गीवा चत्तारो पादाति **गीवपञ्चमानि** । **समोदहन्ति** वा समोधानहेतूति अयमेत्थ अत्थोति आह — “**समोदहित्वा वा**”ति, सम्मा ओधाय अन्तो पवेसेत्त्वाति अत्थो । **सके आरम्भणकपालेति** गोचरज्झत्तं वदति । **समोदहन्ति** समोदहन्तो । **अनिस्सितोति** तेभूमकधम्मेसु कञ्चिपि धम्मं तण्हादिद्व्याभिनिवेसवसेन अनिस्सितो । **अविहिंसमानो** विहिंसानिमित्तानं पजहनेन । **उल्लुप्पनसभावसण्ठितेनाति** सीलव्यसनतो उद्धरणरूपे सण्ठितेन, करुणायुत्तेनाति अत्थो । तेनाह “**कारुज्जतं पटिच्चा**”ति ।

दुक्करसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. हिरीसुत्तवण्णना

१८. **निसेधेतीति** निवारेति पवत्तितुं न देति । **पुच्छति** देवता । **अपहरन्तोति** अपनेन्तो, यथा सब्बेन सब्बं अक्कोसवत्थु न होति, एवं परिहरन्तोति अत्थो । **बुज्झति** सारथिविधं । **अत्तनि निपातं न देति**, आजानीयो हि युत्तं पजानाति । अभूतेन **अभूतक्कोसेन परिमुत्तो नाम नत्थि** बालानञ्च जनानं परापवादे युत्तपयुत्तभावतो । तेनाह भगवा —

“निन्दन्ति तुण्हिमासीनं, निन्दन्ति बहुभाणिनं ।

मितभाणिमि निन्दन्ति, नत्थि लोके अनिन्दितो”ति ॥ (ध० प० २२७) ।

तनुयाति वा कतिपया । तेनाह “**अप्पका**”ति । **सदा सताति** हिरिनिसेधभावे कारणवचनं । **पप्पुय्याति** पत्वा अधिगन्त्वा । वानतो निक्खन्तत्ता **निब्बानं**, असङ्खतधातु ।

हिरीसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. कुटिकासुत्तवण्णना

१९. **अन्तोति** कुच्छिअब्भन्तरे । **वसनट्टानट्टेनाति** वसनभावेन । **कुलपवेणित्ति** कुलाचारं कुलतन्ति । **सन्तानकट्टेनाति** कुलसन्ततिया बन्धनभावेन । एवं सब्बपदेहि पुच्छितत्थस्स अनुजाननवसेन “**एकंसवचने निपातो**”ति

वृत्तं । आपादिका पोसिका मातुच्छा महापजापति माता एवाति कत्वा “**पहाय पब्बजितत्ता**”ति अविसेसतो वृत्तं । पहाय पब्बजितत्ता नत्थीति आनेत्वा सम्बन्धो । पुन मातुकुच्छिवासादीनं अभाववचनेनेव वट्टमि बन्धनस्स अभावो दीपितो होतीति न गहितो । अयं किर देवता यथा पुथुज्जना बुद्धानं गुणे न जानन्ति, एवं न जानाति, तस्मा “**मया सन्नाहं बन्धित्वा**”तिआदिमाह ।

कुटिकासुत्तवण्णना निड्ढिता ।

१०. समिद्धिसुत्तवण्णना

२०. तपनभावेन तपनोदकत्ता **तपोदा**ति तस्स रहदस्स नामं । तेनाह “**तत्तोदकस्स रहदस्सा**”ति । **ततो**ति नागभवने उदकरहदतो तपोदा नाम नदी सन्दति । सा हि नदी भूमितलं आरोहति । “**एदिसा जाता**”ति वचनसेसो । **पेतलोको**ति लोहकुम्भिनिरया इधाधिप्पेताति वदन्ति । रहदस्स पन आदितो पब्बतपादवनन्तरेसु बहू पेता विहरन्ति, स्वायमत्थो **पेतवत्थुपाळिया लक्खणसंयुत्तेन** च दीपेतब्बो । **यतायन्ति** यतो रहदतो अयं । **सातोदको**ति मधुरोदको । **सेतोदको**ति परिसुद्धोदको, अनाविलोदकोति अत्थो । **ततो**ति तपोदानदितो ।

समिद्धोति अवयवानं सम्पुण्णताय संसिद्धियाव सम्मा इद्धो । तेनाह “**अभिरूपो**”तिआदि । पधाने सम्मसनधम्मं नियुत्तो, तं वा एत्थ अत्थीति **पधानिको** । सेनासनं सुट्ठपितद्वारवातपानं, तेसं पिदहनेन **उत्तुं गाहापेत्वा** ।

पुब्बापयमानोति न्हानतो पुब्बभागे विय वोदकभावं आपज्जमानो गमेन्तो । अवत्तं पटिक्खित्वा वत्तं दस्सेतुं “**तत्थ...पे०... न ओतरितब्ब**”न्ति पठमं वृत्तं । **सब्बदिसापलोकनं** यथा न्हायनट्टानस्स मनुस्सेहि विवित्तभावजाननत्थं । **खाणुआदिववत्थापनं** चीवरादीनं ठपनत्थं उदकसमीपेति अधिप्पायो । **उक्कासनं** अमनुस्सानं अपगमनत्थं । **अवकुज्जट्टानं** तङ्घुणेपि उपरिमकायस्स उज्जुकं अविवटकरणत्थं । **चीवरपिट्टेयेव ठपेतब्बं** यत्थ वा तत्थ वा अट्टपेत्वा । **उदकन्ते**ति उदकसमीपे । **सिन्नट्टानन्ति** सेदगतपदेसो । **पसारेतब्बं** तस्स सुक्खापनत्थं । **संहरित्वा ठपनं** पुन सुखेन गहेत्वा निवासनत्थं । **नाभिप्पमाणमत्तं ओतरणं** तावता उदकपटिच्छादिलक्खणप्पत्ततो । **वीचिं अनुट्ठापेन्तेना**तिआदि संयतकारितादस्सनं । **निवासनं परिक्खित्वा**ति अन्तरवासकं कटिप्पदेसस्स यथा परितो होति, एवं खिपित्वा परिवसित्वा ।

सरीरवण्णोपि विप्पसीदि सम्मदेव भावानानुस्सतिम्पि विन्दन्तस्साति अधिप्पायो । **समनं निग्गहेतुन्ति** किलेसवसं गतं अत्तनो चित्तं निग्गण्हितुं । **कामूपनीता**ति कामं उपगतचित्ता । अथ वा किलेसकामेन थेरे उपनीतचित्ता ।

अपरिभुज्जित्वाति अननुभोत्वा । अनुभवितब्बन्ति अत्थतो आपन्नमेवाति आह “**पञ्चकामगुणे**”ति । **भिक्षसी**ति याचसि । तज्ज भिक्षाचरियवसेनाति आह “**पिण्डाय चरसी**”ति । कामपरिभोगगरुगमनकालो नाम विसेसतो पठमयोब्बनावत्थाति आह “**दहरयोब्बनकालो**”ति । **ओभग्गेना**ति मज्झे संभग्गकायेन । जिण्णकाले हि सत्तानं कटियं कायो ओभग्गो होति ।

वोति निपातमत्तं “**ये हि वो अरिया**”तिआदीसु विय । **सत्तानन्ति** सामज्जवचनं, न मनुस्सानं एव । **देहनिक्खेपनन्ति** कळेवरट्टपितट्टानं । नत्थि एतेसं निमित्तन्ति **अनिमित्ता**, “**एत्तकं अयं जीवती**”तिआदिना सज्जानननिमित्तरहिताति अत्थो । **न नायरेति** न जायन्ति । **इतो परन्ति** एत्थ परन्ति अज्जं कालं । तेन ओरकालस्सपि सङ्गहो सिद्धो होति । परमायुनो

ओरकाले एव चेत्थ परन्ति अधिपेतं ततो परं सत्तानं जीवितस्स अभावतो । **ववत्थानाभावतो**ति कालवसेन ववत्थानाभावतो । **ववत्थानन्ति** चेत्थ परिच्छेदो वेदितब्बो, न असङ्करतो ववत्थानं, निच्छयो वा । **अब्बुदपेसी**ति आदीसु अब्बुदकालो पेसिकालोति आदिना काल-सद्दो पच्चेकं योजेतब्बो । **कालो**ति इध पुब्बण्हादिवेला अधिपेता । तेनाह **पुब्बण्हेपि** हीति आदि । इधेव देहेन पतितब्बन्ति सम्बन्धो । **अनेकप्पकारतो**ति नगरे जातानं गामे, गामे जातानं नगरे, वने जातानं जनपदे, जनपदे जातानं वनेति आदिना अनेकप्पकारतो । **इतो चुतेना**ति इतो गतितो चुतेन । **इध** इमिस्सं गतियं । **यन्ते युत्तगोणो विया**ति यथा यन्ते युत्तगोणो यन्तं नातिवत्तति, एवं कालो गतिपञ्चकन्ति एवं उपमासंसन्दनं वेदितब्बं ।

अयं कालोति अयं मरणकालो । **पच्छिमे काले**ति पच्छिमे वये । **तिस्सो वयोसीमा**ति । पठमादिका तिस्सो वयस्स सीमा अतिक्कन्तेन । पुरिमानं हि द्विन्नं वयानं सब्बसो सीमा अतिक्कमित्वा पच्छिमस्स आदिसीमं अतिक्कन्तो तथा वुत्तो । “**अयञ्जि समणधम्मो...पे०... न सक्का कातुं**”न्ति वत्वा तमत्थं वित्थारतो दस्सेतुं “**तदा ही**”ति आदि वुत्तं । **गण्हितुन्ति** पाळितो अत्थतो च हृदये ठपनवसेन गण्हितुं । **परिभुज्जितुन्ति** वुत्तधम्मपरिहरणसुखं अनुभवितुं । एकस्स कथनतो पठमं गाथं सुत्तं वा उस्सारेति, तस्मिं निद्धिते इतरो धम्मकथिको तंयेव वित्थारेन्तो धम्मं कथेति, अयं **सरभाणधम्मकथा** । सुत्तगेय्यानुसारेण याव परियोसाना उस्सारणं **सरभज्जधम्मकथा** । “**मा मं कालो उपच्चगा**”ति वदन्तो “**समणधम्मस्स** करणस्स अयं मे कालो”ति कथेति, ततो परो “**पच्छिमवयो अज्जो कालो**”ति कथेति । “**कालं वोहं...पे०... तस्मा अभुत्वा भिक्खामी**”ति वदन्तो अत्तना कतं पटिपत्तिञ्च सहेतुकं सानिसंसं कथेति ।

तं गारवकारणं सन्धाय । एतन्ति “**अथ खो सा देवता पथवियं पतिट्ठित्वा**”ति एतं वुत्तं । **दहरो त्वन्ति** आदिमाह लोभाभिभूतताय अधिगतता । **सब्बसम्पत्तियुत्तो**ति भोगसम्पदा परिवारसम्पदाति सब्बसम्पत्तीहि युत्तो । **अलङ्कारपरिहारन्ति** अलङ्कारकरणं । **अनिक्कीळितावी**ति अकीळितपुब्बो । कीळनञ्चेत्थ कामानं परिभोगोति आह “**अभुत्तावी**”ति । **अकतकामकीळो**ति अकतकामानुभवनप्पयोगो । सयं अत्तना एव दिस्सन्तीति सन्दिट्ठा, सन्दिट्ठा **एव सन्दिट्ठिका**, अत्तपच्चक्खतो सन्दिट्ठिका । पकट्ठो कालो पत्तो एतेसन्ति कालिका, ते **कालिके** ।

चित्तानन्तरन्ति इच्छितचित्तानन्तरं, इच्छितिच्छितारम्मणाकारेति अत्थो । तेनेवाह “**चित्तानन्तरं इच्छितिच्छितारम्मणानुभवनं न सम्पज्जती**”ति आदि । **चित्तानन्तरं लद्धब्बताया**ति अनन्तरितसमाधिचित्तानन्तरं लद्धब्बफलताय । **समोहितेसुपी**ति सम्भतेसुपि । **सम्पन्नकामस्सा**ति समिद्धकामस्स । **चित्तकारा** रूपलाभेन, **पोत्थकारा** पटिमाकारका, **रूपकारा** दन्तरूपकट्ठरूप-लोहरूपादिकारका । **आदिसद्देन** नानारूपवेसधारीनं नटादीनं सङ्गहो । **सेसद्वारेसूति** एत्थ गन्धब्बमालाकारसूपकारादयो वत्तब्बा ।

सोति समिद्धित्थेरो । **समोहितसम्पत्तिना**ति सङ्गाहभोगूपकरणसम्पत्तिना । **पत्तब्बदुक्खस्सा**ति कामानं आपज्जनरक्खणवसेन लद्धब्बस्स कायिकचेतसिकदुक्खस्स । **उपायासस्सा**ति दळ्हपरिस्समस्स विरतस्स । “**विस्सातस्सा**”ति केचि । “**पच्चवेक्खणजाणेना**”ति केचि पठन्ति । असुकस्मिं नाम काले फलं होतीति एवं उदिक्खितब्बो नस्स कालोति **अकालो** । **एत्था**ति एतेसु नवसु लोकुत्तरधम्मेषु । **एहिपस्सविधिन्ति** “**एहि पस्सा**”ति एवं पवत्तविधिवचनं । उपनेतब्बोति वा उपनेय्यो, सो एव **ओपनेय्यिको** । **विज्जूही**ति विदूहि पटिविद्धसच्चेहि । ते एकंसतो उग्घटितज्जूआदयो होन्तीति आह “**उग्घटितज्जूआदीही**”ति । “**पच्चत्त**”न्ति एतस्स पतिअत्तनीति भुम्मवसेन अत्थो गहेतब्बोति आह “**अत्तनि अत्तनी**”ति ।

सब्बपदेहि सम्बन्धोति “**कथं आदीनवो एत्थ भिय्यो, कथं अकालिको**”ति आदिना सब्बेहि पच्चेकं सम्बन्धो

वेदितब्बो ।

नवोति तरुणो न चिरवस्सो । ये भिक्खुनोवादकलक्खणप्पत्ता, ते सन्धाय “वीसतिवस्सतो पट्टाय थेरो”ति वुत्तं । इध सासनं नाम सिक्खत्तयसङ्गहं पिटकत्तयन्ति आह “धम्मेन ही”तिआदि । तत्थ धम्मेन विनयो एत्थ विना दण्डसत्थेहीति **धम्मविनयो** । धम्माय विनयो एत्थ न आमिसत्थन्ति धम्मविनयो । धम्मतो विनयो न अधम्मतोति धम्मविनयो । धम्मो वा भगवा धम्मस्सामी धम्मकायत्ता, तस्स धम्मसज्जितस्स सत्थु विनयो, न तक्किकानन्ति धम्मविनयो । धम्मे विनयो न अधम्मे विनयो । धम्मो च सो यथानुसिद्धं पटिपज्जमाने सत्ते अपायेसु अपतमाने धारेतीति, सब्बे संकिलेसतो विनेतीति विनयो चाति धम्मविनयो । तेनाह “उभयम्पेतं सासनस्सेव नाम”न्ति ।

धम्मविनयोति धम्मेन युत्तो विनयोति धम्मविनयो आजज्जरथो विय । धम्मो च विनयो चाति वा धम्मविनयो, तं **धम्मविनयं** । धम्मविनयानज्झि सत्थुभाववचनतो धम्मविनयत्तसंसिद्धि धम्मविनयानं अज्जमज्जं विसेसनतो । अभिधम्मेपि विनयवचनन्ति धम्मविनयद्वयसिद्धि, देसितपज्जत्तवचनतो धम्मविनयसिद्धि । धम्मो चतुधा देसितो सन्दस्सन-समादापन-समुत्तेजन-सम्पहंसनवसेन, विनयो चतुधा पज्जत्तो सीलाचारतो पराजितवसेन । धम्मचरिया सकविसयो, विनयपज्जत्ति बुद्धविसयो । परियायेन देसितो धम्मो, निप्परियायेन पज्जत्तो विनयो । धम्मदेसना अधिप्पायत्थप्पधाना, विनयपज्जत्ति वचनत्थप्पधाना । परमत्थसच्चप्पधानो धम्मो, सम्मुतिसच्चप्पधानो विनयो । आसयसुद्धिपधानो धम्मो, पयोगसुद्धिपधानो विनयो ।

किरियद्वयसिद्धिया धम्मविनयसिद्धि । धम्मेन हि अनुसासनसिद्धि, विनयेन ओवादसिद्धि । धम्मेन धम्मकथासिद्धि, विनयेन अरियतुण्हीभावसिद्धि । सावज्जद्वयपरिवज्जनतो धम्मविनयसिद्धि । धम्मेन हि विसेसतो पकतिसावज्जपरिच्चागसिद्धि, विनयेन पज्जत्तिसावज्जपरिच्चागसिद्धि । गहट्टपब्बजितानं साधारणासाधारणगुणद्वयसिद्धि । बहुस्सुतसुतपसन्नद्वयतो परियत्ति-परियापुणन-धम्मविहार-विभागतो धम्मधरविनयधरविभागतो च धम्मविनयद्वयसिद्धि, सरणद्वयसिद्धिया धम्मविनयद्वयसिद्धि । इध सत्तानं दुविधं सरणं धम्मो अत्ता च । तत्थ धम्मो सुचिण्णो सरणं । “धम्मो हवे रक्खति धम्मचारि”न्ति (थेरगा० ३०३; जा० १.१०.१०२; १.१५.३८५) हि वुत्तं । सुदन्तो अत्तापि सरणं “अत्ता हि अत्तनो नाथो”ति (ध० प० १६०, ३८०) वचनतो । तेन वुत्तं “सरणद्वयसिद्धिया धम्मविनयसिद्धी”ति । तत्थ यतस्स धम्मसिद्धि, यतो च विनयसिद्धि, तदुभयं दस्सेन्तो आह — “धम्मेन हेत्थ द्वे पिटकानि वुत्तानि, विनयेन विनयपिटक”न्ति । अधुना आगतो इदानीव न चिरस्सेव उपगतो ।

महन्ते ठाने ठपेत्वाति महेसक्खतादस्सनत्थं अत्तनो परिवारेन महन्तट्टाने ठपितभावं पवेदेत्वा । **महति**याति उपसङ्कमनवन्दनादिवचनापज्जनवसेन समाचिण्णाय । सब्बेपि किर निसीदन्ता तं ठानं ठपेत्वाव निसीदन्ति । **थिरकरणवसेना**ति दळ्हीकरणवसेन । अयं किर देवता जाणसम्पन्ना मानजातिका, तस्मा नायं मानं अप्पहाय मम देसनं पटिविज्झितुं सक्कोतीति माननिग्गणहनत्थं आदितो दुविज्जेय्यं कथेन्तो भगवा “अक्खेय्यसज्जिनो”तिआदिना ताय जातुमिच्छितकामानं कालिकादिभावं, धम्मस्स च सन्दिट्टिकादिभावं विभावेन्तो द्वे गाथा अभ्भासि ।

अक्खेय्यतोति गिहिलिङ्गपरियायनामविसेसादिवसेन तथा तथा अक्खातब्बतो । तेनाह “**कथानं वत्थुभूततो**”ति । **एते**सन्ति सत्तानं । **पतिट्ठिता**ति पवत्तिता आसत्ता । पज्चन्नं कामसङ्गादीनं वसेन आसत्ता होन्तु, इतरेसं पन कथन्ति? अनिट्ठत्तोपि हि “इदं नु खो”तिआदिना कङ्कतो तत्थ आसत्तो एव नाम अविजहनतो, तथा विक्खेपगतो विक्खेपवत्थुस्मिं, अनुसयानं पन आसत्तभावे वत्तब्बमेव नत्थि । **मच्चुनो योगन्ति**, मच्चुबन्धनं, मरणधम्मतन्ति अत्थो । यस्मा

अपरिज्जातवत्थुका अनतीतमरणत्ता मच्चुना यथारुचि पयोजेतब्बा, तत्थ तत्थ उपरूपरि च खिपिताय आणाय अब्भन्तरे एव होन्ति, तस्मा वुत्तं “**पयोगं...पे०... आगच्छन्ती**”ति । यस्मा तेभूमका धम्मा कमनीयद्वेन कामा, नेसम्पि कालस्स लद्धब्बताय कालिकता इध अक्खेय्यवचनेन पवेदिता । तेनाह — “**एवमिमाय गाथाय कालिका कामा कथिता**”ति । सब्बेपि तेभूमका धम्मा कमनीया, यस्मा च कालिकानं कामानं तथासभावता कथिता । अयम्पि गाथा तदत्थमेव दीपेतीति इमाय ते कथिता एव होन्ति । ये च सत्ता पच्चसु खन्धेसु दिट्ठितण्हादिवसेन पतिट्ठिता “इत्थी, पुरिसो, अहं, ममा”ति च अभिनिविसिय कामे परिभुज्जन्ति, ते मरणं नातिवत्तन्ति । एवम्पेत्य कामानं कालिकत्थो कथितोति आह “**कालिका कामा कथिता**”ति ।

अयं जातपरिज्जाति रूपारूपधम्मे लक्खणादितो जाते कत्वा परिच्छिन्दनपज्जा । तेनाह “**एवं जातं कत्वा**”तिआदि । पदट्ठानग्गहणेनेव चेत्य तेसं रूपारूपधम्मानं पच्चयो गहितोति पच्चयपरिग्गहस्सपि सङ्गहो दट्ठब्बो । तीरेति तुलेति वीमंसति । **द्वाचत्तालीसाय आकारेहीति** इमिना मत्थकप्पत्तं महाविपस्सनं दस्सेति । ते पन आकारा विसुद्धिमगगसंवण्णनाय वुत्तनयेन वेदितब्बा । “अनिच्चानुपस्सनाय निच्चसज्जं पजहती”तिआदिना विपस्सनाक्खणेपि एकदेसेन पहानं लब्भतेव, अनवसेसतो पन पहानवसेन पहानपरिज्जं दस्सेन्तो आह “**अग्गमग्गेन ...पे०... अयं पहानपरिज्जा**”ति । तथा च आह “**एवं तीहि परिज्जाही**”तिआदि ।

अक्खातारन्ति अक्खातब्बं, न अक्खेय्यकं । तेनाह “**कम्मवसेन कारक**”न्तिआदि । कारकन्ति च साधनमाह । न मज्जतीति वा मज्जनं नप्पवत्तेति अक्खातारन्ति खीणासवं । अथ वा तज्झि तस्स न होतीति तं कारणं तस्स खीणासवस्स न होति न विज्जति, येन दिट्ठितण्हादिकारणेन अक्खेय्यं खन्धपच्चकं “तिस्सो”ति वा “फुस्सो”ति वा “इत्थी”ति वा “पुरिसो”ति वा अभिनिविस्स वदेय्याति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो । मनुस्सनागादीहि पूजनीयत्ता “यक्खो”ति सब्बदेवानं साधारणवचनन्ति देवधीतापि “यक्खी”ति वुत्ता । अक्खेय्यन्ति पहानपरिज्जाय पहानमग्गो, तस्स आरम्मणभूतं निब्बानम्पि गहितं । न मज्जतीति खीणासवस्स अस्स फलप्पत्तीति आह “**नवविधो लोकुत्तरधम्मो कथितो**”ति ।

विसेसीति विसेसजातिआदिवसेन सेय्योति अत्थो । तेसु गहितेसूति तेसु सेय्यमानादीसु तीसु मानेसु गहितेसु । तयो सेय्यमाना, तयो सदिसमाना, तयो हीनमाना गहिताव होन्ति । सो पुग्गलोति सो अप्पहीनमज्जनपुग्गलो । तेनेव मानेन हेतुभूतेन । उपङ्गगाथायाति पुरिमद्वेन पन वत्थुकामा वुत्ताति आह “**कालिका कामा कथिता**”ति ।

विधीयति विसदिसाकारेण ठपीयतीति विधा, कोट्टासो । कथंविधन्ति कथं पतिट्ठितं, केन पकारेण पवत्तितन्ति अत्थो । विदहनतो हीनादिवसेन विविधेनाकारेण दहनतो उपधारणतो विधा, मानो । मानेसूति निमित्तत्थे भुम्मं, मानहेतूति अत्थो । न चलतीति न वेधति अत्तनो परिसुद्धपकतिं अविजहनतो ।

पज्जा “सङ्गा”ति आगता, पज्जाति योनिसो पटिसङ्गानं । सङ्गायकोति सङ्कलनपदुप्पादनादि-पिण्डगणनावसेन गणको पपच्चसङ्गाति मानादिपपच्चभागा । ते ते धम्मा सम्मा याथावतो सङ्गायन्ति उपतिट्ठन्ति एतायाति सङ्गा, पज्जा । एकं द्वेतिआदिना सङ्गानं गणनं परिच्छिन्दनन्ति सङ्गा, गणना । सङ्गायति भागसो कथीयतीति सङ्गा, कोट्टासो । सङ्गानं सत्तो पुग्गलोतिआदिना सज्जापनन्ति सङ्गा, रत्तोतिआदि पण्णत्ति । खीणासवो जहि पजहि रागादीनं सुप्पहीनत्ता । नवभेदं पभेदतो, सङ्केपतो तिविधमानन्ति अत्थो । नवविधन्ति वा पाठे नवभेदत्ता अन्तरभेदवसेन नवविधन्ति अत्थो । पच्चयविसेसेहि इत्थिभावादिविसेसेहि विसेसेन मानीयति गब्भो एत्थाति विमानं, गब्भासयो । न उपगच्छीति न

उपगमिस्सति । तेनाह “अनागतत्थे अतीतवचन”न्ति । “नाज्झगा”ति हि अतीतं “न गमिस्सती”ति एतस्मिं अत्थे । छिन्दि अरियमग्गसत्थेन । ओलोकयमाना उपपत्तीसु । सत्तनिवेसनेसूति सत्तानं उपपज्जट्टानेसु । लोकुत्तरधम्ममेव कथेसि अरहत्तस्स पवेदितत्ता ।

“गाथाय अत्थं कथेतुं वट्ठती”ति अत्थ-सद्दो आहरित्वा वत्तब्बो । अट्ठङ्गिकमग्गवसेनपीति एत्थापि एसेव नयो । सतिसम्पज्जं नाम कुसलधम्मानुयोगे कारणन्ति आह “दसकुसलकम्मपथकारण”न्ति ।

अट्ठङ्गिकमग्गवसेन च गाथाअत्थवचने अयं इदानीं वुच्चमानो वित्थार-नयो । तस्मिं किर ठानेति तस्मिं किर देवताय पुच्छितं पज्जं विस्सज्जनट्टाने । देवताय जाणपरिपाकं ओलोकेत्वा अनुपुब्बिया कथाय सद्धिं सामुक्कंसिकदेसना महती धम्मदेसना अहोसि । जाणं पेसेत्वाति सत्थुदेसनाय अनुस्सरणवसेन पत्तविमुद्धिपटिपाटिपवत्तं भावनाजाणं बन्धित्वा । सोतापत्तिफले पतिट्ठायति सत्थुदेसनाविलासेन अत्तनो च परिपक्कजाणत्ता पठमं फलं पत्वा । एवमाहाति एवं “पापं न कयिरा”तिआदिप्पकारेण गाथमाह । अङ्गं न होति, आजीवो यथा कुप्पमानो वाचाकम्मन्तवसेन कुप्पति, तथा सम्पज्जमानोपीति । सो वाचाकम्मन्तपक्खिको, तस्मा तग्गहणेन गहितोव होति । वायामसतिसमाधयो गहिता समाधिक्खन्धसङ्गहतो । सम्मादिट्ठिसम्मासङ्कप्पा गहिता पज्जाक्खन्धसङ्गहतो । अन्तद्वयविवज्जनं गहितं सरूपेनेवाति अधिप्पायो । इतीतिआदि निगमनं ।

समिद्धिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

नन्दनवग्गवण्णना निट्ठिता ।

३. सत्तिवग्गो

१. सत्तिसुत्तवण्णना

२१. देसनासीसन्ति देसनापदेसलक्खणवचनन्ति अधिप्पायो । ओमट्ठोति अधोमुखं कत्वा दिन्नप्पहारो । इमिना एव पसङ्गेन पहारे विभागतो दस्सेतुं “चत्तारो ही”तिआदि वुत्तं । उपरि ठत्वाति हत्थिआदीनं उपरि ठत्वा । अधोमुखं दिन्नप्पहारोति खगगकरवालादीनं अधोमुखं कत्वा पहतपहारो । उम्मट्ठो वुत्तविपरियायेन वेदितब्बो । विविधप्पहारो विमट्ठो । “ओमट्ठो गहितो”ति वत्वा तस्सेव गहणे कारणं दस्सेतुं “सो ही”तिआदि वुत्तं । दुग्गन्धकिमिआदीनं वसेन अन्तोदोसो । मज्जेन सद्धिं बन्धित्वाति यस्मिं मज्जे वणिक्पुग्गलो निपन्नो, तत्थ तं सुबन्धं कत्वा पादट्टानं उद्धं करोन्तेहि सीसट्टानं अधो कातब्बं । तेनाह “अधोसिरो कातब्बो”ति । परिब्बजेति पवत्तेय्य । सा पन पवत्ति भावनाविहारेण युत्ताति आह “विहरेय्या”ति ।

सल्लस्स उब्बहनं सल्लुब्बहनं । अत्थं परित्तकं गहेत्वा ठिता उपमाकारस्स विक्खम्भनप्पहानस्स अधिप्पेतत्ता । तेनाह “पुनप्पुन”न्तिआदि । अनुबन्धोव होति सति पच्चये उप्पज्जनारहतो देवताय कामरागप्पहानस्स जोतितत्ता । ननु भगवता अनागामिमग्गेन देसना निट्ठापेतब्बाति? न, इतरिस्सा जाणबलानुरूपदेसनाय पवत्तेतब्बतो । वेनेय्यज्झासयानुकुलज्हि धम्मं धम्मस्सामी देसेतीति ।

सत्तिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. फुसतिसुत्तवण्णना

२२. कम्मं अफुसन्तन्ति कम्मफस्सं अफुसन्तं, कम्मं अकरोन्तन्ति अत्थो । विपाको न फुसतीति विपाकफस्सो न फुसति, विपाको न उप्पज्जतेव कारणस्स अभावतो । एवं व्यतिरेकमुखेन कम्मवट्टेन विपाकवट्टं सम्बन्धं कत्वा अत्थं वत्वा इदानीं केवलं कम्मवट्टवसेन अत्थं वदन्तो “कम्ममेवा”तिआदिमाह । तत्थ नाकरोतो करियतीति कम्मं अकुब्बतो न कयिरति, अनभिसन्धिकतकम्मं नाम नत्थीति अत्थो । इदानीं तमेवत्थं अन्वयतो दस्सेतुं “फुसन्तज्जा”तिआदि वुत्तं । तत्थ ततोति फुसनहेतु । सेसं वुत्तनयमेव । वुत्तमेवत्थं सकारणं कत्वा परिवेठितवसेन विभूतं कत्वा दस्सेतुं “तस्मा फुसन्त”न्तिआदि वुत्तं । धम्मताति कारकस्सेव कम्मविपाकानुबन्धो, नाकारकस्साति अयं कम्मविपाकानं सभावो ।

पच्चेति उपगच्छति अनुबन्धति । पापन्ति पापकं कम्मं फलज्ज । अयज्ज अत्थो अरज्जे लुद्धकस्स उय्योजनाय सुनखेहि परिवारियमानस्स भिक्खुनो भयेन रुक्खं आरुळ्हस्स चीवरे लुद्धस्स उपरि पतिते तस्स सुनखेहि खादित्वा मारितवत्थुना दीपेतब्बोति ।

फुसतिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. जटासुत्तवण्णना

२३. येन अत्थेन तण्हा “जटा”ति वुत्ता, तमेवत्थं दस्सेतुं “जालिनिया”ति वुत्तं । सा हि अट्ठसततण्हाविचरितपभेदा अत्तनो अवयवभूता एव जाला एतिस्सा अत्थीति जालिनीति वुच्चति । इदानीस्सा जटाकारेन पवत्तिं दस्सेतुं “सा ही”तिआदि वुत्तं । तत्थ रूपादीसु आरम्भणसूति तस्सा पवत्तिट्ठानमाह रूपादिछळारम्भणविनिमुत्तस्स तण्हाविसयस्स अभावतो । हेट्ठुपरियवसेनाति कदाचि रूपायम्भणे कदाचि याव धम्मारम्भणा, कदाचि धम्मारम्भणे कदाचि याव रूपायम्भणाति एवं हेट्ठा च उपरि च पवत्तिवसेन । देसनाक्कमेन चेत्थ हेट्ठुपरियता वेदितब्बा, कामरागादिवसेनपि अयमत्थो वेदितब्बो । सङ्खारानं खणिकभावतो अपरापरुत्पत्ति एत्थ संसिब्बनन्ति आह “पुनप्पुनं उप्पज्जनतो संसिब्बनट्ठेना”ति । इदं येन सम्बन्धेन जटा वियाति जटाति जटातण्णानं उपमूपमेय्यता, तंदस्सनं । अयज्हेत्थ अत्थो — यथा जालिनी वेळुगुम्बस्स साखा, तासं सज्जयादयो च अत्तनो अवयवेहि संसिब्बिता विनद्धा “जटा”ति वुच्चन्ति, एवं तण्हापि संसिब्बनसभावेनाति ।

इमे सत्ता “मम इदं”न्ति परिगृहितं अत्तनिब्बिसेसं मज्जमाना अब्भन्तरिमं करोन्ति । अब्भन्तरट्ठो च अन्तो-सद्दोति सकपरिक्खारेसु उप्पज्जनमानापि तण्हा “अन्तोजटा”ति वुत्ता । पब्बजितस्स पत्तादि, गहट्ठस्स हत्थिआदि सकपरिक्खारो । अत्ताति भवति एत्थ अभिमानोति अत्तभावो, उपादानक्खन्धपञ्चकं । सरीरन्ति केचि । “मम अत्तभावो सुन्दरो, असुकस्स विय मम अत्तभावो भवेय्या”तिआदिना सकअत्तभावादीसु तण्हाय उप्पज्जनाकारो वेदितब्बो । अत्तनो चक्खादीनि अज्झत्तिकायतनानि, अत्तनो च परेसज्ज रूपादीनि बाहिरायतनानि, परेसं सब्बानि वा । सपरसन्ततिपरियापन्नानि वा चक्खादीनि अज्झत्तिकायतनानि, तथा रूपादीनि बाहिरायतनानि । परित्तमहग्गतभवेसु पवत्तियापि तण्हाय अन्तोजटाबहिजटाभावो वेदितब्बो । कामभवो हि कस्सचिपि किलेसस्स अविक्खम्भितत्ता कत्थचिपि अविमुत्तो अज्झत्तगहणस्स विसेसपच्चयोति “अज्झत्तं अन्तो”ति च वुच्चति, तब्बिपरियायतो रूपारूपभवो “बहिद्धा बही”ति च । तेनाह भगवा — “अज्झत्तसंयोजनो पुग्गलो, बहिद्धासंयोजनो पुग्गलो”ति (अ० नि० २.३७) ।

विसयभेदेन पवत्तिआकारभेदेन अनेकभेदभिन्नमि तण्हं जटाभावसामञ्जेन एकन्ति गहेत्वा “**ताय एवं उप्पज्जमानाय जटाया**”ति वुत्तं। सा पन पजाति वुत्तसत्तसन्तानपरियापन्ना एव हुत्वा पुनप्पुनं तं जटेन्ती विनन्धन्ती पवत्ततीति आह “**जटाय जटिता पजा**”ति। तथा हि परमत्थतो यदिपि अवयवव्यतिरेकेन समुदायो नत्थि, एकदेसो पन समुदायो नाम न होतीति अवयवतो समुदायं भिन्नं कत्वा उपमूपमेय्यं दस्सेन्तो “**यथा नाम वेळुजटादीहि... पे०... संसिब्बिता**”ति आह। इमं जटन्ति सम्बन्धो। तीसु धातूसु एकमि असेसेत्वा संसिब्बनेन तेधातुकं जटेत्वा ठितं। तेनस्सा महाविसयतं विजटनस्स च सुदुक्करभावमाह। **विजटेतुं को समत्थो**ति इमिना “विजटये”ति पदं सत्तिअत्थं, न विधिअत्थन्ति दस्सेति।

एवं “अन्तोजटा”तिआदिना पुट्ठो अथस्स भगवा तमत्थं विस्सज्जेन्तो “**सीले पतिट्ठाय**”तिआदिमाह। एत्थ **सीले**ति कुसलसीले। तं पन पातिमोक्खसंवरादिभेदेसु परिसुद्धमेव इच्छितव्वन्ति आह “**चतुपारिसुद्धिसीले**”ति।

नरति नेतीति **नरो**, पुरिसो। कामं इत्थीपि तण्हाजटाविजटने समत्था अत्थि, पधानमेव पन सत्तं दस्सेन्तो “**नरो**”ति आह यथा “**सत्था देवमनुस्सान**”न्ति, अट्ठकथायं पन अविभागेन पुग्गलपरियायो अयन्ति दस्सेतुं “**नरोति सत्तो**”ति वुत्तं। विपाकभूताय सह पज्जाय भवतीति **सपज्जो**। ताय हि आदितो पट्ठाय सन्तानवसेन बहुलं पवत्तमानाय अयं सत्तो सविसेसं सपज्जोति वत्तव्वतं अरहति। विपाकपज्जापि हि सन्तानविसेसेन भावनापज्जुप्पत्तिया उपनिस्सयपच्चयो होति अहेतुकद्विहेतुकानं तदभावतो। **कम्मजतिहेतुकपटिसन्धिपज्जाया**ति कम्मजाय तिहेतुकपटिसन्धियं पज्जायाति एवं तिहेतुकसद्दो पटिसन्धिसद्देन सम्बन्धितव्वो, न पज्जासद्देन। न हि पज्जा तिहेतुका अत्थि। पटिसन्धितो पभुति पवत्तमाना पज्जा “**पटिसन्धियं पज्जा**”ति वुत्ता तंमूलकत्ता, न पटिसन्धिक्खणे पवत्ता एव।

चिन्तेति आरम्मणं उपनिज्झायतीति **चित्तं**, समाधि। सो हि सातिसयं उपनिज्झानकिच्चो। न हि वितक्कादयो विना समाधिना तमत्थं साधेन्ति, समाधि पन तेहि विनापि साधेतीति। पगुणबलवभावापादनेन पच्चयेहि चित्तं, अत्तसन्तानं चिनोतीतिपि **चित्तं**, समाधि। पठमज्झानादिवसेन चित्तविचित्तताय इद्धिविधादिचित्तकरणेन च समाधि चित्तन्ति विनापि परोपदेसेनस्स चित्तपरियायो लब्धतेव। अट्ठकथायं पन चित्त-सद्दो विज्जाणे निरुळ्होति कत्वा वुत्तं “**चित्तसीसेन हेत्थ अट्ठ समापत्तियो कथिता**”ति। यथासभावं पकारेहि जानातीति **पज्जा**। सा यदिपि कुसलादिभेदतो बहुविधा, “**भावय**”न्ति पन वचनतो भावेतव्वा इधाधिप्पेताति तं दस्सेन्तो “**पज्जानामेन विपस्सना कथिता**”ति। यदिपि किलेसानं पहानं आतापनं, तं सम्मादिट्ठिआदीनमि अत्थेव, आतप्पसद्दो विय पन आताप-सद्दो वीरिये एव निरुळ्होति आह “**आतापीति वीरियवा**”ति। यथा कम्मट्ठानं ताय पज्जाय परितो हरीयति पवत्तीयति, एवं सापि तदत्थं योगिनाति आह “**पारिहारियपज्जा**”ति। अभिक्कमादीनि सब्बकिच्चानि सात्थकसम्पजज्जादिवसेन परिच्छिज्ज नेतीति **सब्बकिच्चपरिणायिका**।

यस्मा पुग्गलाधिट्ठानेन गाथा भासिता, तस्मा पुग्गलाधिट्ठानमेव उपमं दस्सेन्तो “**यथा नाम पुरिसो**”तिआदिमाह। तत्थ **सुनिसितन्ति** सुट्ठु निसितं, अतिविय तिखिणन्ति अत्थो। सत्थस्स निसिततरभावकरणं निसानसिलायं, बाहुबलेन चस्स उक्खिपनन्ति उभयम्पेतं अत्थापन्नं कत्वा उपमा वुत्ताति तदुभयं उपमेय्यं दस्सेन्तो “**समाधिसिलायं सुनिसितं... पे०... पज्जाहत्थेन उक्खिपित्वा**”ति आह। समाधिगुणेन हि पज्जाय तिक्खभावो। यथाह “**समाहितो यथाभूतं पजानाती**”ति (सं० नि० ३.५; ४.९९; ५.१०७९)। वीरियज्जस्सा उपत्थम्भकं पगुणहनतो। **विजटेय्या**ति विजटेतुं सक्कुणेय्य। वुट्ठानगामिनिविपस्सनाय हि वत्तमानाय योगावचरो तण्हाजटं विजटेतुं समत्थो नाम। विजटनज्जेत्थ समुच्छेदवसेन

पहानन्ति आह — “सञ्छिन्देय्य सम्पदालेय्या”ति ।

मग्गकखणे पनेस विजटेति नाम, अग्गफलकखणे सब्बसो विजटितजटो नाम । तेनाह “इदानी”तिआदि । यस्मा जटाय विजटनं अरियमग्गेन, तच्च खो निब्बानं आगम्म, तस्मा तं सन्धायाह “जटाय विजटनोकास”न्ति । यत्थ पन सा विजटीयति, तं दस्सेतुं “यत्थ नामञ्चा”तिआदि वुत्तं । “पटिघं रूपसञ्जा चा”ति गाथासुखत्थं सानुनासिकं कत्वा निद्वेसो, “पटिघरूपसञ्जा”ति वुत्तं होति । पटिघसञ्जावसेन कामभवो गहितो कामभवपरियापन्नता ताय । पथवीकसिणादिरूपे सञ्जा रूपसञ्जा । उभयत्थापि सञ्जासीसेन चित्तुप्पादस्सेव गहणं । भवसङ्खेपेनाति भवभावेन सङ्खिपितब्बताय, भवलकखणेन एकलकखणत्ताति अत्थो । रूपे वा विरज्जनवसेन च वत्तुं सक्कुण्येया इध रूपसञ्जाति वुत्ता, एवम्पेत्य अरूपभवस्स च गहितता वेदितब्बा । “नामञ्च रूपञ्चा”ति अनवसेसतो नामरूपं गहितन्ति अरूपभव- असञ्जभवानम्पेत्य गहणं सिद्धान्ति अपरे । परियादियनट्टानेति परियादियनकारणे सब्बसो खेपननिमित्ते निब्बाने । तेनाह “निब्बानं...पे... दस्सितो होती”ति ।

जटासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. मनोनिवारणसुत्तवण्णना

२४. एवंलब्धिकाति सब्बथापि चित्तुप्पत्ति सदुक्खा, सब्बथापि अचित्तकभावो सेय्यो, तस्मा यतो कुतोचि चित्तं निवारेतब्बन्ति एवंदिट्ठिका । सोति सत्तो । अनिय्यानिककथं कथेति अयोनिसो चित्तनिवारणं वदन्ती । संयतभावं आगतन्ति रागविसेवनादितो सम्मदेव संयतभावं ओतरभावं । धम्मचरियावसेन हि पवत्तमाने चित्ते नत्थि ईसकम्पि रागादिविसेवनं, न तस्स सम्पत्ति आयतिञ्च कोचि अनत्थो सिया, तस्मा तं मनो सब्बतो अनवज्जवुत्तितो न निवारेतब्बं । तेनाह “दानं दस्सामी”तिआदि । यतो यतोति यतो यतो सावज्जवुत्तितो अयोनिसोमनसिकारतो । तन्ति मनो निवारेतब्बं अनत्थावहत्ता ।

मनोनिवारणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. अरहन्तसुत्तवण्णना

२५. कतावीति कतवा, परिज्जादिकिच्चं कत्वा निट्ठुपेत्वा ठितोति अत्थो । तेनाह “चतूहि मग्गेहि कतकिच्चो”ति । स्वायमत्थो अरहन्तिआदिसद्वसन्निधानतो विज्जायति । एवं “अहं वदामी”तिआदिआकारेण पुच्छति ।

खन्धादीसु कुसलोति खन्धायतनादीसु सलकखणादीसु च समूहादिवसेन पवत्तियञ्च छेको यथाभूतवेदी । उपलब्धिनिस्सितकथन्ति अत्तुपलब्धिनिस्सितकथं हित्वा । वोहारभेदं अकरोन्तोति “अहं परमत्थं जानामी”ति लोकवोहारं भिन्दन्तो अविनासेन्तो लोके लोकसमज्जमेव निस्साय “अहं, ममा”ति वदेय्य । खन्धा भुज्जन्तीतिआदिना वोहारभेदं, तत्थ च आदीनवं दस्सेति ।

मानो नाम दिट्ठिया समधुरो । तथा हि दुतियमग्गादीसु सम्मादिट्ठिया पहानाभिसमयस्स पटिविपच्चनीके पटिपत्तिसिद्धि । तेनाह “यदि दिट्ठिया वसेन न वदति, मानवसेन नु खो वदतीति चिन्तेत्वा”ति । विधूपिताति सन्तापिता जाणग्गिना दट्ठा । ते पन विद्धंसिता नाम होन्तीति आह “विधमिता”ति । ममङ्कारादयो मयन्ति सत्तसन्ताने सति

पवत्तन्ति एतेनाति मयो, मज्जना । मयो एव मयताति आह “मयतन्ति मज्जन”न्ति ।

अरहन्तसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

६. पज्जोतसुत्तवण्णना

२६. दिवारत्तिन्ति न आदिच्चो विय दिवा एव, न चन्दिमा विय रत्तिं एव, अथ खो दिवा च रत्तिञ्च । तत्थ तत्थाति यत्थ यत्थ सम्पज्जलितो, तत्थ तत्थेव पदेसे, न आदिच्चो विय चन्दिमा विय सकलं महादिसं दिसन्तराळञ्च । जाणानुभावेन उप्पन्नालोको जाणालोकोति वदन्ति । “इदं दुक्खं अरियसच्चन्ति पुब्बे मे, भिक्खवे, अननुस्सुतेसु धम्मेषु चक्खुं उदपादि जाणं उदपादि पज्जा उदपादि विज्जा उदपादि आलोको उदपादी”ति (सं० नि० ५.१०८१; महाव० १५; पटि० म० २.३०) पन वचनतो मग्गो जाणालोको । “तमो विहतो, आलोको उप्पन्नो”ति (म० नि० १.३८६; पारा० १२) वा वचनतो विज्जत्तयालोको जाणालोको । पठमाभिसम्बोधिं विय सज्जातपीतिविप्फारो, विसेसतो रतनघरे समन्तपट्टानविचिनने सज्जातपीतिवसेन उप्पन्नसरीरोभासो वा पीतिआलोको । तत्थेव उप्पन्नपसादवसेन सज्जातआलोकोव पसादालोको । धम्मचक्कपवत्तने “अज्जासि वत, भो, कोण्डञ्जो”ति उप्पन्नपसादालोकोति च वदन्ति । सब्बत्थेव सत्थु धम्मदेसना सत्तानं हृदयतमं विधमन्ती धम्मकथाआलोको । सब्बोपि बुद्धानं पातुभावा उप्पन्नो आलोकोति इमिना सावकानं देसनाय सज्जातधम्मालोकोपि बुद्धानुभावोति दस्सेति ।

पज्जोतसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

७. सरसुत्तवण्णना

२७. सरणतो अविच्छेदवसेन पवत्तनतो खन्धादीनं पटिपाटि सरा । तेनाह “इमे संसारसरा”ति । कुतोति केन कारणेन, किम्हि वा? तेनाह “किं आगम्मा”ति? न पतिट्ठाति पच्चयाभावतो । आपोतिआदिना पाळियं चतुन्नं महाभूतानं अप्पत्तिट्ठानापदेसेन तत्थ कामरूपभवानं अभावो दस्सितो । तदुभयाभावदस्सनेन हेट्ठा वुत्तनयेनेव अरूपभवस्सपि अभावो दस्सितोव होति, यथारुतवसेन वा एत्थ अत्थो वेदितब्बो । यस्मा पुरिमा द्वे गहिता, गहितञ्च अत्थं परिग्गहेत्वाव पच्छिमत्थो पवत्तोति ।

सरसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

८. महद्धनसुत्तवण्णना

२८. निधीयतीति निधानं । निधातब्बतं गतं निहितन्ति अत्थो । मुत्तसारादीति मुत्तामणिवेळुरियपवाळरजतजातरूपादि । सुवण्णरजतभाजनादीति आदि-सद्देन कहापण-धज्जकोट्टभण्डादिं सङ्गणहाति । तम्पि हि निच्चपरिब्यवसेन भुज्जीयतीति “भोगो”ति वुच्चति । अज्जमज्जं अभिगिज्जन्तीति अज्जमज्जस्स सन्तकं अभिगिज्जन्ति । तेनाह “पत्थेन्ती”ति । अनलङ्कताति न अलं परियत्तन्ति एवं कतचित्ता, अत्रिच्छतामहिच्छताहि अभिभूता । तेनाह “अतित्ता अपरियत्तजाता”ति । उस्सुक्कजातेसूति तंतंकिच्चे सज्जातउस्सुक्केसु । नानाकिच्चजातेसूति नानाविधकिच्चेसु, सज्जातनानाकिच्चेसु वा । वट्टगामिकपसुतेन वट्टसोतं अनुसरन्तेसु । तण्हानिवासताय गेहन्तिपि अगारन्तिपि वुच्चतीति आह “मातुगामेन सद्धिं गेह”न्ति । विराजियाति हेतुअत्थदीपकं

पदन्ति आह “विराजेत्वा”ति, त्वा-सद्वोपि चायं हेतुअत्थोति ।

महद्धनसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

९. चतुचक्कसुत्तवण्णना

२९. इरिया वुच्चति कायेन कत्तब्बकिरिया, तस्सा पवत्तिट्ठानभावतो इरियापथो, गमनादि । तं अपरापरप्पवत्तिया चक्कं । तेनाह “चतुचक्कन्ति चतुइरियापथ”न्ति । नवद्वारन्ति करजकायो अधिप्पेतो । सो च केसादिअसुचिपरिपूरोति आह “पुण्णन्ति असुचिपूर”न्ति । तण्हाय संयुत्तन्ति तण्हासहितं । तेन न केवलं सभावतो एव, अथ खो निस्सितधम्मो च असुचिं दस्सेति । मातुकुच्छिसङ्घाते असुचिपङ्के जातत्ता पङ्कजातं, केसादिअसुचिपङ्कजातत्ता च पङ्कजातं । यात्राति अपगमो । तेन सभावतो निस्सितधम्मतो च असुचिसभावतो कायतो कथं अपगमो सियाति पुच्छति । तेनाह “एतस्सा”तिआदि ।

नहनट्टेन बन्धनट्टेन नद्धीति उपनाहो इधाधिप्पेतोति आह “नद्धिन्ति उपनाह”न्ति । सो पन इतो पुब्बकाले कोधोति आह “पुब्बकाले”तिआदि । पाळिनिड्ढिट्टेति उपनाहइच्चादिके इध पाळियं निड्ढिट्टे किलेसे ठपेत्वा अवसेसा दिट्ठिविचिकिच्छादयो सत्त किलेसा दुम्मोचयताय वरत्ता वियाति वरत्ताति वेदितब्बा । आरम्मणग्गहणसभावतो एको एवेस धम्मो, पवत्ति-आकारभेदेन पन इच्छनट्टेन पत्थनट्टेन इच्छा, लुब्धनट्टेन गिज्झनट्टेन लोभोति वुत्तो । पठमुप्पत्तिकाति एकस्मिं आरम्मणे, वारे वा पठमं उप्पन्ना । अपरापरुप्पत्तिकाति पुनप्पुनं उप्पज्जमानको । अलद्धपत्थना अप्पटिलद्धवत्थुम्हि आसत्ति लोभो । उप्पाटेत्वाति ससन्तानतो उद्धरित्वा ।

चतुचक्कसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

१०. एणिजङ्घसुत्तवण्णना

३०. एणिमिगस्स वियाति एणिमिगस्स जङ्घा विय । अवयवीसम्बन्धे हि इदं सामिवचनं । पिण्डिमंसस्स परितो समसण्ठितत्ता सुवट्ठीतजङ्घो । किसन्ति थूलभावपटिक्खेपपराजोतना, न सुट्ठु किसभावदीपनपराति आह “अथूलं समसरीर”न्ति । आतपेन मिलातन्ति तपसा मिलातकायं इन्द्रियसन्तापनभावतो । तेनेवाह — “तपो मिलात”न्तिआदि, तथा चाह पाळियं “अप्पाहारं अलोलुप”न्ति । यथा “वीरस्स भावो वीरिय”न्ति वीरभावेन वीरियं लक्खीयति, एवं वीरियसम्भवेन वीरभावोति आह “वीरन्ति वीरियवन्त”न्ति । “चत्तारो पञ्च आलोपे, अभुत्वा उदकं पिवे”ति (थेरेगा० ९८३; मि० प० ६.५.१०) धम्मसेनापतिवुत्तनियामेन परिमितभोजिताय अप्पाहारता भोजने मत्तञ्जुता । “मिताहार”न्ति वत्वा पुन परिच्छिन्नकालभोजितायपि अप्पाहारतं दस्सेन्तो “विकाल...पे०... परित्ताहार”न्ति आह । चतूसु पच्चयेसु लोलुप्पविरहितं बोधिमूले एव सब्बसो लोलुप्पस्स पहीनत्ता । “चतूसु पच्चयेसू”ति हि इमिनाव सब्बत्थ लोलुप्पविगमो दीपितोवाति । रसतण्हापटिक्खेपो वा एस “अप्पाहार”न्ति वत्वा “अलोलुप”न्ति वुत्तत्ता । “सीहं वा”ति एत्थ एकचरसद्वो विय इव-सद्वो अत्थतो “नाग”न्ति एत्थापि आनेत्वा, सम्बन्धितब्बोति आह — “एकचरं सीहं विय, एकचरं नागं विया”ति । एकचरा अप्पमत्ता एकीकताय ।

पञ्चकामगुणवसेन रूपं गहितं तेसं रूपसभावत्ता । मनेन नामं गहितं मनस्स नामसभावत्ता । अविनिभुत्तधम्मेति अविनाभावधम्मे गहेत्वा । आदि-सद्देन आयतनधातुआदयो गहिता । कामगुणग्गहणेन हेत्थ रूपभावसामञ्जेन पञ्च

वत्थूनि गहितानेव होन्ति, मनोगहणेन धम्मायतनं, एवं द्वादसायतनानि गहितानि होन्ति । इमिना नयेन धातुआदीनम्पि गहितता योजेतब्बा । तेनाह “**पञ्चक्खन्धादिवसेनपेत्थ भुम्मं योजेतब्ब**”न्ति । एत्थाति पाळियं । कामवत्थु भुम्मं ।

एणिजङ्घसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

सत्तिवग्गवण्णना निट्ठिता ।

४. सतुल्लपकायिकवग्गो

१. सत्थिसुत्तवण्णना

३१. सतं साधूनां सरणगमनसीलादिभेदस्स धम्मस्स उल्लपनतो, अत्तनो वा पुब्बेनिवासानुस्सतिया तस्स धम्मस्स उल्लपनतो कथनतो सतुल्लपा, देवता, तासं कायो समूहो, तत्थ भवाति **सतुल्लपकायिका** । तेनाह “**सतं धम्म**”न्तिआदि । **समादानवसेन उल्लपेत्वा**, न वण्णनाकथनमत्तेन तत्राति तस्मिं तासं देवतानं सतुल्लपकायिकभावे । **इदं वत्थूति** इदं कारणं । **समुद्वाणिजाति** संयत्तिका । **खित्तसरवेगेनाति** जियामुत्तसरसदिसवेगेन, सीघओघेनाति अत्थो । उप्पततीति उप्पातो । उप्पाते भवं व्यसनं **उप्पातिकं** । **पतिट्ठाति** हितपतिट्ठा । परलोके हितसुखावहं **अभयकारणं** । **जङ्घसतन्ति** मनुस्ससतं । जङ्घासीसेन हि मनुस्से वदति सहचारिभावतो । **अग्गहेसि** पञ्चसीलानि । आसन्नानासन्नेसु आसन्नस्सेव पठमं विपच्चनतो “**आसन्नकाले गहितसीलं निस्साया**”ति वुत्तं । **घटावसेनाति** समूहवसेन ।

सत्थीति साधूहि । ते हि सपरहितसाधनतो पासंसताय सन्तगुणताय च सन्तोति वुच्चति । ते पन यस्मा पण्डितलक्खणेहि समन्नागता होन्ति, तस्मा “**पण्डितेही**”ति आह । **समासेथाति** संवसेथाति अयमेत्थ अधिप्पायोति आह “**सत्थइरियापथे**”तिआदि । **मित्तसन्थवन्ति** मत्तिसन्धानं । सत्तानं हितेसितालक्खणा हि मत्ति, सा च जाणसहिता जाणपुब्बङ्गमावाति मित्तसन्थवो असंकलिट्ठो, इतरो संकलिट्ठोति आह “**न केनचि सत्थिं कातब्बो**”ति । **सत्थम्मन्ति** दिट्ठधम्मिकादिहितावहं सुन्दरधम्मं । **सेय्योति** हितवट्ठनतादि वुत्तन्ति आह “**वट्ठी**”ति ।

सतं साधूनां, पण्डितानन्ति अयमेत्थ अत्थो । तप्पटियोगविसयत्ता अज्ज-सदस्स वुत्तं “**अज्जतो अन्धबालतो**”ति । सोकनिमित्तं सोककारणं उत्तरपदलोपेन इध सोकसद्देन गहितन्ति आह “**सोकवत्थून**”न्तिआदि । **सोकवत्थूनि** नाम चोरादयो अच्छिन्दनादिवसेन परेसं सोककरणतो । **सोकानुगता** सोकप्पत्ता ।

थेरस्साति संकिच्चत्थेरस्स । अत्तनो भगिनिया जेड्ठत्ता “**तुम्हे**”ति आह । अयं “इध चोरा पटिपज्जिसू”ति अम्हे तिणायपि न मज्जतीति चिन्तेत्वा **एकच्चे** “**मारेम न**”न्ति **आहंसु** । करुणाय **एकच्चे** “**विस्सज्जेमा**”ति **आहंसु** । **मन्तेत्वाति** भासेत्वा ।

अहु अहोसि, भूतपुब्बन्ति अत्थो । **अरज्जस्मिं** ब्रह्मवनेति तादिसे ब्रह्मवने, महारज्जे निवासीति अत्थो **चेतोति** ब्याधो । **कूटानीति** वाकुरादयो । **ओडुत्वाति** सज्जेत्वा । **ससकन्ति** पेलकं **उब्बिग्गाति** भीततसिता । **एकरत्तिन्ति** एकरत्तेनेव । **धनजानीति** परिब्बयवसेन अट्ठिकेहि लद्धब्बधनतो हानि, “समणम्पि नाम हन्ति, किं अम्हेसु लज्जिस्सती”ति अट्ठिकानं अनागमनतो एकदिवसं लद्धब्बपरिब्बयम्पि न लभिस्सन्तीति अधिप्पायो ।

जातयोपि मातापितृभातुभगिनिआदिके जातके । ते किर अधिमुत्तस्स भगिनिया सन्निकं उपगच्छन्ता अन्तरामगे तेन समागता, अधिमुत्तो सच्चवाचं अनुरक्खन्तो चोरभयं तेसं नारोचेसि । तेन वुत्तं “तेसम्पी”तिआदि । तं निस्साय पब्बजितत्ता “अधिमुत्तसामणेस्स सन्निके”ति वुत्तं, न उपसम्पदाचरियो हुत्वा । तेनाह “अत्तनो अन्तेवासिके कत्वा”ति । सच्चानुरक्खणेन अनुत्तरगुणाधिगमेन च जातिमज्झे विरोचति ।

साततन्ति सततं । स-सदस्स हि इध साभावो यथा “सारागो”तिआदीसु । सातभावो वा साततन्ति आह “सुखं वा”ति । कारणेनाति तेन तेन कारणेन । सब्बासं तासं वचनं सुभासितं, भगवतो पन उक्कंसगतं सुभासितमेव । स्वायमत्थो तंतंगाथापदेनेव विज्जायतीति तं नीहरित्वा दस्सेतुं “न केवल”न्तिआदि वुत्तं । तेन सप्पुरिसूपसंसेवसद्धम्माभियोगो यथा सत्तानं वड्डिया पज्जापटिलाभस्स एकन्तिकं कारणं, एवं सोकपच्चये सति विसोकभावस्स, जातिमज्झे सोभाय, सुगतिगमनस्स, चिरं सुखद्वानस्स, वट्टदुक्खमोचनस्सपि अज्जासाधारणं होतीति वुत्तमेवाति दट्ठब्बं ।

सब्भिसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

२. मच्छरिसुत्तवण्णना

३२. पमज्जनाकारेण पवत्ता अनुपलब्धि पमादो । तेन एकन्ततो सतिरहिता होन्तीति वुत्तं “सतिविप्पवासलक्खणेना”ति । दिट्ठिविचिकिच्छादयो चेत्थ पमादेनेव सङ्गहिता । इदानि यथा मच्छरियनिमित्तञ्च पमादनिमित्तञ्च दानं न दीयति, तं दस्सेतुं “एकच्चो ही”तिआदि वुत्तं । परिक्खयं गमिस्सतीति भोगपरिहानिं गमिस्सति । खिड्ढादीति आदि-सद्देन मण्डनविभूसनछणनक्खत्तकिच्चव्यसनादिं सङ्गण्हाति । यसदायकन्ति कित्तियस्स परिवारयस्स च दायकं । सिरीदायकन्ति सोभगदायकं । सम्पत्तिदायकन्ति कुलभोगरूपभोगसम्पदाहि सम्पत्तिदायकं । पुज्जन्ति वा इध पुज्जफलं दट्ठब्बं “एवमिदं पुज्जं पवड्ढती”तिआदीसु (दी० नि० ३.८०) विय । अत्थि दानस्स फलन्ति एत्थ देय्यधम्मस्स अनवड्ढितं बहुलसाधारणतं, तं पहाय गमनीयतं, तब्बिसयाय पीतिया सावज्जतं, दानधम्मस्स अनज्जसाधारणतं अनुगामिकतं, तब्बिसयाय पीतिया अनवज्जतं, लोभादिपापधम्मानं विनोदनं, सेसपुज्जानं उपनिस्सयञ्च जानन्तेनाति वत्तब्बं ।

तंयेव बालन्ति यो मच्छरी, तमेव । अदानसीला बाला । एकच्चो धनस्स परिभोगपरिक्खयभयेन अत्तनापि न परिभुज्जति अतिलोभसेट्ठि वियाति आह “इधलोकपरलोकेसू”ति ।

यस्मा एकच्चो अदानसीलो पुरिसो अट्ठिके दिस्वा पस्सन्तोपि न पस्सति, तेसं कथं सुणन्तोपि न सुणोति, सयं किञ्चि न कथेति, अदातुकम्यताथम्भे बद्धो होति, तस्मा तत्थ मतलिङ्गानि उपलब्धन्ति येवाति आह “अदानसीलताय मरणेन मतेसू”ति । अट्ठकथायं पन दानमत्तमेव गहेत्वा मतेनस्स समतं दस्सेतुं “यथा ही”तिआदि वुत्तं । दानसीलस्स पन अमतलिङ्गानि वुत्तविपरियायतो वेदितब्बानि । वजन्ति पुथुत्ते एकवचनं, तस्मा वचनविपल्लासेन वुत्तन्ति आह “सह वजन्ता”ति । दानसीलादिधम्मो पुरातनो, न अज्जतनोति सनन्तनो, सो एतेसु अत्थीति सनन्तना, पण्डिता, तेसं धम्माति तेसं वसेनपि धम्मो सनन्तनोति आह “सनन्तनानं वा पण्डितानं एस धम्मो”ति । अप्पस्मिम्पि देय्यधम्मे सति एके दानं ददन्ति, एके न ददन्ति मच्छरिभावा । सहस्सदानसदिसाति एकापि दक्खिणा परिच्चागचेतनाय उळारभावतो सहस्सदानसदिसा होति ।

दुरनुगमनोति असमङ्गिना अनुगन्तुं दुक्करो। अननुगमनञ्चस्स धम्मस्स अपूरणमेवाति आह “दुप्पूरो”ति। “धम्मं चरे”ति अयं धम्मचरिया गहट्टस्स वसेन आरब्धाति आह “दसकुसलकम्मपथधम्मं चरती”ति। तेनाह “दारञ्च पोस”न्ति। समुज्जकन्ति कस्सकेहि अत्तना कातब्बं कत्वा विसट्ठधञ्जकरणतो खले उज्झाचरियवसेन समुज्जनिआदिना छट्ठितधञ्जसंहरणं। तेनाह “यो अपि...पे०... समुज्जकं चरती”ति। एतेनाति सतसहस्ससहस्सयागिगहणेन दसन्नम्पि भिक्खुकोटीनं पिण्डपातो दस्सितो होति। “दिन्नो”ति पदं आनेत्वा योजना। दसन्नं वा कहापणकोटीनं पिण्डपातोति दसन्नं कहापणकोटीनं विनियुज्जनवसेन सम्पादितपिण्डपातो। तयिदं सतसहस्सं सहस्सयागीनं दानं एत्तकं होतीति कत्वा वुत्तं। समुज्जकं चरन्तोपीति समुज्जकं चरित्वापि, समुज्जकचरणहेतूति अत्थो। सेसपदद्वयेपि एसेव नयो। दारं पोसेन्तोपि धम्मं चरति, अप्पकस्मिं ददन्तोपि धम्मं चरतीति योजना। तथाविधस्साति तादिसस्स तथाधम्मचारिनो या धम्मचरिया, तस्सा कलम्पि नग्घन्ति एते सहस्सयागिनो अत्तनो सहस्सयागिताय। यं तेन दलिदेनातिआदि तस्सेवत्थस्स विवरणं। सब्बेसम्पि तेसन्ति “सतंसहस्सानं सहस्सयागिन”न्ति वुत्तानं तेसं सब्बेसम्पि। इतरेसन्ति “तथाविधस्सा”ति वुत्तपुरिसतो अज्जेसं। दसकोटिसहस्सदानन्ति दसकोटिसङ्घातं ततो अनेकसहस्सभेदताय सहस्सदानं।

“कलं नग्घती”ति इदं तेसं दानतो इमस्स दानस्स उळारतरभावेन विपुलतरभावेन विपुलतरफलताय वुत्तन्ति आह “कथं नु खो एतं महप्फलतरन्ति जाननत्थ”न्ति। पच्चयविसेसेन महत्तं गतोति महग्गतो, उळारोति अत्थो। तेनाह “विपुलस्सेतं वेवचन”न्ति। समेनाति जायेन, धम्मेनाति अत्थो। विसमेति न समे मच्छरियलक्खणप्पत्ते। छेत्वाति पीळेत्वा। तं पन पीळनं पोथनन्ति दस्सेन्तो “पोथेत्वा”ति आह। अस्सुमुखाति तिन्तअस्सुमुखसम्मिस्सा परं रोदापेत्वा। महादानन्ति यथावुत्तं बहुदेय्यधम्मस्स परिच्चजनेन महन्तदानं। उप्पत्तिया अपरिसुद्धतायाति अज्झासयस्स देय्यधम्मगवेसनाय च सुद्धताय मलीनत्ता। इतरं धम्मचरियाय निब्बत्तितदानं। परित्तदानन्ति परित्तस्स देय्यधम्मस्स वसेन परित्तदानं। अत्तनो उप्पत्तिया परिसुद्धतायाति अज्झासयस्स देय्यधम्मगवेसनाय च विसुद्धताय। एवन्तिआदिमाहाति “एवं सहस्सानं सहस्सयागिन”न्ति अवोच। तत्थ सहस्सानन्ति सतंसहस्सानं। गाथाबन्धसुखत्थं सतग्गहणं न कतं। सेसं वुत्तनयमेव।

मच्छरिसुत्तवण्णना निट्ठिता।

३. साधुसुत्तवण्णना

३३. उदानं उदानेसीति पीतिवेगेन उगिरितब्बताय उदानं उगिरि उच्चारिसि। तयिदं यस्मा पीतिसमुट्ठापितं वचनं, तस्मा वुत्तं “उदाहारं उदाहरी”ति। यथा पन तं वचनं “उदान”न्ति वुच्चति, तं दस्सेतुं “यथा ही”तिआदि वुत्तं। सद्धायाति एत्थ य-कारो हेतुअत्थो। परिच्चागचेतनाय हि सद्धा विसेसपच्चयो अस्सद्धस्स तदभावतो। पि-सद्धो वुत्तत्थसम्पिण्डनत्थो। “साहू”ति पदं साधुसद्धेन समानत्थं दट्ठब्बं। कथन्ति दानयुद्धानं विपक्खसभावाति अधिप्पायो। एतं उभयन्ति दानं युद्धान्ति इदं द्वयं। जीवितभीरुकोति जीवितविनासभीरुको। खयभीरुकोति भोगक्खयस्स भीरुको। वदन्तोति जीविते सालयतं, ततो एव युज्जने असमत्थतं पवेदेन्तो। छेज्जन्ति हत्थपादादिछेदो। उस्सहन्तोति वीरियं करोन्तो। एवं भोगे रक्खिस्सामीति तथा भोगे अपरिक्खीणे करिस्सामीति। वदन्तोति इध भोगेसु लोभं, ततो एव दातुं असमत्थतं पवेदेन्तो। एवन्ति एवं जीवितभोगनिरपेक्खताय दानञ्च युद्धञ्च समं होति। सद्धादिसम्पन्तोति सद्धाधम्मजीवितावीमंसासीलादिगुणसमन्नागतो। सो हि देय्यवत्थुनो परित्तकत्ता अप्पकम्पि ददन्तो अत्तनो पन चित्तसम्पत्तिया खेत्तसम्पत्तिया च बहुं उळारपुज्जं पवट्ठेन्तो बहुविधं लोभ-दोस-इस्सा-मच्छरिय-दिट्ठिविचिकिच्छादिभेदं

तप्पटिपक्खं अभिभवति, ततो एव च तं महप्फलं होति महानिसंसं । अट्टकथायं पन “मच्छेरं मदति”च्चेव वुत्तं, तस्स पन उजुविपच्चनीकभावतो ।

परत्थाति परलोके । एकसाटकब्राह्मणवत्थु अन्वयवसेन, अङ्कुरवत्थु ब्यतिरेकवसेन वित्थारेतब्बं ।

धम्मो लब्धो एतेनाति **धम्मलब्धो**, पुगगलो । अग्गिआहितपदस्स विय सदसिद्धि दट्ठब्बा । “उट्टानन्ति कायिकं वीरियं, वीरियन्ति चेतसिक”न्ति वदन्ति । **उट्टानन्ति** भोगुप्पादे युत्तपयुत्तता । **वीरियन्ति** तज्जो उस्साहो । **यमस्स** आणापवत्तिट्ठानं । **वेतरणिम्पि** इतरे निरये च अतिक्कम्म । ते पन अब्बुदादीनं वसेन अवीचिं दसधा कत्वा अवसेसमहानिरये सत्तपि आयुप्पमाणभेदेन तयो तयो कत्वा एकतिसाति वदन्ति । सज्जीवादिनिरयसंवत्तनस्स कम्मस्स तिक्खमज्झमुदुभावेन तस्स आयुप्पमाणस्स तिविधता विभावेतब्बा । अपरे पन “अट्ट महानिरया सोळस उस्सदनिरया आदितो चत्तारो सितनिरये एकं कत्वा सत्त सितनिरयाति एवं एकतिस महानिरया”ति वदन्ति । महानिरयगहणतो आदितो चत्तारो सितनिरया एको निरयो कतोति ।

तेसन्ति विचिनित्वा गहितपच्चयानं । **पच्चनवुत्तिपासण्डभेदा** पपच्चसूदनिसंवण्णनायं वुत्तनयेन वेदितब्बा । **तत्थाति** तेसु द्वीसु विचिनेसु । **दक्खिणाविचिननं** आह, उपमानानि हि नाम यावदेव उपमेय्यत्थविभावनत्थानि । एतेन सुखेत्तगहणतोपि दक्खिणेय्यविचिननं दट्ठब्बं ।

पाणेषु संयमोति इमिना दसविधम्पि कुसलकम्मपथधम्मं दस्सेति । यथा हि “पाणेषु संयमो”ति इमिना सत्तानं जीवितावरोपनतो संयमो वुत्तो, एवं तेसं सापतेय्यावहारतो परदारामसनतो विसंवादनतो अज्जमज्जभेदनतो फरुसवचनेन सङ्गट्टनतो निरत्थकविप्पलपनतो परसन्तकाभिज्झानतो उच्छेदचिन्तनतो मिच्छाभिनिवेसनतो च संयमो होतीति । तेनाह “सीलानिसंसं कथेतुमारब्धा”ति । फरुसवचनसंयमो पनेत्थ सरूपेनेव वुत्तो ।

परस्स उपवादभयेनाति पापकिरियहेतु परेन अत्तनो वत्तब्बउपवादभयेन । **उपवादभयाति** उपवादभयनिमित्तं । “कथं नु खो अम्हे परे न उपवदेय्यु”न्ति आसीसन्ता **पापं न करोन्ति** । **धम्मपदमेवाति** असङ्खत्तधम्मकोट्टासो एव **सेय्यो** सेट्ठो । यस्मा सब्बसङ्खत्तं अनिच्चं खयधम्मं वयधम्मं विरागधम्मं निरोधधम्मं, तस्मा तदधिगमाय उस्साहो करणीयोति दस्सेति । पुब्बसट्ठो कालविसेसविसयोति आह “**पुब्बे च कस्सपबुद्धादिकालेपी**”तिआदि । पुन अकालविसेसो अपाटियेक्को भुम्मत्थविसयोवाति आह “**सब्बेपि वा**”तिआदि । तत्थ **सब्बेपि वाति** एते सब्बेपि कस्सपबुद्धादयो लोकनाथा **सन्तो नाम** वूपसन्तसब्बकिलेससन्तापा सन्तसम्भूतगुणत्ता ।

साधुसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. नसन्तिसुत्तवण्णना

३४. कमनीयानीति कन्तानि । ततो एव एतानि **इड्डारम्मणानि** सुखारम्मणानि **रूपादीनि**, ते पन वत्थुकामा, तदारम्मणकिलेसकामा वा । “**न सन्ति कामा मनुजेसू**”ति देसनासीसमेतं, निच्छयेन कामा अनिच्चायेव । मच्चु धीयति एत्थाति **मच्चुधेय्यं** । न पुन आगच्छति एत्थ तं **अपुनागमनं** । **अपुनागमनसङ्घातं निब्बानं** अनुपगच्छनतो । **निब्बानं** हीतिआदि वुत्तस्सेवत्थस्स विवरणं । **बद्धोति** पटिबद्धचित्तो । **पमत्तोति** वोस्सग्गपमादं आपन्नो ।

तण्हाछन्दतो जातं तस्स विसेसपच्चयत्ता । इच्छितं हनतीति अघं, दुक्खं । इध पन अनवसेसपरियादानवसेन पञ्चुपादानक्खन्था दुक्खन्ति । छन्दविनया अघविनयोति हेतुनिरोधेन हि फलनिरोधो, एवं सउपादिसेसनिब्बानं वत्त्वा अघविनया दुक्खविनयोति अनुपादिसेसनिब्बानं वदति ।

चित्रानीति किलेसकामापि वेदनादिद्विसम्पयोगभेदेन होन्ति, आकारभेदेन च अत्थि सविधाताविधाताति ततो विसेसेतुं “आरम्भणचित्तानी”ति वुत्तं । सङ्कप्पितरागोति सुभादिवसेन सङ्कप्पितवत्थुम्हि रागो । किलेसकामो कामोति वुत्तो तस्सेविध विसेसतो कामभावसिद्धितो । पसूरसुत्तेन विभावेतब्बो “न ते कामा”तिआदिना तस्स वत्थुम्हि आगतत्ता । इदानीं तमत्थं सङ्केपेनेव विभावेन्तो “पसूरपरिब्बाजको ही”तिआदिमाह । न ते कामा यानि चित्रानि लोकेति ते चे कामा न होन्ति, यानि लोके चित्रानि रूपादिआरम्भणानि । वेदेसीति केवलं सङ्कप्परागञ्च कामं कत्वा वदेसि चे । हेहिन्तीति भवेय्युन्ति अत्थो । सुणन्तो सद्धानि मनोरमानि, सत्थापि ते हेहिंति कामभोगीति पच्चेकं गाथा, इध पन संखिपित्वा दस्सिता । धीरा नाम धितिसम्पन्नाति आह “पण्डिता”ति ।

तस्साति यो पहीनकोधमानो सब्बसो संयोजनातिगो नामरूपस्मिं असज्जन्तो रागादिकिञ्चनरहितो, तस्स । मोघराजा नाम थेरो बावरीब्राह्मणस्स परिचारकानं सोळसन्नं अज्जतरो । यथानुसन्धिं अप्पत्तो सावसेस-अत्थो, किञ्चि वत्तब्बं अत्थीति अधिप्पायो । सब्बसो विमुत्तत्ताव देवमनुस्सा नमस्सन्ति, ये तं पटिपज्जन्ति । तेसं किं होति? किञ्चिपि न सियाति अयमेत्थ अत्थविसेसो? दसबलं सन्थायेवमाह उक्कट्टुनिद्देसेन । अनुपटिपत्तियाति पटिपत्तिं अनुगन्त्वा पटिपज्जनेन । नमस्सन्ति तं पूजेन्ति ।

चतुसच्चधम्मं जानित्वाति तेन पटिविद्धं चतुसच्चधम्मं पटिविज्झित्वा । तथा च बुद्धसुबुद्धताय निब्बेमतिका होन्तीति आह “विचिकिच्छं पहाया”ति । ततो परं पन अनुक्कमेन अगमग्गाधिगमेन सङ्गातिगापि होन्ति । असेक्खधम्मपारिपूरिया पसंसिया विज्जूनं पसंसापि होन्तीति ।

नसन्तिसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

५. उज्झानसज्जिसुत्तवण्णना

३५. उज्झानवसेन पवत्ता सज्जा एतेसं अत्थि, उज्झानवसेन वा सज्जानन्तीति उज्झानसज्जी । कारयेति कतानं परियन्तं कारयेति अत्थो । परियन्तकारितन्ति परिच्छिन्नकारितं परिमितवचनन्ति अत्थो । पंसुकूलादिपटिपक्खनयेन पत्तुण्णदुकुलादि वुत्तं । नामं गहितन्ति एतेन “उज्झानसज्जिका”ति एत्थ क-सद्दो सज्जायन्ति दस्सेति ।

अज्जेनाकारेन भूतन्ति अत्तना पवेदियमानाकारतो अज्जेन असुद्धेन आकारेन विज्जमानं उपलब्धमानं अत्तानं । वज्जेत्वाति पलम्भेत्वा । तस्स कुहकस्स । तं चतुन्नं पच्चयानं परिभुज्जनं । परिजानन्तीति तस्स पटिपत्तिं परिच्छिज्ज जानन्ति । कारकोति सम्मापटिपत्तिया कत्ता, सम्मापटिपज्जिताति अत्थो ।

इदन्ति लिङ्गविपल्लासेन वुत्तं, अयन्ति अत्थो । धम्मानुधम्मपटिपदाति निब्बानधम्मस्स अनुच्छविकताय अनुधम्मभूता पटिपदा । पटिपक्खविधमने असिथिलताय दढ्ढा । भासितमत्तेन च सवनमत्तेन चाति एत्थ च-सद्दो विसेसनिवत्तिअत्थो । तेन भासितस्स सुतस्स च सम्मापटिपत्तिविसेसं निवत्तेति । लोकपरियायन्ति लोकस्स परिविधमनं उप्पादनरोधवसेन सङ्खारानं परावुत्तिं । तेनाह “सङ्खारलोकस्स उदयब्बय”न्ति । स्वायमत्थो सच्चपटिवेधेनेव होतीति आह

“चतुसच्चधम्मञ्च अज्जाया”ति। एवं न कुब्बन्तीति अत्तनि विज्जमानम्पि गुणं अनावीकरोन्तो “यथा तुम्हे वदथ, एवं न कुब्बन्ती”ति अविज्जमानतं व्याकरोतीति अत्थो।

अकारकमेवाति दोसं अकारकमेव। अच्चयस्स पटिग्गणहनं नाम अधिवासनं, एवं सो देसकेन देसियमानो ततो विगतो नाम होति। तेनाह “पटिग्गणहातूति खमतू”ति।

सभावेनाति सभावतो। एकसदिसन्ति परेसं चित्ताचारं जानन्तम्पि अजानन्तेहि सह एकसदिसं करोन्ता। परतोति पच्छा। कथाय उपपन्नायाति “कस्सच्चया न विज्जन्ती”ति आदिकथाय पवत्तमानाय “तथागतस्स बुद्धस्सा”ति आदिना बुद्धबलं बुद्धानुभावं दीपेत्वा। खमिस्सामीति अच्चयदेसनं पटिग्गणिहस्सामि। तप्पटिग्गहो हि इध खमनन्ति अधिप्पेतं, सत्था पन सब्बकालं खमो एव।

कोपो अन्तरे चित्ते एतस्साति कोपन्तरो। दोसो गरु गरुकातब्बो अस्साति दोसगरु। “पटिमुच्चती”ति वा पाठो, अयमेव अत्थो। अच्चायिककम्मन्ति सहसा अनुपधारेत्वा किरिया। नो चिधाति नो चे इध। इधाति निपातमत्तं। अपगतं अपनीतं। दोसो नो चे सिया, तेन परियायेन यदि अपराधो नाम न भवेय्याति। न सम्मेय्युं न वूपसमेय्युं। कुसलोति अनवज्जो।

धीरो सतोति पदद्वयेन वट्टुच्छिन्दं आह। को निच्चमेव पण्डितो नामाति अत्थोति “कस्सच्चया”ति आदिकाय पुच्छागाथाय अत्थो। दीघमज्झिमसंवण्णनासु तथागत-सद्वो वित्थारतो संवण्णितोति आह “एवमादीहि कारणेहि तथागतस्सा”ति। बुद्धत्तादीहीति आदि-सद्देन “बोधेता पजाया”ति आदिना (महानि० १९२; चूळनि० पारायनत्थुतिगाथानिद्देस ९७) निद्देसे आगतकारणानि सङ्गहन्ति। विमोक्खं वुच्चति अरियमग्गो, तस्स अन्तो अगगफलं, तत्थ भवा पण्णन्ति, तस्सा वसेन। एवं बुद्धबलं दीपेति। इदानि खित्तं सङ्खेपेन संहरापितं होतीति दस्सेति।

उज्झानसज्जिसुत्तवण्णना निट्ठिता।

६. सद्धासुत्तवण्णना

३६. तत्त्वस्साति ओ-कारस्स व-कारादेसं अ-कारस्स च लोपं कत्वा निद्देसोति आह “ततो अस्सा”ति। “ततस्सा”ति वा पाठो, ततोति च सद्धाहेतूति अत्थो। नानुपतन्तीति न वत्तन्ति। पमादं करोन्तीति पमज्जन्ति, मिच्छा पटिपज्जन्तीति अत्थो। लक्खणानीति अनिच्चादिलक्खणानि। उपनिज्झायतीति उपेच्च जाणचक्खुना पेक्खति, अनुपस्सतीति अत्थो। आगतकिच्चन्ति आहतकिच्चं, अयमेव वा पाठो। साधेतीति असम्मोहपटिवेधवसेन निप्फादेति, तथलक्खणं निरोधसच्चं उपनिज्झायतीति अयमत्थो मग्गेपि वत्तब्बो तेन विना असम्मोहपटिवेधस्स असम्भवतो। कसिणारम्मणस्साति इदं लक्खणवचनं। अकसिणारम्मणसमापत्तियोपि हि सन्तीति। यथा च कसिणारम्मणानि अट्टुन्नं समापत्तीनं अवसेसानञ्च तदारम्मणानं पच्चवेक्खणवसेन चित्तानं, एवं तेन तानि आरम्मणानि गहितानीति “कसिणारम्मणस्स”इच्चेव वुत्तं। परमं उत्तमं सुखन्ति वत्तब्बतो परमसुखं अरहत्तं।

सद्धासुत्तवण्णना निट्ठिता।

७. समयसुत्तवण्णना

३७. उदानं पटिच्चाति उक्काकरञ्जा जातिसम्भेदपरिहारनिमित्तं अत्तनो वंसपरिसुद्धं निस्साय वुत्तं पीतिउदाहारं पटिच्च गोत्तवसेन “सक्का”ति लब्धनामानं । यदि एकोपि जनपदो, कथं बहुवचनन्ति आह “रुळ्हीसद्देना”ति । अक्खरचिन्तिका हि ईदिसेसु ठानेसु युत्ते विय सलिङ्गवचनानि इच्छन्ति, अयमेत्थ रुळ्ही यथा “अवन्ती कुरू”ति, तब्बिसेसने पन जनपदसद्दे जातिसद्दताय एकवचनमेव । अरोपिमेति केनचि न रोपिमे ।

आवरणेनाति सेतुना । बन्धापेत्वाति पण्डुपलासपासाणमत्तिकखण्डादीहि आलिं थिरं कारापेत्वा । सस्सानि कारेन्तीति जेट्टमासे किर घम्मस्स बलवभावेन हिमवन्ते हिमं विलीयित्वा सन्दित्वा अनुक्कमेन रोहिणिं नदिं पविसति, तं बन्धित्वा सस्सानि कारेन्ति । “जातिं घट्टेत्वा कलहं वड्डयिंसू”ति सङ्घेपेन वुत्तमत्थं पाकटतरं कातुं “कोलियक्कम्मकरा वदन्ती”ति आह । नियुत्तअमच्चानन्ति तस्मिं सस्सपरिपालनकम्मे नियोजितमहामत्तानं ।

तीणि जातकानीति “कुठारिहत्यो पुरिसो”तिआदिना फन्दनजातकं (जा० १.१३.१४ आदयो) “दुहुभायति भद्वन्ते”तिआदिना दुहुभजातकं, (जा० १.४.८५ आदयो) “वन्दामि तं कुञ्जरा”तिआदिना लट्टुक्कजातकन्ति (जा० १.५.३९ आदयो) इमानि तीणि जातकानि । द्वे जातकानीति —

“साधु सम्बहुला जाती, अपि रुक्खा अरञ्जजा ।
वातो वहति एकट्ठं, ब्रहन्तम्पि वनप्पति”न्ति ॥ —

आदिना रुक्खधम्मजातकं (जा० १.१.७४) ।

“सम्मोदमाना गच्छन्ति, जालमादाय पक्खिनो ।
यदा ते विवदिस्सन्ति, तदा एहन्ति मे वस”न्ति ॥ (जा० १.१.३३) —

आदिना सम्मोदमानजातकन्ति इमानि द्वे जातकानि ।

“अत्तदण्डा भयं जातं, जनं पस्सथ मेधगं ।
संवेगं कित्थिस्सामि, यथा संविजितं मया”ति ॥ (सु० नि० ९४१) —

आदिना अत्तदण्डसुत्तं ।

तेनाति भगवता । कलहकरणभावोति कलहकरणस्स अत्थिभावो । महापथविया महग्घे खत्तिये कस्मा नासेथाति दस्सेत्वा कलहं वूपसमेतुकामो भगवा पथविं निदस्सनभावेन गण्हीति दस्सेन्तो “पथवी नाम किं अग्घती”तिआदिमाह । अट्टानेति अकारणे । वेरं कत्वाति विरोधं उप्पादेत्वा । तंतंपलोभनकिरियाय परक्कमन्तियो “उक्कण्ठन्तू”ति सासनं पेसेन्ति । कुणालदहेति कुणालदहतीरे पतिट्ठाया । पुच्छितं कथेसि अनुक्कमेन कुणालसकुणराजस्स पुच्छापसङ्गेन कुणालजातकं (जा० २.२१.कुणालजातक) कथेस्सामीति । अनभिरतिं विनोदेसि इत्थीनं दोसदस्सनमुखेन कामानं आदीनवोकारसंकिलेसविभावनवसेन । पुरिसपुरिसेहीति कोसज्जं विद्धंसेत्वा पुरिसथामब्रूहनेन उत्तमपुरिसेहि नो भवितुं वट्टतीति उप्पन्नचित्ता । अविस्सट्ठसमणक्कम्मन्ता अपरिच्चत्तक्कम्मट्टानाभियोगाति अत्थो । निसीदितुं वट्टतीति भगवा चिन्तेसीति योजना ।

पदुमिनियन्ति पदुमवने । विकसिंसु गुणगणविबोधेन । अयं इमस्स...पे०... न कथेसीति इमिना सब्बेपि ते भिक्खू तावदेव पटिपाटिया आगतत्ता अज्जमज्जस्स लज्जमाना अत्तना पटिलद्धविसेसं भगवतो नारोचेसुन्ति दस्सेति ।
खीणासवानन्तिआदिना तत्थ कारणमाह ।

ओसटमत्तेति भगवतो सन्तिकं उपगतमत्ते । अरियमण्डलेति अरियपुगगलसमूहे । पाचीनयुगन्धरपरिक्खेपतोति युगन्धरपब्बतस्स पाचीनपरिक्खेपतो, न बाहिरकेहि वुच्चमानउदयपब्बततो । रामणेय्यकदस्सनत्थन्ति बुद्धुप्पादपटिमण्डितत्ता विसेसतो रमणीयस्स लोकस्स रमणीयभावदस्सनत्थं । उल्लङ्घित्वाति उद्धित्वा । एवरूपे खणे लये मुहुत्तेति यथावुत्ते चन्दमण्डलस्स उद्धितक्खणे उद्धितवेलायं उद्धितमुहुत्तेति उपरूपरिकालस्स वद्धितभावदस्सनत्थं वुत्तं ।

तेसं भिक्खूनां जातिआदिवसेन भगवतो अनुरूपपरिवारभावं दस्सेन्तो “तत्था”तिआदिमाह । महासम्मत्तस्स वंसे उप्पन्नातिआदि कुलवंससुद्धिदस्सनं । खत्तियगब्भे जातोति इदं सतिपि जातिविसुद्धियं मातापितॄणां वसेन अविसुद्धता सियाति तेसम्पि “अविसुद्धता नत्थि इमेस”न्ति विसुद्धिदस्सनत्थं वुत्तं । सतिपि च गब्भविसुद्धियं कतदोसेन मिस्सकत्ता अरज्जारहतापि सियाति “तम्पि नत्थि इमेस”न्ति दस्सनत्थं “राजपब्बजिता”तिआदि वुत्तं ।

सामन्ताति समीपे । चलिंसूति उद्धिंसु । कोसमत्तं ठानं सद्दन्तरं, “सद्दसवनट्टानमेव सद्दन्तर”न्ति अपरे । तिक्खत्तुं तेसट्टिया नगरसहस्सेसूति जम्बुदीपे किर आदितो महन्तानि तेसट्टि नगरसहस्सानि उप्पन्नानि, तथा दुतियं, तथा ततियं । तं सन्धायाह “तिक्खत्तुं तेसट्टिया नगरसहस्सेसू”ति । तानि पन सम्पिण्डेत्वा सतसहस्सतो परं नवसहस्साधिकानि असीतिसहस्सानि । नवनवुतिया दोणमुखसतसहस्सेसूति नवसतसहस्साधिकेसु नवुतिसतसहस्सेसु दोणमुखेसु । दोणमुखन्ति च महानगरस्स आयुप्पत्तिट्टानभूतं पादनगरं वुच्चति । छनवुतिया पट्टनकोटिसतसहस्सेसूति छकोटिसतसहस्सअधिकेसु नवुतिकोटिसतसहस्सपट्टनेसु । तम्बपणिदीपादिछपण्णासाय रतनाकरेसु । एवं पन नगर-दोणमुखपट्टन-रतनाकरादिभावेन कथनं तंतंअधिवत्थाय वसन्तीनां तासं देवतानं बहुभावदस्सनत्थं । यदि दससहस्सचक्कवाळेसु देवता सन्निपतिता । अथ कस्मा पाळियं “दसहि च लोकधातूही”ति? वुत्तन्ति आह “दससहस्स... पे०... अधिप्पेत”न्ति । तेन सहस्सिलोकधातु इध “एका लोकधातू”ति वेदितब्बा ।

लोहपासादेति सब्बपठमकते लोहपासादे । ब्रह्मलोकेति हेट्ठिमे ब्रह्मलोके । यदि ता देवता एवं निरन्तरा हुत्वा सन्निपतिता, पच्छा आगतानं ओकासो एव न भवेय्याति चोदनं सन्धायाह “यथा खो पना”तिआदि ।

सुद्धावासकाये उप्पन्ना सुद्धावासकायिका । तासं पन यस्मा सुद्धावासभूमि निवासट्टानं, तस्मा वुत्तं “सुद्धावासवासीन”न्ति । आवासाति आवासट्टानभूता । देवता पन ओरम्भागियानं इतरेसज्ज संयोजनानं समुच्छिन्नट्टेन सुद्धो आवासो विहारो एतेसन्ति सुद्धावासा । महासमागमं जत्वाति महासमागमं गताति जत्वा ।

पुरत्थिमचक्कवाळमुखवट्टियं ओतरि अज्जत्थ ओकासं अलभमानो । एवं सेसापि । मणिवम्मन्ति इन्दनीलमणिमयं कवचं । बुद्धानं अभिमुखभागो बुद्धवीथि, सा याव चक्कवाळा उत्तरितुं न सक्का । महतिया बुद्धवीथियावाति बुद्धानं सन्तिकं उपसङ्गमन्तेहि तेहि देवब्रह्मेहि वलज्जितबुद्धवीथियाव ।

समिति सङ्गति सन्निपातो समयो, महन्तो समयो महासमयोति आह “महासमूहो”ति । पवद्धं वनं पवनन्ति आह “वनसण्डो”ति । देवघटाति देवसमूहा । समादहंसूति समाहितं लोकुत्तरसमाधिं सुट्ठु अप्पितं अकंसु । तथा समाहितं पन

समाधिना नियोजितं नाम होतीति वृत्तं “समाधिना योजेसु”न्ति । सब्बेसं गोमुत्तवङ्कादीनं दूरसमुत्सारितत्ता अत्तनो... पे०... अकरिंसु । विनयति अस्से एतेहीति नेत्तानि, योत्तानि । अवीथिपटिपन्नानं अस्सानं वीथिपटिपादनं रस्मिग्गहणेन होतीति “योत्तानि गहेत्वा अचोदेन्तो”ति वत्त्वा तं पन अचोदनं अवारणमेवाति आह “अचोदेन्तो अवारेन्तो”ति ।

यथा खीलं भित्तिं, भूमियं वा आकोटितं दुन्नीहरणं, यथा च पलिघं नगरप्पवेसनिवारणं, यथा च इन्दखीलं गम्भीरनेमि सुनिखातं दुन्नीहरणं, एवं रागादयो सत्तसन्तानतो दुन्नीहरणा निब्बाननगरप्पवेसनिवारणा चाति ते “खीलं पलिघं इन्दखील”न्ति च वृत्ता । ऊहच्चाति उद्धरित्वा । तण्हाएजाय अभावेन अनेजा । परमसन्तुड्ढभावेन चातुद्विसत्ता अप्पटिहतचारिकं चरन्ति । बुद्धचक्खु-धम्मचक्खु-दिब्बचक्खु-समन्तचक्खु-पकतिचक्खुनं वसेन पञ्चहि चक्खूहि । सुदन्ता कुतोति आह “चक्खुतोपी”ति । छन्दादीहीति छन्दादीनं वसेन न गच्छन्ति न वत्तन्ति । न आगच्छन्ति अनुप्पादनतो । आगुन्ति अपराधं ।

सब्बसंयोगाति विभत्तिलोपेन निद्देशो, सब्बे संयोगेति अत्थो । विसज्जाति विसज्जित्वा । एवम्पीति इमायपि गाथाय वसेन “आगुं न करोती”ति पदे ।

गतासेति गता एव । न गमिस्सन्ति परिनिद्धितसरणगमनत्ता । लोकोत्तरसरणगमनज्हेत्थ अधिप्पेतं । तेनाह “निब्बेमतिकसरणगमनेन गता”ति । ते हि नियमेन अपायं न गमिस्सन्ति, देवकायञ्च परिपूरेस्सन्ति । ये पन लोकियेन सरणगमनेन बुद्धं सरणं गता, न ते गमिस्सन्ति अपायं, सति च पच्चयन्तरसमवाये पहाय मानुसं देहं देवकायं परिपूरेस्सन्तीति । तेनाह सो ब्रह्मा “ये केचि बुद्धं... पे०... परिपूरेस्सन्ती”ति ।

समयसुत्तवण्णना निद्धिता ।

८. सकलिकसुत्तवण्णना

३८. तन्ति उय्यानं सङ्खं गतन्ति सम्बन्धो । धनुना सरेन गहन्ति पोथयन्ति बाधेन्तीति धनुग्गहा । तं सम्पटिच्छीति तस्सा सिलाय हेट्ठाभागेन उगगन्त्वा सम्पटिच्छि । सत्थु पुज्जानुभावेन उपहतत्ता सयम्पि परिपतन्ती वातं उपत्थम्भेति । अभिहनि सत्थारा अनावज्जितत्ता । तञ्च खो कम्मफलवसेनाति दडुब्बं । ततो एव ततो पट्टाय भगवतो अफासु जातन्ति एतेनपि उपादिण्णकसरीरे नाम अनिद्धापि सम्फस्सका पतन्ति एव तथारूपेन कम्मुना कतोकासेति दस्सेति । अयं विहारोति गिज्झकूटविहारो । उज्जङ्गलो न कत्तब्बपरो । विसमोति भूमिभागवसेन विसमो । सिविकाकारेन सज्जितो मञ्चो एव मञ्चसिविका ।

भुसाति दळ्हा । दुक्खाति दुक्खमा दुत्तितिक्खा । खराति कक्कसा । कटुकाति अनिद्धा । असाताति न साता अप्पिया । न अप्पेतीति न उपेति । न अप्पायन्तीति न खमन्ति । वेदनाधिवासनखन्तिया सतिसम्पज्जयुत्तत्ता सब्बसत्तट्ठिताहारसमुदयवत्थुजातस्स आदीनवनिस्सरणानं पगेव सुप्पटिविदितत्ता यथा समुदाचारो चित्तं नाभिभवति, एवं सम्मदेव उपट्ठापितसतिसम्पज्जयुत्तत्ता वृत्तं “वेदनाधिवासन... पे०... हुत्वा”ति । अपीळियमानोति अबाधियमानो । कामं अनिद्धाय वेदनाय फुट्ठो ताय अपीळियमानो नाम नत्थि, परिज्जातवत्थुकत्ता पन तस्सा वसे अवत्तमानो “अविहज्जमानो”ति वृत्तो । तेनाह “सम्परिवत्तसायिताय वेदनानं वसं अगच्छन्तो”ति ।

सीहसेय्यन्ति एत्थ सयनं सेय्या, सीहस्स विय सेय्या सीहसेय्या, तं सीहसेय्यं । अथ वा सीहसेय्यन्ति सेट्ठसेय्यं

उत्तमसेय्यं । स्वायमत्थो अट्टकथायमेव आगमिस्सति । “वामेन पस्सेन सेन्ती”ति एवं वुत्ता **कामभोगिसेय्या** । **दक्खिणपस्सेन सयानो नाम नत्थि** दक्खिणहत्थस्स सरीरगहणादियोगक्खमतो । पुरिसवसेन चेतं वुत्तं । **एकेन पस्सेन सयितुं न सक्कोन्ति** दुक्खुप्पत्तितो । **अयं सीहसेय्या**ति अयं यथावुत्ता सीहसेय्या । **तेजुस्सदत्ता**ति इमिना सीहस्स अभीतभावं दस्सेति । भीरुकजातिका हि सेसमिगा अत्तनो आसयं पविसित्वा उत्रासबहुला सन्तासपुब्बकं यथा तथा सयन्ति, सीहो पन अभिरुकभावतो सतोकारी भिक्खु विय सतिं उपट्टपेत्वाव सयति । तेनाह “**द्वे पुरिमपादे**”तिआदि । **पुरिमपादे**ति दक्खिणपुरिमपादे वामस्स पुरिमपादस्स ठपनवसेन द्वे पुरिमपादे एकस्मिं ठाने ठपेत्वा । **पच्छिमपादे**ति द्वे पच्छिमपादे । वुत्तनयेनेव इधापि एकस्मिं ठाने ठपनं वेदितब्बं । **ठितोकाससल्लक्खणं** अभीरुकभावेनेव । **सीसं पन उक्खिपित्वा**तिआदिना वुत्तसीहकिरिया अनुत्रासपबुज्झनं विय अभीरुकभावसिद्धा धम्मतावसेनेवाति वेदितब्बा । **सीहविजम्भितविजम्भनं** अतिवेलं एकाकारेन ठपितानं सरीरावयवानं गमनादिकिरियासु योग्गभावापादनत्थं । **तिक्खत्तुं सीहनादनदनं** अप्पेसक्खमिगजातपरिहरणत्थं ।

सेति अब्यावटभावेन पवत्तति एत्थाति सेय्या, चतुत्थज्झानमेव सेय्या **चतुत्थज्झानसेय्या** । किं पनेत्थ तं चतुत्थज्झानन्ति? आनापानचतुत्थज्झानं । ततो हि वुट्ठित्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा अनुक्कमेन अगगमगं अधिगन्त्वा तथागतो जातोति । “तयिदं पदट्ठानं नाम, न सेय्या, तथापि यस्मा ‘चतुत्थज्झाना वुट्ठित्वा समनन्तरं भगवा परिनिब्बायी’ति **महापरिनिब्बाने** (दी० नि० २.२१९) आगतं । तस्मा लोकियचतुत्थज्झानसमापत्ति एव **तथागतसेय्या**”ति केचि । एवं सति परिनिब्बानकालिकाव तथागतसेय्याति आपज्जति; न च तथागतो लोकियचतुत्थज्झानसमापज्जनबहुलो विहासि । अगगफलवसेन पवत्तं पनेत्थ चतुत्थज्झानं वेदितब्बं । तत्थ यथा सत्तानं निदुपगमलक्खणा सेय्या भवङ्गचित्तवसेन होति, सा च नेसं पठमं जातिसमन्वया येभ्य्यवुत्तिका, एवं भगवतो अरियजातिसमन्वयं येभ्य्यवुत्तिकं अगगफलभूतं चतुत्थज्झानं **तथागतसेय्या**ति वेदितब्बा । **सीहसेय्या** नाम सेट्ठसेय्याति आह “**उत्तमसेय्या**”ति ।

“कालपरिच्छेदं कत्वा यथापरिच्छेदं उट्ठहिस्सामी”ति एवं तदा मनसिकारस्स अकतत्ता पाळियं “उट्ठानसज्जं मनसिकरित्वा”ति न वुत्तन्ति आह “**उट्ठानसज्जन्ति पनेत्थ न वुत्तं**”न्ति । तत्थ कारणमाह “**गिलानसेय्या हेसा**”ति । सा हि चिरकालप्पवत्तिका होति ।

विसुं विसुं रासिवसेन अनागन्त्वा एकज्झं पुज्जवसेन आगतत्ता वुत्तं “**सब्बापि ता**”ति । तेनाह “**सत्तसता**”ति । **विकारमत्तप्पी**ति वेदनाय असहनवसेन पवत्तनाकारमत्तप्पि । **सुसम्मट्टकज्चनं विया**ति सम्मट्टसुसज्जितसुवण्णं विय ।

धम्मालपनन्ति असङ्खारिकसमुप्पन्नसभावालपनं । समुल्लपितज्झि आकारसमानवचनमेतं । नागो विय वाति पवत्ततीति नागवो । तस्स भावो **नागवता** । विभत्तिलोपेन हेस निद्वेसो, महानागहत्थिसदिसतायाति अत्थो । **ब्यत्तुपरिचरणट्टेना**ति ब्यत्तं उपरूपरि अत्तनो किरियाचरणेन । **आजानीयो**ति सम्मापतितं **दुक्खं** सहन्तो अत्तना कातब्बकिरियं धीरो हुत्वा नित्थारको । कारणाकारणजाननेनाति निय्यानिकानिय्यानिककरणजातताय । **तेनेवट्टेना**ति अप्पटिसमट्टेनेव । “मुत्तो मोचेय्य”न्तिआदि **धुरवाहट्टेन** । **निब्बिसेवनट्टेना**ति रागादिविसविगतभावेन ।

अनियमिताणत्तीति अनुद्वेसिकं आणापनं । सामज्जकतोपि समाधिसद्धो पकरणतो इध विसेसत्थोति आह “**समाधिन्ति अरहत्तफलसमाधि**”न्ति । पटिप्पस्सद्विवसेन सब्बकिलेसेहि सुट्ठु विमुत्तन्ति **सुविमुत्तं** । **अभिनतं नाम** आरम्मणे अभिमुखभावेन पवत्तिया । **अपनतं** अपगमनवसेन पवत्तिया, विमुखतायाति अत्थो । लोकियज्झानचित्तं विय विपस्सना विय च ससङ्खारेन सप्पयोगेन तदङ्गप्पहानविक्खम्भनपहानवसेन च विक्खम्भेत्वा न अधिगतं न ठपितं,

किञ्चरहि किलेसानं सब्बसो छिन्नतायाति आह “छिन्नत्ता वतं फलसमाधिना समाहित”न्ति ।
अतिक्कमितब्बन्ति आचारातिक्कमवसेन लङ्घितब्बं । सा पन लङ्घना आसादना घट्टनाति आह “घट्टेतब्ब”न्ति ।

पञ्चवेदा नाम — इरुवेदो, यजुवेदो, सामवेदो, आथब्बणवेदो, इतिहासो चाति एवं इतिहासपञ्चमानं वेदानं ।
“चर”न्ति वचनविपल्लासेन वुत्तन्ति आह “चरन्ता”ति, तपन्ताति अत्थो । हीनत्तरूपाति हीनाधिमुत्तिकताय
निहीनचित्तसभावा । विमुत्तिकताय अभावतो निब्बानङ्गमा न होन्ति । अरहत्ताधिगमकम्मस्स अभब्बताय परिहीनत्था ।
अज्झोत्थटाति अभिभूता । तादिसेहेव सीलेहीति गोसीलादीहि । बद्धाति समादपेत्वा पवत्तनवसेन अनुबद्धा । लूखं तपन्ति
अत्तकिलमथानुयोगं । तं पन एकदेसेन दस्सेन्तो “पञ्चातपतापन”न्ति आदिमाह । “एवं पटिपन्नस्स मोक्खो नत्थि, एवं
पटिपन्नस्स वट्टतो मुत्ति अत्थी”ति वदन्ती सा अत्ततो सासनस्स निय्यानभावो कथितो नाम होतीति आह “सासनस्स
निय्यानिकभावं कथेन्ती”ति । आदिन्ति गाथाद्वयं ।

सकलिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. पठमपज्जुन्नधीतुसुत्तवण्णना

३९. चातुमहाराजिकस्साति चातुमहाराजिककायिकस्स । धम्मो अनुबुद्धोति चतुसच्चधम्मो परिज्जेय्यादिभावस्स
अनुरूपतो बुद्धो । पच्चक्खमेवाति परपत्तिया अहुत्वा अत्तपच्चक्खमेव कत्वा जानामि । धम्मं गरहन्ता नाम सद्दोसवसेन
वा अत्थदोसवसेन वा गरहेय्युन्ति तं दस्सेन्तो “हीनक्खर... पे०... कोतिवा”ति आह । सा पन “तेसं विगरहा दुम्मेधताय
महानत्थावहावा”ति दस्सेन्ती देवता आह “दुम्मेधा उपेन्ति रोरुव”न्ति । विसुं होतीति अवीचिमहानिरयतो विसुं एव
होति । खन्तियाति जाणखन्तिया । उपसमेनाति रागादीनं सब्बसो वूपसमेन । तेनाह “रुच्चित्वा”ति आदि ।

पठमपज्जुन्नधीतुसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. दुतियपज्जुन्नधीतुसुत्तवण्णना

४०. बुद्धञ्च धम्मञ्च नमस्समानाति बुद्धसुबुद्धतं धम्मसुधम्मतञ्च जत्वा तदुभयं नमस्समाना । यस्मा बुद्धे च धम्मे
च पसन्नो सङ्गे च पसन्नो एव होति तस्स सुप्पटिपत्तिया विजाननतो, तस्मा सो अत्थो गाथाय च-सद्दसङ्गहितोति दस्सेन्तो
“च-सद्देन सङ्गञ्चा”ति आह अत्थवतियोति लोकियलोकुत्तरअत्थसङ्गहिता लोकियकुसललोकुत्तरमगसङ्गहनतो । यं
धम्मं सा अभासीति यं तुम्हाकं धम्मं पटिविज्झित्वा ठिता, सा महाकोकनदा अत्तनो बलानुरूपं अभासि । बहुनाति
नानप्पकारेन । परियायेनाति कारणेन । तादिसोति तथारूपो तथापटिविद्धसच्चो अत्थधम्मादीसु कुसलो एकेकं पदम्पि
उदाहरणहेतुनिगमनानि नीहरन्तो आचिक्खति देसेति पञ्जपेति पठपेति विवरति विभजति उत्तानीकरोति । तेनाह “अयं
भगवा”ति आदि । एतेन अतिविय वित्थारक्खमो सुगतधम्मोति दस्सेति । परियापुटन्ति परिवत्तितं । एवं वित्थारक्खमं धम्मं
यस्मा देवधीता “संखित्तमत्थं लपयिस्सामी”ति अवोच, तस्मा वुत्तं “तस्सत्थ”न्ति आदि ।

दुतियपज्जुन्नधीतुसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

सतुल्लपकायिकवगवण्णना निट्ठिता ।

५. आदित्तवग्गो

१. आदित्तसुत्तवण्णना

४१. सीसन्ति देसनापदेसो, देसनाय अज्जेसुपि वत्तब्बेसु कस्सचिदेव सीसभागेन अपदिसनं । तेनाह “रागादीही”तिआदि । दानेनाति अत्तनो सन्तकस्स परेसं परिच्चजनेन । तं पन परिच्चजनं चेतनाय होतीति आह “दानचेतनाया”ति दानपुज्जचेतनाति दानमया पुज्जचेतना दायकस्सेव होति तंसन्ततिपरियापन्नत्ता । नीहतभण्डकन्ति आदित्तगेहतो बहि निक्खामितं भण्डकं । एतन्ति “दिन्नं होती”तिआदिवचनं । अदिन्नेति दानमुखे अनियुज्जिते भोगे । “अन्तेना”ति जीवितस्स अन्तो अधिप्पेतोति आह “मरणेना”ति । ममाति परिग्गहितत्ता परिग्गहा, भोगा । तेपि केनचि आकारेन विनासं अनुपगता मरणेन पहीयन्ति नामाति वुत्तं “चोरादीनं वसेन अविनट्ठभोगे”ति । सोभना अग्गभूता रूपादयो एत्थाति सग्गो, तं सग्गं ।

आदित्तसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. किंददसुत्तवण्णना

४२. द्वे तीणि भत्तानि अभुत्वाति द्वे तयो वारे भत्तानि अभुज्जित्वा । उट्ठातुं न सक्कोतीति उट्ठातुम्पि न सक्कोती, पगेव अज्जं सरीरेन कातब्बकिच्चं दुब्बलभावतो । दुब्बलोपि हुत्वाति भुज्जनतो पुब्बे दुब्बलो हुत्वा बलसम्पन्नो होति । एवं ब्यतिरेकतो अन्वयतो च आहारस्स सरीरे बलवतं आह । यस्मा अन्नदो दायको पटिग्गाहकस्स बलदो होति, तस्मा सो आयतिं अत्तनो सरीरे बलदो अविनासवसेन बलस्स रक्खको च होति । तेनाह भगवा — “बलं खो पन दत्त्वा बलस्स भागी होती”ति (अ० नि० ५.३७) सेसपदेसुपि एसेव नयो । सुरूपोपीति अभिरूपोपि । विरूपो होतीति बीभच्छरूपो कोपीनस्स अच्छन्नत्ता । इदञ्च यानन्ति सामज्जतो वुत्तं । उपाहनाति सरूपतो दस्सेति । अदुक्खप्पत्तो हुत्वा याति वत्तति एतेनाति यानन्ति छत्तादीनम्पि यानभावो वुत्तो । तेनाह “यानदो सुखदो होती”ति । चक्खुदो नाम होति चक्खुना कातब्बकिच्चं सहकारीकारणभावतो दीपस्स ।

“सब्बेसंयेव बलादीनं दायको होती”ति सङ्खेपतो वुत्तं अत्थं वित्थारतो दस्सेतुं “द्वे तयो गामे”तिआदि वुत्तं । निसज्जादिवसेन पतिस्सयितब्बतो पतिस्सयो, विहारो । पक्खित्तं विय होति परिस्समस्स विनोदितत्ता । बहि विचरन्तस्साति पतिस्सयं अलभित्वा बहि विवटङ्गणे विचरन्तस्स । ज्ञायतीति ज्ञायन्तं होति, किलमतीति अत्थो । सीतुण्हादिविरोधिपच्चयवसेन ससन्ताने विसभागसन्तति, तब्बिपरियायतो सभागसन्तति वेदितब्बा । सुखं नाम दुक्खपच्चयपरिहारतो सुखपच्चयुप्पन्नतो च होति, तदुभयं पतिस्सयवसेन लभतीति दस्सेन्तो “बहि विचरन्तस्स पादे”तिआदिमाह । धम्मपीतिसुखन्ति धम्मपच्चवेक्खणेन उप्पन्नपीतिसुखं । उपसमसुखन्ति किलेसानं वूपसमेन पवत्तसुखं । निवातं पिहितवातपानं पतिस्सयं पविसित्वा द्वारं पिधाय ठितस्स अन्धकारो होतीति वुत्तं “कूपे ओतिण्णो विय होती”ति । तेनाह “मज्जपीठादीनि न पज्जायन्ती”ति । तयिदं बहिसमापन्नपरिस्समदोसेन, न च पतिस्सयदोसेन । तेनाह “मुहुत्त”न्तिआदि ।

न मरति एतेनाति अमरणं, निब्बानाधिगमादयो । तस्स दानं धम्मपदेसो, तं देति । तेनाह “यो धम्मं अनुसासती”ति । तयिदं धम्मनुसासनं कथं होतीति आह “अट्ठकथं”न्तिआदि । अट्ठकथं कथेतीति अविवटपाठस्स पाळिया अत्थसंवण्णनं

करोतीति अत्थो । अनधीतिनो पन पाळिं वाचेति । तत्थ तत्थ गतट्टाने पुच्छितपज्जं विस्सज्जेति, अयं ताव गन्थधुरो, पटिपत्तिवासधुरे पन कम्मट्टानं आचिक्खति, उभयेसम्पि धम्मस्सवनं करोति । सब्बदानन्ति यथावुत्तआमिसदानं अभयदानं । धम्मदानन्ति धम्मदेसना । धम्मरतीति समथविपस्सनाधम्मे अभिरति । धम्मरसोति सद्धम्मसन्निस्सयं पीतिपामोज्जं ।

किंददसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. अन्नसुत्तवण्णना

४३. पत्थेन्तीति पिहेन्ति । यत्थस्स उपगमनं लोके पाकटतरं अहोसि, ते उदाहरणवसेन दस्सेन्तो “चित्तगहपतिसीवलित्थेरादिके विया”ति आह । अन्नन्ति अन्नसज्जितो चतुब्बिधोपि पच्चयो । सब्बेपि दायके एकज्झं गहेत्वा सामज्जतो एकवसेन “दायकमेवा”ति वुत्तं, यथा चाह “को नाम सो यक्खो, यं अन्नं नाभिनन्दती”ति? तत्थ यक्खोति सत्तो । सामज्जजोतना च नाम यस्मा पुथुअत्थविसया, तस्मा “ये नं ददन्ति सद्धाय, विप्पसन्नेन चेतसा । तमेव अन्नं भजती”ति वुत्तं । तत्थ म-कारो पदसन्धिकरो, ते एवाति अत्थो । दायकं अपरिच्चजनमेव अनुगच्छति चक्कं विय कुब्बरं ।

अन्नसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. एकमूलसुत्तवण्णना

४४. पतिट्टेन अविज्जासङ्घातं एकं मूलं एतिस्साति एकमूला । तं एकमूलं । यथा संयोजनीयेसु अस्सादानुपस्सनावसेन तण्हासमुप्पादो, एवं तण्हाभिभववसेन अनवबोधोति अविज्जा तण्हाय मूलं, तण्हा च अविज्जाय मूलं । अयज्हि नयो उपनिस्सयतावसेन वुत्तो, सहजातवसेन चायं अज्जमज्जं मूलभावो पाकटोयेव । इध पन इमिस्सं गाथायं अधिप्पेता “एकमूल”न्ति सा तण्हा । तत्थ या भवतण्हा, सा सस्सतदिट्ठिवसेन आवट्ठति परिवत्तति, विभवतण्हा उच्छेददिट्ठिवसेन, एवं द्विरावट्ठं । सहजातकोटियाति सहजातकोटियापि, पगेव सम्मुखं आपन्नस्स पन वत्तमानाय तण्हाय बलवभावेन मलीनता सिया । उपनिस्सयकोटियाति उपनिस्सयकोटियाव सहजातकोटिया असम्भवतो । पत्थरणट्टानाति वित्थता हुत्वा पवत्तिट्टानभूमि । तेनाह “तेसु सा पत्थरती”ति । समुद्दनेन समुद्दो । उत्तरितुं असक्कुणेय्यताय पताय अलं परियत्तोति पातालो, अयं पन पातालो वियाति पातालो । तेनाह “अप्पतिट्टेना”ति । अगाधगम्भीरतायाति अत्थो ।

एकमूलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. अनोमसुत्तवण्णना

४५. अनोमनामन्ति अनूननामं । गुणनेमित्तिकानि एव हि भगवतो नामानि । गुणानज्जस्स परिपुण्णताय अनूननामन्ति आह “सब्बगुणसमन्नागतत्ता”तिआदि । अपिच तथा तेविज्जो, छळभिज्जोतिआदीनि नामानि अनोमनामानि न होन्ति परिच्छिन्नविसयत्ता, भगवतो पन सत्था, सब्बज्जू, सम्मासम्बुद्धोतिआदीनि नामानि अनोमनामानि नाम महाविसयत्ता अनूनभावतो । तेनाह “अवेकल्लनाम”न्ति । खन्धन्तरादयोति खन्धविसेसादिके । जाणेन याथावतो

अरणीयद्वेन अत्थे। अन्वयपञ्चाधिगमायाति लोकोत्तरपञ्चापटिलाभाय। पटिपदन्ति समथविपस्सनापटिपदं। किलेसकामानं वसेन अल्लीयितब्बद्वेन कामा एव आलयो। अतीतकालेयेव कमनतं गहेत्वा वुत्तं “कममान”न्ति। न एतरहि तदभावतोति आह “अतीतं पन उपादाय इदं वुत्तं”न्ति। महानुभावतादिना महन्तानं।

अनोमसुत्तवण्णना निट्ठिता।

६. अच्छरासुत्तवण्णना

४६. “अच्छरागणसङ्घट्ट”न्ति गाथा देवपुत्तेन येनाधिष्णायेन गायिता, सो अनुपुब्बिकथाय विना न पञ्चायतीति तं आगमनतो पट्टाय कथेन्तो “अयं किर देवपुत्तो”ति आदिमाह। तत्थ सासनेति इमस्सेव सत्थुसासने। कम्माकम्मन्ति कम्मविनिच्छयं। अत्थपुरेक्खारताय अप्पकिच्चताय च सल्लहुकवुत्तिको। सयनस्स कोट्टासोति दिवसं पुरिमयामञ्च भावनानुयोगवसेन किलन्तकायस्स समस्सासनत्थं सेय्याय उपगमनभागो अनुज्जातो।

अब्भन्तरेति कुच्छियं भत्तस्स परित्तताय सत्थकवाताति तिक्खभावेन सत्थका विय कन्तनका वाता। धुरस्मिंयेवाति किलेसमारेन युद्धे एव। विमुत्तायतनसीसे ठत्वा धम्मं देसेन्तो वा। उपनिस्सयमन्दताय अपरिपक्कजाणताय आसवक्खयं अप्पत्तो कालं कत्वाति योजना। उपरि ठितन्ति परिक्खारभावेन दिब्बदुस्सूपरि ठितं। तथेव अट्टासीति ताहि तथा वुत्तेपि यथा ततो पुब्बे, तथेव अट्टासि। सुवण्णपट्टन्ति निब्बुद्धे पटिजिनित्वा लद्धब्बसुवण्णपट्टं। वीतिककमस्स अकतत्ता असम्भिन्नेनेव सीलेन। यस्मा तस्मिं सत्थु सन्तिकं आगच्छन्ते तापि तेन सद्धिं आगमंसु तस्मा “अच्छरासङ्घपरिवुत्तो”ति वुत्तं।

सङ्घोसितन्ति सङ्गम्म घोसितं, तत्थ तत्थ अच्छरानं गीतसद्ववसेन घोसितं। पिसाचगणं कत्वा वदति अच्छन्दरागताय। नियामचित्ततायाति सम्मतनियामे निन्नचित्तताय। गरुभावेनाति तासं वसे अवत्तनतो गरुट्टानभावेन। यात्राति निब्बानं पति यात्रा। तं पन वट्टतो निग्गमनं होतीति आह “कथं निग्गमनं भविस्सती”ति।

अतिसल्लेखतेवाति अतिविय किलेसानं सल्लेखितवुत्तिको। अकताभिनिवेसस्साति भावनमननुयुत्तस्स अनारद्धविपस्सकस्स। कारकस्साति सुगतोवादकारकस्स सम्मापटिपज्जतो। सुज्जताविपस्सनन्ति सुज्जतादीपनं विपस्सनं दुच्चरिततण्हाय दूरीकरणेन एकविहारिताय। एको मग्गो अस्साति लोकोत्तरमग्गो एव अस्स अनागतो, पुब्बभागमग्गो पन कतपरिचयोति अत्थो।

कायवङ्कादीनन्ति कायदुच्चरितादीनं अभावतो समुच्छिन्दनेन अनुपलब्धनतो। नत्थि एत्थ भयं, अस्मिं वा अधिगते पुग्गलस्स नत्थि भयन्ति अभयं नाम। संसारकन्तारं अतिक्कमित्वा निब्बानसङ्घातं खेमं अमतट्टानं गमने सुगतसारथिना सुसज्जितयानभावतो रथो अकूजनोति अट्टङ्गिको मग्गोव अधिप्येतो। धम्मतो अनपेतताय अपरापरुप्पत्तिया च धम्मचक्केहि।

ओत्तप्पम्पि गहितमेव अविनाभावा। अपालम्बोति अवस्सयो। परिवारोति परिक्खारो अभिसङ्खरणतो। मग्गस्स करणट्टाने धम्मो तप्परियापन्ना सम्मादिट्ठि। अनिच्चादिवसेनाति अनिच्चानुपस्सनादिवसेन। सोधितेसु वज्झमानेसु। भूमिलद्धवट्टन्ति भूमिलद्धसङ्घातं वट्टं। तत्थ विपस्सनाय पवत्तिट्टानभावतो पञ्चक्खन्धा भूमि नाम, वट्टमयकम्मभावतो तत्थ उप्पज्जनारहं किलेसजातं भूमिलद्धवट्टं। परिजानमानाति परिच्छिन्दनवसेन समतिककमवसेन जानमाना

पटिविज्झन्ती ।

कस्मा देवपुत्तो सोतापत्तिफलेयेव पतिट्ठासि, ननु च सा देसना भगवता चतुमग्गप्पधानभावेन पवत्तिताति आह “**यथा ही**”तिआदि ।

अच्छरासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. वनरोपसुत्तवण्णना

४७. केसन्ति सामिवसेन वुत्तकसद्धो “धम्मट्ठा सीलसम्पन्ना”ति एत्थ पच्चत्तबहुवचनवसेन परिणामेतब्बो । अत्थवसेन हि विभत्तिविपरिणामो । **के जनाति** एत्थ वा वुत्तकेसद्धो सीहविलोकननयेन आनेत्वा योजेतब्बोति आह “**के धम्मट्ठा, के सीलसम्पन्ना**”ति? **पुच्छतीति** इमिना तत्थ कारणमाह । फलादिसम्पत्तिया आरमन्ति एत्थ सत्ताति आरामो । आरामे रोपेन्ति निष्फादेन्तीति **आरामरोपा** । वनीयति छायासम्पत्तिया भजीयतीति **वनं** । तत्थ यं उपवनलक्खणं वनं, तं आरामग्गहणेनेव गहितन्ति तपोवनलक्खणं, तं दस्सेन्तो “**सीमं परिक्खिपित्वा**”तिआदिमाह । **विसमेति** उदकचिक्खल्लेन विसमे पदेसे । पानीयं पिवन्ति एत्थाति पपा, तं **पपं** । उदकं पीयति एत्थाति वा पपा । **तळाकादीति आदि-**सद्देन मातिकं सङ्गहाति ।

इममत्थं सन्धायाति इमिना कम्मप्पथप्पत्तं पटिक्खिपति । अत्तना कतज्झि पुज्जं अनुस्सरतो तं आरब्ध बहुं पुज्जं पसवति, न पन यथा कतं पुज्जं सयमेव पवड्ढति । **तस्मिं धम्मे ठितत्ताति** तस्मिं आरामरोपनादिधम्मे पतिट्ठितत्ता । **तेनपि सीलेन सम्पन्नत्ताति** तेन यथावुत्तधम्मे कतसीले ठत्वा चिण्णेन तदज्जेनपि कायवाचसिकसंवरलक्खणेन सीलेन समन्नागतत्ता । **दस कुसला धम्मा पूरेन्ति** दुच्चरितपरिवज्जनतो । सेसं वुत्तनयमेव ।

वनरोपसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. जेतवनसुत्तवण्णना

४८. एसितगुणत्ता एसियमानगुणत्ता च इसी, असेक्खा सेक्खकल्याणपुथुज्जना च । इसीनं सङ्घो इसिसङ्घो । इसिसङ्घेन निसेवितं । तेनाह “भिक्षुसङ्घनिसेवितं”न्ति ।

तं कारेन्तस्स गन्धकुटिपासादकूटागारादिवसेन सिनिद्धसन्दच्छायरुक्खलतावसेन भूमिभागसम्पत्तिया च अनज्जसाधारणं अतिरमणीयं तं जेतवनं चित्तं तोसेति, तथा अरियानं निवासभावेनपीति आह “**एवं पठमगाथाय जेतवनस्स वण्णं कथेत्वा**”ति । तेनाह भगवा — “यत्थ अरहन्तो विहरन्ति, तं भूमिरामणेय्यक”न्ति (ध० प० ९८; थेरगा० ९९१) । अपचयगामिचेतना सत्तानं विसुद्धि आवहति कम्मक्खयाय संवत्तनतोति आह “**कम्मन्ति मग्गचेतना**”ति । चतुन्नं अरियसच्चानं विदितकरणट्ठेन किलेसानं विज्झनट्ठेन च **विज्जा** । मग्गपज्जा सम्मादिट्ठीति आह “**विज्जाति मग्गपज्जा**”ति । **समाधिपक्खिका धम्मा** सम्मावायामसतिसमाधयो । यथा हि विज्जापि विज्जाभागिया, एवं समाधिपि समाधिपक्खिको । सीलं एतस्स अत्थीति **सीलन्ति** आह “**सीले पतिट्ठितस्स जीवितं उत्तमं**”न्ति । **दिट्ठिसङ्कप्पाति** सम्मादिट्ठिसङ्कप्पा । तत्थ सम्मासङ्कप्पस्स सम्मादिट्ठिया उपकारभावेन विज्जाभावो वुत्तो । तथा हि सो पज्जाक्खन्धसङ्गहितोति वुच्चति । यथा च सम्मासङ्कप्पादयो पज्जाक्खन्धसङ्गहिता, एवं वायामसतियो

समाधिक्खन्धसङ्गहिताति आह “वायामसतिसमाधयो”ति । धम्मोति हि इध समाधि अधिप्पेतो “एवंधम्मा ते भगवन्तो अहेसु”न्तिआदीसु (दी० नि० २.१३; म० नि० ३.१९७; सं० नि० ५.३७८) विय । वाचाकम्मन्ताजीवाति सम्मावाचाकम्मन्ताजीवा । मग्गपरियापन्ना एव हेते सङ्गहिता । तेनाह “एतेन अटुङ्गिकमग्गेना”ति ।

उपायेन विधिना अरियमग्गो भावेतब्बो । तेनाह “समाधिपक्खियधम्म”न्ति । सम्मासमाधिपक्खियं विपस्सनाधम्मञ्चेव मग्गधम्मञ्च । “अरियं वो, भिक्खवे, सम्मासमाधिं देसेस्सामि सउपनिसं सपरिक्खार”न्ति (म० नि० ३.१३६) हि वचनतो सम्मादिट्ठिआदयो मग्गधम्मा सम्मासमाधिपरिक्खारा । विचिनेय्याति वीमंसेय्य, भावेय्याति अत्थो । तत्थाति हेतुम्हि भुम्मवचनं । अरियमग्गहेतुका हि सत्तानं विसुद्धि । तेनाह “तस्मिं अरियमग्गे विसुज्झती”ति । पञ्चक्खन्धधम्मं विचिनेय्याति पच्चुप्पन्ने पञ्चक्खन्धे विपस्सेय्य । तेसु विपस्सियमानेसु विपस्सनाय उक्कंसगताय यदग्गेन दुक्खसच्चं परिज्जापटिवेधेन पटिविज्झीयति, तदग्गेन समुदयसच्चं पहानपटिवेधेन पटिविज्झीयति, निरोधसच्चं सच्छिकिरियापटिवेधेन, मग्गसच्चं भावनापटिवेधेन पटिविज्झीयतीति एवं तेसु चतूसु सच्चेसु विसुज्झतीति इमस्मिं पक्खे निमित्तत्थे एव भुम्मं, तेसु सच्चेसु पटिविज्झियमानेसूति अत्थो ।

अवधारणवचनन्ति ववत्थापनवचनं, अवधारणन्ति अत्थो । “सारिपुत्तोवा”ति च अवधारणं सावकेसु सारिपुत्तोव सेय्योति इममत्थं दीपेति तस्सेवुक्कंसभावतो । किलेसउपसमेनाति इमिना महाथेरस्स तादिसो किलेसवूपसमोति दस्सेति । तस्स सावकविसये पज्जाय पारमिप्पत्ति अहोसि । यदि एवं “थोपि पारङ्गतो भिक्खु, एतावपरमो सिया”ति इदं तेसं बुद्धानं जाणविसये पज्जापारमिप्पत्तानं वसेनेव वुत्तन्ति दट्टब्बं । अवधारणम्पि विमुत्तिया नानत्ता तीहि विमुत्तीहि पारङ्गते सन्धायेतं वुत्तं । तेनाह — “पारं गतोति निब्बानं गतो”तिआदि । न थरेन उत्तरितरो नाम अत्थि लब्भति, लब्भति चे, एवमेव लब्भेय्याति अधिप्पायो ।

जेतवनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. मच्छरिसुत्तवण्णना

४९. मच्छरिनोति मच्छेरवन्तो मच्छेरसमङ्गिनोति आह “मच्छेरेन समन्नागता”ति । मच्छेरं मच्छरियन्ति अत्थतो एकं । न वन्दतीति वन्दनमत्तम्पि न करोति, कुतो दानन्ति अधिप्पायो । उपट्टानं कातुन्ति मधुरपटिसन्थारं करोतीति योजना । इदं ताव मुदुमच्छरियं न हदयं विय अत्तानं दस्सेन्तस्स मच्छरियन्ति कत्वा । किं तुहं पादा रुज्जन्ति ननु तुहंयेव आगतगमनेसु पादा रुज्जन्ति, किन्ते इमे छिन्दन्तीति अधिप्पायो । सामीचिम्पि न करोति कुतो दानन्ति अधिप्पायो । यथाकम्मं तंतंगतियो अरन्ति उपगच्छन्तीति अरिया, सत्ता । इमे पन कुच्छिता अरियाति कदरिया, थद्धमच्छरिनो । मच्छरियसदिसज्झि कुच्छितं सब्बहीनं नत्थि सब्बगुणाभिभूतत्ता भोगसम्पत्तिआदिसब्बसम्पत्तीनं मूलभूतस्स दानस्स निसेधतो । इतिआदीहि वचनेहि । अत्तनो उपघातकोति मच्छरियानुयोगेन कुसलधम्मानं गतिसम्पत्तिया च विनासको ।

पुज्जपापवसेन सम्परेतब्बतो उपगन्तब्बतो सम्परायो, परलोको । कामगुणरतीति कामगुणसन्निस्सयो अस्सादो । खिड्ढाति कायिकखिड्ढा वाचसिकखिड्ढा चेतसिकखिड्ढाति एवं तिविधा । एस विपाकोति चोळादीनं किच्छलाभोति एस एवरूपो विपाको । यमलोकन्ति परलोकं । उपपज्जरेति एत्थ इति-सद्दो पकारत्थो । तेन पाळियं वुत्तं निरयं तिरच्छानयोनिञ्च सङ्गणहाति ।

याचन्ति नाम अरिययाचनाय । वुत्तज्हेतं “उद्दिस्स अरिया तिट्ठन्ति, एसा अरियान याचना”ति (जा० १.७.५९) । ये संविभजन्ति, ते **वदञ्जू** नाम जत्वा कत्तब्बकरणतो । **विमानप्पभाया**ति निदस्सनमत्तं, उय्यानकप्परुक्खप्पभाहि देवतानं वत्थाभरणसरीरप्पभाहिपि सग्गे पकासेन्तियेव । **पकासन्ती**ति वा पाकटा होन्ति, न अपायलोके विय अपाकटाति अत्थो । **परसम्भतेसू**ति सयं सम्भतं अनापज्जित्वा परेहेव सम्भरितेसु सुखूपकरणेसु । तेनाह पाळियं “**वसवत्तीव मोदरे**”ति, परनिमित्तभोगेसु वसवत्ती देवपुत्ता विय सुखसमङ्गिताय मोदन्तीति अत्थो । **एवं वुत्तसम्परायो**ति एते सग्गाति एवं हेट्ठा वुत्तसम्परायो । **उभिन्नन्ति** एतेसं यथावुत्तानं उभिन्नं दुक्कटसुकटकम्मकारीनं । **ततो चवित्वा** ततो निरयसग्गादितो चवित्वा मनुस्सेसु निब्बत्तति । तेसु यो मच्छरी मनुस्सेसु निब्बत्तो, सो दलिदो हुत्वा पुब्बचरियवसेन मच्छरीयेव होन्तो दारादिभरणत्थं मच्छकच्छपादीनि हन्त्वा पुनपि निरये निब्बत्तो । इतरो सुद्धासयो समिद्धो हुत्वा पुब्बचरियावसेन पुनपि पुज्जानि कत्वा सग्गे निब्बत्तेय्य । तेनाह “**पुन सम्परायेपि दुग्गतिसुगतियेव होती**”ति ।

मच्छरिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. घटीकारसुत्तवण्णना

५०. “उपपन्नासे”ति से-कारागमं कत्वा निद्वेसो, “उपपन्ना”इच्चेव अत्थोति आह “**निब्बत्तिवसेन उपगता**”ति । अत्तनो सम्पत्तितो अविहानतो अविहा, तेसं ब्रह्मलोको **अविहाब्रह्मलोको**, तस्मिं । **उपपत्तिसमनन्तरमेवा**ति पठमकोट्टासे एव । **अरहत्तफलविमुत्तिया**ति असेक्खविमुत्तिया । सेक्खविमुत्तिया पन अविहूपपत्तितो पगेव विमुत्ता । मानुसं देहं समतिक्कमन्ति चित्तुपक्विकलेसपहानवसेनाति फलेन हेतुदस्सनमिदन्ति आह “**मानुसं देहन्ति इध... पे०... वुत्तानी**”ति । दिवि भवं दिब्बं, ब्रह्मत्तभावसज्जितं खन्धपञ्चकं । तत्थ संयोजनकोति वुत्तं “**दिब्बं योगन्ति पञ्च उद्धम्भागियसंयोजनानी**”ति । **इमस्सा**ति देवपुत्तस्स । “**हित्वा मानुसं देहं, दिब्बयोगं उपच्चगु**”न्ति तेसं त्वं कुसलं सब्बावज्जप्पहानेन अनवज्जतं भासतीति कुसली वदेसि । अत्थेन सदस्स अभेदोपचारं कत्वा गम्भीरवचनं वुत्तन्ति आह “**गम्भीरत्थ**”न्ति अत्थस्सेव गम्भीरतो, न सदस्स । समुच्छिन्नकामरागताय सब्बसो कामविसयप्पहानेन **निरामिसब्रह्मचारी नाम अनागामी** । निवासनट्टानभूतो समानो एको गामो एतस्साति आह “**एकगामवासी**”ति ।

घटीकारसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

आदित्तवग्गवण्णना निट्ठिता ।

६. जरावग्गो

१. जरासुत्तवण्णना

५१. हितस्स साधनतो **साधु**, यं किञ्चि अत्थजातं । तं पन अत्थकामेन लभितब्बतो उपसेवितब्बतो लद्धकं, कल्याणट्टेन भद्दकन्ति वुच्चतीति आह “**साधूति लद्धकं भद्दक**”न्ति । “**सीलं याव जरा साधू**”ति वुत्तमत्थं ब्यतिरेकतो विभावेतुं “**इमिना इदं दस्सेती**”ति वुत्तं । **इदन्ति** इदं अत्थजातं ।

पतिट्ठिताति चित्तसन्ताने लद्धपतिट्ठा, केनचि असंहारिया । तेनाह “**मग्गेन आगता**”ति । **चित्तीकतट्ठादीही**ति पूजनीयभावादीहि । **वुत्तं** हेतं पोराणट्ठकथायं । **चित्तीकतन्ति रतनन्ति** इदं रतनं नाम लोके चित्तीकतं वत्थूनं

सहस्सगघनतादिवसेन । **येपि लोके चित्तीकता** खत्तियपण्डित-चतुमहाराज-सक्क-सुयाम-महाब्रह्मादयो, **तेसं चित्तीकतो** तेहि सरणन्ति उपगन्तब्बतादिवसेन । **रतिकरन्ति** पीतिसुखावहं । **ज्ञानरतिसुखेनाति** दुविधेनपि ज्ञानरतिसुखेन । तुलेतुन्ति परिच्छिन्दितुं । **गुणपारमिन्ति** गुणानं उक्कंसपारमिं । **दुल्लभो** अनेकानि असङ्ख्येय्यानि अतिधावित्वापि लब्धुं असक्कुणेय्यत्ता । **अनोमो**ति अनूनो परिपुण्णो । तत्थ विससेतो अनोमसत्तपरिभोगतो तेहि “सम्मासम्बुद्धो भगवा”ति अनुस्सरितब्बतोति आह “**भगवा अनोमो सीलेना**”तिआदि ।

अरियमग्गपज्जायेव इध अधिप्पेताति “**इध पन दुल्लभपातुभावट्टेन पज्जा ‘रतन’न्ति वुत्त**”न्ति आह । पुज्जफलनिब्बत्तनतो, अत्तनो सन्तानं पुनातीति च पुज्जचेतना **पुज्जं**, सा पन यस्स उप्पन्ना, तस्सेव आवेणिकताय अनज्जसाधारणत्ता केनचिपि अनाहटा, अट्ठकथायं पन “**अरूपत्ता**”ति वुत्तं ।

जरासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. अजरसासुत्तवण्णना

५२. **अजीरणेनाति** जिण्णभावानापज्जनेन । लक्खणवचनज्जेतं अविनासप्पत्तिया । तेनाह “**अविपत्तियाति अत्थो**”ति । **निद्धमितब्बो**ति नीहरितब्बो ।

अजरसासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. मित्तसुत्तवण्णना

५३. सह अत्थेन वत्ततीति **सत्थो**, भण्डमूलं गहेत्वा वाणिज्जवसेन देसन्तरादीसु विचरणकजनसमूहो । तेनाह “**सद्धिचरो**”ति, सहचरणकोति अत्थो । **मित्तन्ति** सिनेहयोगेन मित्तकिच्चयुत्तं । इधाधिप्पेतप्पकारं दस्सेतुं “**रोगे उप्पन्ने**”तिआदि वुत्तं । **तथारूपेति** जिगुच्छनीये, दुत्तिकिच्छे वा । यथा असण्ठितानं सण्ठापनवसेन पवसतो पुरिसस्स भोगब्यसने नाथता, एवं पुत्तसिनेहवसेन पुत्तस्स मातुया अन्तोगेहे नाथताति वुत्तं “**माता मित्तं सके घरे**”ति । **अत्थजातस्साति** उपट्ठितपयोजनस्साति अत्थोति आह “**उप्पन्नकिच्चस्सा**”ति । **सम्परायहितन्ति** सम्पराये हितावहं ।

मित्तसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. वत्थुसुत्तवण्णना

५४. **पतिट्ठाति** अवस्सयो । **गुह्मस्साति** गुहितब्बस्स रहस्सस्स । **परमो सखा नाम** अतिपियट्ठानताय ।

वत्थुसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. पठमजनसुत्तवण्णना

५५. **विधावतीति** विविधं रूपं पधावति, यथाकामं पवत्ततीति अत्थो ।

पठमजनसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

६. दुतियजनसुत्तवण्णना

५६. वट्टदुक्खतोति संसारदुक्खतो । संसारो हि किलेसकम्मविपाकानं अपरापरुप्पत्तिताय विधावति । तज्ज दुक्खं दुक्खमत्ताय नानाविधदुक्खरासिभावतो ।

दुतियजनसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

७. ततियजनसुत्तवण्णना

५७. निप्फत्तीति इट्ठानिड्ढविपाकानं निप्फज्जनतो निप्फत्ति । ततो एव अवस्सयो, निप्फत्तितविपाकस्स अवस्सयो अधिट्ठानं कारणन्ति अत्थो ।

ततियजनसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

८. उप्पथसुत्तवण्णना

५८. अमग्गोति न मग्गो अनुपायो । रत्तिन्दिवक्खयोति तत्थ वयक्खणस्स पाकटभावतो । वुत्तक्खणोपि हि सयं खीयतेव । सेसं बाहिरमलं वत्थसरीरादिभूतं । तथा हि “भस्मखारादीहि धोवित्वा सक्का सोधेतु”न्ति वुत्तं । दुट्ठोति दूसितो सत्तसन्तानो न सक्का सुद्धो नाम कातुं अब्भन्तरमलीनभावापादनतो । इत्थियन्ति ब्रह्मचरियस्स अन्तरायकरायपि । पजाति सत्तकायो सज्जति सङ्गं करोति याथावतो आदीनवं अपस्सन्तो । इन्द्रियसंवरादि किलेसानं तापनतो तपो, तेनाह “सब्बापी”तिआदि ।

उप्पथसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

९. दुतियसुत्तवण्णना

५९. किस्साति भुम्मत्थे सामिवचनन्ति आह “किस्मिं अभिरतो”ति । सद्धा नाम अनवज्जसभावा, तस्मा लोकियलोकुत्तरहितसुखावहाति आह “सुगतिज्जेव निब्बानज्ज गच्छन्तस्स दुतियिका”ति । अनुसासति हितचरियाय परिणायिकभावतो ।

दुतियसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

१०. कविसुत्तवण्णना

६०. गायत्तिआदिकोति छब्बीसतिया छन्देसु गायत्तिआदिको उक्कतिपरियोसानो छन्दो गाथानं निदानं समुट्ठानं “समुट्ठहति एतेना”ति कत्वा । तेहि पन अनुट्ठुभादिको होतीति आह “छन्दो गाथानं निदान”न्ति । पुब्बपट्ठापनगाथाति धम्मकथाय आदितो आरोचनभावजाननत्थं सतिजननं विय पवत्तितगाथा । अक्खरज्झि पदं जनेतीति यस्मा

अक्खरसमुदायो पदं, पदसमुदायो गाथा, समुदायो च समुदायीहि ब्यञ्जीयति तंपवत्तनतो, तस्मा ब्यञ्जनभावे ठितं अक्खरं, तंसमुदायो पदं, पदं तं वियञ्जेता जनेता विय होतीति “अक्खरञ्हि पदं जनेती”ति वुत्तं। अक्खरं हि उच्चारितविद्धंसिताय तंतंखणमत्तावट्टायीपि परतो पवत्तिया मनोविज्जाणवीथिया सङ्कलनवसेन एकज्झं कत्वा पदभावेन गहमानं यथासङ्केतमत्थं ब्यञ्जेति। **पदं गाथं जनेतीति** एत्थापि एसेव नयो। **गाथा अत्थं पकासेतीति** गाथासज्जितो पदसमुदायो किरियाकारकसम्बन्धवसेन सम्बन्धितो कत्तुअधिप्पायानुरूपं आलोचितविलोचितं संहितं अत्थं विभावेति। **समुद्वादिपण्णत्तिनिस्सिता** वोहारसन्निस्सयेनेव पवत्ततीति कत्वा। तेनाह “**गाथा आरभन्तो**”तिआदि। **आसयोति** अवस्सयोति आह “**पतिट्ठा**”ति **कवितोति** विचित्तकथीआदितो।

कविसुत्तवण्णना निट्ठिता।

जरावग्गवण्णना निट्ठिता।

७. अद्धवग्गो

१. नामसुत्तवण्णना

६१. नामन्ति सामञ्जनामादिभेदं नामं। **सब्बन्ति** सब्बं पज्जत्तिपथं सब्बं जेय्यपवत्तिपथं। **अद्धभवीति** कामं पाळियं अतीतकालनिद्वेसो कतो, तं पन लक्खणमत्तं। **अभिभवति अनुपततीति** एतेन अभिभवो अनुपतनं पवत्ति एवाति दस्सेति। तं पनस्स अभिभवनं अप्पविसये अनामसित्वा महाविसयानं वसेन दस्सेन्तो “**ओपपातिकेन वा**”तिआदिमाह। **तस्स नामं होतीति** तस्स रुक्खपासाणादिकस्स अनामकोइच्चेव समज्जा होति, तथा नं सज्जानन्तीति अत्थो।

नामसुत्तवण्णना निट्ठिता।

२. चित्तसुत्तवण्णना

६२. ये चित्तस्स वसं गच्छन्तीति ये अपरिज्जातवत्थुका, तेसंयेव। **अनवसेसपरियादानन्ति** अनवसेसग्गहणं। न हि परिज्जातक्खन्धा पहीनकिलेसा चित्तस्स वसं गच्छन्ति, तं अत्तनो वसे वत्तेन्ति।

चित्तसुत्तवण्णना निट्ठिता।

३. तण्हासुत्तवण्णना

६३. ततिये “सब्बेव वसमन्वगू”ति ये तण्हाय वसं गच्छन्ति, तेसं एव अनवसेसपरियादानन्ति इममत्थं “**एसेव नयो**”ति इमिना अतिदिस्सति।

तण्हासुत्तवण्णना निट्ठिता।

४. संयोजनसुत्तवण्णना

६४. किं सु संयोजनोति सूति निपातमत्तन्ति आह “किं-संयोजनो”ति? विचरन्ति एतेहीति विचारणा, पादा । बहुवचने हि वक्तव्ये एकवचनं कृतं । तस्माति लोकस्स ।

संयोजनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. बन्धनसुत्तवण्णना

६५. चतुत्थे आगतअत्थो एव अनन्तरेपि वुत्तो, व्यञ्जनमेव नानन्ति आह “पञ्चमेपि एसेव नयो”ति ।

बन्धनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. अत्तहतसुत्तवण्णना

६६. “केनस्सुब्भाहतो”ति पाठोति अधिप्पायेन “सु-कारो निपातमत्त”न्ति आह, “केनस्सुब्भाहतो”ति पन पाठे उ-कारलोपेन पदसन्धि । इच्छाधूपायितोति असम्पत्तविसयिच्छालक्खणाय तण्हाय सन्तापितो दड्ढो । तेनाह “इच्छाय आदित्तो”ति ।

अत्तहतसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. उड्डितसुत्तवण्णना

६७. उल्लङ्घितोति उब्बन्धित्वा लङ्घितो । सद्दादीसूति सद्दादिनागदन्तेसु सोतादीनि उड्डितानि तण्हारज्जुना दळ्ळहबन्धनेन बद्धत्ता तदनतिवत्तनतो । लोकोति आयतनलोको । तथा अत्थयोजनाय कतत्ता खन्धादिलोकवसेनपि योजना कातब्बा । न दूरं अनन्तरभवकत्ता । चुतिचित्तान्तरितत्ता एकचित्तन्तरभवस्स कम्मस्स अबुज्झनं, एवं सन्ते कस्मा सत्ता न बुज्झन्तीति आह “बलवतिया”तिआदि ।

उड्डितसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. पिहितसुत्तवण्णना

६८. पज्जोति जातुं इच्छितो अत्थो । पुच्छितोति सत्तमसुत्ते गाथाय पुरिमद्धं पच्छिमद्धं, पच्छिमं पुरिमं कत्वा अट्ठमसुत्ते देवताय पुच्छितत्ता वुत्तं “हेट्ठुपरियायवसेन पुच्छितो”ति । पुच्छानुरूपं विस्सज्जनन्ति अवुत्तम्पि सिद्धमेतन्ति अनाहतं ।

पिहितसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. इच्छासुत्तवण्णना

६९. नवमे विनयायाति विनयेन । करणत्थे हि इदं सम्पदानवचनं । किस्सस्सूति किस्स, सु-कारो निपातमत्तं । सब्बं छिन्दति बन्धनन्ति सब्बं दसविधम्पि संयोजनं समुच्छिन्दति । न हि तं किञ्चि किलेसबन्धनं अत्थि, यं असमुच्छिन्नं हुत्वा ठितं अस्सा तण्हाय समुच्छिन्नाय । स्वायमत्थो सुविज्जेय्योति आह “सब्बं उत्तानमेवा”ति ।

इच्छासुत्तवण्णना निड्ढिता ।

१०. लोकसुत्तवण्णना

७०. किस्मिन्ति किस्मिं सति? तस्स पन सन्तभावो उप्पत्तिवसेनेवाति आह “किस्मिं उप्पन्ने”ति? लोको उप्पन्नोति वुच्चति अनुपादानत्ता लोकसमञ्जाय । छसूति एत्थापि एसेव नयो सन्थवन्ति अधिकसिनेहं करोति अधिकसिनेहवत्थुभावतो अज्झत्तिकायतनानं । उपादायाति पुब्बकालकिरिया अपरकालकिरियं अपेक्खतीति वचनसेसवसेन किरियापदं गहितं “पवत्तती”ति । किं पन पवत्तति? लोको, लोकसमञ्जाति अत्थो । छसूति इदं निमित्तत्थे भुम्मं । छळायतननिमित्तज्झि सब्बदुक्खं । अयन्ति सत्तलोको । उप्पन्नो नाम होति छळायतनं नाम मूलं सब्बदुक्खानन्ति कत्वा । बाहिरेसु आयतनेसु सन्थवं करोति विसेसतो रूपादीनं तण्हावत्थुकत्ता । यस्मा चक्खादीनं सन्तप्पनवसेन रूपादीनं परिगगहितत्ता लोकस्स निसेविताय संवत्तति, तस्मा वुत्तं “छन्नं...पे०... विहज्जती”ति ।

लोकसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

अद्भवग्गवण्णना निड्ढिता ।

८. छेत्वावग्गो

१. छेत्वासुत्तवण्णना

७१. वधित्वाति हन्त्वा विनासेत्वा । अपरिदह्यमानत्ताति अपीळियमानत्ता । विनट्टदोमनस्सत्ता न सोचति चेतोदुक्खदुक्खाभावतो । विसं नाम दुक्खं अनिट्ठभावतो, तस्स मूलकारणं कोधो अनिट्ठफलत्ताति आह “विसमूलस्साति दुक्खविपाकस्सा”ति । अक्कुट्टस्साति अक्कोसापराधस्स । अक्कोसपहारत्थसम्बन्धेन हि “कुट्टस्सा”ति उपयोगत्थे सम्पदानवचनं । सुखं उप्पज्जति कोधं नस्सति । सुखुप्पत्तिं सन्धाय एस कोधो “मधुरग्गो”ति वुत्तो, सुखावसानोति अत्थो ।

छेत्वासुत्तवण्णना निड्ढिता ।

२. रथसुत्तवण्णना

७२. पज्जाणन्ति लक्खणं सल्लक्खणूपायो । दिस्वाति दस्सनहेतु । “चोळरज्जो रट्ठं चोळरट्ठ”न्ति एवं रट्ठं रज्जा पज्जायति ।

रथसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

३. वित्तसुत्तवण्णना

७३. सद्धायाति सद्धाहेतु । कुलसम्पदाति खत्तियादिसम्पत्तियो । सब्बलोकियलोकुत्तरवित्तपटिलाभहेतुतो सद्धावित्तमेव । हेट्ठा तिण्णं द्वारानं वसेन उप्पन्नकस्स सब्बस्सपि अनवज्जधम्मस्स सङ्गणहनतो “धम्मोति

दसकुसलकम्मपथो”ति वुत्तं । असंकिलिदुसुखन्ति । निरामिसं सुखं । तमेव सामिसं उपनिधाय सम्भावेन्तो आह “असंकिलिदु”न्ति । असेचनकभावेन अभिरुचिजननतो पियाकिच्छकरणतो बहुं सुचिरम्पि कालं आसेवन्तस्स अदोसावहतो सच्चमेव मधुरतरं । न हि तं पिवितब्बतो सादितब्बतो अनुभवितब्बतो रसोति वत्तब्बतं अरहति । इदानी तस्स किच्चसम्पत्तिअत्थेहिपि महारहतं दस्सेतुं “सच्चस्मिं ही”तिआदि वुत्तं । तत्थ नदीनिवत्तनं महाकप्पिनवत्थुआदीहि (ध० प० अट्ठ० १.महाकप्पिनत्थेरवत्थु; अ० नि० अट्ठ० १.१.२३१; थेरगा० अट्ठ० २.महाकप्पिनत्थेरगाथावण्णना) दीपेतब्बं, इतरानि कण्हदीपायनजातक- (जा० १.१०.६२ आदयो) सुतसोम- (जा० २.२१.३७१ आदयो) मच्छजातकेहि (जा० १.१.३४, ७५; १.२.१३१ आदयो) दीपेतब्बानि । निम्महेन्ति अभिभवन्ति । मधुरतरन्ति सुन्दरतरं सेट्ठेसूति अत्थो । पञ्जाजीवीति पञ्जाय जीवनसीलोति पञ्जाजीवी, पञ्जापुब्बङ्गमचरियोति अत्थो । पञ्जाजीवीति च पञ्जावसेन इरियति वत्तति जीवितं पवत्तेतीति अत्थोति दस्सेन्तो “यो पञ्जाजीवी”तिआदिमाह । “जीवत”न्ति केचि पठन्ति, जीवन्तानं पञ्जाजीविं सेट्ठमाहूति अत्थो ।

वित्तसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. वुट्ठिसुत्तवण्णना

७४. उप्पतन्तानन्ति पथविं भिन्दित्वा उट्ठहन्तानं । “सेट्ठ”न्ति वुच्चमानत्ता “सत्तविध”न्ति वुत्तं, इतरेसं वा तदनुलोमतो । खेमो होति दुब्भिक्खुपद्दवाभावतो । तेनाह “सुभिक्षो”ति । निपतन्तानन्ति अधोमुखं पवत्तन्तानं । पवजमानानन्ति वजनसीलानं । ते पन यस्मा जङ्गमा नाम होन्ति, न रुक्खादयो विय थावरा, तस्मा आह “जङ्गमान”न्ति । गावोति धेनुयो । तेन महिंसादिकानम्पि सङ्गहो दट्ठब्बो । वदन्तानन्ति उप्पन्नं अत्थं वदन्तानं ।

अत्तनो खन्तियाति अत्तनो खन्तिया रुचिया गहितभावेन । इतरा देवता तस्सा विस्सज्जने अपरितुस्समाना आह । याव पधंसीति गुणधंसी सत्थुदेसनाय लद्धब्बगुणनासनतो । पगब्बाति पागब्बियेन समन्नागता, यथा वचीपागब्बियेन अखरा, तथा वाचाय भवितब्बं । मुखराति मुखखरा । दसबलं पुच्छि सण्हं सुखुमं रतनत्तयसंहितं अत्थं सोतुकामा । अस्सा देवताय विस्सज्जेन्तो अज्झासयानुरूपं । उप्पतमानाति उप्पतन्ती समुग्घाटेति ओधिसो । वट्टमूलकमहाअविज्जाति तस्सा आदीनवदस्सनत्थं भूतकथनविसेसनं । ओसीदन्तानन्ति पटिपक्खवसेन अधो सीदन्तानं, उस्सादयमानानन्ति अत्थो । पुज्जक्खेत्तभूतोति इदं “पदसा चरमानान”न्ति पदस्स अत्थविवरणवसेन भूतकथनविसेसनं । यादिसो पुत्तो वा होतूति इदं पुरिमपदे देवताय पुत्तगहणस्स कतत्ता वुत्तं ।

वुट्ठिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. भीतासुत्तवण्णना

७५. किं सूध भीताति एत्थ सु-इधाति निपातमत्तन्ति आह “किं भीता”ति? मग्गो च नेकायतनप्पवुत्तोति अनेककारणं नानाविधाधिगमोकासं कत्वा पवुत्तो कथितो । तेनाह “अट्ठितिसारम्मणवसेना”तिआदि । एवं सन्तेति एवं सब्बसाधारणानेकायतनेहि निब्बानगामिमग्गस्स तुम्हेहि पवेदितत्ता लब्धमाने खेमे मग्गे किं भीतायं जनता उप्पथभूता विपरीतदिट्ठितो गण्हीति अत्थो? एवं देवता यथिच्छाय पुरिमद्देन अत्तना यथाचिन्तितमत्थं सत्थु पवेदिता, पच्छिमद्देन अत्तनो संसयं पुच्छति । बहुपज्जाति पुत्थुपज्ज । उस्सन्नपज्जाति अधिकपज्जा । ठपेत्वाति संयमेत्वा । संविभागीति

आहारपरिभोगे सम्मदेव विभजनसीलो । तेनाह “अच्छराया”तिआदि । वुत्तत्थमेव हेट्ठा ।

मनेनाति मनोगहणेन । पुब्बसुद्धिअङ्गान्ति पुब्बभागसुद्धिभूतं अङ्गं । चतूसूति वुत्तअङ्गपरियापन्नं । यज्जउपक्खरोति दानस्स साधनं । एतेसु धम्मसूति एतेसु सुद्धादिगुणेषु । यथा हि सुद्धो पच्चयं पच्चुपट्टपेत्वा वत्थुपरिच्चागस्स विसेसपच्चयो कम्मफलस्स परलोकस्स च पच्चक्खतो विय पत्तियायनतो, एवं मुदुहदयो । मुदुहदयो हि अनुदयं पत्वा यं किञ्चि अत्तनो सन्तकं परेसं देति । यो च संविभागसीलो, सो अप्पकस्मिम्पि अत्तनो सन्तके परेहि साधारणभोगी होति । वदज्जू वदानियताय यागिनोव युत्तं युत्तकालं जत्वा अत्थिकानं मनोरथं पूरेतीति वुत्तं “इति...पे०... चतूसूति आहा”ति ।

वाचन्तिआदीनि तीणि अङ्गानि तिविधसीलसम्पत्तिदीपनतो । सम्पन्नसीलो हि परलोकं न भासेय्य । सद्धो एकं अङ्गं पयोगासयसुद्धिदीपनतो । सुद्धासयस्स सम्पापयोगे ठितस्स कथं परलोकतो भयन्ति । दुक्खसेन चतुरङ्गयोजना दुक्कनयो । एतेसु चतूसु धम्मेषु ठितोति एतेसु यथावुत्तदुक्कसङ्गहेसु चतूसु गुणेषु पतिट्ठितो ।

भीतासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. नजीरतिसुत्तवण्णना

७६. नामगोत्तन्ति तिस्रो कस्सपो गोतमोति एवरूपं नामज्ज गोत्तज्ज । निदस्सनमत्तमेतं, तस्मा सब्बस्स पज्जत्तिया लक्खणवचनन्ति दट्ठब्बं । न जीरतीति असभावधम्मत्ता उप्पादवयाभावतो जरं न पापुणाति । तेनाह “जीरणसभावो न होती”ति । यस्मा समज्जाभावतो कालन्तरेपि तं समज्जायतेव, तस्मा “अतीतबुद्धानं...पे०... न जीरतीति वुच्चती”ति आह ।

आलसियन्ति अलसभावो दळ्हकोसज्जं । तेनाह “येना”तिआदि । ठितित्ति ब्यापारं । निद्वावसेन पमज्जनं कत्तब्बस्स अकरणं । किलेसवसेन पमज्जनं अकत्तब्बस्स करणम्पि । कम्मसमयेति कम्मं कातुं युत्तकाले । कम्मकरणवीरियाभावोति तं कम्मकिरियसमुट्ठापकवीरियाभावो । सो पन अत्थतो वीरियपटिपक्खो अकुसलचित्तुप्पादो, न वीरियस्स अभावमत्तं । सीलसज्जमाभावो दुस्सील्यं । विस्सट्ठाचारता नाम अनाचारो । सोप्पबहुलताति निद्वालुता । यतो गहणहत्थोपि न किलासुपि पुरिसो निद्वाय अभिभुय्यति । तेनाह “ताया”तिआदि । अतिच्छातादीनीति आदि-सद्देन अभिभुय्यतादिं सङ्गण्हाति । आगन्तुकालसियं न पुब्बे वुत्तआलस्यं विय पकतिसिद्धं । “ते छिद्दे”ति पाळियं लिङ्गविपल्लासेन वुत्तन्ति आह “तानि छ छिद्धानी”ति । कुसलचित्तप्पवत्तिया अनोकासभावतो छिद्धानि । तेनाह भगवा — “यत्थ वित्तं न तिट्ठती”ति । सब्बाकारेन लेसमत्तं असेसेत्वाति अधिप्पायो ।

नजीरतिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. इस्सरियसुत्तवण्णना

७७. सत्थस्स मलन्ति सत्थमलं, येन सत्थं मलीनं होति, सत्थमलग्गहणेन चेत्थ मलीनं सत्थमेव गहितन्ति आह “मलग्गहितसत्थ”न्ति । आणापवत्तनन्ति अप्पके वा महन्ते वा यत्थ कत्थचि अत्तनो आणाय पवत्तनवसेन वसनं इस्सरियत्तमिच्छन्ति । मणिरतनम्पि विस्सज्जनीयपक्खिकत्ता उत्तमं भण्डं नाम न होति, इत्थी पन परिच्चत्तकुलाचारित्थिकायपि अनिस्सज्जनीयताय उत्तमभण्डं नाम । तेनाह “इत्थी भण्डानमुत्तम”न्ति । तेसं तेसज्झि

पुरिसाजानीयानं उप्पत्तिट्ठानताय उत्तमरतनाकरत्ता इत्थी भण्डानमुत्तमं । **मलग्गहितसत्थसदिसो** अवबोधकिच्चविबन्धनतो । सत्थमलं विय सत्थस्स पज्जासत्थस्स गुणाभावकरणतो **पज्जासत्थमलं** । अब्बु वुच्चति उपद्वं, तं देतीति **अब्बुदं**, विनासकारणं । ननु हरणं समणस्स अयुत्तन्ति? युत्तं । तस्स अन्वयतो व्यतिरेकतो च युत्तं दस्सेन्तो **“सलाकभत्तादीनी”**तिआदिमाह ।

इस्सरियसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. कामसुत्तवण्णना

७८. **“अत्तकामो”**ति पाळियं वुत्तत्ता आह **“ठपेत्वा सब्बबोधिसत्ते”**ति । ते हि सब्बसो परत्थाय एव पटिपज्जमाना महाकारुणिका परत्थकामा, अत्थकामा नाम न होन्ति, या च तेसं अत्तत्थावहा पटिपत्ति, सापि यावदेव परत्था एवाति । **वुत्तं** पोराणट्ठकथायं । यस्मा बोधिसत्ता परहितपटिपत्तिया पारमियो पूरेन्ता तथारूपं कारणं पत्वा अत्तानं परेसं परिच्चजन्ति पज्जापारमिया परिपूरणतो, तस्मा इधापि **“सब्बबोधिसत्ते ठपेत्वायेवाति वुत्तं”**न्ति आह । **कल्याणन्ति** भद्दकं । वाचाय अधिप्पेतत्ता आह **“सण्हं मुदुक”**न्ति । **पापिकन्ति** लामकं निहीनं । तं पन **फरुसं वाचन्ति** सरूपतो दस्सेति ।

कामसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. पाथेय्यसुत्तवण्णना

७९. **सद्धा बन्धति पाथेय्यन्ति** सद्धा नाम सत्तस्स मरणवसेन महापथं संवजतो महाकन्तारं पटिपज्जतो महाविदुग्गं पक्खन्दतो पाथेय्यपुटं बन्धति सम्बलं सज्जेति । कथन्ति आह **“सद्धं उप्पादेत्वा”**तिआदि । **एतं वुत्तन्ति** **“सद्धा बन्धति पाथेय्य”**न्ति एतं गाथापदं वुत्तं भगवता । **सिरीति** कतपुज्जेहि सेवीयति तेहि पटिलभीयतीति सिरी । **इस्सरियं** विभवो । आसयितब्बतो **आसयो**, **वसनट्ठानं** निकेतन्ति अत्थो । **परिकट्ठतीति** इच्छावसिकं पुग्गलं तत्थ तत्थ उपकट्ठति ।

पाथेय्यसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. पज्जोतसुत्तवण्णना

८०. तं तं समविसमं पज्जोततीति **पज्जोतो** । पदीपो अन्धकारं विधमित्वा पच्चक्खतो रूपगतं दस्सेति, एवं पज्जापज्जोतो अविज्जन्धकारं विधमित्वा धम्मानं परमत्थभूतं रूपं दस्सेति । **जागरब्राह्मणो वियाति** जागरखीणासवब्राह्मणो विय । सो हि सतिपज्जावेपुल्लप्पत्तिया सब्बदापि जागरो होति । **गावोति** गोजातियो । इदं गुन्नं गोणानज्य सामज्जतो गहणं । **कम्मेति** करणत्थे भुम्मवचनं । जीवनं जीवो, सह जीवेनाति **सजीविनो** । तेनाह **“कम्मेन सह जीवन्तान”**न्ति, कसिवाणिज्जादिकम्मं कत्वा जीवन्तानन्ति अत्थो । **गोमण्डलेहि सद्धिन्ति** गोगणेन सह । न तेन विना कसिकम्मादीनि उप्पज्जन्ति, गोरससिद्धिया चेव कसनभारवहनसिद्धिया च कसिकम्मएकच्चवाणिज्जकम्मादीनि इज्झन्ति । **सत्तकायस्साति** आहारुपजीविनो सत्तकायस्स कसितो अज्जथा जीविकं कप्पेन्तस्सपि कसिजीवितवुत्तिया मूलकारणं फलनिष्फत्तिनिमित्तत्ता तस्स । **इरियापथो** च इरियनकिरियानं पवत्तनुपायो । **“सीतन्ति नङ्गलसीतकम्म”**न्ति वदन्ति ।

पज्जोतसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

११. अरणसुत्तवण्णना

८१. रणन्ति कन्दन्ति एतेहीति रणा, रागादयो । तेहि अभिभूतताय हि सत्ता नानप्पकारं कन्दन्ति परिदेवन्ति । ते पन सब्बसो नत्थि एतेसं रणाति **अरणा** । **निक्किलेसा** खीणासवा । **वुसितवासो**ति वुसितब्रह्मचरियवासो । **भोजिस्सियन्ति** भुजिस्सभावो । तेनाह “**अदासभावो**”ति । **समणा**ति समितपापसमणाति आह “**खीणासवसमणा**”ति । पुथुज्जनकल्याणकाले लोकियपरिज्जाय, **सेक्खा** पुब्बभागे लोकियपरिज्जाय, पच्चवेक्खणे **लोकियलोकुत्तराय परिज्जाय** परिज्जेय्यं तेभूमकं खन्धपञ्चकं **परिजानन्ति** परिच्छिज्जन्ति । खीणासवा पन परिज्जातपरिज्जेय्या होन्ति । तथा हि ते सामी हुत्वा परिभुज्जन्ति । **वन्दन्ति नं पतिट्ठितन्ति** वुत्तं, वन्दनीयभावो च सीलसम्पन्नतायाति आह “**पतिट्ठितन्ति सीले पतिट्ठित**”न्ति । इधाति इमस्मिं लोके । **खत्तिया**ति लक्खणवचनन्ति आह “**न केवलं खत्तियावा**”तिआदि ।

अरणसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

छेत्वावग्गवण्णना निट्ठिता ।

सारत्थप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

देवतासंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता ।

२. देवपुत्तसंयुत्तं

१. पठमवग्गो

१. पठमकस्सपसुत्तवण्णना

८२. देवस्स पुत्तो **देवपुत्तो** । देवानं जनकजनेतब्बसम्बन्धाभावतो कथमयं देवपुत्तोति वुच्चतीति आह “**देवानं ही**”तिआदि । “अपाकटो अज्जतरोति वुच्चती”ति इदं येभुय्यवसेन वुत्तं । पाकटोपि हि कत्थचि “अज्जतरो”ति वुच्चति । हेट्ठा देवतासंयुत्ते “अपाकटा अज्जतरा देवता”ति वत्वा इध “पाकटो देवपुत्तो”ति वुत्तं । तथा हिस्स **कस्सपो**ति गोत्तनामं गहितं, तज्ज खो पुरिमजातिसिद्धसमज्जावसेन । अनुसासनं अनुसासो, तं **अनुसासं** । **भिक्खुनिद्देसन्ति** भिक्खुसद्वस्स निद्देसं । **भिक्खुओवा**दन्ति भिक्खुभावावहं ओवादं । यदि पन न अस्सोसि, कथमयं पज्जं कथेसीति? अज्जतो सुत्तं निस्साय पज्जं कथेसि, न पन भगवतो सम्मुखा सुत्तभावेन ।

तेसन्ति यथावुत्तानं तिण्णं पुग्गलानं । “**कथेतुकामो चेवा**”तिआदिना हि चतुत्थं इध उद्धटं । तत्थ आदितो तिण्णं भगवा पज्जं भारं न करोति एकेकङ्गवेकल्लतो चेव अङ्गद्वयवेकल्लतो च, चतुत्थस्स पन उभयङ्गपारिपूरत्ता भारं करोतीति आह “**अयं पना**”तिआदि ।

गाथायं “**सुभासितस्सा**”ति उपयोगत्थे सामिवचनन्ति आह “**सुभासितं सिक्खेय्या**”ति । चतुसच्चादिनिस्सितं

बुद्धवचनं सिक्खन्तो चतुब्बिधं वचीसुचरितं सिक्खति नामाति आह “चतुसच्चनिस्सितं...पे०... सिक्खेय्या”ति । अवधारणेन तप्पटिपक्खं पटिनिवत्तेति । उपासितब्बन्ति आसेवितब्बं भावेतब्बं बहुलीकातब्बं । अट्टित्सभेदं कम्मट्टानन्ति इदं तस्स विपस्सनापदट्टानतं हृदये ठपेत्वा वुत्तं । तथा हि वुत्तं “दुतियपदेन अधिपज्जासिक्खा कथिता”ति । ये पन “दुतियपदेन अधिचित्तसिक्खा चित्तवूपसमेन अधिपज्जासिक्खा”ति पठन्ति, तेसं पदेन अट्टित्सप्पभेदकम्मट्टानं सुद्धसमथकम्मट्टानस्सेव गहणं दट्टब्बं । यदि एवं “अट्टसमापत्तिवसेना”ति इदं कथन्ति? “तं विपस्सनाधिट्टानानं समापत्तीनं वसेन कथितं”न्ति वदन्ति । एवञ्च कत्वा “दुतियपदेन अधिपज्जासिक्खा”ति इदं वचनं समत्थितं होति । सिक्खनं नाम आसेवनन्ति आह “भावेय्याति अत्थो”ति । उपासनन्ति पयिरुपासनं । तज्ज खो अस्सुतपरियापुणनकम्मट्टानुगगाहादिवसेन दस्सेन्तो “तम्पी”ति आदिमाह । अधिसीलसिक्खा कथिता लक्खणहारनयेन । वचीसुचरितस्स हि सीलसभावत्ता तग्गहणेनेव तदेकलक्खणं कायसुचरितम्पि इतरम्पि गहितमेवाति । एत्थ च अधिसीलसिक्खाय चित्तविवेको, अधिपज्जासिक्खाय उपधिविवेको, अधिचित्तसिक्खाय कायविवेको कथितो, कायविवेको पन सरूपेनेव पाळियं गहितोति तिविधस्सपि विवेकस्स पकासितत्तं दट्टब्बं । सेसं सुविज्जेय्यमेव ।

पठमकस्सपसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. दुतियकस्सपसुत्तवण्णना

८३. द्वीहि ज्ञानेहीति आरम्मणलक्खणूपनिज्झानलक्खणेहि द्वीहि ज्ञानेहि । कम्मट्टानविमुत्तियाति कम्मट्टानानुयोगलब्धाय विमुत्तिया । तेन तदङ्गविक्रम्भनविमुत्तियो वदति । सत्थुसासनस्स हृदयत्ता अब्भन्तरत्ता हृदयस्स मानसस्स, अनुपत्तिं पटिलाभमानसं । तं पन अत्थतो अज्जा एवाति आह “अरहत्तं”न्ति । तं पत्तुकामेन एकन्ततो वज्जेतब्बतण्हादिट्ठीनं भावे तस्स अनिज्झनतो, तदभावे इज्झनतो च ते उप्पादनवसेन यदग्गेन निस्सितो, तदग्गेन पनायम्पि तेहि निस्सितो नाम होतीति आह “अनिस्सितो”ति आदि । अरहत्तं आनिसंसितब्बट्टेन आनिसंसं एतस्साति अरहत्तानिसंसो । अरहत्तं पत्तुकामस्स पुब्बभागपटिपदा इच्छितब्बा । तत्थ च सब्बपठमो कम्मट्टानअत्तानुयोगो, सो इध न गहितोति आह “तन्तिधम्मो पुब्बभागो”ति । तत्थ तन्तिधम्मोति परियत्तिधम्मो ।

दुतियकस्सपसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. मघसुत्तवण्णना

८४. मघोति सक्कस्सेतं नामं पुरिमजातिअनुगतं । स्वेवाति सक्को एव । वतेनाति मातापितुउपट्टानादिचारित्तधम्मेन । अज्जेति उपधिवेपक्कपापधम्मे अभिभवित्वा । असुरन्ति इन्दसत्तुभूतं असुरं ।

मघसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. मागधसुत्तवण्णना

८५. चतुत्थसुत्तं वुत्तत्थमेवाति देवतासंयुत्ते संवण्णितत्थमेव, तस्मा इध न वत्तब्बो अत्थोति अधिप्पायो ।

मागधसुत्तवण्णना निट्ठिता

५. दामलिसुत्तवण्णना

८६. तेन कारणेनाति तेन पधानेन कारणभूतेन, पधानकरणनिमित्तन्ति अत्थो । यं किञ्चि खुदकम्पि महन्तम्पि हीनम्पि पणीतम्पि भवं । आयतपग्गहोति दीघरत्तस्स वीरियारम्भो । किच्चवोसानन्ति किच्चनिट्ठानं । तथेवाति यथा अरहत्तुप्पत्तितो पुब्बे, ततो पच्छापि तथेव “बुद्धिपग्गहो”ति वीरियं दळ्हं करोतूति कुप्पधम्मं विय मज्जमानो वदति । दिट्ठधम्मसुखविहारादिअत्थं पन वीरियकरणं इच्छितब्बमेव ।

असंकिण्णाति अवोमिस्सा एवं अज्जत्थ अनागतत्ता । तेनाह “भगवता ही”तिआदि । यदि एवं इधेव कस्मा एतं वुत्तन्ति आह “इध पना”तिआदि । पतिट्ठन्ति नदी नाम अनवट्ठिततीरा, तत्थ पतिट्ठातब्बट्ठानं ।

दामलिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. कामदसुत्तवण्णना

८७. पुब्बयोगावचरोति पुब्बे योगावचरो पुरिमत्तभावे भावनमनुयुत्तो । अयं किर कस्सपस्स भगवतो सासने पब्बजित्वाव बहूनि वस्ससहस्सानि समणधम्मं अकासि, न पन विसेसं निब्बत्तेसि । तमत्यं कारणेन सद्धिं दस्सेतुं “बहलकिलेसताया”तिआदि वुत्तं । एकन्तपरिसुद्धस्साति यथा विसेसावहो होति, एवं एकन्तेन परिसुद्धस्स सब्बसो अनुपक्किलिट्ठस्स । सीलेन समाहिताति यथा सीलं उपरूपरि विसेसावहं निब्बेधभागियज्ज होति, एवं सम्मदेव आहितचित्ता सुट्ठु सम्पन्नचित्ता । तथाभूता तेन समन्नागता होन्तीति आह “समुपेता”ति । पतिट्ठितसभावाति सेक्खत्ता एव यथाधिगतधम्मेन निच्चलभावेन अधिट्ठितसभावा । मया तुट्ठिया गहिताय देवपुत्तो “दुल्लभा तुट्ठी”ति वक्खतीति भगवा “तुट्ठि होति सुखावहा”ति अवोचाति आह “उपरि पज्जसमुट्ठापनत्थ”न्ति । पब्बजितो रुक्खमूलिको अब्भोकासिको वा अनगारियुपेतो नाम होति, सेनासने पन वसन्तो कथन्ति आह “सत्तभूमिके”तिआदि । चतुपच्चयसन्तोसोति भावनाभियोगसिद्धो चतूसु पच्चयेसु सन्तोसो । तेन चित्तवूपसमेन तुट्ठि लब्धाति दस्सेति । चित्तवूपसमभावनायाति चित्तकिलेसानं वूपसमकरभावनाय, मनच्छट्ठानं इन्द्रियानं निब्बिसेवनभावकरणेन सविसेसं चित्तस्स वूपसमकरभावनाय रतो मनोति योजना ।

एत्थ च इन्द्रियूपसमेन चित्तसमाधानं परिपुण्णं होति इन्द्रियभावनाय चित्तसमाधानस्स अकारकानं दूरीकरणतो । अधिचित्तसमाधानेन चतुपच्चयसन्तोसो सविसेसं परिसुद्धो परिपुण्णो च होति पच्चयानं अलाभलाभेसु परिच्चागसभावतो । वुत्तनयेन पन सन्तुट्ठस्स यथासमादिन्नं सीलं विसुज्झति पारिपूरिज्ज उपगच्छति, तथाभूतो चतुसच्चकम्मट्ठाने युत्तो मग्गपटिपाटिया सब्बसो किलेसे समुच्छिन्दन्तो निब्बानदिट्ठो होतीति इममत्थं दस्सेति “ये रत्तिन्दिव”न्तिआदिना । किं न गच्छिस्सन्ति? गमिस्सन्तेवाति अरियमग्गभावनं पहाय सम्मापटिपत्तिया दुक्करभावं सन्धाय सासङ्कं वदति । तेनाह “अयं पन दुग्गमो भगवा विसमो मग्गो”ति ।

तत्थ केचि “अयं पनाति देवपुत्तो । सो हि भगवतो ‘अरिया गच्छन्ती’ति वचनं सुत्वा ‘दुग्गमो भगवा’तिआदिमाहा”ति वदन्ति, तं न युज्जति । यस्मा “सच्चमेत”न्ति एवमादिपि तस्सेव वेवचनं कत्वा दस्सितं, तस्मा “येन मग्गेन अरिया गच्छन्ती”ति तुम्हेहि वुत्तं, अयं पन “दुग्गमो भगवा विसमो मग्गो”ति आह देवपुत्तो । अरियमग्गो कामं कदाचि अतिदुक्खा पटिपदातिपि वुच्चति, तज्ज खो पुब्बभागपटिपदावसेन, अयं पन अतीव सुग्गमो सब्बकिलेसदुग्गविवज्जनतो

कायदुच्चरितादिविसमस्स रागादिविसमस्स च दूरीकरणतो न विसमो । तेनाह “**पुब्बभागपटिपदाया**”तिआदि ।
अस्साति अरियमग्गस्स । अरियमग्गस्स हि अधिसीलसिक्खादीनं परिबुन्धितब्बभागेन बहू परिस्सया होन्तीति । एवं
 वुत्तोति “दुग्गमो विसमो”ति च एवं वुत्तो ।

अवंसिराति अनुदुहनेन अधोभूतउत्तमङ्गा । कुसलङ्गेसु हि सम्मादिट्ठि उत्तमङ्गा सब्बसेट्ठत्ता, तच्च अनरिया पतन्ति न
 उद्वहन्ति मिच्छापटिपज्जनतो । तेनाह “**जाणसिरेना**”तिआदि । **अनरियमग्गेति** मिच्छामग्गे । तेनाह “**विसमे मग्गे**”ति । तं
 मग्गनतो अनरिया अरियानं मग्गतो अपापुणनेन परिच्चत्ता हुत्वा अपाये सकलवट्टदुक्खे च पतन्ति । **स्वेवाति** स्वायं
 अनरियेहि कदाचिपि गन्तुं असक्कुण्यो मग्गो अरियानं विसुद्धसत्तानं सब्बसो समधिगमेन **समो होति** । कायविसमादीहि
 समन्नागतत्ता **विसमे सत्तकाये** तेसं सब्बसोव पहानेन सब्बत्थ **समायेव** ।

कामदसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. पञ्चालचण्डसुत्तवण्णना

८८. सम्बाधेति सम्पीळिततण्हाकिलेसादिना सउप्पीळताय परमसम्बाधे । अतिविय सङ्कारद्वानभूतो हि
 नीवरणसम्बाधो अधिप्पेतो । सो हि दुग्गहनो तस्मिं असति कामगुणसम्बाधो अनवसरो एव सेय्यथापि महाकस्सपादीनं ।
ओकासन्ति ज्ञानस्सेतं नामं नीवरणसम्बाधाभावतो । असम्बाधभावेन हि ज्ञानं इध “ओकासो”ति वुत्तं, तच्च खो
 अच्चन्तासम्बाधद्वानताय विपस्सनापादकताय । तथा हि पाळियं “अविन्दी”तिआदि वुत्तं । तत्थ **अविन्दीति** विन्दि
 पटिलभि । **भूरिमेधसोति** महापज्जो, सपज्जोति अत्थो । **अबुज्झीति** बुज्झि पटिविज्झि । पटिलीनो हुत्वा सेट्ठो, पटिलीनानं
 वा सेट्ठोति **पटिलीनसेट्ठो** । मानुस्सयवसेन उन्नतभावतो **पटिलीनो नाम पहीनमानो** । **पटिलभिंसूति** कामगुणसम्बाधेपि
 “इमे कामगुणा मादिसानं किं करिस्सन्ती”ति? ते अभिभुय्य निब्बानप्पत्तिया सम्मासतिं पटिलभिंसु । तेन सम्पयुत्तेन
 लोकुत्तरसमाधिनापि सुट्ठु समाहिता ।

अयं किर देवपुत्तो इतो पुरिमवारे अत्तभावे पठमज्झानलाभी हुत्वा ततो चवित्वा ब्रह्मकायिकासु निब्बत्तित्वा तत्थ
 ज्ञानसुखं अनुभवित्वा ततो चुतो इदानी कामभवे निब्बत्तो, तस्मा तं ज्ञानं सम्भावेन्तो “तादिसस्स नाम ज्ञानसुखस्स लाभी
 भगवा”ति तेन गुणेन भगवन्तं अभित्थवन्तो “**सम्बाधे वता**”ति गाथं अभासि । अथस्स भगवा यथा नाम
 अट्ठसट्ठियोजनसतसहस्सुब्बेधसिनेरुपब्बतराजं उपादाय सासपो न किञ्चि होति, एवं अनन्तापरिमेय्यबुद्धगुणे उपादाय
 रूपावचरपठमज्झानं न किञ्चि होतीति दस्सेन्तो “**ये सति**”न्तिआदिना अनुत्तरगुणाधिगमं पवेदेसि । तत्थ **सतिन्ति**
 विपस्सनासतिया सद्धिं अरियमग्गसतिं । **सुसमाहिताति** लोकियसमाधिना चेव लोकुत्तरसमाधिना च सुट्ठु समाहिता । ते हि
 अच्चन्तं सुसमाहिता, न ज्ञानमत्तलाभिना अकुप्पधम्मत्ता । केचि “कम्मन्ते सुसमाहिता”ति पाठं वत्वा “मग्गसमाहिता”ति
 अत्थं वदन्ति ।

पञ्चालचण्डसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. तायनसुत्तवण्णना

८९. अतीतजातियं सयंकारवसेन ताय दिट्ठिया उप्पादितत्ता **पुब्बे तित्थकरो** । तेनाह “**दिट्ठि उप्पादेत्वा**”ति । अपरे
 आहु “अयं मे सत्थाति गहणवसेन तित्थकरो अस्स अत्थीति **पुब्बे तित्थकरो**, अतीतत्तभावे तित्थकरसावको”ति । ते

“दिट्ठिं उप्पादेत्वाति तस्स सत्थुनो दिट्ठिं आदाय गहेत्वाति अत्थो”ति वदन्ति । तित्थं नाम द्वासट्ठि दिट्ठियो तब्बिनिमुत्तस्स मिच्छावादस्स अभावतो । तित्थे नियुत्ताति तित्थिका, ते एव तित्थियाति वुत्ता क-कारस्स य-कारं कत्वा । तस्साति यथावुत्तस्स कल्याणकम्मस्स । निस्सन्देनाति फलभावेन । वीरियप्पटिसंयुत्ताति वीरियदीपनाति अत्थो ।

अनियमितआणत्तीति अनियमविधानं अनियमवसेन विधिवचनं । तण्हासोतन्ति तण्हाप्पबन्धनं । नीहराति समेहि पजह । एकत्तन्ति एकगं । तेनाह “झान”न्ति । उपपज्जतीति न उपपज्जति न पापुणातीति आह “न पटिलभती”ति । न ओसक्केय्याति न सङ्कोचं आपज्जेय्य । घरावासतो परिब्बजनं परितो अपगमोति परिब्बजो । पब्बजितवतसमादानस्स अदळ्ळताय च तत्थ च असक्कच्चकिरियाय सिथिलगहिता । अतिरेकन्ति पब्बज्जाय पुरिमकालतोपि अधिकं । उपरीति उपरूपरि । दुक्कटं अकतमेव सेय्योति दुच्चरितं नाम सब्बेन सब्बं अकतमेव हितावहं ।

यं किञ्चीति यं किञ्चि कम्मं । सिथिलं कतन्ति असक्कच्चकारिताय सिथिलं कत्वा पवत्तितं । एवरूपमेवाति एवरूपं परामट्टसामज्जसदिसमेव पच्छानुतापचरियादिपटिभागतो । संकिलिडुमेव तण्हासंकिलेसउपक्किलिडुत्ता । आसङ्कितपरिसङ्कितन्तिआदितो समन्ततोपि परेहि सङ्कितं । ब्रह्मचरियस्स आदि आदिब्रह्मचरियं, तत्थ नियुत्ताति आदिब्रह्मचरियिका, मग्गब्रह्मचरियस्स पुब्बभागपटिपदाति अत्थो । तेनाह “मग्गब्रह्मचरियस्स आदिभूता”ति । पुब्बपधानभूताति पठमारम्भभूता ।

तायनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. चन्दिमसुत्तवण्णना

९०. विमाने गहिते तंनिवासीपि गहितो होतीति वुत्तं “चन्दविमानवासी देवपुत्तो”ति । सब्बधीति सब्बस्मा दुग्गट्ठाना विप्पमुत्तोसि भगवा त्वं, तस्मा मय्हम्पि इतो सम्बाधट्ठानतो विप्पमोक्खं करोहीति अधिप्पायो । तेनाह “तस्स मे सरणं भवा”ति । लोकानुकम्पकाति सब्बस्स लोकस्स अनुगहा, तस्मा तुय्हम्पि एतस्सपि चन्दस्स । तादिसा एवाति समाना एव । पमुच्चसीति पमुच्चित्थ । तेनाह “अतीतत्थे वत्तमानवचन”न्ति ।

चन्दिमसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. सूरियसुत्तवण्णना

९१. अन्धभावकरणेति लोकस्स अन्धकरणेतिपि अपरे । तेनाह “तमसी”ति । विरोचतीति विज्जोतति । कामं देवपुत्तवसेन पठमं देवता उद्धटा, राहुनो पन पयोगो तस्स विमानेति आह “मण्डलीति मण्डलसण्ठानो”ति । वदति तदा मुखेन गहितत्ता । मुखेन गहणज्येत्थ “गिली”ति अधिप्पेतं, न च अज्झोहरणन्ति आह “गिलीति वदती”ति । इदानि तस्स मुखेन गहणसमत्थतं दस्सेतुं “राहुस्स ही”तिआदि वुत्तं । सोतिआदि तस्स चन्दिमसूरियानं गहणकारणदस्सनं । अधिवत्था देवताति चन्दिमसूरियानं परिचारकदेवता । वेगन्ति जवं । सो हि केनचि अभिमुखं अतिदुन्निवारो कम्मनियामसिद्धो । मत्थकन्ति कण्ठस्स उपरिमदेसं । केचि “सीसमत्थकमेवा”ति वदन्ति । निक्खमेय्य वेगस्स तिक्खसीघथामभावतो । आकट्ठित्वाति अत्तनो गमनदिसाभिमुखं आकट्ठित्वा । नन्ति राहुं । उद्धं उल्लङ्घेतुकाकामप्पि ओनमेय्य । पदद्वयेनपि सो महासरीरो महाबलो, चन्दिमसूरियानं पन गमनवेगो तेन सब्बथापि दुन्निवारियोवाति दस्सेति । विमानेनाति चन्दग्गहे चन्दविमानेन, सूरियग्गहे सूरियविमानेन उभिन्नम्पि विमानेन सहेव । अमावासियज्झि द्वे विमानानि

योजनमत्तन्तरितानि हुत्वा सहेव पवत्तन्ति । यदि द्वेपि देवपुत्ता सोतापत्तिफलं पत्ता, अथ कस्मा सूरियसुत्ते एव “पजं मम”न्ति वुत्तं, न चन्दसुत्तेति? “सो च किर न चिरस्सेव ततो चवित्वा अज्जत्थ निब्बत्तो, अज्जा एव च देवता तत्थ वसि, यस्मिं चन्दग्गहे भगवा तं गाथं अभासि, न तथा सूरियो, अपरभागे पन तत्थपि कालेन कालं राहुग्गहो होती”ति वदन्ति ।

सूरियसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

पठमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

२. अनाथपिण्डिकवग्गो

१. चन्दिमससुत्तवण्णना

९२. पब्बततटा सन्दमानो तथारूपो नदीनिवत्तनपदेसोपि सम्बाधट्टानताय कच्छो वियाति आह “**पब्बतकच्छेपी**”ति । पटिपक्खदूरीभावेन सेट्ठुत्तेन च एको उदेतीति एकोदि, एकग्गता । तस्मिं योगतो एकग्गचित्ता इध **एकोदी** । पटिपक्खतो अत्तानं निपयन्ति विसोधेन्तीति **निपका**, पज्जवन्तो । तेनाह “**एकग्गचित्ता चेवा**”तिआदि । कायादिभेदं आरम्भणं सातिसयाय सतिया सरन्तीति **सता** । तेनाह “**सतिमन्तो**”ति । **सोत्थिं गमिस्सन्तीति** यथावुत्तपदेसे मगा सोत्थिमनुपद्वेन वत्तिस्सन्ति, एवं ज्ञानलाभिनो सोत्थिं किलेसेहि अनुपहुता वत्तिस्सन्ति । अयं किर देवपुत्तो ब्रह्मलोके निब्बानसज्जी, तस्मा एवमाह । भगवा “अयं देवपुत्तो अनिब्बानगामी समानो निब्बानगामिसज्जी, हन्दस्स निब्बानगामिनो दस्सेमी”ति दुतियं गाथमाह । चतुन्नं ओघानं, संसारमहोघस्सेव वा परतीरभावतो परतीरन्ति **निब्बानं** । अम्बुनि जातो **अम्बुजो**, मच्छो । सुत्तजालं छिन्दित्वा मच्छा विय किलेसजालं भिन्दित्वा गमिस्सन्तीति ।

चन्दिमससुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. वेण्डुसुत्तवण्णना

९३. **पयिरुपासियाति** पयिरुपासहेतु । **सिक्खन्तीति** तिस्सोपि सिक्खा सिक्खन्ति । **सिट्ठिपदेति** किलेसानं सासनतो वट्टदुक्खपरित्तासनतो च सिट्ठिसज्जिते यथानुसिट्ठं पटिपज्जितव्वतो पदे, सद्धम्मोति अत्थो । तेनाह “**अनुसिट्ठिपदे**”ति । तत्थ **अनुसिट्ठीति** सद्धम्मो । **कालेति** युत्तपत्तकाले । **अप्पमादोनाम** समथविपस्सनाभावना ।

वेण्डुसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. दीघलट्टिसुत्तवण्णना

९४. **तथेव पज्जायीति** दीघलट्टित्वेव पज्जायि, तथासमज्जा एव अहोसि ।

दीघलट्टिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. नन्दनसुत्तवण्णना

१५. नत्थि एतस्स आवट्टं आवरणन्ति अनावटं । रुक्खो वा पब्बतो वाति सत्तानं पकतिचक्खुस्स आवरणभूतो रुक्खो विय पब्बतो विय च अभिभवितुं समत्थो जेय्यावरणो नत्थि । कथंविधन्ति कथंसण्ठितं, कथंपकारं वा । दुक्खन्ति वट्टदुक्खं ।

नन्दनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. चन्दनसुत्तवण्णना

१६. हेट्ठाति कामभवे । तत्थ हि परिब्भमन्तस्स पतिट्ठा दुल्लभा येभुय्येन तत्थ सत्ता निमुग्गा एव होन्ति, तस्मा हेट्ठा अप्पतिट्ठो संसारो । उपरीति महग्गतभवे । तत्थ हि निब्बत्तस्स निब्बानं आरुहितुं आलम्बना दुल्लभा, झानाभिरतिया तत्थेव निकन्ति तेसं बलवती होति, तस्मा उपरि अनालम्बनो संसारो । पेसितत्तोति निब्बानं पति पेसितचित्तो । तयो कम्माभिसङ्गाराति पुज्जाभिसङ्गारादयो तयो अभिसङ्गारा । तेन “नन्दीपुब्बको कम्मभवो”ति वत्वा “नन्दिं जनेत्वा”ति वुत्तो । कामसज्जासीसेन कामच्छन्दस्स गहणं, कामच्छन्दपमुखानि च ओरम्भागियसंयोजनानि गहितानीति आह “कामसज्जागहणेन पञ्चोरम्भागियसंयोजनानी”ति । रूपभवो रूपं भवपदलोपेन । रूपभवगहणेन चेत्य सेसभवस्सपि गहणं । तस्स संयोजनगहणेन पञ्च उद्धम्भागियसंयोजनानि गहितानि । महोघेति संसारमहोघे । तेसन्ति कामभवादीनं गहणेन भवभावेन तदेकलक्खणताय । अरूपभवो गहितो लक्खणहारनयेन । सेसं सुविज्जेय्यमेव ।

चन्दनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. वासुदत्तसुत्तवण्णना

१७. छट्ठं हेट्ठा देवतासंयुत्तवण्णनायं वुत्तत्थमेव ।

वासुदत्तसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. सुब्रह्मसुत्तवण्णना

१८. सुब्रह्माति तस्स देवपुत्तस्स नामं । तस्स सत्थु सन्तिकूपसङ्कमनस्स कारणं दस्सेन्तो “सो किरा”ति आदिमाह । तदेव सोकं तस्स देवपुत्तस्स अट्ठप्पत्ति । अच्छरासङ्घपरिवुत्तोति सहस्समत्तेन अच्छरासङ्घेन परिवुत्तो । नन्दनकीळिकन्ति नन्दनवनकीळिकं । हत्थं आगच्छतीति हत्थगङ्कुपगो होति । गन्थेन्तीति एत्थ मालावेठनम्पि खिट्ठापसुततायाति दट्ठब्बं । अज्जथा पुप्फानियेव ताय ताय चित्तस्स वसेन मालाभावेन हत्थं उपगच्छन्तीति । उपच्छेदककम्मवसेनाति तस्मिं देवलोके आयुसेसे सति एव तस्स पन उपघातकस्स लद्धोकासस्स पापकम्मस्स वसेन । “पहारो”ति दिवसस्स ततियो भागो वुच्चति, तस्मा एकप्पहारेनेवाति एकवेलायमेवाति अत्थो ।

पियवत्थुकसोकेनाति पियवत्थुनिमित्तकेन सोकेन । रुपमानोति पीळियमानो । सत्तमे दिवसेति मनुस्सगणनाय सत्तमे दिवसे । तत्थेवाति तस्मिंयेव निरये निब्बत्तितब्बं इमिना ताहि च सहेव पुब्बे तस्स पापकम्मस्स कतत्ता । रुप्पीति चित्तसन्तासं आपज्जि । निद्धमितुन्ति नीहरितुं अपनेतुं । सत्थु सन्निकं गन्त्वाति ताहि पञ्चसताहि अच्छराहि सद्धिं भगवतो सन्निकं गन्त्वा ।

इदन्ति अत्तनो चित्तं दस्सेति आसन्नपच्चक्खभावतो । निच्चन्ति सदा । स्वायं निच्चत्थो अधिप्पायवसेन गहेतब्बोति तत्थ पहातब्बं गहेतब्बञ्च दस्सेन्तो “देवलोके”ति आदिमाह । न गहेतब्बो हेतुपवत्तितो पुब्बे तस्स उत्रासस्स अभावतो । तेसूति दुक्खेसु । तानि हि हेतुपच्चयेहि कत्तब्बतो गाथायं “किच्छेसू”ति वुत्तानि । किच्छेसूति वा किच्छनिमित्तं । यासञ्चि पयोगविपत्तीनं वसेनस्स तानि दुक्खानि उप्पज्जेय्युं, तंनिमित्तन्ति अत्थो । ता हि अस्स पयोगविपत्तियो गतिविपत्तियो सत्थु सन्तिकं उपगमनेन हायेय्युं । निब्बत्तानं दिट्ठानीति निब्बत्तानं वसेन दिट्ठानि दुक्खानि । तेसु च दुक्खेसु । सब्बत्थ निमित्तत्थे भुम्मं । ड्हमानो विय चित्तसन्तापेन ।

चत्तारिपि सच्चानि बुज्झति पटिविज्झतीति बोधि, सतिआदिधम्मसामग्गी, तस्मा बोज्झा बोधितो । सा पन बोधि भावनाकारेनेव पवत्तति, अज्जत्रसद्दयोगेन च “बोज्झा”ति निस्सक्कवचनन्ति तदत्थं दस्सेन्तो मुञ्चित्वापदं अपेक्खित्वा “बोज्झङ्गभावना”न्ति आह । तपोगुणन्ति धुतधम्ममाह । सो हि तण्हालोलुप्पस्स तपनतो तपो, सयं गुणसभावत्ता गुणसन्निस्सयतो च गुणन्ति । तेनाह “धुतङ्गसङ्घातं तपोगुण”न्ति । सब्बे सङ्खारगता निस्सज्जीयन्ति एत्थाति सब्बनिस्सगो, असङ्खतधातूति आह “सब्बनिस्सग्गाति निब्बानतो”ति ।

इन्द्रियसंवरोव पठमं वेदितब्बो पटिपत्तिक्कमवसेन तस्सेव पठमत्ता । तं पन पटिपत्तिक्कमं दस्सेतुं “इन्द्रियसंवरे ही”ति आदिमाह । निप्परियायतो मग्गपरियापन्ना एव बोज्झङ्गाति आह “सहविपस्सनाय बोज्झङ्गे”ति । तस्साति तथाभावेन तस्स योगिनो । यस्मा देवपुत्तस्स सत्था तं गाथं वत्वा उपरि च सच्चानि पकासेसि, तस्मा वुत्तं “भगवा चतुसच्चवसेन देसनं विनिवत्तेसी”ति । देवपुत्तो सोतापत्तिफले पतिट्ठहीति कामं तस्सेव विसेसाधिगमो इधागतो, पच्चसतमत्ताहि पन अच्छराहि सद्धिं सोतापत्तिफले पतिट्ठहीति वेदितब्बं । तेनाह महासतिपट्ठानसुत्तवण्णनायं (दी० नि० अट्ठ० २.३७३; म० नि० अट्ठ० १.१०६) “सो देसनापरियोसाने पच्चहि अच्छरासतेहि सद्धिं सोतापत्तिफले पतिट्ठाय तं सम्पत्तिं थावरं कत्वा देवलोकमेव अगमासी”ति ।

सुब्रह्मसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

८. ककुधसुत्तवण्णना

९९. “नन्दामी”ति वुत्ते नन्दी नाम पब्बजितस्स मलन्ति चोदेतुकामो देवपुत्तो “नन्दसी”ति पुच्छि । अथस्स भगवा तं पटिक्खिपन्तो “किं लब्धा”ति? आह । तेन “तया मम अधिप्पेतनन्दिया इध पच्चयो एव नत्थि, कुतो सा नन्दी”ति दस्सेति । तेनाह “तुट्ठि नामा”ति आदि । अथ देवपुत्तो नन्दिया असति सोकेन भवितब्बं, सोको च पब्बजितस्स मलन्ति चोदेन्तो आह “तेन हि, समण, सोचसी”ति । भगवा तम्पि पटिक्खिपन्तो “किं जीयित्था”ति आदिमाह । किं मं जिनातीति अत्थो?

यदि ते नन्दिसोका न सन्ति हासवत्थुनो लाभस्स जानिया च अभावतो, एकविहारिनो पन अरतिया भवितब्बन्ति आह — “कच्चि तं एकमासीनं, अरती नाभिकीरती”ति । तस्मिम्पि भगवता पटिक्खित्ते अथ नेसम्पि नन्दिसोकारतीनं अभावे कारणं पुच्छन्तो “कथं त्व”न्ति गाथमाह? अथस्स भगवा तं कारणं पवेदेन्तो “अघजातस्सा”ति गाथमाह । तत्थ अघजातस्साति अघे जातस्स । तेनाह “वट्टदुक्खे ठितस्सा”ति । जाततण्हस्स अप्पहीनतण्हस्स वट्टदुक्खं आगतमेव कारणस्स अप्पहीनत्ता । तस्सेव हि कारणस्स अप्पहीनतं दस्सेन्तो “दुक्खी सुखं पत्थयतीति हि वुत्त”न्ति आह । दुक्खप्पवत्तिया सापि तण्हाप्पवत्ति तेन दस्सिता । इतीति आदिना वुत्तमेवत्थं निगमनवसेन दस्सेति ।

ककुधसुत्तवण्णना निड्डिता ।

९. उत्तरसुत्तवण्णना

१००. नवमन्ति उत्तरसुत्तं हेट्ठा देवतासंयुत्तवण्णनायं वुत्तत्थमेव ।

उत्तरसुत्तवण्णना निड्डिता ।

१०. अनाथपिण्डिकसुत्तवण्णना

१०१. दसमे कामं देवतासंयुत्तेपि “इदं हि तं जेतवन”न्तिआदिना इमा एव गाथा आगता । तत्थ “अञ्जतरा देवता”ति निदानं आरोपितं । हेट्ठा आगतनयत्ता एव हि पोत्थकेसु न लिखितं, इध पन देवपुत्तसंयुत्ते “अनाथपिण्डिको देवपुत्तो”ति निदाने निगमे च आगतं, तत्थ देवपुत्तेन सत्थु वुत्तप्पकारगुणपवेदनवसेन वुत्तं । सत्था पन भिक्खूनं तमत्थं पवेदेन्तो “अञ्जतरो देवपुत्तो”ति आह । तथा पवेदने पन कारणं दस्सेन्तो “आनन्दत्थेरस्सा”तिआदिमाह । अनुमानबुद्धियाति अनुमानजाणस्स । आनुभावप्पकासनत्थन्ति बलदीपनत्थं ।

अनाथपिण्डिकसुत्तवण्णना निड्डिता ।

दुतियवग्गवण्णना निड्डिता ।

३. नानातित्थियवग्गो

१. सिवसुत्तवण्णना

१०२. ततियवग्गस्स पठमन्ति ततियवग्गे पठमसुत्तं । वुत्तत्थमेव हेट्ठा सतुल्लपकायिकवग्गे पठमसुत्ते ।

सिवसुत्तवण्णना निड्डिता ।

२. खेमसुत्तवण्णना

१०३. पठमंयेवाति जरामरणादिभावतो पगेव । बलवचिन्तनं चिन्तेतीति यथा साकटिको अजानित्वा विसमे मग्गे सकटं पाजेन्तो अक्खे छिन्ने पतिकातुं अविसहन्तो दुक्खी दुम्मनो बलवचिन्तनं चिन्तेति, महन्तं चित्तसन्तापं पापुणाति, एवं अधम्मवादी मच्चुमुखं पत्तो बलवचित्तसन्तापं पापुणाति, तस्मा धम्मचरियाय नप्पमज्जितब्बन्ति ।

खेमसुत्तवण्णना निड्डिता ।

३. सेरीसुत्तवण्णना

१०४. यं दानं देमीति यं देय्यधम्मं परस्स देमि । तस्स पति हुत्वाति तब्बिसयं लोभं सुट्ठु अभिभवन्तो तस्स अधिपति हुत्वा देमि तेन अनाकड्ढनीयत्ता । “न दासो न सहायो”ति वत्वा तदुभयं अन्वयतो ब्यतिरेकतो दस्सेतुं “यो ही”तिआदि

वुत्तं । दासो हुत्वा देति तण्हाय दासब्यस्स उपगतत्ता । सहायो हुत्वा देति तस्स पियभावाविस्सज्जनतो । सामी हुत्वा देति तण्हादासब्यतो अत्तानं मोचेत्वा अभिभुय्य पवत्तनतो । सामिपरिभोगसदिसा हेतस्सायं पवत्ततीति ।

अथ वा यो दानसीलताय दायको पुग्गलो, सो दाने पवत्तिभेदेन दानदासो दानसहायो दानपतीति तिप्पकारो होतीति दस्सेति । तदस्स तिप्पकारतं विभजित्वा दस्सेतुं “यो ही”तिआदि वुत्तं । दातब्बट्ठेन दानं, अन्नपानादि । तत्थ यं अत्तना परिभुज्जति तण्हाधिपन्नताय, तस्स वसे वत्तनतो दासो विय होती । यं परेसं दीयति, तत्थपि अन्नपानसामज्जेन इदं वुत्तं “दानसङ्घातस्स देय्यधम्मस्स दासो हुत्वा देती”ति । सहायो हुत्वा देति अत्तना परिभुज्जितब्बस्स परेसं दातब्बस्स च समसमट्ठपनेन । पति हुत्वा देति सयं देय्यधम्मस्स वसे अवत्तित्वा तस्स अत्तनो वसे वत्तापनतो ।

अपरो नयो — यो अत्तना पणीतं परिभुज्जित्वा परेसं निहीनं देति, सो दानदासो नाम तन्निमित्तनिहीनभावापत्तितो । यो यादिसं अत्तना परिभुज्जति, तादिसमेव परेसं देति, सो दानसहायो नाम तन्निमित्तनिहीनाधिकभावविस्सज्जेन सदिसभावापत्तितो । यो अत्तना निहीनं परिभुज्जित्वा परेसं पणीतं देति, सो दानपति नाम तन्निमित्तसेट्ठभावप्पत्तितो । कम्मसरिक्खको हि विपाको, तस्मा देवपुत्तो “दानपती”ति वदन्तो “अहं तादिसो अहोसि”न्ति दस्सेति ।

“चतूसु द्वारेसु दानं दीयित्था”ति पाळियं सङ्खेपतो वुत्तमत्थं वित्थारेत्वा दस्सेतुं “तस्स किरा”तिआदि वुत्तं । दानन्ति यिट्ठं, तज्ज खो सब्बसाधारणवसेन कतन्ति आह “समण ...पे०... याचकान”न्ति । पब्बज्जपगताति यं किञ्चि पब्बज्जं उपगता । भोवादिनोति जातिमत्तब्राह्मणे वदति । नालत्थ बुद्धसुज्जत्ता तदा लोकस्स । दुग्गताति दुक्खजीविककप्पका कसिरवुत्तिका । तेनाह “दलिदमनुस्सा”ति । कसिवाणिज्जादिजीविकं अनुट्ठातुं असमत्था इध “कपणा”ति अधिप्पेताति आह “काणकुणिआदयो”ति । पथाविनोति अद्धिका । वनिब्बकाति दायकानं गुणकित्तनकम्मफलकित्तनवसेन याचका सेय्यथापि नग्गादयो । तेनाह “इट्ठं दिन्न”न्तिआदि । पसतमत्तन्ति वीहितण्डुलादिवसेन वुत्तं । सरावमत्तन्ति यागुभत्तादिवसेन । यथा गामलाभो गामे उप्पज्जनको आयलाभो, एवं तत्थ द्वारलाभोति आह “तत्थ उप्पज्जनकसतसहस्से”ति । महन्ततरं दानं अदंसु अज्जस्सपि धनस्स विनियोगं गतत्ता । तं सन्धायाति तं महन्ततरं दानं कतं सन्धाय । रज्जो हि तत्थ दानं इत्थागारस्स दानेन महता अभिभूतं विय पटिनिवत्तं होतीति आह “पटिनिवत्ती”ति । कोचीति भुम्मत्थे पच्चत्तवचनं । तेनाह “कत्थची”ति । अनेकवस्ससहस्सायुककाले तस्स उप्पन्नता असीतिवस्ससहस्सानि सो राजा दानमदासीति ।

सेरीसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. घटीकारसुत्तवण्णना

१०५. चतुत्थं हेट्ठा देवतासंयुत्तवण्णनायं वुत्तत्थमेव ।

घटीकारसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. जन्तुसुत्तवण्णना

१०६. ये विनये अपकतज्जनो संकिलेसिकेसु वोदानियेसु धम्मेसु न कुसला यं किञ्चि न कारिनो विप्पटिसारबहुला । तेसं अनुप्पन्नज्ज उद्धच्चं उप्पज्जति, उप्पन्नज्ज भिय्योभावं वेपुल्लं आपज्जतीति आह “अकप्पिये कप्पियसज्जिताय...

पे०... उद्धचपकतिका”ति । साराभावेन तुच्छता च नळो वियाति नळो, मानोति आह “उन्नळाति उगतनळा”ति । तेनाह “उद्धिततुच्छमाना”ति । मानो हि सेय्यस्स सेय्योति सदिसोति च पवत्तिया विसेसतो तुच्छो । चापल्लेनाति चपलभावेन, तण्हालोलुप्पेनाति अत्थो । मुखखराति मुखेन फरुसा, फरुसवादिनोति अत्थो । विकिण्णवाचाति विसटवचना, सम्फप्पलापताय अपरियन्तवचना । तेनाह “असंयतवचना”तिआदि । चण्डसोते बद्धनावासदिसाति एतेन अनवद्धितकिरियतं दस्सेति । येन समन्नागता सत्ता एकस्मिं ठाने ठातुं वा निसीदितुं वा न सक्कोन्ति, इतो चितो च विचरन्ति । अनवद्धितचित्ताति एकस्मिं आरम्भणे न अवद्धितचित्ता । विवटइन्द्रियाति असंवृतचक्खादिइन्द्रिया ।

गुणकथाय सद्धिं कथियमानो निग्गुणस्स अगुणो पाकटो होति जातिमणिसमीपे ठितस्स विय काचमणिनो दोसो । सुखजीविनोति सुखे ठिता । यथा दायकानं सुभरं होति, एवं सुखेन अकिच्छेन पवत्तजीविका । तेनाह “पुब्बे भिक्खू”तिआदि ।

अत्तनो रुचिवसेन गामकिच्चं नेतीति गामणि, ते पन हीळेन्तो वदति “गामणिका”ति । विस्सज्जेत्वाति सतिवोस्सग्गवसेन विस्सज्जेत्वा किलेसमुच्छायाति महिच्छासङ्घाताय तण्हामुच्छाय । सीलवन्तानंयेव हि दुप्पटिपत्तिं सन्धाय देवपुत्तो वदति । वत्तब्बयुत्तकेयेवाति ओवादेन मया अनुग्गहेतब्बमेव । छद्धितकाति परिचत्ता आचरियुपज्झायादीहि । ततो एव अनाथा अप्पतिट्ठा । पेताति विगतजीविता मता । यथा पेता, तथेव होन्ति अत्तहितासमत्थताय विज्जूनं जिगुच्छितब्बताय च ।

जन्तुसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. रोहितस्ससुत्तवण्णना

१०७. एकोकासेति चक्कवाळस्स परियन्तसज्जिते एकस्मिं ओकासे । भुम्मन्ति “यत्था”ति इदं भुम्मवचनं, सामज्जतो वुत्तम्पि “सो लोकस्स अन्तो”ति वचनतो विसिट्ठविसयमेव होति । “न जायति न मीयती”ति वत्त्वा पुन “न चवति न उपपज्जती”ति कस्मा वुत्तन्ति आह “इदं अपरापरं...पे०... गहित”न्ति । पदगमनेनाति पदसा गमनेन । सङ्खारलोकस्स अन्तं सन्धाय वदति उपरि सच्चानि पकासेतुकामो । सङ्खारलोकस्स हि अन्तो निब्बानं ।

दळ्हं थिरं धनु एतस्साति दळ्हधन्वा । सो एव दळ्हधम्मोति वुत्तो । तेनाह “दळ्हधनू”ति । उत्तमप्पमाणेनाति सहस्सथामप्पमाणेन । धनुसिप्पसिक्खितताय धनुग्गहो, न धनुग्गहमत्तेनाति आह “धनुग्गहोति धनुआचरियो”ति । “धनुग्गहो”ति वत्त्वा “सिक्खितो”ति वुत्ते धनुसिक्खाय सिक्खितोति विज्जायति, सिक्खा च एतके काले समत्थस्स उक्कंसगतो होतीति आह “दस द्वादस वस्सानि धनुसिप्पं सिक्खितो”ति । उसभप्पमाणेपीति वीसतियट्ठियो उसभं, तस्मिं उसभप्पमाणे पदेसे । वालग्गन्ति वाळकोटिं । कतहत्थोति परिचितहत्थो । कतसरक्खेपोति विवटसरक्खेपपदेसदस्सनवसेन सरक्खेपकतावी । तेनाह “दस्सितसिप्पो”ति । “कतसिप्पो”ति केचि । असन्ति एतेनाति असनं, कण्डो । तालच्छायन्ति तालच्छादिं, सा पन रतनमत्ता, विदत्थिचतुरङ्गुला वा ।

पुरत्थिमसमुद्दाति एकस्मिं चक्कवाळे पुरत्थिमसमुद्दा । समुद्दसीसेन पुरत्थिमचक्कवाळमुखवट्ठिं वदति । पच्छिमसमुद्दाति एत्थापि एसेव नयो । निप्पपज्जतन्ति अदन्धकारितं । सम्पत्तेति तादिसेन जवेन गच्छन्तेन सम्पत्ते ।

अनोतत्तेति एत्थापि “सम्पत्ते”ति पदं आनेत्वा सम्बन्धो, तथा “नागलतादन्तकट्टं खादित्वा”ति एत्थापि । तदाति यदा सो लोकन्तगवेसको अहोसि, तदा । दीघायुककालोति अनेकवस्ससहस्सायुककालो । चक्कवाळलोकस्साति सामञ्जवसेन एकवचनं, चक्कवाळलोकन्ति अत्थो । इमस्मिंयेव चक्कवाळे निब्बत्ति पुब्बपरिचरियसिद्धाय निकन्तिया । ससज्जिम्हि समनकेति न रूपधम्ममत्तके, अथ खो पञ्चक्खन्धसमुदायेति दस्सेति । समितपापोति समुच्छिन्नसंकिलेसधम्मो ।

रोहितस्ससुत्तवण्णना निड्डिता ।

७-८. नन्दसुत्तनन्दिविसालसुत्तवण्णना

१०८-१०९. नन्दसुत्तविसालसुत्तानि सत्तमअट्टमानि हेट्ठा संवण्णितरूपत्ता वुत्तत्थानेव ।

नन्दसुत्तनन्दिविसालसुत्तवण्णना निड्डिता ।

९. सुसिमसुत्तवण्णना

११०. तुहम्पि नोति तुहम्पि नु, नु-सद्धो पुच्छायं, तस्मा वण्णं कथेतुकामो पुच्छतीति अधिप्पायो । न वट्ठतीति न युज्जति, कथितोति कथेतुं आरद्धो, तेनाह “मत्थकं न पापुणाती”ति । तमेव मत्थकापापुणनं दस्सेतुं “सो ही”ति आदि वुत्तं । सतिसम्पज्जायोगतो गोरूपसीलो, मूळ्हो खलितपज्जो, गोरूपस्स विय सीलं एतस्साति हि गोरूपसीलो । सभागो एकरूपचित्तताय । अरियानं सभागता नाम गुणवन्तवसेनाति आह “अज्जमज्जस्स गुणेषु पसीदित्वा”ति । सोळसविधं पज्जन्ति महापज्जादिका छ, नव अनुपुब्बविहारसमापत्तिपज्जा, आसवक्खयपज्जाति इमं सोळसविधं पज्जं । तेसद्धि सावकसाधारणजाणानिपि एत्थेव सङ्गहं समोसरणं गच्छन्ति ।

आनन्दाति थेरं आह । आचारोति चारित्तसीलमाह । गोचरोति गोचरसम्पत्ति । विहारोति समापत्तिविहारो । अभिक्कमोति आदिना इरियापथविहारं । तुहम्पीति पि-सद्धेन भगवता अत्तानं आदिं कत्वा तदज्जेसं विज्जूनं सब्बेसं थेरस्स रुच्चनसभावो दीपितोति दस्सेन्तो “महं रुच्चती”ति आदिमाह । तत्थ सतिपि आनन्दत्थेरस्सपि असीतिया महाथेरानं अन्तो गधभावे “असीतिया महाथेरानं रुच्चती”ति वत्वा “तुहम्पि रुच्चती”ति वचनं तेन धम्मसेनापतिनो वण्णं कथापेतुकामतायाति दट्ठुब्बं ।

साटकन्तरेति निवत्थवत्थन्तरे । लद्धोकासोति निब्बुद्धं करोन्तो साटकन्तरे लद्धं गहेतुं लद्धावसरो । लभिस्सामिनोति लभिस्सामि वत । दीपधजभूतन्ति सतयोजनवित्थिण्णं जम्बुदीपस्स धजभूतं । पुग्गलपलापेति अन्तोसाराभावतो पलापभूते पुग्गले हरन्तो । बालतायाति रुचिखन्ति आदिअभावताय । दोसतायाति दुस्सकभावेन । मोहेनाति महामूळ्हताय । केचि पन “बालो बालतायाति मूळ्हताय पकतिबालभावेन न जानाति । मूळ्हो मोहेनाति सयं अबालो समानोपि यदा मोहेन परियुट्ठितो होति, तदा मोहेन न जानाति, अयं पदद्वयस्स विसेसो”ति वदन्ति । विपल्लत्थचित्तोति यक्खुम्मादेन पित्तुम्मादेन वा विपरीतचित्तो ।

“चतूसु कोसल्लेसू”ति वुत्तं चतुब्बिधं कोसल्लं पाळिया एव दस्सेतुं “वुत्तं हेत”न्ति आदि वुत्तं । तत्थ यो अट्टारस धातुयो समुदयतो अत्थङ्गमतो अस्सादतो आदीनवतो निस्सरणतो च यथाभूतं पजानाति, अयं धातुकुसलो । वुत्तनयेन

आयतनेसु कुसलो **आयतनकुसलो**। अविज्जादीसु द्वादसपटिच्चसमुप्पादङ्गेषु कुसलो **पटिच्चसमुप्पादकुसलो**। “इदं इमस्स फलस्स ठानं कारणं, इदं अट्ठानं अकारणं”न्ति एवं ठानञ्च ठानतो, अट्ठानञ्च अट्ठानतो यथाभूतं पजानतो **ठानाट्ठानकुसलो**। यो पन इमेसु धातुआदीसु परिज्जाभिसमयादिवसेन निस्सङ्गगतिया पण्डाति लब्धनामेन आणेन इतो गतो पवत्तो, अयं **पण्डितो** नाम।

महन्तानं अत्थानं परिगण्हनतो महती पज्जा एतस्साति **महापज्जो**। सेसपदेसुपि एसेव नयोति आह “**महापज्जादीहि समन्नागतोति अत्थो**”ति। **नानत्तन्ति** याहि महापज्जादीहि समन्नागतत्ता थेरो “महापज्जो”तिआदिना कित्तितो, तासं महापज्जादीनं इदं नानत्तं अयं वेमत्तता। यस्स कस्सचि विसेसतो अरूपधम्मस्स महत्तं नाम किच्चसिद्धिया वेदितब्बन्ति तदस्स किच्चसिद्धिया दस्सेन्तो “**महन्ते सीलक्खन्धे परिगण्हाती**”तिआदिमाह। तत्थ हेतुमहन्तताय पच्चयमहन्तताय निस्सयमहन्तताय पभेदमहन्तताय किच्चमहन्तताय फलमहन्तताय आनिसंसमहन्तताय च सीलक्खन्धस्स महन्तभावो वेदितब्बो। तत्थ हेतू अलोभादयो। **पच्चया** हिरोत्तप्पसद्भासतिवीरियादयो। **निस्सया** सावकबोधिपच्चेकबोधिसम्मासम्बोधिनीयतता, तंसमङ्गिनो च पुरिसविसेसा। **पभेदो** चारित्तादिविभागो। **किच्चं** तदङ्गादिवसेन पटिपक्खस्स विधमनं। **फलं** सग्गसम्पदा निब्बानसम्पदा च। **आनिसंसो** पियमनापतादि। अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारो पन **विसुद्धिमग्गे** (विसुद्धिं १.८-९) **आकङ्खेय्यसुत्ता**दीसु (म० नि० १.६४ आदयो) च आगतनयेन वेदितब्बो। इमिना नयेन **समाधिक्खन्धा**दीनम्पि महन्तता यथारहं निद्दारेत्वा वेदितब्बा। **ठानाट्ठाना**दीनं पन महन्तभावो महाविसयताय वेदितब्बो। तत्थ ठानाट्ठानानं महाविसयता बहुधातुकसुत्तादीसु आगतनयेन, **विहारसमापत्तीनं** समाधिक्खन्धे निद्धारितनयेन वेदितब्बा। **अरियसच्चानं** सकलसासनसङ्गण्हनतो सच्चविभङ्गे (विभ० १८९ आदयो) तंसंवण्णनासु (विभ० अट्ठ० १८९ आदयो) आगतनयेन; **सतिपट्टाना**दीनं सतिपट्टानविभङ्गादीसु (विभ० ३५५ आदयो) तंसंवण्णनादीसु (विभ० अट्ठ० ३५५ आदयो) च आगतनयेन; **सामञ्जफलानं** महतो हितस्स महतो सुखस्स महतो अत्थस्स महतो योगक्खेमस्स निष्फत्तिभावतो सन्तपणीतनिपुणअतक्कावचरपण्डितवेदनीयभावतो च; **अभिज्ज्ञानं** महासम्भारतो महाविसयतो महाकिच्चतो महानुभावतो महानिष्फत्तितो च; **निब्बानस्स** मदनिम्मदनादिमहत्थसिद्धितो महन्तता वेदितब्बा। **परिगण्हाती**ति सभावादितो परिच्छिज्ज गण्हाति जानाति पटिविज्झतीति अत्थो। **सा पनाति** महापज्जता।

पुथुपज्जाति एत्थ **नानाखन्धेसु जाणं पवत्तती**ति अयं रूपक्खन्धो नाम...पे०... अयं विज्जाणक्खन्धो नामाति एवं पज्चन्नं खन्धानं नानाकरणं पटिच्च जाणं पवत्तति। तेसु एकविधेन रूपक्खन्धो, एकादसविधेन रूपक्खन्धो, एकविधेन वेदनाक्खन्धो, बहुविधेन वेदनाक्खन्धो, एकविधेन सज्जाक्खन्धो, सङ्खारक्खन्धो, विज्जाणक्खन्धोति एवं एकेकस्स खन्धस्स एकविधादिवसेन अतीतादिवसेनपि नानाकरणं पटिच्च जाणं पवत्तति। तथा इदं चक्खायतनं नाम...पे०... इदं धम्मायतनं नामं। तत्थ दसायतना कामावचरा, द्वे चतुभूमकाति एवं आयतनानं नानाकरणं पटिच्च जाणं पवत्तति। **नानाधातूसूति** अयं चक्खुधातु नाम...पे०... अयं मनोविज्जाणधातु नाम। तत्थ सोळस धातुयो कामावचरा, द्वे चतुभूमकाति एवं धातुनानाकरणं पटिच्च जाणं पवत्तति, तं उपादिण्णधातुवसेन वुत्तन्ति वेदितब्बं पच्चेकबुद्धानज्झि द्विन्नं अगसावकानञ्च उपादिण्णधातूसु एव नानाकरणं पटिच्च जाणं पवत्तति। तञ्च खो एकदेसमत्ततो, न निप्पदेसतो, अनुपादिण्णकधातूनं पन नानाकरणं न जानन्ति एव। इतरसावकेसु वत्तब्बमेव नत्थि, सब्बज्जुबुद्धानयेव पन इमाय नाम धातुया उस्सन्नत्ताव इमस्स रुक्खस्स खन्धो सेतो होति, इमस्स काळो, इमस्स मट्ठो, इमस्स बहलत्तचो, इमस्स तनुत्तचो, इमस्स पत्तं वण्णसण्ठानादिवसेन एवरूपं; इमस्स पुप्फं नीलं पीतकं लोहितकं ओदातं, सुगन्धं दुग्गन्धं; फलं खुद्दकं महन्तं दीघं वट्ठं सुसण्ठानं मट्ठं फरुसं सुगन्धं मधुरं तित्तकं अम्बिलं कटुकं कसावं; कण्टको तिखिणो अतिखिणो उजुको कुटिलो तम्बो लोहितो ओदातो होतीति धातुनानत्तं पटिच्च जाणं पवत्तति।

अथेसूति रूपादीसु आरम्भणेसु। नानापटिच्चसमुप्पादेसूति अज्झत्तबहिद्वाभेदतो च सण्ठानभेदतो च नानप्पभेदेसु पटिच्चसमुप्पादङ्गेसु। अविज्जादिअङ्गानज्हि पच्चेकं पटिच्चसमुप्पादसज्जिताति। तेनाह सङ्खारपिटके “द्वादस पच्चया द्वादस पटिच्चसमुप्पादा”ति। नानासुज्जतमनुपलब्धेसूति नानासभावेसु निच्चसारादिविरहतो सुज्जसभावेसु, ततो एव इत्थिपुरिसअत्तअत्तनयादिवसेन अनुपलब्धेसु सभावेसु। म-कारो हेत्थ पदसन्धिकरो। नानाअथेसूति अथपटिसम्भिदाविसयेसु पच्चयुप्पन्नादिभेदेसु नानाविधेसु अथेसु। धम्मेसूति धम्मपटिसम्भिदाविसयेसु पच्चयादिनानाधम्मेसु। निरुत्तीसूति तेसंयेव अत्थधम्मानं निद्धारणवचनसङ्घातासु निरुत्तीसु। पटिभानेसूति अथपटिसम्भिदादीसु विसयभूतेसु “इमानि इदमत्थजोतकानी”ति तथा तथा पटिभानतो पटिद्वानतो पटिभानानीति लद्धनामेसु जाणेसु। पुथु नानासीलकखन्धेसूतिआदीसु सीलस्स पुथुत्तं नानत्तज्ज वुत्तमेव। इतरेसं पन वुत्तनयानुसारेन सुविज्जेय्यत्ता पाकटमेव। यं पन अभिन्नं एकमेव निब्बानं, तत्थ उपचारवसेन पुथुत्तं गहेतब्बन्ति आह “पुथु जनसाधारणे धम्मे समतिक्कम्मा”ति। तेनस्स इध मदनम्मदनादिपरियायेन पुथुत्तं दीपितं होति।

एवं विसयवसेन पञ्चाय महत्तं पुथुत्तज्ज दस्सेत्वा इदानि सम्पयुत्तधम्मवसेन हासभावं, पवत्तिआकारवसेन जवनभावं, किच्चवसेन तिक्खादिभावज्ज दस्सेत्तुं “कतमा हासपञ्जा”तिआदि वुत्तं। तत्थ हासबहुलोति पीतिबहुलो। सेसपदानि तस्स वेवचनानि। सीलं परिपूरेतीति हट्ठपहट्ठो उदग्गुदग्गो हुत्वा पीतिसहगताय पञ्चाय पातिमोक्खसीलं ठपेत्वा हासनीयतरस्सेव विसुं गहितत्ता इतरं तिविधं सीलं परिपूरेति। पीतिसोमनस्ससहगता हि पञ्जा अभिरतिवसेन तदारम्भणे फुल्लिता विकसिता विय वत्तति, न उपेक्खासहगता। सीलकखन्धं समाधिकखन्धन्तिआदीसुपि एसेव नयो। थेरोतिआदिना अभिनीहारसिद्धा थेरस्स हासपञ्जताति दस्सेति।

सब्बं रूपं अनिच्चलकखणतो खिप्पं जवतीति रूपकखन्धं अनिच्चन्ति सीघवेगेन पवत्तिया पटिपक्खदूरीभावेन पुब्बाभिसङ्खारस्स सातिसयत्ता इन्देन विसट्ठवजिरं विय लकखणं पटिविज्झन्ती अदन्धायन्ती रूपकखन्धे अनिच्चलकखणं वेगेन पटिविज्झति, तस्मा सा जवनपञ्जा नामाति अत्थो। सेसपदेसुपि एसेव नयो। एवं लकखणारम्माणिकविपस्सनावसेन जवनपञ्जं दस्सेत्वा बलवविपस्सनावसेन दस्सेत्तुं “रूप”न्तिआदि वुत्तं। तत्थ खयट्ठेनाति यत्थ यत्थ उप्पज्जति, तत्थ तत्थेव खणेनेव भिज्जनतो खयसभावतो। भयट्ठेनाति भयानकतो। असारकट्ठेनाति अत्तसारविरहतो निच्चसारादिविरहतो च। तुलयित्वाति तुलाभूताय विपस्सनाय तुलयित्वा। तीरयित्वाति ताय एव तीरणभूताय तीरेत्वा। विभावयित्वाति याथावतो पकासेत्वा पञ्चकखन्धं विभूतं कत्वा पाकटं कत्वा। रूपनिरोधेति रूपकखन्धस्स निरोधभूते निब्बाने निन्नपोणपब्भारभावेन। इदानि सिखाप्पत्तविपस्सनावसेन जवनपञ्जं दस्सेत्तुं पुन “रूप”न्तिआदि वुत्तं। “वुट्ठानगामिनिविपस्सनावसेना”ति केचि।

जाणतिक्खभावो नाम सविसेसं पटिपक्खसमुच्छिन्दने वेदितब्बोति “खिप्पं किलेसे छिन्दतीति तिक्खपञ्जो”ति वत्वा ते पन किलेसे विभागेन दस्सेन्तो “उप्पन्नं कामवितक्क”न्तिआदिमाह। तिक्खपञ्जो खिप्पाभिज्जो होति, पटिपदा चस्स न चलतीति आह “एकस्मिं आसने चत्तारो च अरियमग्गा अधिगता होन्ती”तिआदि। थेरो चातिआदिना धम्मसेनापतिनो तिक्खपञ्जता सिखाप्पत्ताति दस्सेति।

“सब्बे सङ्खारा अनिच्चा दुक्खा विपरिणामधम्मा सङ्घता पटिच्चसमुप्पन्ना खयधम्मा वयधम्मा विरागधम्मा निरोधधम्मा”ति याथावतो दस्सनेन सच्चसम्पटिवेधो इज्झति, न अज्जथाति कारणमुखेन निब्बेधिकपञ्जं दस्सेत्तुं “सब्बसङ्खारेसु उब्बेगबहुलो होती”तिआदि वुत्तं। तत्थ उब्बेगबहुलोति वुत्तनयेन सब्बसङ्खारेसु अभिण्हप्पवत्तसंवेगो।

उत्तासबहुलोति जाणुत्तासवसेन सब्बसङ्खारेसु बहुसो उत्रस्तमानसो । तेन आदीनवानुपस्सनमाह । **उक्कण्ठनबहुलोति** इमिना पन निब्बिदानुपस्सनमाह, **अरतिबहुलोति** आदिना तस्सा एव अपरापरुप्पत्तिं । **बहिमुखो** सब्बसङ्खारतो बहिभूतं निब्बानं उद्दिस्स पवत्तजाणमुखो, तथा वा पवत्तितविमोक्खमुखो । निब्बिज्झनं निब्बेधो, सो एतिस्सा अत्थि, निब्बिज्झतीति वा निब्बेधा, सा एव पज्जा **निब्बेधिका** । यं पनेत्थ अत्थतो न विभत्तं, तं हेट्ठा वुत्तनयत्ता सुविज्जेय्यमेव ।

अप्पिच्छोति सन्तगुणनिगुहनताति अत्तनि विज्जमानानं बाहुसच्चधुतधम्मसीलादिगुणानञ्चेव पटिवेधगुणस्स च निगुहनं, **पटिग्गहणे च मत्तञ्जुताति** एतेनेव परियेसनपरिभोगमत्तञ्जुतापि वुत्ता होति । तीहि **सन्तोसेहीति** चतूसु पच्चयेसु पच्चैकं तीहि सन्तोसेहि, सब्बे पन द्वादस । पटिसल्लीनेन **विवेकट्टकायानं** न सङ्गणिकारामानं । **नेक्खम्माभिरतानन्ति** पब्बज्जं उपगतानं । **परिसुद्धचित्तानं** विगतचित्तसंकिलेसानं । **परमवोदानप्पत्तानं** अट्टसमापत्तिसमधिगमेन अतिविय वोदानं विसुद्धिं पत्तानं । किलेसुपधिआदीनं अभावतो **निरुपधीनं** । फलसमापत्तिवसेन सब्बसङ्खारविनिस्सट्ता **विसङ्खारं** निब्बानं । **उपगतानं, इमेसं तिण्णं विवेकानं लाभी** पविवित्तो “पकारेहि विवित्तो”ति कत्वा । समासज्जनं परिसिनेहुप्पादो संसग्गो, सवनवसेन उप्पज्जनकसंसग्गो **सवनसंसग्गो** । एस नयो सेसेसुपि । **समुल्लपनं** आलापसल्लपनं । संसग्गवत्थुना इमिना तस्स परिभोगो **परिभोगसंसग्गो** ।

आरद्धवीरियोति एत्थ वीरियारम्भो नाम वीरियस्स पग्गणहनं परिपुण्णकरणं । तं पन सब्बसो किलेसानं निग्गणहनन्ति दस्सेन्तो “**तत्था**”ति आदिमाह । **ओधुननवत्ताति** किलेसानं यस्स कस्सचि सावज्जस्स ओधुननवसेन वत्ता । तेनाह “**भिक्खून**”न्ति आदि । **ओतिण्णं** नाम वज्जं अज्झाचरितन्ति आरोचितं । **अनोतिण्णं** अनारोचितं । **तन्तिवसेनाति** पाळिधम्मवसेन, युत्तसद्वस्स वसेनाति अत्थो । पापे लामके पुग्गले धम्मे च गरहति जिगुच्छतीति **पापगरही** । तेनाह “**पापपुग्गले**”ति आदि । **एकदस्सीति** एकभवदस्सी, इधलोकमत्तदस्सी दिट्ठधम्मिकसुखमत्तापेक्खी । **समन्ताति** समन्ततो, परितो मे कत्थचि मा अहूति योजना ।

सोळसहि पदेहीति सोळसहि कोट्टासेहि । **अकुप्पन्ति** केनचि अकोपनीयं । अयं धम्मसेनापत्तिनो गुणकथा सत्थु वचनानुसारेण दससहस्सचक्कवाळव्यापिनी अहोसि, तं दस्सेतुं “**एव**”न्ति आदि वुत्तं । **चतुब्बिधा वण्णनिभा पातुभवि** उळारपीतिसोमनस्ससमुट्ठानत्ता । सुट्ठु ओभासतीति **सुभो** । ओभाससम्पत्तिया मणिनो भद्दकताति आह “**सुभोति सुन्दरो**”ति । **जातिमा** परिसुद्ध आकरसमुट्ठितत्ता । कुरुविन्दजाति आदिजातिविसेसोपि मणि आकरपरिसुद्धमूलको एवाति आह “**जातिसम्पन्नो**”ति । **धोवनादिपरिकम्मेनाति** चतूसु पासाणेसु धोवनदोसनीहरणतापनसण्हकरणादिपरिकम्मेन । रत्तकम्बलस्स वसेन सभाववण्णसिद्धिया वेळुरियमणि अतिविय सोभतीति आह “**पण्डुकम्बले निक्खित्तो**”ति । **निक्खन्ति** भण्डमाह । तज्ज अप्पकेन सुवण्णेन कतं भण्डं न सोभति सोभाविपुलेनाति आह “**अतिरेकपञ्चसुवण्णेन कतपिळन्धन**”न्ति । **सुवण्णन्ति** पञ्चधरणस्स समज्जा, तस्मा पञ्चवीसतिसुवण्णसारिया विचित्तआभरणं इध “**निक्ख**”न्ति अधिप्पेतं । तज्जि विपुलं न परित्तकं । **महाजम्बुसाखाय पवत्तनदियन्ति** महाजम्बुसाखाय हेट्ठा सज्जातनदियं । तं किर रतनं रत्तं । **सुकुसलेन...पे०...** **सम्पहट्टन्ति** सुट्ठु कुसलेन सुवण्णकारेण उक्काय तापेत्वा सम्मा पहट्ठं मज्जनादिवसेन सुकतपरिकम्मं । **धातुविभङ्गेति** धातुविभङ्गसुत्ते । **कतभण्डन्ति** आभरणभावेन कतं भण्डं ।

नातिउच्चो नातिनीचो **तरुणसूरियो** नाम । **सत्थारा आभतवण्णो** उब्भतगुणोति अत्थो । नेव **मरणं अभिनन्दतीति** अत्तनोपि मरणं नेव अभिनन्दति अत्तविनिपातस्स सावज्जभावतो । बोधिसत्तो पन परेसं अत्थाय अत्तनो अत्तभावं परिच्चजति करुणावसेन, एवं वोसज्जनं परमत्थपारमीपारिपूरिं गच्छतीति सावका न तथा कातुं सक्का सिक्खापदतो । न

जीवितं पत्येति जीवितासाय समुच्छिन्नता । दिवससङ्केपन्ति अज्ज त्वं इदं नाम कम्मं करोहि, इदं ते वेतनन्ति दिवसभागेन परिच्छिन्नं वेतनं । तादिसो हि भतको दिवसकखयमेव उदिकखति, न कम्मनिट्ठानं । निब्बिसं भतको यथाति वेतनं भतिं इच्छन्तो कालकखयं उदिकखन्तो भतकपुरिसो विय ।

सुसिमसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. नानातिथियसावकसुत्तवण्णना

१११. नानातिथियसावकाति पुथुतिथियानं सावका । छिन्दितेति हत्थच्छेदादिवसेन छेदे । मारितेति मारणे । न पापं समनुपस्सतीति किञ्चि पापं अत्थीति न पस्सति, परेसञ्च तथा पवेदेति । विस्सासन्ति विस्सत्थभावं । “कतकम्मानम्पि विपाको नत्थी”ति वदन्तो कतपापानं अकतपुञ्जानञ्च विस्सत्थतं निरासङ्कतं जनेति ।

तपोजिगुच्छायाति तपसा अचेलवतादिना पापतो जिगुच्छनेन, “पापं विराजयामा”ति अचेलवतादिसमादानेनाति अत्थो । तस्मिञ्चि समादाने ठितेन संवरेण संवुतचित्तो समन्नागतो पिहितो च नाम होतीति “सुसंवुतत्तो”तिआदि वुत्तं । चत्तारो यामा भागा चतुयामा, चतुयामा एव चातुयामा । भागत्यो हि इध याम-सद्वो यथा “रत्तियं पठमो यामो”ति । सो पनेत्थ भागो संवरलकखणोति आह “चातुयामेन सुसंवुतो”ति, चतुकोट्टासेन संवरेण सुट्ठु संवुतोति अत्थो । पटिक्खित्तसब्बसीतोदकोति पटिक्खित्तसब्बसीतुदकपरिभोगो । सब्बेन पापवारणेन युत्तोति सब्बप्पकारेण संवरलकखणेन पापवारणेन समन्नागतो । धुतपापोति सब्बेन निज्जरलकखणेन पापवारणेनपि धुतपापो । फुट्ठोति अट्ठन्नम्पि कम्मानं खेपनेन विक्खेपप्पत्तिया कम्मकखयलकखणेन सब्बेन पापवारणेन फुट्ठो, तं फुसित्वा ठितो । न निगुहन्तोति न निगुहनहेतु दिट्ठसुते तथेव कथेन्तो ।

नानातिथियानंयेव उपट्ठाकोति परवादीनं सब्बेसंयेव तिथियानं उपट्ठाको, तेसु साधारणवसेन अभिप्पसन्नो । कोटिप्पत्ताति मोक्खाधिगमेन समणधम्मो पत्तब्बमरियादप्पत्ता ।

सहचरितमत्तेनाति सीहनादेन सह वस्सकरणमत्तेन । सीहेन सीहनादं नदन्तेन सहेव सिङ्गालेन अत्तनो सिङ्गालरवकरणमत्तेन । कोत्थुकोति खुद्दककोत्थु । आसङ्कितसमाचारोति अत्तना च परेहि च आसङ्कितसमाचारो । सप्पुरिसानन्ति बुद्धादीनं ।

तस्साति वेगब्भरिस्स देवपुत्तस्स । सरीरे अनुआविसीति सरीरे अनुपविसित्वा विय आविसि । अधिमुच्चीति यथा गहितस्स वसेन चित्तं न वत्तति, अत्तनो एव वसे वत्तति, एवं अधिद्वहि । आयुत्ताति दस्सनेन संयुत्ता । पविवेकियन्ति कप्पकवत्थभुञ्जन्सेनासनेहि पविवित्तभावं । तेनाह “ते किरा”तिआदि । रूपे निविट्ठाति चक्खुरूपधम्मो अभिनिविट्ठा । तेनाह “तण्हादिट्ठीहि पतिट्ठिता”ति । देवलोकपत्थनकामाति देवलोकस्सेव अभिपत्थनकामा । मरणधम्मताय मातिया । तेनाह “मातियाति मच्चा”ति । परलोकत्थायाति परसम्पत्तिभावाय लोकस्स अत्थाय ।

पभासवण्णाति पभाय समानवण्णा । केसं पभायाति आह “चन्दोभासा”तिआदि । सज्झारागपभासवण्णा इन्दधनुपभासवण्णाति पच्चेकं योजना । आमो आमगन्धो एतस्स अत्थीति आमिसं । वधायाति विद्धंसितुं । रूपाति रूपायतनादिरूपिधम्मा ।

राजगहसमीपप्पवत्तीनं राजगहियानं । “सेतो”ति केलासकूटो अधिप्पेतोति आह “सेतोति केलासो”ति । केनचि न घट्टेतीति अघं, अन्तलिक्खन्ति आह “अघगामीनन्ति आकासगामीन”न्ति । उदकं धीयति एत्थाति उदधि, महोदधि । विपुलोति वेपुल्लपब्बतो । हिमवन्तपब्बतानन्ति हिमवन्तपब्बतभागानं । बुद्धो सेट्टो सीलसमाधिपञ्जाविमुत्तिविमुत्तिजाणदस्सनादीहि सब्बगुणेहि ।

नानातित्थियसावकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

ततियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

सारत्थप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

देवपुत्तसंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता ।

३. कोसलसंयुत्तं

१. पठमवग्गो

१. दहरसुत्तवण्णना

११२. भगवता सद्धिं सम्मोदीति भगवतो गुणे अजानन्तो कोसलराजा अत्तनो खत्तियमानेन केवलं भगवता सद्धिं सम्मोदि । पठमागते हि सत्थरि तस्स सम्मोदिताकारं दस्सेतुं “यथा”तिआदि वुत्तं । यथा खमनीयादीनि पुच्छन्तोति यथा भगवा “कच्चि ते, महाराज, खमनीयं, कच्चि यापनीय”न्तिआदिना तेन रज्जा सद्धिं पठमं पवत्तमोदो अहोसि पुब्बभासिताय, तदनुकरणेन एवं सोपि राजा भगवता सद्धिं समप्पवत्तमोदो अहोसीति योजना । तं पन समप्पवत्तमोदनं उपमाय दस्सेतुं “सीतोदकं विया”तिआदि वुत्तं । तत्थ सम्मोदितन्ति संसन्दितं एकीभावन्ति सम्मोदनकिरियाय समानतं एकरूपतं, खमनीयन्ति “इदं चतुचक्कं नवद्वारं सरीरयन्तं दुक्खबहुलताय सभावतो दुस्सहं, कच्चि खमितुं सक्कुणेय्य”न्ति पुच्छति । यापनीयन्ति पच्चयायत्तवुत्तिकं चिरपबन्धसङ्घाताय यापनाय कच्चि यापेतुं सक्कुणेय्यं । सीसरोगादिआबाधाभावेन कच्चि अप्पाबाधं । दुक्खजीविकाभावेन कच्चि अप्पातङ्कं । तंतंकिच्चकरणे उट्ठानसुखताय कच्चि लहुट्ठानं । तदनुरूपबलयोगतो कच्चि बलं । सुखविहारसम्भवेन कच्चि फासुविहारो अत्थीति तत्थ तत्थ कच्चि-सहं योजेत्वा अत्थो वेदितब्बो । बलवप्पत्ता पीति पीतियेव । तरुणपीति पामोज्जं । सम्मोदनं जनेति करोतीति सम्मोदनीयं । सम्मोदितब्बतो सम्मोदनीयन्ति इमं पन अत्थं दस्सेन्तो “सम्मोदितुं युत्तभावतो”ति आह । सरितब्बभावतोति अनुस्सरितब्बभावतो । “सरणीय”न्ति वत्तब्बे दीघं कत्वा “सारणीय”न्ति वुत्तं ।

सुय्यमानसुखतोति आपाथमधुरतं आह, अनुस्सरियमानसुखतोति विमद्वरमणीयतं । व्यञ्जनपरिसुद्धतायाति सभावनिरुत्तिभावेन तस्सा कथाय वचनचातुरियमाह, अत्थपरिसुद्धतायाति अत्थस्स निरुपक्विकलेसतं । अनेकेहि परियायेहीति अनेकेहि कारणेहि । अदिट्ठत्ताति उपसङ्कमनवसेन अदिट्ठत्ता । गुणागुणवसेनाति गुणवसेन गम्भीरभावं वा अगुणवसेन उत्तानभावं वा । ओवट्ठिकसारं कत्वाति ओवट्ठिकाय गहेतब्बसारवत्थुं कत्वा । लोकनिस्सरणभवोक्कन्तिपज्हन्ति लोकतो निस्सट्भावपज्ज्हेव आदितो भवोक्कमनपज्ज्हेव । सत्थु सम्मासम्बुद्धतं

पुच्छन्तो हि “किं भवं गोतमो सब्बलोकतो निस्सटो, सब्बसत्तेहि च जेडो”ति? पुच्छति नाम । यथा हि सत्थु सम्मासम्बुद्धताय लोकतो निस्सटता विज्जायति, एवं सब्बसत्तेहि जेडुभावतो सेडुभावतो । स्वायमत्थो **अग्गपसादसुत्तादीहि** (इतिवु० ९०; अ० नि० ४.३४) विभावेतब्बो । कथं पन सम्बुद्धता विज्जायतीति? अविपरीतधम्मदेसनतो । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारो पन **विसुद्धिमग्गसंवण्णनादीसु** (विसुद्धि० महाटी० १.१२४) वुत्तनयेन वेदितब्बो ।

राजा सत्थु अविपरीतधम्मदेसनं अजानन्तो ततो एवस्स सम्मासम्बोधिं असद्वहन्तो “वुड्डतरेसुपि चिरपब्बजितेसु सम्मासम्बुद्धभावे अलब्भमाने तब्बिपरीते कथं लब्भेय्या”ति मज्जमानो “किं पन भवं गोतमो”तिआदिं वक्खति । **राजा अत्तनो लद्धिया न पुच्छति** अत्तनो सम्मुखा तेहि असम्मासम्बुद्धभावस्सेव पटिज्जातत्ता । यस्मा ते मुसावादिताय अत्तनो उपट्ठाकादीनं “बुद्धा मय”न्ति पटिजानिंसु, तस्मा वुत्तं “**लोके महाजनेन गहितपटिज्जावसेन पुच्छती**”ति । स्वायमत्थो आगमिस्सति । **बुद्धसीहनादन्ति** बुद्धानं एव आवेणिकं सीहनादं । कामं मग्गजाणपदट्ठानं सब्बज्जुतज्जाणं, सम्बोधिजाणे पन गहिते तं अत्थतो गहितमेव होतीति वुत्तं “**सब्बज्जुतज्जाणसङ्घातं सम्मासम्बोधि**”न्ति ।

पब्बज्जूपगमनेनाति याय कायचि पब्बज्जाय उपगमनमत्तेन समणा, न समितपापताय । **जातिवसेनाति** जातिमत्तेन ब्राह्मणा, न बाहितपापताय । **पब्बजितसमूहसङ्घातो सङ्घोति** पब्बजितसमूहतामत्तेन सङ्घो, न निय्यानिकदिट्ठिविसुद्धसीलसामज्जवसेन संहतत्ताति अधिप्पायो । **एतेसं अत्थीति** एतेसं सब्बज्जुपटिज्जातानं परिवारभूतो अत्थि । **स्वेवाति** पब्बजितसमूहसङ्घातो एव । केचि पन “पब्बजितसमूहवसेन । सङ्घिनो, गहट्टसमूहवसेन गणिनो”ति वदन्ति, तं तेसं मतिमत्तं गणे एव लोके सङ्घसद्वस्स निरुळहत्ता । **आचारसिक्खापनवसेनाति** अचेलकवतचरियादि-आचारसिक्खापनवसेन । **पाकटाति** सङ्घीआदिभावेन पकासिता । “**अपिच्छा**”ति वत्वा तत्थ लब्भमानं अपिच्छतं दस्सेतुं “**अपिच्छताय वत्थम्पि न निवासेन्ती**”ति वुत्तं । न हि तेसु सासनिकेसु विय सन्तगुणनिगुहना अपिच्छा लब्भतीति । **यसोति** कित्तिसद्वो । तरन्ति एतेन संसारोघन्ति एवं सम्मतत्ता तित्थं वुच्चति लद्धीति आह “**तित्थकराति लद्धिकरा**”ति । **साधुसम्मताति** “साधू”ति सम्मता, न साधूहि सम्मताति आह “**सन्तो...पे०... पुथुज्जनस्सा**”ति ।

कप्पकोलाहलन्ति कप्पतो कोलाहलं, “कप्पुट्टानं भविस्सती”ति देवपुत्तेहि उग्घोसितमहासद्वो । **इमेति** पूरणादयो । **बुद्धकोलाहलन्ति** देवताहि घोसितं बुद्धकोलाहलं । **पयिरुपासित्वाति** पुरिससुतिपरम्पराय सुत्वा । **चिन्तामणिविज्जा** नाम परचित्तजानापनविज्जा । सा **केवट्टसुत्ते** “मणिका”ति आगता, **आदि-**सद्वेन गन्धारिसम्भवविज्जादिं सङ्गण्हाति । तत्थ गन्धारिया विकुब्बनं दस्सेति । **अत्तभावेति** सरीरे । **राजुस्माति** राजतेजो ।

सुक्कधम्मोति अनवज्जधम्मो निक्किलेसता । **इदं गहेत्वाति** इदं परम्मुखा “मयं बुद्धा”ति वत्वा अत्तनो सम्मुखा “न मयं बुद्धा”ति तेहि वुत्तवचनं गहेत्वा । **एवमाहाति** “येपि ते, भो गोतम...पे०... नवो च पब्बज्जाया”ति एवं अवोच । **अत्तनो पटिज्जं गहेत्वाति** “न मयं बुद्धा”ति तेसं अत्तनो पुरतो पवत्तितं पटिज्जं गहेत्वा । ईदिसे ठाने किं-सद्वो पटिसेधवाचको होतीति वुत्तं “**किन्ति पटिक्खेपवचन**”न्ति, कस्मा पटिजानातीति अत्थो?

न उज्जातब्बाति न गरहितब्बा । गरहत्थो हि अयं उ-सद्वो । “दहरो”ति अधिकतत्ता वक्खमानत्ता च “**खत्तियोति राजकुमारो**”ति वुत्तं । उरसा गच्छतीति **उरगो**, यो कोचि सप्पो, इध पन अधिप्पेतं दस्सेतुं “**आसीविसो**”ति आह । **सीलवन्तं पब्बजितं दस्सेति** सामज्जतो “भिक्षू”ति वदन्तो । इध पन यस्मा “भवम्पि नो गोतमो”तिआदिना भगवन्तं उद्दिस्स कथं समुट्ठापेसि, तस्मा भगवा अत्तानं अब्भन्तरं अकासि । यदिपि विसेसो सामज्जजोतनाय विभावितो होति, संसयुप्पत्तिदीपकं नोति वुत्तगगहणं पन तं परिच्छिज्जतीति । तेनाह “**देसनाकुसलताया**”तिआदि । इदानी अवज्जापरिभवे

पयोगतो विभावेतुं “एत्थ चा”तिआदि वुत्तं। तत्थ अचिक्कीकताकारवसेन अवज्जाय पाकटभावो, वम्भनवसेन परिभवस्साति अधिप्पायेन कायपयोगवसेन अवज्जा दस्सिता, वचीपयोगवसेन परिभवो, उभयं पन उभयत्थापि पभेदतो गहितं, अवज्जपरिभवानं द्विन्नम्पि उभयत्थ परिग्गहो। तं सव्वम्पीति तं अवज्जादि सव्वम्पि। चतूसुपि तं न कातव्वमेव सम्पति आयतिज्ज अनत्थावहत्ता।

तदत्थदीपनाति तस्स आदितो वुत्तस्स अत्थस्स दीपना। विसेसत्थदीपनाति ततो विसिट्ठत्थदीपना। खेत्तानं अधिपतीति खत्तियोति निरुत्तिनयेन सद्वसिद्धि वेदितव्वो। खेत्ततो विवादा सत्ते तायतीति खत्तियोति लोकिया कथयन्ति। “महासम्मतो, खत्तियो, राजा”ति एवमागतेसु इमेसु दुतियं। अक्खरन्ति समज्जा। सा हि उदयव्वयाभावतो “न कदाचि खरतीति अक्खर”न्ति वुत्ता। तेनाह “नामगोत्तं न जीरती”ति। जातिसम्पन्नन्ति सम्पन्नजातिं अतिविसुद्धजातिं। तीणि कुलानीति ब्राह्मणवेस्ससुद्धकुलानि। अतिक्कमित्वाति अत्तनो जातिसम्पत्तिया अभिभवित्वा।

केवलं नामपदं वुत्तं आख्यातपदं अपेक्खतेवाति आह “ठानं हीति कारणं विज्जती”ति। उद्धटदण्डेनाति समन्ततो उब्भतेन दण्डेन सासनेन, बलवं उपक्कमं गरुकं राजानम्पि। तं खत्तियं परिवज्जेय्याति खत्तियं अवज्जापरिभवकरणतो वज्जेय्य। तेनाह “न घट्टेय्या”ति।

उरगस्स च नानाविधवण्णग्गहणे कारणं वदति “येन येन ही”तिआदिना। बहुभक्खन्ति महाभक्खं सव्वभक्खखादकं। पावकं सोधनत्थेन असुद्धस्सपि दहनेन। सोति मग्गो। कण्हो वत्तनी इमस्साति कण्हवत्तनी। महन्तो अग्गिक्खन्धो हुत्वा। यावब्रह्मलोकप्पमाणोति कप्पवुट्ठानकाले अरज्जे अग्गिना गहिते कालन्तरे एव कट्ठतिणरुक्खादिसम्भवोति दस्सेतुं “जायन्ति तत्थ पारोहा”ति पाळियं वुत्तन्ति दस्सेन्तो “तत्था”तिआदिमाह।

डहितुं न सक्कोति पच्चक्कोसनादिना। विनस्सन्ति समणतेजसा विनासितत्ता। “न तस्सा”ति एत्थ न-कारं “विन्दरे”ति एत्थ आनेत्वा सम्बन्धितव्वन्ति आह “न विन्दन्ती”ति। वत्थुमत्तावसिट्ठोति ठानमेव नेसं अवसिस्सति, सयं पन सव्वसो सह धनेन विनस्सन्तीति अत्थो।

“सम्मदेव समाचरे”ति एत्थ यथा राजादीसु सम्मा समाचरेय्य, तं विभागेन दस्सेन्तो “खत्तियं तावा”तिआदिमाह। तं सुविज्जेय्यमेव। तिस्सो कुलसम्पत्तियोति खत्तिय-ब्राह्मणगहपति-महासालकुलानि वदति। पज्ज रूपिब्रह्मलोके, चत्तारो अरूपीब्रह्मलोकेति एवं नव ब्रह्मलोके कम्मभवविभागेन, सेसानं गणनानं उपपत्तिभवविभागेन।

अभिवक्कन्ति अतिविय कमनीयं। सा पनस्सा कन्तता अतिविय इट्ठताय मनवट्ठनताय सोभनतायाति आह “अतिइट्ठं अतिमनापं अतिसुन्दरन्ति अत्थो”ति। “अभिवक्कन्”न्ति वचनं अपेक्खित्वा नपुंसकनिद्देशो, वचनं पन भगवतो धम्मदेसनाति तथा वुत्तं। अत्थमत्तदस्सनं वा एतं, तस्मा अत्थवसेन लिङ्गविभक्तिविपरिणामो वेदितव्वो। दुतियपदेपि एसेव नयो।

अधोमुखठपितन्ति केनचि अधोमुखं ठपितं। हेट्ठामुखजातन्ति सभावेनेव हेट्ठामुखं जातं। उग्घाटेय्याति विवटं करेय्य। हत्थे गहेत्वाति “पुरत्थाभिमुखो उत्तराभिमुखो वा गच्छा”तिआदीनि अवत्वा हत्थे गहेत्वा निस्सन्देहं कत्वा “एस मग्गो”ति एवं वत्वा “गच्छा”ति वदेय्य। काळपक्खचातुदसीति काळपक्खे चातुदसी। निक्कुज्जितं उक्कुज्जेय्याति आधेय्यस्स अनाधारभूतं भाजनं तस्स आधारभावापादनवसेन उक्कुज्जेय्य। अज्जाणस्स अभिमुखत्ता हेट्ठामुखजातताय

सद्धम्मविमुखं, ततो एव अधोमुखभावेन **असद्धम्मे पतितन्ति** एवं पदद्वयं यथारहं योजेतब्बं, न यथासङ्ख्यं। कामं कामच्छन्दादयोपि पटिच्छादका, मिच्छादिट्ठि पन सविसेसं पटिच्छादिकाति आह **“मिच्छादिट्ठिगहनपटिच्छन्न”**न्ति। तेनाह भगवा — “मिच्छादिट्ठिपरमाहं, भिक्खवे, वज्जं वदामी”ति (अ० नि० १.३१०)। सब्बापायगामिमग्गो **कुम्मग्गो** “कुच्छितो मग्गो”ति कत्वा। सम्मादिट्ठिआदीनं उजुपटिपक्खताय मिच्छादिट्ठिआदयो अट्ठ मिच्छत्तधम्मा **मिच्छामग्गो**। तेनेव हि तदुभयपटिपक्खतं सन्धाय **“सग्गमोक्खमग्गं आविकरोन्तेना”**ति वुत्तं। सप्पिआदिसन्निस्सयो पदीपो न तथा उज्जलो, यथा तेलसन्निस्सयोति **तेलपज्जोतग्गहणं**। एतेहि **परियायेहीति** एतेहि निक्कुज्जितुकुज्जनपटिच्छन्नविवरणादिउपमोपमितब्बप्पकारेहि।

पसन्नाकारन्ति पसन्नेहि कातब्बं सक्कारं। **सरणन्ति** पटिसरणं परायणं। **अज्जताति** **अज्जाति** पदस्स वट्ठुनमत्तं हेत्थ ता-सद्दो यथा “देवता”ति। **पाणेहि उपेतन्ति** पाणेहि सह सरणं उपेतं। “याव मे पाणा धरन्ति, ताव सरणं गतमेव मं धारेतू”ति आपाणकोटिकं अत्तनो सरणगमनं पवेदेति। तेनाह **“याव मे”**तिआदि। यं पनेत्थ अत्थतो अविभत्तं, तं सुविज्जेय्यमेव।

दहरसुत्तवण्णना निड्ठिता।

२. पुरिससुत्तवण्णना

११३. पुरिमसुत्तेति पुरिमसुत्तदेसनायं। तत्थ हि उपसङ्कमन्तवेलाय सत्थु गुणे अजानन्तो केवलं सम्मोदनं करोति। देसनं सुत्त्वा पन सत्थु गुणे जत्त्वा सरणङ्गतत्ता **इध** इमस्मिं समागमे **अभिवादेसि** पच्चपतिट्ठितेन वन्दि। अत्तानं अधि **अज्झत्तं**, अविजहेन अत्तानं अधिकिच्च उद्दिस्स पवत्तधम्मा अज्झत्तं एकज्झं गहणवसेन, भुम्मत्थे चेतं पच्चत्तवचनं। कामज्जायं अज्झत्तसद्दो गोचरज्झत्तविसयज्झत्तअज्झत्तज्झत्तेसु पवत्तति। ते पनेत्थ न युज्जन्तीति वुत्तं **“नियकज्झत्त”**न्ति, नियकसङ्कातअज्झत्तधम्मेसूति अत्थो। तेनाह **“अत्तनो सन्ताने”**ति। **लुब्भनलक्खणोति** गिज्जनलक्खणो, आरम्मणे दळ्ळग्गहणसभावोति अत्थो। **दुस्सनलक्खणोति** कुज्जनलक्खणो, व्यापज्जनसभावोति अत्थो। **मुह्ननलक्खणोति** अज्जाणलक्खणो, आरम्मणे सभावसम्मोहभावोति अत्थो। **विहेठेन्तीति** अत्थनासनअनत्थुप्पादनेहि विबाधेन्ति। ततो एव यथा सग्गमग्गोसु न दिस्सति, एवं करोन्तीति आह **“नासेन्ति विनासेन्ती”**ति। अत्तनि **सम्भूताति** सन्ताने निब्बत्ता।

पुरिससुत्तवण्णना निड्ठिता।

३. जरामरणसुत्तवण्णना

११४. अज्जत्र जरामरणाति जरामरणेन विना। जरामरणविरहितो जातो नाम अत्थि नु खोति पुच्छति। पाळियं **जातस्साति** पच्चत्ते सामिवचनं। **महासालाति** इमिना र-कारस्स ल-कारं कत्वा “महासाला”ति वुत्तन्ति दस्सेति यथा “पुरत्थियोति पुलत्थियो”ति। **महासारप्पत्ताति** महन्तं विभवसारं पत्ता। **कोटिसतं** धनं, अयमेव वा पाठो। “कुम्भं नाम दस अम्बणानी”ति वदन्ति। **इस्सराति** विभविस्सरियेन इस्सरा। **सुवण्णरजतभाजनादीनन्ति** आदि-सद्देन वत्थसेय्यावसथादिं सङ्गण्हाति। असाधारणधनानं निधानगतत्ता **“अनिधानगतस्सा”**ति वुत्तं। **तुट्ठिकरणस्साति** पासादसिविकादिसुखसाधनस्स।

आरका किलेसेहीति निरुत्तिनयेन सद्दसिद्धिमाह। **आरकाति** च सब्बसो समुच्छिन्नत्ता तेहि दूरेति अत्थो। रागादीनं

हतत्ता, पापकरणे रहाभावतो, अनुत्तरदक्खिण्येयतादिपच्चया च **अरहं**। कामञ्चायं संयुतवण्णना, अभिधम्मनयो एव पन निप्परियायोति आह “**चत्तारो आसवा**”ति ब्रह्मचरियवासन्ति मग्गब्रह्मचरियवासं। **वुट्ठा**ति वुट्ठवन्तो। **चतूहि मग्गेहि करणीयन्ति** पच्चेकं चतूहि मग्गेहि कत्तब्बं परिज्जापहानसच्छिकिरियभावनाभिसमयं। एवं गतं सोळसविधं होति। ओसीदापनट्टेन भारा वियाति **भारा**। तेनाह “**भारा हवे पञ्चकखन्धा**”तिआदि (सं० नि० ३.२२)। अत्तपटिबद्धताय अत्तनो अविजहनतो परमत्थदेसनाय च परमत्थो अरहत्तं। कामञ्चायमत्थो सब्बसमिद्धिससन्ततिपरियापन्नो अनवज्जधम्मो सम्भवति अकुप्पसभावा, अपरिहानधम्मेषु पन अग्गभूते अरहत्ते सातिसयो, न इतरेसूति “**अरहत्तसङ्घातो**”तिआदि वुत्तं। ओरम्भागियुद्धम्भागियविभागं **दसविधम्पि** भवेसु संयोजनं किलेसकम्मविपाकवट्टपच्चयो हुत्वा निस्सरितुं अप्पदानवसेन बन्धतीति **भवसंयोजनं**। सतिपि हि अज्जेसं तप्पक्खियभावेन विना संयोजनानि तेसं तप्पच्चयभावो अत्थि, भवनियामो ओरम्भागियुद्धम्भागियसङ्गहितोति तंतंभवनिब्बत्तककम्मनियामो च होति, न च उपच्छिन्नसंयोजनस्स कतानिपि कम्मनि भवं निब्बत्तेन्तीति तेसंयेव संयोजनट्टो दट्ठब्बो। **सम्मा कारणेहि जानित्वा**ति जायेन दुक्खादीसु सो यथा जानितब्बो; तथा जानित्वा, पुब्बकालकिरियाविमुत्ता हि अपरकालकिरिया च यथा सम्भवति, तं दस्सेतुं “**मग्गपज्जाया**”तिआदि वुत्तं।

भिज्जनसभावो खणायत्तत्ता। **निक्खिपितब्बसभावो** मरणधम्मत्ता। अयं कायो उस्मायुविज्जाणापगमो छडुनीयधम्मो, यस्मिं यं पतिट्ठितं, तं तस्स सन्तानगतविप्पयुत्तन्ति कत्वा वत्तब्बतं अरहतीति आह “**खीणासवस्स हि अजीरणधम्मोपि अत्थी**”तिआदि। तेनाह भगवा “इमस्मियेव ब्याममत्ते कळेवरे ससज्जिहि समनके लोकञ्च पज्जपेमि लोकसमुदयञ्च लोकनिरोधञ्चा”तिआदि (सं० नि० १.१०७; अ० नि० ४.४५)। **अस्स खीणासवस्स**, “**जीरणधम्म**”न्ति यथावुत्तं अजीरणधम्मं ठपेत्वा जीरणधम्मं दस्सेन्तो “**तेसंपायं कायो भेदनधम्मो**”ति एवमाह। जरं पत्तस्सेव हिस्स भेदननिक्खिपितब्बतानियते अत्थे सुत्तदेसना पवत्ता। अत्थस्स उप्पत्ति अट्ठुप्पत्ति, सा एतस्स अत्थीति **अट्ठुप्पत्तिको**। **किर-**सद्दो अनुस्सवत्थो, तेन अनुस्सवागतोयमत्थो, न अट्ठकथागतोति दीपेति। तेनाह “**वदन्ती**”ति। येनायं अत्थो हेतुना अट्ठुप्पत्तिको, तं दस्सेतुं “**सिविकसालायं निसीदित्वा कथित**”न्ति वुत्तं। “विहरति जेतवने”ति निदानवचनेन यथा न विरुज्झति, तथा वेदितब्बं। ननु इमस्स सुत्तस्स पुच्छावसिको निक्खेपोति? सच्चमेतं, सुत्तेकदेसं पन सन्धाय अट्ठुप्पत्तिकतावचनं। केचि पन “यानं आरुहित्वा राजा आगतो, रज्जो आरोहणीयरथं दस्सेत्वा वुत्त”न्तिपि वदन्ति।

सरीरे फेणपिण्डसमे किं वत्तब्बं? **सब्धि** सद्धिन्ति साधूहि सह पवेदयन्ति। न हि कदाचि साधूनं साधूहि सह कत्तब्बा होन्ति, तस्मा सीदनसभावानं किलेसानं भिज्जनप्पत्तत्ता निब्बानं सब्धीति वुच्चति। **पुरिमपदस्सा**ति “सतञ्च धम्मो न जरं उपेती”ति पदस्स। **कारणं दस्सेन्तो** ब्यतिरेकवसेन। **सतं धम्मो** निब्बानं किलेसेहि संसीदनभिज्जनसभावो न होति, तस्मा तं आगम्म **जरं न उपेति**। किलेसा पन तन्निमित्तका, एवमयं वुत्तकारणतो जरं न उपेतीति। तेनाह “**इद**”न्तिआदि। **सुन्दराधिवचनं वा एतं “सब्धी”**ति पदं अपापतादीपनतो, सब्धिधम्मभूतन्ति अत्थो। तेनाह “विरागो तेसं अग्गमक्खायति (इतिवु० ९०; अ० नि० ४.३४), न तेन धम्मेन समत्थि किञ्ची”ति (खु० पा० ६.४; सु० नि० २२७) च।

जरामरणसुत्तवण्णना निड्डिता।

४. पियसुत्तवण्णना

११५. रहसि गतस्साति जनसम्बाधतो अपक्कन्तस्स। **निलीनस्स** तेनेव जनविवेकेन एकमन्तं निसज्जाय एकीभावेन पटिसल्लीनस्स विय। तेनाह “**एकीभूतस्सा**”ति। **सब्बज्जुभासितं करोन्तो** आह तस्स वचनं “**एवमेत**”न्ति

सम्पटिच्छित्वा तस्स वचनं तथापच्चनुभासन्तो । अन्तकेनाधिपन्नत्ता एव खेत्तवत्थुहिरञ्जसुवण्णादि **मानुसं भवं जहतो । अनुगन्ति अनुगतं, तमेव अनुगामीति अत्थो । निचयन्ति उपरूपरि वड्ढिया निचितभूतं । सम्परायिकन्ति सम्पराय हितं ।**

पियसुत्तवण्णना निड्डिता ।

५. अत्तरक्खितसुत्तवण्णना

११६. पीदहनन्ति संयमनं । **कम्मपथभेदं अप्पत्तस्साति** सुपिनकालो विय पवत्तिमत्तताय कम्मपथविसेसं अगतस्स । **कम्मस्साति** अकुसलकम्मस्स । **संवरन्ति** संवरभावं दस्सेति, इतरस्स पन संवरभावो पुरिमेहि तीहि पदेहि दस्सितोवाति । **ओत्तप्पम्पि गहितमेव** तदविनाभावतो । न हि पापजिगुच्छनं पापउत्रासरहितं, उत्रासो वा पापजिगुच्छनरहितो अत्थीति ।

अत्तरक्खितसुत्तवण्णना निड्डिता ।

६. अप्पकसुत्तवण्णना

११७. उळारसद्दो सेट्ठे बहुके च दिस्सतीति आह “**पणीते च बहुके चा**”ति । **मानमज्जनेनाति** मानवसेन मदप्पत्तिया । **अतिक्कमन्ति** साधुमरियादवीतिक्कमलक्खणं दोसं । **कूटो पासो** ।

अप्पकसुत्तवण्णना निड्डिता ।

७. अड्डुकरणसुत्तवण्णना

११८. यस्मा कामनिमित्तं सत्तो सम्पजानमुसा भासति, तस्मा कामा तस्स पतिट्ठा पच्चयो कारणन्ति आह “**कामहेतू**”तिआदि । **भद्रमुखसीसेन विटट्ठुं** भद्रोपचारेण उपचरतीति अत्थो, विनिच्छयो करीयति एत्थाति **अड्डुकरणं**, विनिच्छयट्ठानं । **खिप्पन्ति** कूटं, मच्छिखिप्पन्तिपि वट्ठति । **ओड्डितन्ति** ओड्डुनवसेन फलं पापितं ।

अड्डुकरणसुत्तवण्णना निड्डिता ।

८. मल्लिकासुत्तवण्णना

११९. “**कस्मा पुच्छती**”ति? पुच्छाकारणं चोदेत्वा समुदयतो पट्ठाय दस्सेतुं “**अयं किर मल्लिका**”तिआदि वुत्तं । **मालारामं गन्त्वाति** अत्तनो पितु मालारामं रक्खणत्थञ्चेव अवसेसपुप्फगहणत्थञ्च गन्त्वा । **कासिगामेति** कासिरट्ठस्स गामे । सो किर गामो महाकोसलराजेन अत्तनो धीतुया पतिघरं गच्छन्तिया पुप्फमूलत्थाय दिन्नो, तंनिमित्तं । **भागिनेय्येन** अजातसत्तुना । **तस्साति** रज्जो पसेनदिस्स । **साति** मल्लिका । **निवत्तितुन्ति** तस्सा धम्मताय निवत्तितुं तस्सा वचनं पटिक्खितुं । **नेवज्झगाति** वत्तमानत्थे अतीतवचनन्ति आह “**नाधिगच्छती**”ति । **पुथु अत्ताति** तेसं सत्तानं अत्ता ।

मल्लिकासुत्तवण्णना निड्डिता ।

९. यज्जसुत्तवण्णना

१२०. थूणन्ति यज्जूपत्थम्भं । उपनीतानि यज्जं यजितुं आरम्भाय । एत्तावताति “इध, भन्ते...पे०... रुदमाना परिकम्मानि करोन्ती”ति एत्तकेन पाठेन । सन्निट्ठानन्ति “नं इत्थिं लभिस्सामि नु खो, न नु खो लभिस्सामी”ति निच्छयं अविन्दन्तो न जायन्तो । फेणुद्देहकन्ति यथा यत्थ कुथिते फेणं उद्देहति न उपधीयति, एवं अनेकवारं फेणं उट्ठापेत्वा । तं दिवसन्ति तस्मिं रज्जा निदं अलभित्वा दुक्खसेय्यदिवसे । आलोकं ओलोकेत्वाति लोहकुम्भिमुखवट्टिसीसे पत्ते तत्थ महन्तं आलोकं ओलोकेत्वा । अत्तानो वचनं रज्जो पवत्तिजापनत्थं । महासद्दो उदपादि “एवरूपं यज्जं राजा कारापेती”ति । वत्तुकामो अहोसि, वत्तुज्च पन अविशहन्तो “स” इति वत्त्वा लोहकुम्भियं निमुग्गो । इमं गाथं वत्तुकामो अहोसीति अयं पनेत्थ सम्बन्धो । एस नयो सेसपदद्वयेपि । धम्मभेरिं चरापेसुं “कोचि कज्जि पाणं मा हनतू”ति । सो इत्थिसामिको पुरिसो सोतापत्तिफले पतिट्ठहि अत्तनो उपनिस्सयसम्पत्तिया सत्तु च देसनाविलाससम्पत्तिया, राजा पन महाबोधिनिरुज्जनसभावत्ता किज्जि विसेसं नाधिगच्छि ।

सङ्गहवत्थूनीति लोकस्स सङ्गहकारणानि । निप्फन्नसस्सतो नवभागे कस्सकस्स दत्त्वा रज्जं एकभागग्गहणं दसमभागग्गहणं । एवं कस्सका हट्ठुट्ठा सस्सानि सम्पादेन्तीति आह “सस्ससम्पादने मेधाविताति अत्थो”ति । ततो ओरभागे किर छभागग्गहणं जातं । छमासिकन्ति छन्नं छन्नं मासानं प्होनकं । पासेतीति पासगते विय करोति । वाचाय पियस्स पियकरस्स कम्मं वाचापेय्यं । सब्बसो रट्ठस्स इद्दादिभावतो खेमं । निरब्बुदं चोरियाभावतो । इदज्झि रट्ठं अचोरियं निरग्गळन्ति वुच्चति अपारुतघरभावतो ।

उद्धंमूलकं कत्वाति उम्मूलं कत्वा । द्वीहि परियज्जेहीति महायज्जस्स पुब्बभागे पच्छा च पवत्तेतब्बेहि द्वीहि परिवारयज्जेहि । सत्तवीसति...पे०... नस्साति सत्तवीसाधिकानं तिण्णं पसुसतानं द्वावीसतिया अस्सादीहि च सट्ठिअधिकद्विसतआरज्जकपसूहि च सट्ठिं सम्पिण्डितानं पन नवाधिकछसतपसूनं मारणेन भेरवस्स पापभीरुकानं भयावहस्स । तथा हि वदन्ति —

“छसतानि नियुज्जन्ति, पसूनं मज्झिमे हनि,
अस्समेधस्स यज्जस्स, अधिकानि नवापि चा”ति ॥

सम्मन्ति युगच्छिद्वे पक्खिपितब्बदण्डकं । पासेन्तीति खिपन्ति । संहारिमेहीति सकटेहि वहितब्बेहि यूपेहि । पुब्बे किर एको राजा सम्मापासं यजन्तो सरस्सतिनदीतीरे पथविया विवरे दिन्ने निमुग्गोयेव अहोसि । अन्धबालब्राह्मणा गतानुगतिगता “अयं तस्स सग्गगमनमग्गो”ति सज्जाय तत्थ सम्मापासयज्जं पट्टपेन्ति । तेन वुत्तं “निमुग्गोकासतो पभुती”ति । अयूपो अप्पकदिवसो यागो, सयूपो बहुदिवसं साधेय्यो सत्रयागो । मन्तपदाभिसङ्खतानं सप्पिमधूनं वाजमिति समज्जा, हिरज्जसुवण्णगोमहिं सादिसत्तरसकदक्खिणस्स । सारगब्भकोट्टागारादीसु नत्थेत्थ अग्गळन्ति निरग्गळो । तत्थ किर यज्जे अत्तनो सापतेय्यं अनवसेसतो अनिगूहित्वा निर्यातीयति । महारम्भाति बहुपसुघातकम्मा । अट्ठकथायं पन “विविधा यत्थ हज्जरे”ति वक्खमानत्ता “महाकिच्चा”ति अत्थो वुत्तो, इध “महारम्भाति पपज्जवसेन अजेळका”तिआदि वुत्तन्ति “बहुपसुघातकम्मा”ति अत्थो वुत्तो । निरारम्भाति एत्थापि वुत्तनयेन अत्थो वेदितब्बो । अनुगतं कुलन्ति अनुकुलं, कुलानुगतन्ति अत्थो वेदितब्बो । तेनाह “यं निच्चभत्तादि...पे०... अत्थो”ति ।

यज्जसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. बन्धनसुत्तवण्णना

१२१. इदन्ति “इध, भन्ते”ति आदिकं वचनं। ते भिक्खू आरोचेसुन्ति सम्बन्धो। तेसूति तेसु रज्जा बन्धापितमनुस्सेसु। सुकतकारणन्ति सुकारणकिरियं आरोचेसुं, न केवलं तेसं मनुस्सानं बन्धापितभावं। इदानीं तमत्थं वित्थारतो दस्सेतुं “रज्जो किरा”ति आदि वुत्तं। अट्टवङ्कोति अट्टंसो। अन्तोघरचारिनोति अन्तेपुरवासिनो।

उक्कट्टेति युद्धे। मन्तीसूति गुत्तमन्तीसु। अकुतूहलन्ति सज्जतं। पियन्ति पियायितब्बं। अन्नपानमिह मधुरे अभुत्ते उप्पन्ने। अत्थेति अत्थे किच्चे जाते थिरन्ति न कथेन्ति कायबलमत्तेन अपनेतुं सक्कुण्येय्यत्ता। सुट्ठु रत्तरत्ताति अतिविय रत्ता एव हुत्वा रत्ता। सारत्तेनाति सारभावेन सारभावसज्जाय। ओहारिन्ति हेट्ठा हरणसीलन्ति आह “चतूसु अपायेसु आकट्ठनक”न्ति। सिथिलन्ति सिथिलाकारं, न पन सिथिलं। तेनाह भगवा “दुप्पमुच्च”न्ति।

बन्धनसुत्तवण्णना निट्ठिता।

पठमवग्गवण्णना निट्ठिता।

२. दुतियवग्गो

१. सत्तजटिलसुत्तवण्णना

१२२. पुब्बारामसङ्घातेति सावत्थिनगरस्स पुब्बदिसाय कतत्ता पुब्बारामेति सङ्घं गते। तत्राति “मिगारमातुया पासादे”ति तस्मिं संखित्तवचने। अयं इदानीं वुच्चमाना अनुपुब्बिकथा आदितो पट्टाय अनुक्कमकथा। पत्थनं अकासि तस्स भगवतो अग्गुपट्टायिकं एकं उपासिकं दिस्वा तं ठानन्तरं आकट्ठन्ती। मेण्डकपुत्तस्साति मेण्डकसेट्ठिपुत्तस्स। मातिट्टाने ठपेसि तस्सा उपकारं गरुभावज्ज दिस्वा। ताय कारिते पासादेति ताय महाउपासिकाय महालतापसाधनं विस्सज्जेत्वा नवहि कोटीहि करीसमत्ते भूमिभागे कारिते सहस्सगम्भपटिमण्डिते पासादे।

परूळहकच्छाति परूळहकच्छलोमा। कमण्डलुघटिकादिं पब्बजितपरिक्खारं। नग्गभोग्गनिस्सिरिकानन्ति नग्गानज्जेव भोग्गानज्ज निस्सिरिकानज्ज। ते हि अनिवत्थवत्थताय नग्गा चेव, अचेलकवतादिना भोग्गसररताय भोग्गा, सोभारहितताय निस्सिरिका च। अत्तना दिट्ठसुतं पटिच्छादेत्वा न कथेय्युन्ति अकारणमेतं तेसं रज्जा पयुत्तचरपुरिसभावतो। एवं कते पन ते “अज्जेपि पब्बजिता अत्थीति अयं जानाती”ति मज्जेय्युन्ति कोहज्जचित्तो एवं अकासीति सक्का विज्जातुं। तथा हि तेनत्थेन अपरितोसमानो “अपिचा”ति आदिमाह।

कासिकचन्दनन्ति उज्जलचन्दनं। तं किर वण्णवसेन समुज्जलं होति पभस्सरं, तदत्थमेव नं सण्हतरं करोन्ति। तेनाह “कासिकचन्दनन्ति सण्हचन्दन”न्ति। वण्णगन्धत्थायाति वण्णसोभत्थज्जेव सुगन्धभावत्थज्ज। वण्णगन्धत्थायाति छविरागकरणत्थज्जेव सुगन्धत्थाय च। “गिहिना”ति आदीहि पदेहि एवं पमादविहारिना तया अरहन्तो दुविज्जेय्याति दस्सेति।

संवासो नाम इध कालेन उपसङ्कमनन्ति दस्सेन्तो “उपसङ्कमन्तेना”ति आह। कायवाचाहि असंयतेनपि संयताकारो, असंवृतिन्द्रियेनपि संवृतिन्द्रियाकारो। परिग्गहेस्सामीति वीमंसिस्सामि “परिसुद्धं नु खो, नो”ति।

सप्पञ्जेनाति सीलपरिगणहनपञ्जाय सप्पञ्जेन । जानितुं न सक्कोति सभावस्स सतो सीलस्स अनुपधारणतो ।

कथनेनाति अपरापरं कथनेन । तथा हि वक्खति “एकच्चस्स ही”तिआदि । अरियवोहारोति दिट्ठादिलक्खणेन वोहरितो “दिट्ठं अदिट्ठं”न्तिआदिना पवुत्तसद्दवोहारो । तस्स पन कारणमेव गणहन्तो “एत्थ चेतना”ति आह । एस नयो अनरियवोहारेपि । परमत्थतो हि सच्चवाचादयो मुसावादादयो चेतनालक्खणाति । पञ्जत्तिवोहारो तथा तथा वोहरितब्बतो एवमाह “संवोहारेन खो, महाराज, सोचेय्यं वेदितब्बं”न्ति ।

जाणथामोति जाणगुणबलं, येन ठानुप्पत्तिकपटिभानादिना अच्चायिककिच्चकरणीयानि निट्ठापेति । संकथायाति अत्थवीमंसनवसेन पवत्ताय सम्माकथाय । उप्पिलवति लहुकभावतो । हेट्ठाचरकाति अवचरका । ये अनुपविसित्वा परेसं रहस्सवीमंसनवसेन पवत्ता, तेसु ओचरकवोहारोति वुत्तं “चरा ही”तिआदि ।

वण्णसण्ठानेनाति वण्णेन वा सण्ठानेन वा वण्णपोक्खरताय वा सण्ठानसम्पत्तिया वा । सुजानो पेसलो विस्ससेति योजना । लहुकदस्सनेनाति परित्तदस्सनेन विज्जुकेन विय । परिक्रारभण्डकेनाति पब्बजितपरिक्रारभूतेन भण्डकेन । लोहड्डुमासोति लोहमयो उपड्डुघनकमासो ।

सत्तजटिलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. पञ्चराजसुत्तवण्णना

१२३. रूपाति रूपसङ्घाता कामगुणा । ते पन नीलादिवसेन अनेकभेदभिन्नापि रूपायतनत्ता चक्खुविज्जेय्यतं नातिवत्तन्तीति आह “नीलपीतादिभेदं रूपारम्मणं”न्ति । तो-सद्दोपि दा-सद्दो विय कालत्थो होतीति आह “यतोति यदा”ति । मनं आपयति वट्ठेतीति मनापं, मनोरमं । मनापनिष्फत्तितन्ति तस्स पुग्गलस्स मनसा पियायितं, तस्स अग्गभावेन परियन्तं परमं कोटिं कत्वा पवत्तितन्ति अत्थो । पुग्गलमनापन्ति आरम्मणसभावं अचिन्तेत्वा पुग्गलस्स वसेन मनापभावेनेव इट्ठताय इट्ठन्ति । सम्मुतीति समञ्जा । पुग्गलमनापं नाम सञ्जाविपल्लासवसेन विपरीतम्पि गण्हाति इतरसभावतोति आह “यं एकस्स...पे०... इट्ठं कन्तं”न्ति । इदानीं तं जिक्खाविज्जेय्यवसेन योजेत्वा दस्सेन्तो “पच्चन्तवासीन”न्तिआदिमाह । इदं पुग्गलमनापन्ति इदं यथावुत्तं जिक्खाविज्जेय्यं विय अज्जम्पि एवंजातिकं तेन तेन पुग्गलेन मनापन्ति गहेतब्बारम्मणं पुग्गलमनापं नाम ।

लोके पटिविभत्तं नत्थि, विभजित्वा दस्सनेन लोकेन मधुरजातेनपि पटिविभत्तं कत्वा गहेतुं न सक्कुण्येय्याति अधिप्पायो । तेनाह “विभजित्वा पन दस्सेतब्बं”न्ति । दिब्बकप्पम्पीति देवलोकपरियापन्नसदिसम्पि अमनापं उपट्ठाति उळारपणीतारम्मणपरिचयतो । मज्झिमानं पन...पे०... विभजितब्बं तेसं मनापस्स मनापतो, अमनापस्स अमनापतो उपट्ठानतो । तत्थपि इट्ठानिट्ठपरिच्छेदो निष्परियायतो एवं वेदितब्बोति दस्सेन्तो आह “तज्ज पनेत”न्तिआदि । तज्ज पनेतं इट्ठानिट्ठभूतं आरम्मणं कामावचरजवनेसु अकुसलस्स वसेन येभुय्येन पवत्ततीति कत्वा तत्थ “रज्जति दुस्सती”ति अकुसलस्सेव पवत्ति दस्सिता । सेसकामावचरस्सपि वसेन पवत्ति लब्भतेव । तथा हि तं अप्पटिकूलेपि पटिकूलाकारतो, पटिकूलेपि अप्पटिकूलाकारतो पवत्ततीति । विपाकचित्तं इट्ठानिट्ठं परिच्छिन्दति, न सक्का विपाकं वज्जेतुन्ति । कुसलकम्मं हि एकन्ततो इट्ठमेव, अकुसलकम्मज्ज अनिट्ठमेव, तस्मा तत्थ उप्पज्जमानं विपाकचित्तं यथासभावतो पवत्ततीति ।

यं पन सम्मोहविनोदनियं “कुसलकम्मजं अनिट्ठं नाम नत्थी”ति एत्तकमेव वुत्तं, तं पन निदस्सनमत्तं दट्ठब्बं। तेन सोभनं अकुसलकम्मजम्पि एकच्चानं सत्तानं इट्ठन्ति अनुज्जातं सिया। कुसलकम्मजं पन सब्बेसं इट्ठमेवाति वदन्ति। तिरच्छानगतानं केसज्जि मनुस्सरूपं अमनापं, यतो ते दिस्वाव पलायन्ति। मनुस्सा च देवतानं रूपं दिस्वा भायन्ति, तेसम्पि विपाकविज्जाणं तं रूपं आरब्भ कुसलविपाकमेव उप्पज्जति, तादिसस्स पन पुज्जस्स अभावा न तेसं तत्थ अभिरति होतीति दट्ठब्बं। कुसलकम्मजस्स पन अनिट्ठस्स अभावो विय अकुसलकम्मजस्स सोभनस्स इट्ठस्स अभावो वत्तब्बो। हत्थिआदीनम्पि हि अकुसलकम्मजं मनुस्सानं अकुसलविपाकस्सेव आरम्भणं, कुसलकम्मजं पन पवत्ते समुट्ठितं कुसलविपाकस्स, इट्ठारम्भणेन वोमिस्सकत्ता अप्पकं अकुसलकम्मजं बहुलं अकुसलविपाकुप्पत्तिया कारणं न भविस्सतीति सक्का वत्तुं। इदानि तमेव विपाकवसेन इट्ठानिट्ठारम्भणववत्थानं विभावेतुं “किञ्चापि ही”तिआदि वुत्तं। तयिदं सम्मुतिमनापसंविभागत्थं वुत्तं, इध पन न तथा विभत्तन्ति आह “भगवा पना”तिआदि।

सो उपासको चन्दनङ्गलगामे जातत्ता “चन्दनङ्गलिको”ति पज्जायति, “चन्दनविलासो”ति केचि। तस्स उपासकस्स पटिभानं उदपादीति योजना। ते राजानो हतप्पभे हतसोभे दिस्वाति सम्बन्धो। उदकाभिसित्तेति उदकेन अभिसिञ्चिते। अङ्गारे वियाति अङ्गारकखणे विय।

कालस्सेवाति पगेव। अविगतगन्धं तट्ठुणविकसितताय। ईदिसं वचनन्ति “अच्छादेसी”ति एवरूपं वचनन्ति।

पञ्चराजसुत्तवण्णना निट्ठिता।

३. दोणपाकसुत्तवण्णना

१२४. “दोणपाककुर”न्ति एत्थ विभत्तिलोपं कत्वा निद्देसोति आह “दोणपाकं कुर”न्ति। दोणस्साति चतुन्नं आळ्हकानं, सोळसनाळीनन्ति अत्थो। तदुपियन्ति तदनुरूपं, तस्स वुत्तपरिमाणस्स अनुच्छविकन्ति अत्थो। पुब्बेति तंदिवसतो पुरिमतरदिवसेसु। बलवाति महा। भत्तपरिळाहोति भत्तसम्मदहेतुको। अस्स रज्जो उभोसु पस्सेसु गहिततालवण्टा बीजन्ति यमकतालवण्टेहि। फासुविहारन्ति भोजने मत्तज्जुताय लद्धब्बसुखविहारं। भोजनमत्तज्जू हि सुखविहारो होति। तेनाह “तनुकस्स भवन्ति वेदना, सणिकं जीरति आयु पालय”न्ति।

तनुकस्साति तनुका अस्स पुग्गलस्स, भुत्तपच्चया विसभागवेदना न होन्तीति अत्थो। सणिकन्ति मन्दं मुदुकं, अपरिस्सयमेवाति अत्थो। जीरतीति परिभुत्ताहारो पच्चति। आयुपालयन्ति निरोधो अवेदनो जीवितं रक्खन्तो। अथ वा सणिकं जीरतीति सो भोजने मत्तज्जू पुग्गलो परिमिताहारताय सणिकं चिरेन जीरति जरं पापुणाति जीवितं पालेन्तो।

परियापुणित्वाति एत्थ यथा सब्बं सो परियापुणि, ततो परज्ज यथा पटिपज्जि, तं दस्सेतुं “रज्जा सद्धि”न्तिआदि वुत्तं। तावतके तण्डुले हारेय्यासि तदुपियज्ज व्यज्जनन्ति आनेत्वा सम्बन्धो।

पुरिसभागो एसाति मज्झिमेन पुरिसेन भुज्जितब्बभागो एसो, यदिदं नाळिकोदनमत्तं। सल्लिखितसरीरताति भमं आरोपेत्वा उल्लिखितस्स विय सब्बपरिळाहवूपसमस्स पुथुलतापगतसरीरस्स। सीलं सम्परायिकत्थोति वुत्तं, कुतो पनेत्थ सीलन्ति आह “भोजने”तिआदि। सीलङ्गं नाम होतीति चतुपारिसुद्धिसीलस्स अवयवो एको भागो होति।

दोणपाकसुत्तवण्णना निट्ठिता।

४. पठमसङ्गामसुत्तवण्णना

१२५. वेदेन जाणेन ईहति इरियतीति वेदेही, कोसलराजभगिनी अजातसत्तुनो माता, सा किर सम्पजज्जजातिका । तेनाह “पण्डिताधिवचन”न्ति, चत्तारि अङ्गानि एतिस्सन्ति चतुरङ्गिनी । द्विन्नं रज्जानन्ति कासिकरज्जमगधरज्जानं अन्तरे, सो पन गामो कासिकरज्जो ।

पापाति लामका निहीनाचारा । मेज्जति सिनिह्तीति मेत्ति, सा एतेसु अत्थीति मित्ता । सह अयन्ति पवत्तन्तीति सहाया । सम्पवङ्कन्ति सुट्ठु ओनतं । जयकारणं दिस्वा आह, तथा हि “अज्ज इमं रत्तिं दुक्खं सेती”ति कालपरिच्छेदवसेन वुत्तं । वेरिघातो नाम वेरिपुग्गले सतीति आह “वेरिपुग्गलं लभती”ति ।

पठमसङ्गामसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. दुतियसङ्गामसुत्तवण्णना

१२६. सुणाथाति “वत्त्वा”ति वचनसेसो । उपकप्पतीति सम्भवति । सय्हं होतीति कातुं सक्का होति । “यदा चज्जे”ति च-कारो निपातमत्तन्ति आह “यदा अज्जे”ति । विलुम्पन्तीति विनासं अच्छिन्दनं करोन्ति । विलुम्पीयतीति विलुत्तपरसन्तकस्स असकत्ता पुग्गलो दिट्ठधम्मिकं कम्मफलं पटिसंवेदेन्तो विय सयम्पि परेन विलुम्पीयति, धनजानिं पापुणाति । “कारण”न्ति हि मज्जतीति पापकिरियं अत्तनो हितावहं कारणं कत्वा मज्जति । जयन्तो पुग्गलो “इदं नाम जिनामी”ति मज्जमानो सयम्पि ततो पराजयं पापुणाति । घट्टेतारन्ति पापकम्मविपाकं । कम्मविवट्टेनाति कम्मस्स विवट्टेनेन, पच्चयलाभेन लद्धावसरेन विवट्टेत्वा विगमितेन कम्मेनाति अत्थो ।

दुतियसङ्गामसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. मल्लिकासुत्तवण्णना

१२७. एकच्चाति पण्डिता सपज्जा । सेय्याति वरा । गाथासुखत्थं ससुरसद्वलोपं कत्वा “सस्सुदेवा”ति वुत्तन्ति आह “सस्सुससुरदेवता”ति । दिसाजेट्टुकाति चतूसुपि दिसासु जेट्टुकसीसेन हि लोकं वदति । तादिसायाति तथारूपाय मेधावितादिगुणवुत्तिया । सुभरियायाति सुखेत्तभूताय सुन्दरित्थियाति अत्थो ।

मल्लिकासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. अप्पमादसुत्तवण्णना

१२८. समधिग्गहाति सम्मा अतिविय गहेत्वा, जायेन विसेसतो गण्हित्वा । कारापकअप्पमादोति तिण्णं पुज्जकिरियवत्थूनं पवत्तकअप्पमादो । समवधानन्ति समवरोधं अन्तो गधं । उपक्खेपन्ति बहि अहुत्वा पक्खिपितब्बतं । सेसपदजातानि विय अव...पे०... धम्मा सप्पदेसत्ता । अप्पमादे समोधानं गच्छन्ति तस्स निप्पदेसत्ता । अगं सेट्ठं महन्तं सेसधम्मनं अप्पमादो । पटिलाभकट्टेनाति अधिगमहेतुताय । लोकियोपि समानोति कामावचरोपि समानो । महग्गतानुत्तरानं पुब्बभागे पवत्तअप्पमादो हि इधाधिप्पेतो ।

पसंसन्ति पण्डिताति योजना । अप्पमादस्स पासंसभावे एकन्ततो कत्तब्बताय पन “एतानी”ति आदिना कारणं आह । इमिस्सा योजनाय “पुञ्जकिरियासू”ति पदस्स “अप्पमत्तो”ति इमिना सम्बन्धो । यस्मा पण्डिता अप्पमादं पसंसन्ति, यस्मा च पुञ्जकिरियासु अप्पमत्तो उभो अत्थे अधिगण्हाति, तस्मा आयुआदीनि पत्थयन्तेन अप्पमादोव कातब्बोति । दुतिययोजनाय पन पण्डिता अप्पमादं पसंसन्ति । कत्थ? पुञ्जकिरियासु । कस्माति चे? अप्पमत्तोति आदि । तेनाह “यस्मा... पे०... अत्थो”ति । अत्थपटिलाभाति दिट्ठधम्मिकादिहितपटिलाभा ।

अप्पमादसुत्तवण्णना निड्डिता ।

८. कल्याणमित्तसुत्तवण्णना

१२९. सीलादिगुणसमन्नागतो कल्याणो भद्वको मित्तो एतस्साति कल्याणमित्तो, तस्स धम्मो कल्याणमित्तस्सेव स्वाखातो नाम होति सुत्वा कत्तब्बकिच्चस्स साधनतो । तेनाह “अत्थं पूरेती”ति । इतरस्साति पापमित्तस्स । तेनाति अत्थपूरणेन । एतन्ति “सो च खो कल्याणमित्तस्सा”ति एतं वचनं । देसनाधम्मोति परियत्तिधम्मो । सो हि कल्याणमित्ततो पच्चक्खतो लद्धब्बो, इतरे तदुपनिस्सया पच्चत्तपुरिसकारेहि, तेन लद्धब्बो कल्याणमित्तोति एवमत्थो गहेतब्बो । सावकबोधिसत्तवसेन हेसा देसना आगता । न हि सेसबोधिसत्तानं परोपदेसेन पयोजनं अत्थि ।

उपड्डं कल्याणमित्ततोति ब्रह्मचरियं चरन्तस्स उपड्डगुणो कल्याणमित्ततो लद्धब्बो । उपड्डं पच्चत्तपुरिसकारतोति इतरं उपड्डं जाणं पटिपज्जन्तस्स अत्तनो पुरिसकारतो । लोकेपि पाकटोयमत्थो “आचरियतो उपड्डं, पच्चत्तपुरिसकारतो उपड्डं लद्धब्बा तेविज्जता”ति, तस्मा थेरो तथा चिन्तेसि । निप्पदेसन्ति अनवसेसतो । ततोति कल्याणमित्ततो । उपड्डं आगच्छतीति उपड्डगुणो पटिपज्जन्तं उपगच्छति । बहूहि पुरिसेहि । विनिब्भोगो विवेचनं नत्थि एकज्झं अत्थस्स विवेचेतुं असक्कुणेय्यत्ता । एसाति परतोघोसपच्चत्तपुरिसकारतो च सिज्झमानो अत्थो । एत्तकन्ति एत्तको भागो । यदि न सक्का लद्धं, अथ कस्मा उपड्डन्ति वुत्तन्ति आह “कल्याणमित्तताया”ति आदि । सम्मादिट्ठिआदीसु न सक्का लद्धं । असक्कुणेय्ये सकलम्पि न सम्भवति परतोघोसमत्तेन तेसं असिज्जनतो, पधानहेतुभावदीपनत्थं पन “सकलमेवा”ति वुत्तं । पुब्बभागपटिलाभङ्गन्ति पुब्बभागे पटिलद्धब्बकारणं कल्याणमित्तस्स उपदेसेन विना तेन उत्तरि विसेसतो अलद्धब्बतो । अत्थतोति परमत्थतो । “कल्याणमित्तं...पे०... चत्तारो खन्धा”ति वत्वा सुत्वाति अत्थो । ते पन सीलादयो सङ्खारक्खन्धपरियापन्नाति आह “सङ्खारक्खन्धोतिपि वदन्तियेवा”ति ।

माहेवन्ति मा अह एवन्ति छेदो, अहाति निपातमत्तं, माति पटिसेधे निपातो । तेनाह “मा एवं अभणी”ति । “माहेवं आनन्दा”ति वदतो भगवतो इमस्मिं ठाने तादिसस्स नाम ते, आनन्द, कल्याणमित्तगुणे सेवतो वत्तुं युत्तं अयाथावतोति धम्मभण्डागारिकस्स यथाभूतगुणकित्तनमुखेन पटिक्खेपो युत्तोति दस्सेन्तो “बहुस्सुतो”ति आदिमाह । इदन्ति इदं वचनं भगवा आहाति सम्बन्धो । सकलमेव हीति एत्थ हि-सद्वो हेतुअत्थो । तेन “माहेव”न्ति तस्स पटिक्खेपस्स कारणं जोतितं, न सरूपतो वुत्तं । “कल्याणमित्तस्सेत”न्ति आदिना पन तं सरूपतो दस्सितन्ति आह “इदानी...पे०... आदिमाहा”ति । पाटिकङ्खितब्बन्ति इच्छन्तेन पाटिकङ्खितब्बं, न पटिकङ्खानिमित्तेनाति आह “अवस्संभावीति अत्थो”ति ।

इधाति अन्तो गधावधारणपदं, इधेवाति अत्थो । इमस्मियेव हि सासने अरियमग्गभावना, न अज्जत्थ । आदिपदानयेवाति तस्मिं तस्मिं वाक्ये आदितो एव वुत्तसम्मादिट्ठिआदिपदानयेव । सम्मादस्सनलक्खणाति चतुन्तं अरियसच्चानं परिज्जाभिसमयादिवसेन सम्मदेव दस्सनसभावा । सम्माअभिरोपनलक्खणोति निब्बानसङ्घाते आरम्भणे

सम्पयुत्तधम्मे सम्मदेव आरोपनसभावो । **सम्मापरिग्गहणलक्खणा**ति मुसावादादीनं विसंवादनादिकिच्चताय लूखानं अपरिग्गाहकानं पटिपक्खभावतो परिग्गाहकसभावा सम्मावाचा सिनिद्धभावेन सम्पयुत्तधम्मे सम्मावाचापच्चयं सुभासितसोतारज्ज्व पुगगलं परिग्गहणीतीति **सम्मापरिग्गहणलक्खणा** । यथा कायिककिरिया किञ्चि कत्तब्बं समुट्ठापेति, सयज्ज समुट्ठहनं घटनं होति, तथा **सम्माकम्मन्त** सङ्घाता विरतिपीति **समुट्ठापनलक्खणा** दट्ठब्बा, सम्पयुत्तधम्मानं वा उक्खिपनं **समुट्ठापनं** कायिककिरियाय भारुक्खिपनं विय । जीवमानस्स सत्तस्स, सम्पयुत्तधम्मानं वा, जीवितप्पवत्तिया आजीवस्सेव वा सुद्धि वोदानं । यथा उप्पन्नुप्पन्नानं वज्जानं धम्मेन पहानानुप्पादअत्थलाभादिपरिवुट्ठि होति, एवं सम्पयुत्तानं पग्गहणसभावोति **सम्मापग्गहलक्खणो सम्मावायामो** । कायवेदनाचित्तधम्मेसु सुभसुखनिच्चअत्तगाहानज्ज विधमनवसेन सम्मापतिट्ठानसभावाति **सम्माउपट्ठानलक्खणा सम्मासति** । सम्पयुत्तधम्मानं सम्मा समादहनं एकगताकरणं सभावो एतस्साति **सम्मासमाधानलक्खणो सम्मासमाधि** । **तीणि किच्चानि होन्ति** पटिपक्खधम्मेसु, आरम्मणधम्मेसु, सम्पयुत्तधम्मेसु च एकस्मिंयेव खणे पवत्तिविसेसभूतानि । इदानि तानि सरूपतो दस्सेतुं “**सेय्यथिदं**”न्तिआदि वुत्तं । **सद्धिन्ति** इमिना “अज्जेही”ति वुत्तिकिलेसा मिच्छादिट्ठिया सह एकट्ठा वा अनेकट्ठा वाति दस्सेति । **पजहति** पहाय नं पटिविज्झति । **निरोधन्ति** निब्बानं **आरम्मणं करोति** सच्छिकिरियापटिवेधेन पटिविज्झति ।

न केवलं मग्गधम्मा वुत्तनयेनेव, अथ खो अपरेनपि नयेन वेदितब्बाति दस्सेन्तो “**अपिचा**”तिआदिमाह । **नानाखणा** पुनप्पुनं उप्पज्जनतो । **नानारम्मणा** अनिच्चानुपस्सनादिभावतो । **एकक्खणा** सकिदेव उप्पज्जनतो । **एकारम्मणा** निब्बानविसयत्ता । **चत्तारि नामानि लभति** परिज्जाभिसमयादिवसेन पवत्तिया । **तीणि नामानि लभति** कामसङ्कप्पादीनं पहानवसेन पवत्तिया । पटिपक्खपहानवसेन हिस्स नामत्तयलाभो । एस नयो सेसेसुपि । **विरतियोपि होन्ति चेतनायोपि** पुब्बभागेपि विक्खम्भनवसेन पवत्तनतो । **मग्गक्खणे पन विरतियोव** पटिपक्खसमुच्छिन्दनस्स मग्गकिच्चत्ता । न हि चेतना मग्गसभावा । **सम्मप्यधानसतिपट्ठानवसेनाति** चतुब्बिधसम्मप्यधानचतुब्बिधसतिपट्ठानवसेन **चत्तारि नामानि लभति** अनुप्पन्नाकुसलानुप्पादनादीनं कुसलानज्ज वट्ठनतो । **पुब्बभागेपि मग्गक्खणेपीति** यथा पुब्बभागे पठमज्झानादिवसेन नाना । एवं मग्गक्खणेपि । न हि एकोपि च मग्गसमाधि पठमज्झानसमाधिआदिनामानि लभति सम्मादिट्ठिआदीनं विय किच्चवसेन भेदाभावतो । तेनाह “**मग्गक्खणेपि सम्मासमाधियेवा**”ति ।

जत्वा जातब्बाति सम्बन्धो । वुद्धि नाम वेपुल्लं भिय्योभावो पुनप्पुनं उप्पादो एवाति आह “**पुनप्पुनं जनेती**”ति । **अभिनिब्बत्तेतीति** अभिवट्ठं पापेन्तो निब्बत्तेति । **विवित्तताति** विवित्तभावो । सो हि विवेचनीयतो विविच्चति, यं विविच्चित्वा ठितं, तदुभयम्पि इध विवित्तभावसामज्जेन “**विवित्तता**”ति वुत्तं । तेसु पुरिमो विवेचनीयतो विविच्चमानताय विविच्चनकिरियाय समङ्गी धम्मसमूहो ताय एव विविच्चनकिरियाय वसेन विवेकोति गहितो । इतरो सब्बसो ततो विवित्तसभावताय । तत्थ यस्मिं धम्मपुज्जे सम्मादिट्ठि पवत्तति, तं यथावुत्ताय विविच्चमानताय विवेकसङ्घातं निस्सायेव पवत्तति, इतरं पन तंनिन्नतातंआरम्मणताहीति वुत्तं “**विवेकं निस्सितं, विवेके वा निस्सितं**”न्ति ।

यथा वा विवेकवसेन पवत्तं ज्ञानं “**विवेकजं**”न्ति वुत्तं, एवं विवेकवसेन पवत्ता सम्मादिट्ठि “**विवेकनिस्सिता**”ति दट्ठब्बा । निस्सयो च विपस्सनामग्गानं वसेन मग्गफलानं वेदितब्बो । असतिपि तासं पुब्बापरभावे “**पटिच्चसमुप्पादो**”ति एत्थ पच्चयानं समुप्पादनं विय अभिन्नधम्माधारा निस्सयभावना सम्भवन्ति । तस्स तदङ्ग-समुच्छेदनिस्सरणविवेकनिस्सिततं वत्वा पटिप्पस्सद्विवेकनिस्सितताय अवचनं अरियमग्गभावनाय वुच्चमानत्ता । भावितमग्गस्स हि ये सच्छिकातब्बा धम्मा । तेसं किच्चं पटिप्पस्सद्विवेको । **अज्झासयतोति** “निब्बानं सच्छिकरिस्सामी”ति महन्तअज्झासयतो । यदिपि हि विपस्सनाक्खणे सङ्घारारम्मणं चित्तं, सङ्घारेसु पन आदीनवं सुट्ठु,

दिस्वा तप्पटिपक्खे निब्बाने निन्ताय अज्झासयतो निस्सरणविवेकनिस्सितो होति, उण्हाभिभूतस्स पुग्गलस्स सीतनिन्तचित्ता विय । केचि पन “यथा सभावतो, यथा अज्झासयतो निस्सरणविवेकनिस्सितता, एवं पटिप्पस्सद्विवेकनिस्सिततापि सिया”ति वदन्ति । यदग्गेन हि निब्बाननिन्ता सिया, तदग्गेन फलनिन्तापि सिया “कुदास्सु नामाहं तदायतनं उपसम्पज्ज विहरेय्य”न्ति अज्झासयसम्पत्तिया भावतो । यस्मा प्हानविनयो विय रागनिरोधोपि इधाधिप्पेतविवेकेन अत्थतो निब्बिसिद्धो, तस्मा वुत्तं **एस नयो विरागनिस्सितादीसूति** । तेनाह “विवेकत्था एव हि विरागादयो”ति ।

वोस्सग्गसद्दो परिच्चागत्यो पक्खन्दनत्थो चाति वोस्सग्गस्स दुविधता वुत्ता । वोस्सज्जनज्झि प्हानं, विस्सट्ठभावेन निरासङ्कपवत्ति च, तस्मा विपस्सनाक्खणे तदङ्गवसेन, मग्गक्खणे समुच्छेदवसेन पटिपक्खस्स प्हानं वोस्सग्गो, तथा विपस्सनाक्खणे तंनिन्ताभावेन, मग्गक्खणे आरम्भणकरणेन विस्सट्ठसभावता वोस्सग्गोति वेदितब्बं । तेनेवाह “**तत्थ परिच्चागवोस्सग्गो**”तिआदि । **अयं सम्मादिट्ठीति** अयं मिस्सकवसेन वुत्ता सम्मादिट्ठि । **यथावुत्तेन पकारेनाति** तदङ्गप्पहानसमुच्छेदप्पहानपकारेन तंनिन्तदारम्भणकरणप्पकारेन च ।

पुब्बे वोस्सग्गवचनस्सेव अत्थस्स वुत्तत्ता आह “**सकलेन वचनेना**”ति । **परिणमन्तं** विपस्सनाक्खणे, **परिणतं** मग्गक्खणे । परिणामो नाम इध परिपाकोति आह “**परिपच्चन्तं परिपक्कज्जा**”ति । परिपाको च आसेवनलाभेन लद्धसामत्थियस्स किलेसे परिच्चजितुं निब्बानं पक्खन्दितुं तिक्खविसदभावो । तेनाह “**अयं**”न्तिआदि । **एस नयो**ति ख्यायं नयो “विवेकनिस्सित”न्तिआदिना सम्मादिट्ठियं वुत्तो, सेसेसु सम्मासङ्कप्पादीसुपि एसेव नयो, एवं तत्थ नेतब्बन्ति अत्थो । **पटिच्चाति** निस्साय । **जातिसभावाति** जायनसभावा । **सकलो**ति अनवसेसो, सब्बोति अत्थो । न कोचि मग्गो सावसेसो हुत्वा सम्भवति । हेट्ठिमे मग्गे उप्पन्ने उपरिमो उप्पन्नो एव नाम अनन्तरायेन उप्पज्जनतो । **ववस्सग्गत्येति** वचसायत्थे । **वण्णयन्तीति** गुणवण्णनवसेन वित्थारेन्ति ।

कल्याणमित्तसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. पठमअपुत्तकसुत्तवण्णना

१३०. दिव-सद्दो दिवा-सद्दो विय दिवसपरियायो, तस्मा विसेसनभावेन वुच्चमानो दिवसद्दो अत्थविसेसं दीपेतीति आह “**दिवसस्स दिवा**”तिआदि । सं वुच्चति धनं, तस्स पतीति सम्पति, धनसामिको, तस्स हितावहत्ता **सापतेय्यन्ति** आह “**सापतेय्यन्ति धनं**”न्ति । तस्स गेहे कताकतभण्डस्स अतिबहुभावतो विम्वयप्पत्तो राजा “**को पन वादो**”ति आह । **काळलोहं** नाम अयोफलं । कच्छपादिरूपेहिपि सोवण्णादीनि ठपेन्ति । **सकुण्डकभत्तन्ति** सकुण्डेहि वा सथुसेहि वा पक्कभत्तं । बिलङ्गं वुच्चति धज्जबिलङ्गं, आरनालन्तिपि वुच्चति, तं दुतियं अस्साति **बिलङ्गदुतियं** । तज्झि कज्जितो निब्बत्तत्ता **कज्जिकं** नाम । तीहि पक्खेहि वत्थखण्डेहि कतनिवासनं **तिपक्खवसनं** । तेनाह “**तीणि...पे०... निवासनं**”न्ति ।

असन्तो नीचो पुरिसोति **असप्पुरिसो**ति आह “**लामकपुरिसो**”ति । कम्मस्स निब्बत्तभावेन ओतरणताय फलं अगं नाम, उपरिभूमिगतत्ता उद्धं अगं अस्साति **उद्धगिकं** । **दक्खिणन्ति** दानमाह । सग्गो नाम कामभवूपपत्तिभवो, तस्स निब्बत्तनतो “**सग्गस्स हिता**”ति वुत्तं । **तत्तुपपत्तिजननतो**ति तत्र उपपत्तिया जननतो, उप्पादनतोति अत्थो ।

सेतं उदकं एतिस्साति सेतोदका । सो येन भावेन यत्थ पाकटतरो हुत्वा दिस्सति, तं दस्सेतुं “वीचीनं भिन्नद्वाने”ति आह । सुखोत्तरणद्वानताय कदमादिदोसविरहतो च सुन्दरतित्था । तं अपेय्यमानन्ति तं उदकं केनचि अपरिभुज्जियमानं । अत्तना कत्तब्बकिच्चकरोति अत्तना कातब्बकम्मसङ्घातकिच्चकरो, परिभोगवसेन चेव सङ्गहेतब्बसङ्गहनवसेन च नियोजकोति अत्थो । कुसलकिच्चकरोति अत्तना कातब्बपुञ्जकरो ।

पठमअपुत्तकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. दुतियअपुत्तकसुत्तवण्णना

१३१. पिण्डपातेनाति सहयोगे करणवचनं । पटिपादनं तेन सह योजनन्ति आह “पिण्डपातेन सद्धिं संयोजेसि, पिण्डपातं अदासीति अत्थो”ति । “पणीतभोजनं भुज्जित्वा”ति वुत्तं, पाळियं पन “कणाजकं भुज्जति बिलङ्गदुतिय”न्ति । तं तं पवत्तितं येभुय्यवसेन वुत्तन्ति दट्ठब्बं । इदानी “इमस्स सेट्ठिस्स कस्सचि समणस्स वा ब्राह्मणस्स वा देथा”ति वचनं न सुतपुब्बं, यस्मा पच्चेकबुद्धा नाम अत्तनो गुणानुभावेहि लोके पाकटा सज्जाता एव होन्ति, तस्मा सेट्ठिभरियाय “न यस्स वा तस्स वा”तिआदि चिन्तितं । तथा हि तेसं देन्तापि सक्कच्चं येभुय्येन पणीतमेव देन्ति । नासापुटं पहरि अत्तनो आनुभावेन । सो लुद्धताय “बहु वत धज्जं ममस्सा”ति चित्तं संयमेतुं सन्धारेतुं असक्कोन्तो ।

विप्पटिसारुप्पन्नाकारं दस्सेतुं “वरमेत”न्तिआदि वुत्तं । “इमस्स समणस्स पिण्डपातं देही”ति वदतो न एकाय एव जवनवीथिया वसेन अत्थसिद्धि । अथ खो तत्थ आदितो पवत्तजवनवारोपि अत्थि मज्झे पवत्तजवनवारोपि, तं सन्धायाह “पुब्बपच्छिमचेतनावसेना”ति । एका चेतना द्वे पटिसन्धियो न देतीति एत्थ साकेतपज्जवसेन निच्छयो वेदितब्बो । चुद्धसन्नं चेतनानं पुब्बे पुरेतरं कतत्ता पुराणं ।

परिगहतीति परिग्गहोति आह “परिग्गहितं वत्थु”न्ति । अन्वाय उपनिस्साय जीवन्तीति अनुजीविनो । सब्बमेतन्ति धनधज्जादिसब्बं एतं यथावुत्तपरिग्गहवत्थुं । निक्खिप्पगामिनन्ति निक्खिपितब्बतागामिनं । निक्खिपितब्बसभावं होतीति आह “निक्खिप्पसभाव”न्ति । पहाय गमनीयन्ति अयमेत्थ अत्थोति आह “परिच्चजितब्बसभावमेवा”ति ।

दुतियअपुत्तकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

दुतियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

३. ततियवग्गो

१. पुग्गलसुत्तवण्णना

१३२. “नीचे कुले पच्चाजातो”तिआदि अप्पकासनभावेन तमतीति तमो, तेन तमेन युत्तोति तमो पुग्गलो वुच्चति, तंयोगतो पुग्गलस्स तब्बोहारो यथा “मच्छेरयोगतो मच्छेरो”ति । तस्मा तमोति अप्पकासनभावेन तमो तमभूतो अन्धकारो विय जातो, अन्धकारत्तं वा पत्तोति अत्थो । वुत्तलक्खणं तममेव परम्परतो अयनं गति निट्ठा एतस्साति तमपरायणो, तमपरायणत्तं वा पत्तोति अत्थो । जायेनपि तमग्गहणेन खन्धतमोव कथितो, न अन्धकारतमो । खन्धतमोति च सम्पत्तिरहिता

खन्धपवत्तियेव दट्ठब्बा । “उच्चे कुले पच्चाजातो”तिआदि पकासनभावेन जोतेतीति **जोति**, तेन जोतिना युत्तोतिआदि सब्बं तमे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । इतरे द्वेति जोतितमपरायणो जोतिजोतिपरायणोति इतरे द्वे पुगले ।

वेणुवेत्तादिकेहि पेळादिकारका **विलीवकारका** । मिगमच्छादीनं निसादनतो **नेसादा**, मागविकमच्छबन्धादयो । रथेसु चम्मेन हननकरणतो **रथकारा** चम्मकारा वुत्ता । “पु” इति करीसस्स नामं, तं कुसेन्ति अपनेन्तीति **पुक्कुसा**, पुप्फछड्डका । **दुब्बण्णो**ति विरूपो । **ओकोटिमको**ति आरोहाभावेन हेट्टिमकोटिको, रस्सकायोति अत्थो । तेनाह “**लकुण्डको**”ति । लकु विय घटिका विय डेति पवत्ततीति हि **लकुण्डको**, रस्सो । कणति निमीलतीति **काणो** । तं पनस्स निमीलनं एकेन अविखना द्वीहिपि वाति आह “**एकक्खिकाणो वा उभयक्खिकाणो वा**”ति । कुणनं कुणो, हत्थवेकल्लं, सो एतस्स अत्थीति **कुणी** । **खज्जो** वुच्चति पादविकलो । हेट्टिमकायसङ्घातो सरीरस्स पक्खो पदेसो हतो अस्साति **पक्खहतो** । तेनाह “**पीठसम्पी**”ति । पदीपे पदीपने एतब्बं नेतब्बन्ति **पदीपेय्यं**, तेलकपल्लादिउपकरणं । वुत्तन्ति अट्ठकथायं वुत्तं ।

आगमनविपत्तीति आगमनट्ठानवसेन विपत्ति आगमो एत्थाति कत्वा । **पुब्बुप्पन्नपच्चयविपत्ती**ति पठमुप्पन्नपच्चयवसेन विपत्ति । चण्डालादिसभावा हिस्स मातापितरो पठमुप्पन्नपच्चया, पठमुप्पत्तिया वा पच्चया, तेहेवस्स विपत्ति एव, न सम्पत्ति । **पवत्तपच्चयविपत्ती**ति पवत्ते सुखपच्चयविपत्ति । तादिसे निहीनकुले उप्पन्नोपि कोचि विभवसम्पन्नो सिया, अयं पन दुग्गतो दुरूपो होति । **आजीवुपायविपत्ती**ति आजीवनुपायवसेन विपत्ति । सुखेन हि जीविकं पवत्तेतुं उपायभूता हत्थिसिप्पादयो इमस्स नत्थि, पुप्फछड्डकसिलाकोट्टनादिकम्मं पन कत्वा जीविकं पवत्तेति । तेनाह “**कसिरवुत्तिके**”ति । **अत्तभावविपत्ती**ति उपधिविपत्ति । **दुक्खकारणसमायोगो**ति कायिकचेतसिकदुक्खुप्पत्तिया पच्चयसमोधानं । **सुखकारणविपत्ती**ति सुखपच्चयपरिहानि । **उपभोगविपत्ती**ति उपभोगसुखस्स विनासो अनुपलब्धि । जोति चेव जोतिपरायणभावो च **सुक्कपक्खो** ।

दसहि अक्कोसवत्थूहीति लक्खणवचनं एतं यथा “यदि मे ब्याधिता होन्ति, दातब्बमिदमोसध”न्ति, तस्मा दसहि अक्कोसवत्थूहि, तत्थ वा येन केनचि परिभासतीति अत्थो । **एकग्गचित्तो**ति दानं दातुं अपेक्खितताय समाहितचित्तो ।

पुगलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. अय्यिकासुत्तवण्णना

१३३. जराजिण्णाति जराय जिण्णा । तेन पाकटजराय मत्थकप्पत्तिमाह । **वयोवुड्ढा**ति वयसा वुड्ढा । तेन पच्छिमवयस्स ओसक्कसम्पवत्तिं वदति । **जातिमहल्लिका**ति जातिमहत्तगता । **चिरकालं अतिक्कन्ता**ति द्वे तयो राजपरिवट्टे वीतिवत्ता । वयो-सद्धो साधारणवचनोपि जिण्णसद्वसन्निधानतो ओसानवयं एव वदतीति आह “**पच्छिमवयं सम्पत्ता**”ति । **अय्यिका**ति मातामहिं सन्धाय वदति । हत्थी एव रतनभूतो **हत्थिरतनन्ति** आह “**सतसहस्सगघनकेना**”तिआदि । **सब्बानि तानी**ति कुम्भकारभाजनानि, तेहि सद्धिं सत्तसन्तानस्स पमाणं दस्सेन्तो “**तेसु ही**”तिआदिमाह, तं सुविज्जेय्यमेव ।

अय्यिकासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. इस्सत्तसुत्तवण्णना

१३५. अटुप्पत्तिकोति एत्थ का अस्स अटुप्पत्ति? तिथियानं भगवतो भिक्खुसङ्घस्स च अलाभाय अयसाय परिसक्कनं । तं वित्थारतो दस्सेतुं “**भगवतो किरा**”तिआदि वुत्तं । यथा तं सब्बदिसासु यमकमहामेघो उड्ढित्वा महाओघं विय सब्बा पारमियो “इमस्मिंयेव अत्तभावे विपाकं दस्सामा”ति सम्पिण्डिता विय लाभसक्कारमहोघं निब्बत्तियंसु । ततो ततो अन्नपानयानवत्थमालागन्धविलेपनादिहत्था खत्तियब्राह्मणादयो आगन्त्वा — “कहं भगवा, कहं देवदेवो नरासभो लोकनाथो”ति भगवन्तं परियेसन्ति, सकटसतेहिपि पच्चये आहरित्वा ओकासं अलभमाना समन्ता गावुत्तप्पमाणम्पि सकटधुरेन सकटधुरं आहच्च तिट्ठन्ति चेव अनुवत्तन्ति च अन्धकविन्दब्राह्मणादयो विय । सब्बं **खन्धके** (महाव० २८२) तेसु तेसु सुत्तेसु च आगतनयेन वेदितब्बं । यथा च भगवतो, एवं भिक्खुसङ्घस्सपि । वुत्तम्पि — “तेन खो पन समयेन भगवा सक्कतो होति गरुक्कतो मानितो पूजितो अपचितो लाभी चीवर...पे०... परिकखारानं, भिक्खुसङ्घोपि खो”तिआदि (उदा० ३८), तथा “यावता खो, चुन्द, एतरहि सङ्घो वा गणो वा लोके उप्पन्नो, नाहं, चुन्द, अज्जं एकं सङ्गम्पि एकं गणम्पि समनुपस्सामि एवं लाभगयसगप्पत्तं, यथरिवायं, चुन्द, भिक्खुसङ्घो”ति (दी० नि० ३.१७६) । **एवन्ति** इदानीं वुच्चमानाकारेन । **निज्झत्तिन्ति** सज्जत्तिं । **नन्ति** कथं ।

एवं पुच्छितुं अयुत्तं तिथियानं कथा महाजनसन्निपाते निव्यातिता होतीति । **तस्मिं दातब्बं**, चित्तप्पसादमत्तेन देन्तेपि हि पुज्जं पवड्ढति । **आरोचितं** अत्तनोति अधिप्पायो । **भगवाति** सत्थु आमन्तनं । **चित्तं नाम** यथापच्चयं पवत्तमानं **निगण्ठा...पे०... पसीदति** पसन्नस्साति अधिप्पायो । पुब्बे अविसेसतो देय्यधम्मस्स दातब्बट्ठानं नाम पुच्छितं, इदानीं तस्स महप्फलभावकरो दक्खिण्येय्यविसेसोति आह “**अज्जं तथा पठमं पुच्छितं, अज्जं पच्छा**”ति । **सल्लक्खेहि एतं** । पच्छिमं पुरिमेन सद्धिं आनेहीति अधिप्पायो । पुच्छितस्स नाम पज्जस्स कथनं मय्हेव भारो । **समुपब्यूळ्होति** एकतो सेनाय रासिवसेन सम्पिण्डितोति अत्थो । तेनाह “**रासिभूतो**”ति । **असिक्खितोति** सत्तट्ठसंवच्छरानि धनुसिप्पेन सिक्खितो । धनुसिप्पं सिक्खित्वापि कोचि कतहत्थो न होति, अयं पन असिक्खितो न कतहत्थो, पोड्ढानुपोड्ढभावोयेव ब्याममुट्ठिबन्धो । **तिणपुज्जमत्तिकापुज्जादीसूति आदि-सद्देन पंसुपुज्जवालुकपुज्जसारफलकअयोधनादिके** सङ्गण्हाति । **अकतपरिचयोति** तेसं सन्तिका विज्झनट्ठेन अकतपरिचयो । राजराजमहामत्तादिके उपेच्च असनं उपासनं, न कतं उपासनं एतेनाति **अकतूपासनो** । असिक्खिततादिना भीरुभावेन वा कायस्स छम्भनं सङ्गम्पनं उत्तासो एतस्स अत्थीति छम्भीति आह “**पवेधितकायो**”ति ।

दक्खिण्येय्यताय अधिप्पेतत्ता “**अरहत्तमग्गेन कामच्छन्दो पहीनो होती**”ति आह । अच्चन्तप्पहानस्स इच्छितत्ता ततियेनेव **कुक्कुच्चं पहीनं** होति पटिघसम्पयोगं । असेक्खस्स अयन्ति **असेक्खं**, सीलक्खन्धो । तयिदं न अगगफलं सीलमेव अधिप्पेतं, अथ खो यं किञ्चि असेक्खसन्ताने पवत्तं सीलं, लोकुत्तरो एव न अधिप्पेतो सिक्खाय जातत्ता, एवं विमुत्तिक्खन्धोपीति । सेक्खस्स एसोति वा, अपरियोसितसिक्खत्ता सयमेव सिक्खतीति वा सेक्खो, चतूसु मग्गेसु हेट्ठिमेसु च तीसु फलेसु सीलक्खन्धो । उपरि सिक्खितब्बाभावतो **असेक्खो** । वुट्ठिप्पत्तो सेक्खोति **असेक्खो** । अगगफलभूतो सीलक्खन्धो वुच्चयेय्य, अट्ठकथायं पन विपस्सकस्स सीलस्स अधिप्पेतत्ता तथा अत्थो वुत्तो । **सब्बत्थाति** “**असेक्खेना**”तिआदीसु । एत्थ च यथा सीलसमाधिपज्जाक्खन्धा मिस्सका अधिप्पेता, एवं विमुत्तिक्खन्धापीति तदङ्गविमुत्तिआदयोपि वेदितब्बा, न पटिप्पस्सद्विमुत्ति एव ।

येन सिप्पेन इस्सासो होति, तं **इस्सत्तन्ति** आह “**उसुसिप्प**”न्ति । यस्सा वायोधातुया वसेन सरीरं सज्जातथामं होति, तं बलपच्चयं सन्धायाह “**बलं नाम वायोधातू**”ति । समप्पवत्तितो हि विसमप्पवत्तिनिवारकधातु बलं नाम, तेन ततो अज्जं बलरूपं नाम नत्थि ।

यस्मा अरहा एव एकन्ततो सोरतो, तस्स भावो **सोरच्चन्ति** आह “**सोरच्चन्ति अरहत्त**”न्ति । एते द्वेति खन्ति सोरच्चन्ति एते द्वे धम्मा । पानीयं पिवन्ति एत्थाति **पपा**, यो कोचि जलासयो यं किञ्चि पानीयद्वानन्ति आह “**चतुरस्सपोक्खरणीआदीनी**”ति । उदकविकूलादीसु कमन्ति अतिक्कमन्ति एतेहीति **सङ्कमनानि**, सेतुआदीनि । सेतुकरणयुत्तद्वाने सेतुं, चङ्कमनकरणयुत्तद्वाने चङ्कमनं, मग्गकरणयुत्तद्वाने मग्गं करेय्याति अयमेत्थ अधिप्पायो । तेनाह “**पण्णासा**”तिआदि ।

भिव्खाचारवत्तन्ति अरियानं हितं वत्तपटिपत्तिं । **देन्तोपीति पि**-सद्देन अखीणासवस्स देन्तोपीति इममत्थं दस्सेति यस्स कस्सचिपि देन्तेनपि कम्मफलं सद्दहित्वा विप्पसन्नचित्तेनेव दातब्बत्ता । **थनयन्ति** इदं तस्स महामेघभावदस्सनं, यो हि महावस्सं वस्सति, सो गज्जन्तो विज्जुम्मालं विस्सज्जेन्तो पवस्सति । **अभिसङ्खरित्वा समोधानेत्वा**ति खादनीयस्स विविधजातियानि सम्पिण्डेत्वा । तेनाह “**रासिं कत्वा**”ति ।

पकिरणं नाम विकिरणम्पि होति अनेकत्थत्ता धातूनन्ति आह “**विकिरती**”ति । **पकिरन्तो विय वा दानं देतीति** इमिना गुणखेत्तमेव अपरियेसित्वा करुणाखेत्तेपि महादानं पवत्तेतीति दस्सेति । तेन “**पकिरेती**”ति वदन्तेन भगवता अट्ठप्पत्तियं आगततिथियवादेन अप्पटिसेधिततापि दीपिता होति । **पुञ्जधाराति** पुञ्जमयधारा पुञ्जाभिसन्दा । **सिनेहयन्तीति** थूलधारेनपि सिनेहेन सिनिद्धं करोन्ती । **किलेदयन्तीति** अल्लभावं पापयन्ती । यथायं पुञ्जधारा दातारं अन्तो सिनेहेति पूरेति अभिसन्देति, एवं पटिग्गाहकानम्पि अन्तो सिनेहेति पूरेति अभिसन्देति । तेनेवाह “**ददं पियो होति भजन्ति नं बहू**”तिआदि (अ० नि० ५.३४) एवं सन्तेपि “**दातारं अभिवस्सती**”ति वुत्तत्ता अट्ठकथायं दायकवसेनेव “**सिनेहेती**”ति वुत्तं, यस्मा वा पटिग्गाहकस्स सिनेहुप्पत्ति आमिसनिस्सिताति दायकवसेनेव वुत्तं ।

इस्सत्तसुत्तवण्णना निद्धिता ।

५. पब्बतूपमसुत्तवण्णना

१३६. खत्तियाति अभिसेकप्पत्ता । इस्सरियमदो **कामगेधो** । पथविमण्डलस्स महन्तता तंनिवासिनं अनुयन्तताति सब्बमिदं यथिच्छितस्स राजकिच्चस्स सुखेन समिज्जनस्स कारणकित्तनं । यादिसे राजकिच्चे उस्सुक्कं आपन्नो, तं वित्थारतो दस्सेतुं “**एस किरा**”तिआदि वुत्तं । **अन्तरगमनानीति** तिण्णं निरन्तरगमनानं अन्तरन्तरा गमनानि । **चोरा चिन्तयिंसूति** एको अन्तरभोगिको राजापराधिको पञ्चसतमनुस्सपरिवारो चोरियं करोन्तो विचरति, ते सन्धाय वुत्तं ।

“अयुत्तं ते कत”न्ति सचाहं वक्खामीति योजना । **धुरविहारेति** रथस्स धुरं विय नगरस्स धुरभूते विहारे । **सन्थम्भितुन्ति** विस्सासभावेन उपट्ठातुं । **सद्धायिकोति** सद्धाय अयितब्बो, सद्धेय्योति अत्थो । तेनाह “**सद्धातब्बो**”ति । **पच्चयिकोति** पत्तियायितब्बो । **अब्भसमं** पुथुलभावेन । **निप्पोथेन्तोति** निम्महेन्तो । **सण्हकरणीयं** अतिसण्हं **पिसन्तो** निसदपोतो विय पिसन्तो ।

धम्मचरियातिआदित्तम्पि सीसं चेलज्व अज्झुपेक्खित्वा सम्पापटिपत्ति एव कातब्बा तस्सा एव परलोके पतिट्ठाभावतो । **आचिक्खामीति** कथेमि, कथेन्तो च यथा तमत्थं सम्मदेव राजा जानाति, एवं जानापेमीति । **निप्फत्ति** युद्धेन कातब्बअत्थसिद्धि । विसिनोति बन्धति यथाधिप्पेतं चित्तं एतेनाति **विसयो**, समत्थभावो । **मन्तसम्पन्नाति** सम्पन्नराजमन्ता । **महाअमच्चाति** महोसधादिसदिसा नीतिसत्थछेका अमच्चपुरिसा । **उपलापेतुन्ति** परेसं अन्तरे विरोधत्थं

सङ्गणितुं।

द्वेयेव पब्बताति पब्बतसदिसा द्वेयेव गहिता । राजोवादेति राजोवादसुत्ते । आगताव तत्तन्तिया अनुरूपत्थं । विलुम्पमानाति इति-सद्धो आदिअत्थो । विपत्तीति भोगपरिहानादिविनासो । हत्थियुद्धादीहि जरामरणं जिनिंतुं न सक्का सत्तस्स अविषयभावतो । येन पन जिनिंतुं सक्का, तं दस्सेन्तो भगवा “बुद्धे... पे०... निवेसये”ति आह । रतनत्तये हि सद्धा निविट्ठा मूलजाता पतिट्ठिता एकन्ततो जरामरणविजयाय होति । तेनाह “तस्मा सद्ध”न्ति ।

पब्बतूपमसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

ततियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

सारत्थप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

कोसलसंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता ।

४. मारसंयुत्तं

१. पठमवग्गो

१. तपोकम्मसुत्तवण्णना

१३७. उरुवेलाय समीपे गामो उरुवेलगामो, तं उरुवेलगामं अभिमुखभावेन सम्मदेव सब्बधम्मो बुज्झतीति अभिसम्बोधि, सब्बज्जुतज्जाणं, तेन समन्नागतत्ता च भगवा अभिसम्बुद्धोति वुच्चति । तस्स पञ्चचत्तालीसाय वस्सेसु आदितो पन्नरस वस्सानि पठमबोधि, इध पन सत्ताहब्भन्तरमेव अधिप्पेतन्ति आह “अभिसम्बुद्धो हुत्वा अन्तोसत्ताहस्मिं येवा”ति । असुखभावेन अज्जेहि कातुं असक्कुण्येयत्ता दुक्करं करोतीति दुक्करकारो, सो एव इत्थिलिङ्गवसेन दुक्करकारिका । ताय मुत्तो वतम्हीति चिन्तेसि । यदि एवं कस्मा तं लोकनाथो छब्बस्सानि समनुयुज्जति? कम्मपीळितवसेन । वुत्तज्हेतं अपदाने (अप० थेर १.३९.९२-९४) —

“अवचाहं जोतिपालो, सुगतं कस्सपं तदा ।
कुतो नु बोधि मुण्डस्स, बोधि परमदुल्लभा ॥

“तेन कम्मविपाकेन, अचरिं दुक्करं बहुं ।
छब्बस्सानुरुवेलायं, ततो बोधिमुत्तमं ॥

“नाहं एतेन मग्गेन, पापुणिं बोधिमुत्तमं ।
कुम्मग्गेन गवेसिस्सं, पुब्बकम्मेन वारितो”ति ॥

मारेतीति विबाधेति । विपत्तिआदिसंयोजनज्झि साधूनं परमत्थतो मरणं सच्चपटिवेधमारणत्ता, पापतरत्ता पापतमोति पापिमा । सा चस्स पापतमता पापवृत्तितायाति आह “पापे नियुत्तो”ति । अधिपतीति कामाधिपति । अप्पहीनकामरागे

अत्तनो वसे वत्तेतीति **वसवत्ती** । तेसंयेव कुसलकम्मानं अन्तं करोतीति **अन्तको** । वट्टदुक्खतो अपरिमुत्तपच्चयत्ता **नमुचि** । मत्तानं पमत्तानं बन्धूति **पमत्तबन्धु** ।

तपोकम्माति अत्तकिलमथानुयोगतो । **अपरद्धो**ति विरज्झसि । “अपराधो”तिपि अत्थि, सोयेव अत्थो । कायकिलमथं अनुयुज्जन्तो येभ्येन अमरत्थाय अनुयुज्जति, सो च कम्मवादीहि अनुयुज्जियमानो देवत्थाय सियाति आह “**अमरभावत्थाया**”ति । **सब्बं तपन्ति** सब्बं अत्तपरितापनं । **अत्थावहं न भवति** बोधिया अनुपायत्ता । **किञ्चस्सा**ति किञ्चि सियाति अत्थो । **फियारित्तं धम्मनी**ति धम्मं वुच्चति वण्णु, सो इध “धम्म”न्ति वुत्तो, धम्मनि वण्णुपदेसेति अत्थो । तेनाह “अरज्जे”ति । उभोसु पस्सेसु फियाहि **आकट्ठेय्य चेव** अरित्तेहि **उप्पीळेय्य च** ।

सम्मावाचाकम्मन्ताजीवा गहिता मग्गसीलस्स अधिप्पेतत्ता । समाधिनो हि गहणेन **सम्मावायामसतिसमाधयो** गहिता उपकारभावतो । **पज्जाया**ति एत्थापि एसेव नयो । बुज्झति एतेनाति **बोधो** । मग्गोति आह “**बोधाया**ति **मग्गत्थाया**”ति । कथं पन मग्गं मग्गत्थाय भावेतीति आह “**यथा ही**”तिआदि । तेन यथा यागुपचनारम्भो यावदेव यागुअत्थो, एवं मग्गभावनारम्भो मग्गाधिगमत्थायाति दस्सेति । आरम्भोति च अरियमग्गभावनाय बन्धापनं दट्ठब्बं । केचि पन “मग्गन्ति अरियमग्गं, बोधायाति अरहत्तसम्बोधाया, एवञ्च कत्वा ‘पत्तोस्मि परमसुद्धि’न्ति इदम्पि वचनं समत्थित”न्ति वदन्ति, अपरे पन “सब्बज्जुतज्जाणसम्बोधायाति । सो हि सब्बस्मापि बोधितो उत्तरितरो”ति । **निहतो** निब्बिसेवनभावं पापितो । तेनाह “**पराजितो**”ति ।

तपोकम्मसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

२. हत्थिराजवण्णसुत्तवण्णना

१३८. अन्धभावकारकेति पचुरजनस्स चक्खुविज्जाणुप्पत्तिनिवारणेन अन्धभावकारके । **महातमे**ति महति तमसि । **पासाणफलके महाचीवरं सीसे ठपेत्वा**ति एतेन तं फलकं अपस्साय निसिन्नोति दस्सेति । **पधानन्ति** भावनं । **परिगणहमानो**ति सब्बसो गणहन्तो अविस्सज्जेन्तो, भावनं अनुयुज्जन्तो अनुपुब्बसमापत्तियो फलसमापत्तिञ्च मनसिकरोन्तोति अत्थो । तेनाह “**ननु चा**”तिआदि । **अरिट्ठको**ति अरिट्ठकवण्णो । तेनाह “**काळको**”ति ।

दीघमद्धानन्ति चिरतरं कालं । **संसरन्ति** आसादनाधिप्पायेन सञ्चरन्तो, अलं तुय्हं एतेन निष्पयोजनन्ति अधिप्पायो । न हि तेन मारस्स काचि अत्थसिद्धीति ।

हत्थिराजवण्णसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

३. सुभसुत्तवण्णना

१३९. सुसंवुताति मग्गसंवरेन सुट्ठु संवुता । **सुपिहिता**ति सुट्ठु पिहिता । **वसानुगा**ति कायादिद्वारवसानुगा वसवत्तिनो न होन्ति । **बद्धचरा**ति पटिबद्धचरियाति ।

सुभसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

४. पठममारपाससुत्तवण्णना

१४०. उपायमनसिकारेणाति अनिच्चादीसु अनिच्चादितो मनसिकरणेन । उपायवीरियेनाति अनुप्पन्नाकुसलानं अनुप्पादनाय विधिना पवत्तवीरियेन । कारणवीरियेनाति अनुप्पन्नानुप्पादनादिअत्थस्स कारणभूतेन वीरियेन । अनुप्पन्नपापकानुप्पादनादिअत्थानि हि वीरियानि यदत्थं होन्ति, तं अत्थं साधेन्तियेवाति एतस्स अत्थस्स दीपको सम्मा-सद्दो । योनिस्सोसम्मासद्देन हि उपायकारणत्थदीपकत्तं सन्धाय “उपायवीरियेन कारणवीरियेना”ति वुत्तं । अरहत्तफलविमुत्ति उक्कट्टनिद्देसेन । मारेन “मय्हं खो, भिक्खवे”तिआदिकं भगवतो वचनं सुत्वा वुत्तं “अरहत्तं पत्वापि न तुस्सती”तिआदि ।

किलेसपासेनाति किलेसमारस्स उपायभूतेन । किलेसमारो हि सत्ते कामगुणपासेहि निबन्धति, न पन सयमेव । तेनाह “ये दिब्बा कामगुणसङ्घाता”तिआदि । मारबन्धनेति किलेसमारस्स बन्धनट्टाने, भवचारकेति अत्थो । न मे समण मोक्खसीति इदं मारो “अनुत्तरा विमुत्ति अनुप्पत्ता, विमुत्ता सब्बपासेही”ति च भगवतो वचनं असद्दहन्तो वदति सद्दहन्तोपि वा “एवमयं परेसं सत्तानं मोक्खाय उस्साहं न करेय्या”ति अत्तनो कोहज्जे ठत्वा वदति ।

पठममारपाससुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. दुतियमारपाससुत्तवण्णना

१४१. अनुपुब्बगमनचारिकन्ति गामनिगमराजधानीसु अनुक्कमेन गमनसङ्घातं चारिकं । एवं हि गतेसूति एवं तुम्हेसु बहूसु एकज्झं गतेसु ।

आदिमिह कल्याणं एतस्साति आदिकल्याणं, तथा सेसेसु । सासनस्स आदि सीलं मूलकत्ता । तस्स समथादयो मज्झं सासनसम्पत्तिया वेमज्झभावतो । फलनिब्बानानि परियोसानं तदधिगमतो उत्तरि करणीयाभावतो । सासने सम्मापटिपत्ति नाम पज्जाय होति, तस्सा च सीलं समाधि च मूलन्ति आह “सीलसमाधयो वा आदी”ति । यस्मा पज्जा अनुबोधपटिवेधवसेन दुविधा, तस्मा तदुभयं गणहन्तो “विपस्सनामग्गा मज्झ”न्ति आह । पज्जानिप्फत्ति फलकिच्चं, निब्बानसच्छिकिरिया पन सम्मापटिपत्तिया परियोसानं ततो परं कत्तब्बाभावतोति आह “फलनिब्बानानि परियोसान”न्ति । फलगगहणेन हि सउपादिसेसनिब्बानं गय्हति, इतरेन इतरं, तदुभयवसेन पटिपत्तिया ओसानन्ति आह “फलनिब्बानानि परियोसान”न्ति । “तस्मातिह त्वं, भिक्खु, आदिमेव विसोधेहि कुसलेसु धम्मेसु । को चादि कुसलानं धम्मानं? सीलज्ज सुविसुद्धं, दिट्ठि च उजुका”ति (सं० नि० ५.३६९) वचनतो सीलदिट्ठुजुकताय मत्थकभूता विपस्सना, तदधिट्ठाना सीलसमाधीति इमे तस्स सासनस्स मूलन्ति आह “सीलसमाधिविपस्सना वा आदी”ति । सेसं वुत्तनयमेव ।

किञ्चापि अवयवविनिमुत्तो समुदायो नत्थि, येसु पन अवयवेसु समुदायरूपेन अपेक्खितेसु गाथाति समज्जा, तं ततो भिन्नं विय कत्वा दस्सेन्तो “चतुप्पदिकगाथाय ताव पठमपादो”तिआदिमाह । पञ्चपदछप्पदानं गाथानं आदिपरियोसानगगहणेन इतरे दुतियादयो तयो चत्तारो वा मज्झन्ति अवुत्तसिद्धमेवाति न वुत्तं । एकानुसन्धिकसुत्तस्साति इदं बहुविभागं यथानुसन्धिना एकानुसन्धिकं सुत्तं सन्धाय वुत्तं, इतरस्स पन तेयेव देसेतब्बधम्मविभागेन आदिमज्झपरियोसानभागा लब्धन्ति । निदानन्ति कालदेसकपरिसादि-अपदिसनलक्खणादिको अत्थो । इदमवोचाति इति-सद्दो आदिअत्थो । तेन तदवसेसनिगमनपाळिं सङ्गण्हाति । अनेकानुसन्धीकस्स सह निदानेन पठमो अनुसन्धि आदि ।

सह निगमनेन पच्छिमो परियोसानं, इतरेन मज्झिमन्ति आदिमज्झपरियोसानानि वेदितव्वानि ।

सात्थकन्ति अत्थसम्पत्तिया सात्थकं कत्वा । **सब्यञ्जनन्ति** ब्यञ्जनसम्पत्तिया सब्यञ्जनं । सम्पत्ति च नाम परिपुण्णब्यञ्जनताति आह “**ब्यञ्जनेहि...पे०... देसेता**”ति । **सकलपरिपुण्णन्ति** सब्बसो परिपुण्णं सीलादिपञ्चधम्मखन्धपरिपूरिया । **निरुपक्किलेसं** दिट्ठिमानादिउपक्किलेसाभावतो । अविसेसतो तित्थसो सिक्खा सकले सासने भवन्ति । **धम्मो**ति पन ब्रह्मचरियं वा सन्धाय वुत्तं “कतमेसानं खो, भन्ते, बुद्धानं भगवन्तानं ब्रह्मचरियं चिरट्ठितिकं अहोसी”ति आदीसु (पारा० १८) विय । **दुकूलसाणिया पटिच्छन्ना विय**, न तु पाकारसेलादिपटिच्छन्ना विय । तेन धम्मनिरुत्तिया सकलकिलेसानं पहानानुभावं वदति । **अलाभपरिहानिया**, न लब्धपरिहानिया । **अड्ढुड्ढानीति** पञ्चसताधिकानि तीणि पाटिहारियसहस्सानि । **सातन्ति** सुखं ।

दुतियमारपाससुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. सप्पसुत्तवण्णना

१४२. सुराकारकानन्ति पिट्ठसुरायोजनकानं । कोसलानं इस्सरोति कोसलो, कोसलराजस्स अयन्ति **कोसलिका** । **परिभोगपातीति** भत्तपरिभोजनत्थाय पाति परिभोगपाति । **कम्मरुद्धनपणाळियाति** कम्मरुद्धनपणाळिमुखे । **धम्ममानायाति** धम्मियमानाय । तं पन यस्मा भस्तवातेहि पूरितं नाम होति, तस्मा “**भस्तवातेन पूरियमानाया**”ति वुत्तं । **नियामभूमियन्ति** भगवतो पटिसल्लानट्टाने **सञ्चरन्तं** मारं मंसचक्खुनाव **दिस्वा** । तेनाह “विज्जुलतालोकेना”ति ।

सेय्यत्थायाति सेय्यानिसंसाय । तेनाह “**ठस्सामी**”ति आदि । **अत्तसञ्जतोति** अत्तभावेन संयतो । तेनाह “**संयतत्तभावो**”ति । **तंसण्ठितस्साति** तस्मिं हत्थपादकुक्कुच्चरहिते बुद्धमुनिस्मिं अवट्ठितस्स । **वोस्सज्ज चरेय्य तत्थ सोति** इमिना भगवा तं व्याकरमानो विभिसिता बुद्धानं किं करिस्सति भयाभावतो? केवलं पन अनट्ठवलिकं उप्पीळन्तो विय त्वमेव आयासं आपज्जिस्ससीति मारं सन्तज्जेति ।

भेरवाति अवीतरागानं भयजनका । **तत्थाति** तंनिमित्तं । **फलेय्याति** भिज्जेय्य । **सत्तिसल्लन्ति** सत्तिसङ्घातं पुथुसल्लं । **उरस्मिं चारयेय्युन्ति** फासुं विज्झितुं ठपेय्युं उगिरेय्युं । **खन्धुपधीसूति** खन्धसङ्घातेसु उपधीसु । **ताणं करोन्ति नामाति** ततो भयनिमित्ततो अत्तनो ताणं करोन्ति नाम ।

सप्पसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. सुपतिसुत्तवण्णना

१४३. उतुगाहापनत्थं धोवित्वा, न रजोजल्लविक्खालनत्थं । तेनाह “**बुद्धानं पना**”ति आदि । **धोतपादके** गेहेति धोतपादेहि अक्कमित्तव्वके । **वत्तभेदो नाम नत्थि** धम्मस्सामिभावतो । **वत्तसीसे ठत्वा धोवन्ति** अज्जेसं दिट्ठानुगतिआपज्जनत्थं । **सोप्पपरिग्गाहकेनाति** एत्थ **सोप्पं** नाम निद्दाय अन्तरन्तरा पवत्तकिरियमयचित्तप्पवत्तिरहिता निरन्तरभवङ्गसन्ततीति तं सभावतो पयोजनतो कालपरिच्छेदतो परिग्गाहकं उपरिनिद्देससतिसम्पज्जं सन्धाय वुत्तं “**सोप्पपरिग्गाहकेन सतिसम्पज्जेना**”ति । केचि पन “निद्दासोप्पना”ति वदन्ति, तं भगवतो सोप्पं हीळन्तो वदति ।

किं नूति एत्थं किन्ति हेतुनिस्सक्के पच्चत्तवचनन्ति आह “कस्मा नु सुपसी”ति? दुब्भगो वुच्चति निस्सरिको भिन्नभगो, सो पन मतसदिसो विसज्जिसदिसो च होतीति आह “मतो विय विसज्जी विय चा”ति ।

आदिनाति आदि-सद्देन “बाहिरस्स उपादाय अट्टारसा”ति आदिना (विभ० ८४२) आगतं तण्हाकोट्टासं सङ्गण्हाति । तत्थ तत्थ विसत्ततायाति तस्मिं तस्मिं आरम्मणे विसेसतो आसत्तभावेन । विसस्स दुक्खनिब्बत्तककम्मस्स हेतुभावतो विसमूलता विसं वा दुक्खदुक्खादिभूतवेदना मूलं एतस्साति विसमूला, तण्हा । तस्स रूपादिकस्स दुक्खस्स परिभोगो, न अमतस्साति विसपरिभोगता । कत्थचि नेतुन्ति कत्थचि भवे सब्बथा नेतुं? परिक्खयाति सब्बसो खीणत्ता । तुहं किं एत्थाति सब्बुपधिपरिक्खया सुद्धस्स मम पटिपत्तियं तुहं किं उज्झायनं? केवलं विघातोयेव तेति दस्सेति ।

सुपतिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. नन्दतिसुत्तवण्णना

१४४. अट्ठमं उत्तानत्थमेव ।

नन्दतिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. पठमआयुसुत्तवण्णना

१४५. पण्णासं वा वस्सानि जीवति वस्ससततो उपरि सेय्यथापि थेरो अनुरुद्धो । सट्ठि वा वस्सानि सेय्यथापि थेरो बाकुलो । पटिहरित्वा पच्चनीकभावे सातं सुखं एतस्साति पच्चनीकसातो, तब्भावो पच्चनीकसातता, ताय । अभिभवित्वा अभासि पटिवचनं जानमानोव ।

न हीळेय्य न जिगुच्छेय्य । एवन्ति सो दारको विय किञ्चि अचिन्तेन्तो सप्पुरिसो चरेय्य, एवं हिस्स चित्तदुक्खं न होतीति अधिप्पायो । पज्जलितसीसो विय चरेय्याति यथा पज्जलितसीसो पुरिसो अज्जं किञ्चि अकत्वा तस्सेव वूपसमाय वायमेय्य, एवं सप्पुरिसो आयुं परित्तन्ति अत्वा तेनेव नयेन सब्बसङ्खारगतं अनिच्चं, अनिच्चत्ता एव दुक्खं, अनत्ताति विपस्सनम्पि ओतरित्वा तं उस्सुक्कापेन्तोपि सङ्खारविगमाय चरेय्य पटिपज्जेय्य ।

पठमआयुसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. दुतियआयुसुत्तवण्णना

१४६. नेमीवाति नेमिसीसेन चक्कं वदति । कुब्बरं अनुपरियायतीति कुब्बरं अनुपरिवत्तति । तथाभूतो पन सो तं अजहन्तोवाति आह “न विजहती”ति । आयु अनुपरियायतीति मच्चानं आयु गतम्पि पच्चागच्छतीति भगवतो पटाणि हुत्वा वदति, भगवा पन तं अभिभवित्वा “अच्चयन्ति अहोरत्ता”ति आदिना आयुनो अच्चयगमनमरणतंयेव पवेदेसि ।

दुतियआयुसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

पठमवगवण्णना निट्ठिता ।

२. दुतियवग्गो

१. पासाणसुत्तवण्णना

१४७. पविज्झीति पब्बतं सब्बतो पवत्तेन्तो ततो ततो निस्सज्जि । सकलन्ति सब्बभागवन्तं, निस्सेसन्ति अत्थो ।

पासाणसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

२. किंनुसीहसुत्तवण्णना

१४८. विचक्खुकम्मायाति विचक्खुभावकामताय । यथा सा भगवतो देसियमानं धम्मं अत्तनो पज्जाचक्खुना न पस्सितुं सक्कोति, एवं कातुं कामताय । तेनाह “परिसाया”तिआदि । विनासेतुं न सक्कोति भेरवारम्मणे भायनस्सेव अभावतो । दसबलप्पत्ताति दसहि बलेहि समन्नागता ।

किंनुसीहसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

३. सकलिकसुत्तवण्णना

१४९. मन्दभावेनाति जळभावेन मोमूहभावेनाति महामूळहताय । कब्बकरणेन मत्तोति कब्बकिरियापसुततादिवसेन मत्तो कब्बं कत्वा । किमिदं सोप्पसेवाति इदं तव सोप्पं किमत्थं, पुरिसेन नाम पुरिसत्तकरेन भवितब्बं, न सोप्पतियेव । अत्थं समागन्त्वाति परमत्थं निब्बानं सम्मा आगन्त्वा अधिगन्त्वा । असङ्ग...पे०... नत्थि सब्बसो सिद्धत्थभावतो । जग्गन्तोति जागरन्तो पुरिसो विय, न भायामि भयहेतूनं अभावा । नानुतपन्ति सब्बत्थ सब्बदापि विस्सट्ठभावतो, मामन्ति ममं । गाथासुखत्थज्झि दीघं कत्वा वुत्तं । ठितत्ताति उद्देसपरिपुच्छाय परिच्छिज्जत्ता । हानिन्ति कस्सचि जानिं ।

सकलिकसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

४. पतिरूपसुत्तवण्णना

१५०. अनुरुज्झति एतेनाति अनुरोधो, रागो । विरुज्झति एतेनाति विरोधो, पटिघो । तेसु अनुरोधविरोधेसु तन्निमित्तं सज्जति नाम सङ्गं करोति नाम, अनुरोधविरोधुप्पादनमेव चेत्य सज्जनं । यदज्जमनुसासतीति यं अज्जेसं अनुसासनं, तं तेसं हितेसनं अनुकम्पनं, तस्मा अनुकम्पके हितेसके सम्मासम्बुद्धे अनुरोधविरोधे आरोपेत्वा विकम्पनत्थं मिच्छा वदसीति ।

पतिरूपसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

५. मानससुत्तवण्णना

१५१. आकासे चरन्तेति पज्जाभिज्जे सन्धाय वदति । अन्तलिक्खे चरन्तेपि किच्चसाधनतो अन्तलिक्खचरो ।

मनसि जातोति मानसो । तं पन मनसन्तानसम्पयुत्ततायाति आह “मनसम्पयुत्तो”ति ।

मानससुत्तवण्णना निड्ढिता ।

६. पत्तसुत्तवण्णना

१५२. पच्चन्नं उपादानक्खन्धानं लक्खणादीनि चेव समुदयञ्च अस्सादादीनवनिस्सरणानि च गहेत्वा सम्मा तेसं लक्खणादीनं गहणं होतीति आह “पच्च उपादानक्खन्धे आदियित्वा”ति ।
रुप्पनवेदियनसञ्जाननअभिसङ्खरणविजाननानि खन्धानं सभावलक्खणानि । आदि-सद्देन रसपच्चुपट्टानपदट्टानानि चेव समुदयादीनि च सङ्गण्हाति । दस्सेतीति पच्चक्खतो दस्सेति, हत्थामलकं विय पाकटे विभूते कत्वा विभावेति ।
गण्हापेतीति ते धम्मे मनसा अनुपेक्खिते दिट्ठिया सुप्पटिविद्धे करोन्तो उगगण्हापेति । समादानम्हीति तत्थ अत्थस्स सम्मदेव आदियने खन्धानञ्च सम्मसनवसेन अञ्जधम्मवसेन समादियने । पटिविद्धगुणेनाति ताय देसनाय, तं निस्साय पच्चत्तपुरिसकारेन च तेसं पटिविद्धगुणेन । जोतापेतीति तेसं चित्तसन्तानं अस्सद्वियादिकिलेसमलविधमनेन पभस्सरं करोति । अट्ठिं कत्वाति ताय देसनाय पापेतब्बं अत्थं पयोजनं दळ्ळं कत्वा । तेनाह “अयं नो”तिआदि । कम्मकारकचित्तं नाम ओतरणचित्तं । “योनिमोमनसिकारपुब्बकं विपस्सनाचित्तं”न्ति केचि । ओहितसोताति अनञ्जविहितताय धम्मस्सवनाय अप्पितसोता, ततो एव तदत्थं ठपितसोता ।

एते रूपादयो खन्धे यञ्च सङ्गत्तं समिद्धपच्चयेहि कत्तं, तञ्च “एसो अहं न होमि, एतं मय्हं न होती”ति पस्सन्तोति योजना । खेमो अत्ताति खेमत्ता, तं खेमत्तं । तेनाह “खेमिभूतं अत्तभाव”न्ति । परियेसमाना मारसेना ।

पत्तसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

७. छफस्सायतनसुत्तवण्णना

१५३. सञ्जायति एतस्माति सञ्जाति, सो एव सम्पयुत्तधम्मो समोसरति एत्थाति समोसरणं, सो एव अत्थो, तेन सञ्जातिसमोसरणट्ठेन । भयभेरवं सद्दन्ति भायति एतस्माति भयं, तदेव यस्स कस्सचि भेरवावहत्ता भेरवं, देवादिसद्दन्ति अत्थो । विगतवलाहके देवे उप्पातवसेन उप्पज्जनकसद्दो देवदुन्दुभि । असनिपातादिसद्दो असनिपातसद्दो । उन्द्रीयतीति विपरिवत्तति । लोको अधिमुच्छितोति अतिथद्धकायो विय मुच्छं आपन्नो । मारस्साति किलेसमारस्स । ठानभूतन्ति पवत्तिट्टानभूतं ।

छफस्सायतनसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

८. पिण्डसुत्तवण्णना

१५४. तत्थ तत्थाति तस्मिं तस्मिं जातिमित्तकुले । पाहुनकानीति पहितब्बपण्णाकारानि ।
आगन्तुकपण्णाकारानीति आगन्तुकानं उपगतानं दातब्बपण्णाकारानि । सयंचरदिवसेति कुमारकानञ्च कुमारिकानञ्च सयं अत्तना चरितब्बछणदिवसे । इदानि तमत्थं वित्थारतो दस्सेन्तो “समवयजातिगोत्ता”तिआदिमाह ।
समवयसमजातिकसमगोत्ताति पच्चेकं सम-सद्दो योजेतब्बो । गोत्तसमता च आवाहविवाहयोग्यतावसेन दट्ठब्बा, न

एकगोततावसेन । ततो ततो गामतो । अञ्जस्मिं दातब्बे असति । छणवसेन पहिणितुं सम्पादितं पूवं छणपूवं । तासं सम्पत्तियाति तासं दानं धम्मस्सवनञ्चाति तस्सा दुविधायपि सम्पत्तिया ।

जाणं नाम आवज्जनपुब्बकं, तस्मा अजाननस्स “अनावज्जनताया”ति कारणं वत्त्वा सेसकारणं वदन्तो “बुद्धान”न्तिआदिमाह । उपचारभेदन्ति बुद्धं दिस्वा मनुस्सेहि कातब्बउपचारस्स भिन्दनं । भिन्दितुन्ति विधमितुं ।

भगवा पनाति पनसद्दो विसेसत्थजोतको । तेन न केवलं भगवा उप्पण्डनं परिहरन्तो तं गामं न पुन पाविसि, अथ खो मारं अनुकम्पन्तोति इदं विसेसं जोतेति ।

जनेसीति अपुञ्जं जनेसि, जनेन्तो च यथा ततो आर्यातिं थिरतरं महन्तं दुक्खं निप्फज्जिस्सति, एवं निप्फादेसि । आसज्जनन्ति एत्थ नन्ति निपातमत्तं । किञ्चति मद्दति अभिभवतीति किञ्चनन्ति आह “मद्दितुं समत्थ”न्ति ।

पिण्डसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. कस्सकसुत्तवण्णना

१५५. निब्बानं अपदिसित्वाति निब्बानं निस्साय निब्बानगुणे आरब्भाति अत्थो । हट्टहट्टकेसोति इतो चित्तो च विकिण्णत्ता आकुलाकुलकेसो । चक्खुसम्पस्सविज्जाणायतनन्ति एत्थ यथा चक्खुग्गहणेन फस्सो विसेसितो, तेन एव विज्जाणायतनं । तथा सति चक्खुविज्जाणस्स च गहणं आपज्जेय्याति । ननु चेत्थ चक्खुग्गहणेन विसेसितत्ता चक्खुद्वारिकानं सब्बेसं विज्जाणानं गहणन्ति? सच्चमेतं, तच्च खो पठमेन चक्खुग्गहणेनाति नायं दोसो । भवङ्गचित्तन्ति आवज्जनाय अनन्तरपच्चयभूतमेव अधिप्पेतन्ति नियमेत्वा दस्सेतुं “सावज्जनक”न्ति वुत्तं, तस्मा तदारम्मणम्पीति जवनचित्तेन सह तदारम्मणचित्तम्पि । “विज्जाणायतन”न्ति च वुत्ते निम्मलमेव ।

“चक्खू”ति अविसेसतो वुत्तत्ता पन मारस्स अयम्पि अत्थो आपन्नोति दस्सेतुं “यं लोके”तिआदि वुत्तं । उपक्कविपक्कन्ति चक्खुपाकरोगेन उपरि हेट्ठा च सब्बसो पक्कं कुथितं । एसेव नयोति इमिना यं लोके कुट्टकिलासगण्डकच्छुआदीहि उपहुतं वणपीळकादिवसेन पग्घरन्तं असुचिं अन्तमसो परमजेगुच्छरूपम्पि, सब्बं तं तवेव होतूति एवमादिं अपदिसति ।

यं भण्डकन्ति हिरज्जसुवण्णादिखेत्तवत्थादिउपकरणं गहट्ठा, पब्बजिता च यं पत्तचीवरादिं “मम इदं”न्ति अभिनिविसन्ताव वदन्ति, एतेसु परिग्गहत्थेसु च तेसं परिग्गाहकपुग्गलेसु च ते चित्तं यदि अत्थि, तानि आरब्भ तव चित्तं यदि भवति, एवं त्वं तत्थ बद्धो एव होसीति अत्थो । तेनाह “न मे समण मोक्खसी”ति ।

यं भण्डकं वदन्तीति यथावुत्तं उपकरणं लोके बहुजना “मम इदं”न्ति वदन्ति । न तं मद्दन्ति तं मद्दं न होति, न तत्थ मम तण्हावसेन ममन्ति नत्थि । न ते अहन्ति ये पुग्गला एत्थ बद्धा, तेपि अहं न होमि, तत्थ मे दिट्ठिबद्धो नत्थि । न मे मग्गम्पि दक्खसीति एवं सब्बसो बद्धाभावेन मुत्तस्स मे गतमग्गम्पि मार त्वं न दक्खसि न पस्सिस्ससि, ये भवादयो तुय्हं विसया, तेसु भवयोनिगतिआदीसु मद्दं गतमग्गं न पस्सिस्ससि भवनिस्सट्ठत्ताति ।

कस्सकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. रज्जसुत्तवण्णना

१५६. अहनन्ति करणे पच्चत्तवचनन्ति आह “अहनन्तेना”ति, पच्चत्ते एव वा पच्चत्तवचनं, “अहनन्तो हुत्वा”ति वचनसेसेन भवितव्वन्ति अधिप्पायो। सेसपदेसुपि एसेव नयो। अजिनन्ति अन्तोगधहेतुअत्थं वदतीति आह “परस्स धनजानिं अकरोन्तेना”ति। अकारापेन्तेनाति परस्स धनजानिं अकारेन्तेन। असोचन्तेनाति भोगव्यसनादिवसेन परं असोचन्तेन। कस्मा भगवा एवं चिन्तेसीति तत्थ कारणमाह “इती”तिआदिना। रज्जे विजिते दण्डकरपीळितेति धनदण्डादिदण्डेन चेव बलिना च बाधिते।

इज्झनककोट्टासाति चेतोवसिभावादिकस्स साधनककोट्टासा। वड्डिताति भावनापारिपूरिवसेन अनुबूहिता। पुनप्पुनं कताति भावनाय बहुलीकरणेन अपरापरं पवत्तिता। युत्तयानन्ति यथा युत्तानं आजञ्जरथानं सारथिना अधिद्वितं यथारुचि पवत्ति, एवं यथारुचिपवत्तितं गमिता। पतिट्टेनाति अधिद्वानद्वेन। वत्थुकताति सब्बसो उपक्विकलेससोधनेन इद्धिविसयताय पतिद्वानभावतो सुविसोधितपरिस्सयवत्थु विय कता। अविजहिताति पटिपक्खदूरीभावतो सुभावितभावेन तंतंअधिद्वानयोग्यताय न जहापिता। निच्चानुबद्धाति ततो एव निच्चं अनुबद्धा विय कता। सुपरिचिताति सुदु सब्बभागेन भावनानुपचयं गमिता। अविराधितवेधिहत्थो वियाति अविरज्झनभावेन विरज्झनहत्थो विय। सुदु समारद्धाति भावनाउपत्तिया सम्मदेव सम्पादिता। चिन्तेय्याति अत्थुद्धारवसेन चिन्तेय्य।

पब्बतस्साति पब्बतो अस्स। पब्बतो अस्साति पब्बतो भवेय्य कीदिसस्साति आह “सुवण्णस्सा”तिआदि। जातरूपस्साति आतपरूपसम्पन्नस्स। द्विक्खत्तुम्पि ताव महन्तोति यत्तको सो पब्बतो होति, द्विक्खत्तुं तत्तको। एकस्साति एकस्सपि पुग्गलस्स नालं न परियत्तो तण्हाय दुप्पूरणभावा। एवं जानन्तोति एवं तण्हाय दुप्पूरणभावादीनवतं जानन्तो। समं चरेय्याति परवत्थुपरामासादिं विहाय कायादीहि सममेव पटिपज्जेय्य।

दुक्खं तण्हानिदानं, तण्हा कामगुणनिदाना, तस्मा दुक्खस्स तण्हापच्चयकामगुणनिदानत्तं वुत्तं। तन्ति दुक्खं। यतोनिदानं होतीति यंनिदानं यंकारणं तं पवत्तिता। एवं यो अदक्खीति यो परिज्जातवत्थुको एवं दुक्खं तस्स निदानभूते कामगुणे च तथतो पज्जाचक्खुना पस्सि। केन कारणेन नमेय्य? तं कारणं नत्थीति अत्थो। कामगुणउपधिन्ति कामगुणसङ्घातं उपधिं। सज्जति एत्थाति सङ्गो एसो, लग्गनमेतन्ति एवं विदित्वा। तमेव कामाभिभूतो नप्पटिसेवेय्य न लग्गेय्याति एवं विनयाय वूपसमाय सिक्खेय्याति।

रज्जसुत्तवण्णना निड्डिता।

दुतियवग्गवण्णना निड्डिता।

३. ततियवग्गो

१. सम्बहुलसुत्तवण्णना

१५७. जटाचुम्बटकेनाति सीसे पटिमुक्केन जटाकलापेन। अपरिग्गहब्राह्मणपब्बजिता हि जटाय उज्झाचरियं चरन्ति। उदुम्बरदण्डहि अत्तगुत्तत्थाय गहितं तेसं अप्पिच्छभावप्पकासनं। तेनाह “अप्पिच्छभावप्पकासनत्थ”न्ति। सीसं ओकम्पेत्वाति एत्थ अतिविय सीसस्स ओकम्पितभावं दस्सेतुं “हनुकेन उरं पहरन्तो अधोनतं कत्वा”ति वुत्तं।

जिह्वं नीहरित्वाति लम्बनचालनवसेन मुखतो निक्खामेत्वा । तेनाह “उद्ध”न्तिआदि । तिसाखन्ति तिभङ्गभकुटि विय नलाटे जातत्ता नलाटिकं । तेनाह “नलाटे उद्धितं वलित्तय”न्ति, तिभङ्गवलिकं नलाटे कत्वाति अत्थो । अत्तनोव तेलेति अत्तनोव पापकम्मनिब्बत्तके तेले, पचितब्बट्टानगेहेति अधिप्पायो ।

सम्बहुलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. समिद्धिसुत्तवण्णना

१५८. मय्हं लाभाति एवरूपस्स नाम सम्मासम्बुद्धस्स सत्थुस्स पटिलाभो, एवरूपस्स च नाम निय्यानिकस्स सद्धम्मस्स पटिलाभो, एवरूपानञ्च सुप्पटिपन्नानं सब्रह्मचारीनं पटिलाभो, एते मय्हं सुलद्धलाभा । मय्हं सुलद्धन्ति यञ्चेतं मम निय्यानिकसासने पब्बज्जा उपसम्पदा, तस्मिञ्च अभिरतीति सब्बञ्चेतं मया सुलद्धं । यथा पनस्स एवं चेतसो परिवितक्को उप्पन्नो, तं दस्सेतुं “सो किरा”तिआदि वुत्तं । चरितानुरूपवसेन गहितं मूलकम्मट्टानं । पासादिकन्ति पसादावहं । एवमहोसीति “लाभा वत मे”तिआदिना एवं परिवितक्को अहोसि । निसिन्नसदिसोति निसिन्नो विय । तस्मिंयेव ठानेति यस्मिं ठाने निसिन्नं मारो उपसङ्गमि, तस्मिंयेव ठाने । तस्साति समिद्धित्थेरस्स । कम्मट्टानं सप्पायन्ति कम्मट्टानभावनाय अनुयुञ्जनं सप्पायं उपकारावहं भविस्सति ।

मय्हन्ति मया । सति च पज्जा च सतिपज्जा, ता अरियमग्गेन जाननसमत्थनभावेन अवबुद्धा । थेरो किर तदा विपस्सनं उस्सुक्कापेसि । कामन्ति यथारुचि । केचि “कामं करस्सूति आयस्मतो ‘कामा’ति मारस्स आलपन”न्ति वदन्ति । विभिंसकारहानीति भयानकारहानि । रूपानीति विप्पकारानि । विप्पकारत्थोपि हि रूपसद्वो “रूपं दस्सेति अनप्पक”न्तिआदीसु विय । न कप्पेस्ससीति समणधम्मकरणतो न चलिस्ससि ।

समिद्धिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. गोधिकसुत्तवण्णना

१५९. पब्बतस्स पस्सेति पब्बतपादे उपच्चकायं । समये समये लद्धत्ता सामयिकं । तेनाह “अप्पितप्पितक्खणे पच्चनीकधम्मोहि विमुच्चती”ति । लोकियविमुत्ति हि अनच्चन्तपहायिताय समयविमुत्ति नाम, लोकुत्तरविमुत्ति अच्चन्तपहायिताय असमयविमुत्ति । ताहि समन्नागता “समयविमुत्ता, असमयविमुत्ता”ति च वुच्चन्ति । याव पठमज्झाननिब्बत्तनं, ताव कस्मा परिहायीति अत्थो? साबाधत्ताति सरोगत्ता । वातपित्तसेम्हवसेनाति कदाचि वातपित्तवसेन, कदाचि वातसेम्हवसेन, उभिन्नम्पि सन्निपातवसेन । अनुसायिकोति कायं अनुगन्त्वा सयितो, याप्यामयभावेन ठितोति अत्थो । समाधिस्साति समाधिभावनाय । उपकारकधम्मे उतुभोजनादिके । पूरेतुन्ति समोधानेतुं । परिहायीति सरीरस्स अकल्लभावतो ।

आहरेय्यन्ति जीवितहरणत्थाय उपनेय्यं । निबद्धा गति होति केवलं ब्रह्मलोकूपपत्तितो, न सोतापन्नादीनं विय परिच्छिन्नभावेन । तेनाह “ब्रह्मलोके निब्बत्तती”ति ।

जलमानाति समुद्धितनियतइद्धिया अनञ्जसाधारणपरिवारसम्पत्तिया च सदेवके लोके जलमाना । मंसचक्खु दिब्बचक्खु धम्मचक्खु पज्जाचक्खु समन्तचक्खूति पञ्चहि चक्खूहि चक्खुमा । आनुभावधराति

अचिन्तेय्यापरिमेय्यबुद्धानुभावसम्पन्ना । आनुभावपरियायोपि हि जुति-सद्वो होति
 “इद्धिजुतिबलवीरियूपपत्ती”ति आदीसु (जा० २.२२.१५८९, १५९५) विय । अनवसेसतो मानं सियति समुच्छिन्दतीति
 अगमगगो **मानसं** । तन्निब्वत्तना पन अरहत्तस्स मानसता दट्ठब्बा । **सीलादीनीति** अनुत्तरसीलादीनि । **सिक्खमानोति**
 सिक्खानि भावेन्तो अत्तनो सन्ताने उप्पादेन्तो । न चित्तभावना । तेनाह “**सकरणीयो**”ति । **जनेति** सत्तस्स काये, सदेवके
 लोकेति अत्थो । **विस्सुताति** अनञ्जसाधारणेहि सीलादिगुणेहि विस्सुता ।

वेदनं विक्खम्भेत्वाति उप्पन्नं दुक्खवेदनं पटिच्च उप्पन्नअत्तकिलमथं अनुप्पादनवसेन विक्खम्भेत्वा तंयेव वेदनं
परिग्गहेत्वा पवत्तविपस्सना वीथिमेव ओत्तरतीति कत्वा **मूलकम्मट्टानन्ति** वुत्तं । “**समसीसी हुत्वा परिनिब्बायी**”ति
 वत्वा तस्स पभेदं विभजित्वा इधाधिप्पेतं दस्सेतुं “**समसीसी नाम तिविधो होती**”ति आदिमाह । इरियापथवसेन समसीसी
इरियापथसमसीसी । एस नयो सेसद्वयेपि ।

इरियापथकोपनञ्चाति इरियापथेहि असमायोगो । **एकप्पहारेनेवाति** एकवेलायमेव । **परिनिब्बानवसेनाति**
 अनुपादिसेसपरिनिब्बानवसेन, न किलेसक्खयमत्तेन । **एत्थाति** एतेसु द्वीसु नयेसु । एवं सति तेनेव इरियापथेन विपस्सनं
 पट्टपेत्वा तेनेव इरियापथेन, एकस्मिं अन्तोरोगेयेव विपस्सनं पट्टपेत्वा अरहत्तं पत्वा तेनेव रोगेन परिनिब्बायन्ता खीणासवा
 बहवोपि समसीसिनो एव सम्भवेय्युं । तस्मा वुत्तनयेनेव अत्थो वेदितब्बो ।

सीसञ्चेत्थ तेरस — पलिबोधसीसं तण्हा, बन्धनसीसं मानो, परामाससीसं दिट्ठि, विक्खेपसीसं उद्धच्चं, किलेससीसं
 अविज्जा, अधिमोक्खसीसं सद्धा, पग्गहसीसं वीरियं, उपट्टानसीसं सति, अविक्खेपसीसं समाधि, दस्सनसीसं पञ्जा,
 पवत्तिसीसं जीवितिन्द्रियं, गोचरसीसं विमोक्खो, सङ्खारसीसं निरोधोति । इमेसु तेरससु सीसेसु पलिबोधसीसादीनि
 पवत्तिसीसञ्च परियादियितब्बानि, अधिमोक्खसीसादीनि परियादायकानि, परियादायकफलं गोचरसीसं । तज्झि
 विसयज्झत्तं फलं विमोक्खो, परियादायकस्स मग्गस्स फलस्स च आरम्भणं सङ्खारसीसं सङ्खारविवेकभूतो निरोधोति
 परियादियितब्बानं परियादायकफलारम्भणानं सह विय संसिद्धं दस्सनेन समसीसिभावं दस्सेतुं पटिसम्भिदायं तेरस सीसानि
 वुत्तानि । इध पन “अपुब्बं अचरिमं आसवपरियादानञ्च होति जीवितपरियादानञ्च”ति (पु० प० १६) वचनतो तेसु
 किलेसपवत्तसीसानमेव वसेन योजनं करोन्तो “**एत्थ च पवत्तिसीसं**”न्ति आदिमाह ।

तत्थ पवत्तिसीसं पवत्ततो वुट्ठहन्तो मग्गो चुतितो उद्धं अप्पवत्तिकरणवसेन यदिपि परियादीयति, याव पन चुति, ताव
 पवत्तिसम्भावतो “**पवत्तिसीसं जीवितिन्द्रियं चुतिचित्तं खेपेती**”ति आह । किलेसपरियादानेन पन मग्गचित्तेन अत्तनो
 अनन्तरं विय निष्फादेतब्बा पच्चवेक्खणवारा च किलेसपरियादानस्सेव वाराति वत्तब्बतं अरहन्ति । “विमुत्तस्मिं
 विमुत्तमिति जाणं होती”ति (म० नि० १.७८; सं० नि० ३.१२) वचनतो पच्चवेक्खणपरिसमापनेन किलेसपरियादानं
 समापितं नाम होति, तं पन परिसमापनं यदि चुतिचित्तेन होति, तेनेव जीवितपरिसमापनञ्च होतीति इमाय वारचुतिसमताय
 किलेसपरियादानजीवितपरियादानानं अपुब्बाचरिमता वेदितब्बाति दस्सेन्तो “**द्विन्नं चित्तानं एकतो उप्पादो**
नत्थी”ति आदिमाह । **द्विन्नं चित्तानन्ति** चुतिचित्तमग्गचित्तानं । तन्ति पच्चवेक्खणं परिपुण्णजनचित्तानं सत्तक्खत्तुं
 पवत्तिया, अपरिपुण्णानं वा पञ्चक्खत्तुं पवत्तिया । किञ्चापि “**एको वा द्वे वा**”ति वुत्तं यथा “एकं वा द्वे वा
 तदारम्भणचित्तानी”ति, हेट्ठिमन्तेन पन द्वे पवत्तन्ति ।

उप्पाटेत्वाति उद्धरित्वाति अत्थो । **अनुपादिसेसेनाति** अनुपादिसेसनिब्बानेन ।

धूमायित्तन्ति धूमस्स विय अयितभावं पवत्तिआकारं । धूमसदिसा वलाहका धूमवलाहका, तिमिरवलाहका, ये महिका “तिमिर”न्ति वुच्चन्ति । अप्पतिट्ठितेनाति पतिट्ठं अलभन्तेन । इत्थम्भूतलक्खणे एतं करणवचनं, अनुप्पत्तिधम्मेनाति अत्थो । सति हि उप्पादे पतिट्ठितं नाम सिया, अट्ठकथायं पन यदेव तस्स विज्जाणस्स अप्पतिट्ठानकारणं, तदेव परिनिब्बानकारणन्ति वुत्तं “अप्पतिट्ठितकारणा”ति ।

सोकेन फुट्टस्साति “अफलो वत मे वायामो जातो”ति सोकेन अभिभूतस्स । अभस्सथाति बलवसोकाभितुन्नस्स सतिसम्मोसा सिथिलं गहिता भस्सि पतिता सा कच्छा ।

गोधिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. सत्तवस्सानुबन्धसुत्तवण्णना

१६०. यस्मा कपिलवत्थुतो निक्खन्तकालतो पट्टाय मारो ओतारापेक्खो लोकनाथं अनुबन्धितुं आरब्धो, तस्मा वुत्तं “पुरे बोधिया छब्बस्सानी”ति । अतिगहेत्वाति अनुगन्त्वा तस्स यथारुचि पटिपत्तिं अनुवत्तो विय हुत्वा ।

अवज्झायन्तोति पज्झायन्तो । जितो वित्तपराजितो असि नु । पमाणातिक्कन्तन्ति गरुतरं ।

खनित्वा उम्मूलेत्वा । कामासवादीनि पजहन्तो अनासवो ।

पेहीति अपेहि । पारगामिनोति पारङ्गमनसीला । तेकालिको अयं गामि-सद्दोति आह “येपी”तिआदि ।

मारविसूकानीति मारकण्टकानि कण्टकसदिसानि मारस्स दुराचारानि । विरुद्धसेवितानि विरोधवसेन तासंयेव वेवचनानि । तानि सरूपतो दस्सेतुं “अप्पमायू”तिआदि वुत्तं । निब्बेजनीयाति निब्बेददायिका । उक्कण्ठनीयाति उक्कण्ठवहा ।

विकप्पवसेन वेदितब्बो ओपम्मपरिकप्पविसयत्ता तस्स किरियापदस्स । तेनाह “अनुपरिगच्छेय्या”ति । एत्थाति एतस्मिं मेदवण्णवत्थुस्मिं । मुदुन्ति मुदुमधुरसं विन्देय्याम पटिलभेय्याम । अस्सादोति अस्सादेतब्बो ।

सत्तवस्सानुबन्धसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. मारधीतुसुत्तवण्णना

१६१. चिन्तेसीति सोकवसिको हुत्वा चिन्तयि । गणिकारहत्थिनियोति दीपककरेणुयो । एकसतं एकसतन्ति एकसतं एकसतं पच्चेकं सतं सतन्ति अत्थो । तेनाह “एकेकं सतं सतं कत्वा”ति । कुमारिवण्णसतन्ति कुमारित्थीनं अत्तभावानं सतं । ता किर पठमं कज्जारूपेन अत्तानं दस्सेसुं । अनुपगतपुप्फानज्झि समज्जा कज्जाति । पुन यथावुत्तकुमारिरूपेन उपगतपुप्फा हि कुमारी । पुन वधुकारूपेन । तं सन्धाय वुत्तं “अविजातवण्णसत”न्ति । ततियवारे युवतिरूपेन । विजाता हि इत्थी अनतिक्कन्तमज्झिमवया युवती । एत्तावता बाला तरुणी पोरीति तिविधासु इत्थीसु पुरिमा द्वे दस्सिता, परियोसानवारेसु मनुस्सजातिकानं मनुस्सिस्थियोव रुच्चन्तीति तेन मनुस्सरूपेन ता अत्तानं दस्सेसुं ।

अथस्स पत्तिन्ति एकन्ततो हितानुप्पत्तिं । हृदयस्स सन्तिन्ति परमचित्तुपसमं । किलेससेनन्ति कामगुणसङ्घातं पठमं किलेससेनं । सा हि किलेससेना अच्छरासङ्घातसभावापि पटिपत्थयमाना पियायितब्बइच्छितब्बरूपभावतो पियरूपसातरूपा नाम अत्तनो किच्चवसेन । एको अहं झायन्तोति गणसङ्गणिकाय किलेससङ्गणिकाय च अभावतो एको असहायो अहं लक्खणूपनिज्झानेन निज्झायन्तो । अनुबुज्झिन्ति अनुक्कमेन मग्गपटिपाटिया बुज्झिं पटिबुज्झिं । तस्माति यथावुत्तविवेकसुखसमधिगमनिमित्तं । अकरणेनाति मित्तसन्धवस्स अकरणेन । सक्खीति सक्खिभावो ।

कतमेन विहारेनाति ज्ञानसमापत्तीनं कतमेन विहारेन । इध दुतियपदस्स अत्थो विस्सज्जनगाथावण्णनायमेव आवि भविस्सति । अनामन्तेन “तं पुग्गल”न्ति सम्मुखा ठितम्पि भगवन्तं असम्मुखा विय कत्वा वदति, कथं त्वन्ति अत्थो ।

“अवितक्कझायी”ति वक्खमानत्ता अयमेवेत्थ कायपस्सद्धि वेदितब्बाति आह “चतुत्थज्झानेन अस्सासपस्सासकायस्स पस्सद्धत्ता पस्सद्धकायो”ति । पुज्जाभिसङ्खारादिके कम्माभिसङ्खारे । कामालयादीनं अभावतो अनालयो । न सरतीति न सवति । रागवसेन हि सत्ता संसारमनुसवन्ति । न थिनोति न थिनमिद्धचित्तो । मोहवसेन हि सत्ता थिनमिद्धं आपज्जन्तीति । दियड्ढुकिलेससहस्सन्ति खुद्दकवत्थुविभङ्गे (विभ० ८४२, ९७६) आगतेसु अट्ठसु किलेससतेसु अट्ठसतं तण्हाविचरितानि अपनेत्वा सेसा पज्जासाधिकं सतं किलेसा, ते ब्रह्मजाले (दी० नि० १.३१) आगताहि द्वासट्ठिया दिट्ठीहि सह पज्चपज्जासाधिकं सत्तसतं होति; ता च उप्पन्नानुप्पन्नभावेन दिगुणिता दियड्ढुकिलेससहस्सं दसाधिकं होति; तं अप्पकं पन ऊनमधिकं वा गणनुपगं न होतीति “दियड्ढुकिलेससहस्स”न्ति वुत्तं । इतरेसं अतीतादिभावामसनतो अग्गहणं प्हानस्स अधिप्पेतत्ता । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारो पन अभिधम्मटीकायं (ध० स० अनुटी० निदानकथावण्णना) वुत्तनयेन वेदितब्बो । पठमपदेनाति “न कुप्पती”ति इमिना पदेन । दुतियेनाति “न सरती”ति पदेन । ततियेनाति “न थिनो”ति पदेन । नीवरणप्पहानेन खीणासवतं दस्सेति, अनवसेसतो नीवरणानं अच्चन्तप्पहानं अधिप्पेतं ।

पज्चद्वारिकिलेसोघं तिण्णोति छन्नं द्वारानं वसेन पवत्तनकिलेसोघं तरित्वा ठितो । कामोघदिट्ठोघभवोघड्ढुकिलेसभावतो “पज्चोघग्गहणेन वा पज्चोरम्भागियानि संयोजनानि वेदितब्बानी”ति आह । रूपरागादयो विसेसतो न पज्चद्वारिकाति वुत्तं “छट्ठग्गहणेन पज्चुद्धम्भागियानि वेदितब्बानी”ति ।

मच्चुराजस्साति सम्बन्धे सामिवचनन्ति दस्सेन्तो “मच्चुराजस्स हत्थतो”ति आह । नयमानानन्ति अनादरे सामिवचनन्ति कत्वा वुत्तं “नयमानेसू”ति ।

ऊहच्चाति बुद्धं निस्साय । “इदमवोचा”ति देसनं निट्ठापेत्वाति एतेन संयुत्तेसु अयं निगमनपाळि, हेट्ठा अनागतनयत्ता पन केसुचि पोत्थकेसु न लिखीयतीति दस्सेति । दद्वल्लमानाति जज्जकारस्स हि दद्वकारं कत्वा निद्वेसो । तेनाह “अतिविय जलमाना”ति । नीहरीति तासं कायवचीविकारं न मनसिकरोन्तो तिणायपि अमज्जमानोव अनपेक्खेनेव नीहरि । फलतो भट्टन्ति फलसिपाटिकतो भट्टं । कुण्डतिणादिगच्छतूलं पोटकिंतूलं ।

मारधीतुसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

ततियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

सारत्थप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

मारसंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता ।

५. भिक्खुनीसंयुत्तं

१. आळविकासुत्तवण्णना

१६२. आळवियं जाताति आळवियं विजायित्वा संवड्डमाना । तेनाह “आळविनगरतोयेव च निक्खम्म पब्बजिता”ति । धनं समादपेत्वाति चेतियस्स राजा एकं मुखं, राजपुत्तो एकं, अमच्चानं जेट्टको हुत्वा सेनापति एकं, जनपदानं जेट्टको हुत्वा सेट्ठि एकन्ति एवं चतूसु मुखेसु नवकम्मे कथिरमाने सेट्ठिना गहितमुखे कम्मे ओलीयमाने एको उपासको अरियसावको पञ्च सकटसतानि योजापेत्वा जनपदं गन्त्वा “यो यं दातुं उस्सहति हिरञ्जं वा सुवण्णं वा सत्तविधरतनं वा हरितालं वा मनोसिलं वा, सो धनं देतू”ति समादपेत्वा यथालब्धं पठमं कम्मट्ठानं पेसेत्वा “नवकम्मं निट्ठित”न्ति सुत्वा एककं आगच्छन्तं अन्तरामग्गे चोरा पलिबुन्धित्वा ततो किञ्चिपि धनं अलभन्ता “सचे नं मुञ्चिस्साम, अनत्थं नो करेय्या”ति जीविता वोरपेसुं । अनपराधे अरियसावके अपराधका ते चोरा अन्धा जाता, तस्मा तं ठानं “अन्धवन”न्ति पञ्जायित्वाति अट्टकथायं वुत्तं । खीणासवानं यस्मा यत्थ कत्थचि चित्तविवेको होतियेव उपधिविवेकस्स सिद्धत्ता । तस्मा “कायविवेकत्थिनी”ति वुत्तं ।

निस्सरणन्ति निब्बानं सब्बसङ्खतस्स निस्सटत्ता । पच्चवेक्खणजाणेनाति पच्चवेक्खणजाणेन, पगेव मग्गफलजाणेहीति अधिप्पायो । निब्बानपदन्ति निब्बानसङ्घातं धम्मकोट्टासं । विनिविज्झनट्टेनाति हृदयं विनिविद्धेन हृदयमि विज्झित्वा दुक्खुप्पादनेन खन्धानं एते पञ्च कामा सत्तिसूलसदिसा । अधिकुट्टनभण्डिकाति आघातनघटिका ।

आळविकासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. सोमासुत्तवण्णना

१६३. ठानन्ति इस्सरियट्ठानं विसयज्झत्तं । दुप्पसहं अकम्पियभावत्ता । द्वङ्गुलपञ्जायाति एत्थ इत्थियो हि दहरकुमारिकाकालतो पट्टाय ओदनपचनविधिं अनुतिट्ठन्तियो उक्खलियं उदकं तापेत्वा तण्डुले पक्खिपित्वा अत्तनो बुद्धिया तेसं पाककालप्पमाणं परिच्छिन्दितुं तानि दब्बिया उद्धरित्वापि वण्णसण्ठानग्गहणमत्तेन पक्कापक्कभावं जानितुं न सक्कोन्ति, केवलं पन द्वीहि अङ्गुलीहि उप्पीळितकाले एव जानन्ति, तस्मा द्वीहङ्गुलिकेहि दुब्बलपञ्जत्ता “द्वङ्गुलपञ्जा”ति वुच्चन्ति । फलसमापत्तिजाणप्पवत्तिकित्तनेन चतूसु सच्चेसु असम्मोहविहारो दीपितो होतीति आह “जाणमि वत्तमानमीति फलसमापत्तिजाणे पवत्तमाने”ति । विपस्सन्तस्साति असम्मोहपटिवेधतो विसेसेन पस्सन्तस्स खन्धपञ्चकमेव सच्चाभिसमयतो पुब्बभागे विपस्सन्तस्स । अञ्जं वाति इत्थिपुरिसतो अञ्जं वा किञ्चि वत्थुं । “अहं अस्मी”ति मानदिट्ठिगाहतण्हागाहवसेन गहितवत्थुस्मिं येवाति आह “अहं अस्मीति तण्हामानदिट्ठिवसेना”ति ।

सोमासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. किसानोत्तमीसुत्तवण्णना

१६४. “किसानोत्तमी”ति एत्थ का पनायं किसानोत्तमी, किस्स अयं भिक्खुनी हुत्वा समणधम्मं मत्थकं पापेसीति

तमत्थं विभावेतुं “पुब्बे किरा”ति आदिमारद्धं । अङ्गारावाति अद्वारिडुकवण्णअङ्गारा एव जाता । दारुसाकन्ति अद्धमासकेन दारुं साकञ्च आहरिस्सामीति अन्तरापणे अन्तरवीथिं गता ।

सिद्धत्थकन्ति सासपं । सालायन्ति अनाथसालायं । खुरग्गेवेवाति खुरसिखे एव, केसोरोहनक्खणे एवाति अत्थो ।

एकमासीति एत्थ म-कारो पदसन्धिकरो । संहितावसेन च पुरिमपदे वा रस्सत्तं । परपदे वा दीघत्तन्ति आह “एका आसी”ति । भावनपुंसकमेतं “एकमन्तं निसीदी”ति आदीसु विय । पुत्तमरणं अन्तं अतीतं इदानीं पुत्तमरणस्स अभावतो । तेनेवाह “पुत्तमरणं नाम नत्थी”ति । पुरिसं गवेसितुन्ति यथा मय्हं पुरिसगवेसना नाम सब्बसो नत्थि, तथा एव पुत्तगवेसनापि नत्थि, तस्मा मे पुत्तमरणं एतदन्तं, सब्बेसु खन्धादीसु भवादीसु च तण्हानन्दिया अभावकथनेन सब्बसत्तेसु तण्हा सब्बसो विसोसिता, तस्सायेव कारकअविज्जाक्खन्धो पदालितोति अत्तनो निक्किलेसतं पवेदेन्ती थेरी सीहनादं नदीति ।

किसागोतमीसुत्तवण्णना निड्डिता ।

४. विजयासुत्तवण्णना

१६५. पञ्च अङ्गानि एतस्साति पञ्चङ्गं, पञ्चङ्गमेव पञ्चङ्गिकं, तेन पञ्चङ्गिकेन । आततन्ति आदीसु आततं नाम चम्मपरियोनद्धेसु भेरिआदीसु एकतलं तूरियं । विततं नाम उभयतलं । आततविततं नाम तन्तिबद्धवीणादि । सुसिरं वंसादि । घनं सम्मादि । ततआदिविसेसोपि आततमेवाति “चम्मपरियोनद्धेसू”ति विसेसनं । एकतलं कुम्भथूणदद्वरादि । उभयतलं भेरिमुदिङ्गादि । चम्मपरियोनद्धं सेसं तन्तिबद्धं सब्बं आततविततं नाम, गोमुखीआदीनम्पि एत्थेव सङ्गहो दद्वब्बो । वंसादीति आदिसदेन सङ्घसिङ्गानम्पि सङ्गहो । सम्मताळ-कंसताळ-सिलाताळ-सलाकताळादि सम्मादि नाम । तत्थ सम्मताळं नाम दण्डमयताळं, कंसमयताळं कंसताळं, सिलायं अयोपत्तेन च ताळनताळं । सब्बे कामगुणे । उग्घरितपग्घरितट्टेनाति उपरि घरणेन च विस्सन्दनेन च । एवन्ति “इमिना पूतिकायेना”ति । अरूपट्टायिनोति सत्ताधिट्टानेनायं धम्मदेसनाति आह “सब्बत्थाति सब्बेसु रूपारूपभवेसू”ति । तेसं द्विन्नं रूपारूपभवानं गहितत्ता । भवभावसामञ्जतो, तदधिट्टानतो गहिते कामभवे । अविज्जातमो विहतो अग्गमग्गेन समुग्घातितत्ता ।

विजयासुत्तवण्णना निड्डिता ।

५. उप्पलवण्णासुत्तवण्णना

१६६. अग्गतो पट्टायाति सब्बअग्गतो पभुति याव मूला अन्तरायुत्तं सम्मदेव पुप्फितं सालरुक्खं । वण्णधातुसीसेन वण्णधातुसम्पन्नं दुतियं भिक्खुनिं वदतीति आह “तया सदिसा अज्जा भिक्खुनी नत्थी”ति । पखुमसीसेन अक्खिभण्डं वुच्चतीति आह “पखुमन्तरिकायन्ति द्विन्नं अक्खीनं मज्झे”ति । नासवंसेति नासवंसमूले । “न पस्ससी”ति वत्वा अदस्सने कारणं आह “वसीभूतम्ही”ति ।

उप्पलवण्णासुत्तवण्णना निड्डिता ।

६. चालासुत्तवण्णना

१६७. इदन्ति इदं दस्सनं । गाहापेसीति समादापेसि “जातिं मा रोचा”ति । अञ्जन्ति बन्धवधतो अञ्जं छेदनादिं । निवेसेसीति पविसापेसि ।

चालासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. उपचालासुत्तवण्णना

१६८. पुनप्पुनं... पे०... आगच्छन्ति कारणस्स असमूहतत्ता । सन्तापितो किलेससन्तापेहि । अगतीति अविसयो ।

उपचालासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. सीसुपचालासुत्तवण्णना

१६९. समणिसदिसाति समणलिङ्गस्स धारणेन समणिसदिसा, कस्सचिपि पासण्डस्स अरुच्चनतो मोनमग्गस्स अप्पटिपज्जनतो तव समणिभावं नानुपस्सामीति अधिप्पायो । पासं डेन्तीति पासं सज्जेन्ति, यथा तत्थ दिट्ठिपासे सत्तानं चित्तं पटिमुक्कं होति, एवं सज्जेन्तीति अत्थो । तथाभूता च ते सत्तानं चित्ते खित्ता विय होन्तीति आह “चित्तेसु दिट्ठिपासं खिपन्तीति अत्थो”ति । पासे मोचेतीति दिट्ठिपासे सत्तानं चित्तसन्तानतो नीहरति धम्मसुधम्मताय । तस्माति पासमोचनतो पासण्डोति न वुच्चति । “इतो बहिद्धायेव पासण्डा होन्ती”ति वुत्तस्स अत्थस्स निगमनं । एवञ्च कत्वा सब्बेपि बाहिरकसमये सन्धाय चूळसीहनादसुत्ते “छन्नवुति पासण्डा”ति वुत्तं । पसीदन्तीति दिट्ठिपङ्के संसारपङ्के च पकारेहि अगाधा ओसीदन्ति ।

अभिभवित्वाति सब्बसंकिलेसप्पहानेन अभिभुय्य अतिक्कमित्वा । अजितोति अजिनि अविजयत्ता । सब्बानि अकुसलकम्मानी कुसलकम्मानी च खीणानि एत्थाति सब्बकम्मक्खयो, अरहत्तं । उपधयो सम्मदेव खीयन्ति एत्थाति उपधिसङ्खयो, निब्बानं ।

सीसुपचालासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. सेलासुत्तवण्णना

१७०. केनिदं पकतं बिम्बन्ति इदं अत्तभावसज्जितं बिम्बं ब्रह्मा-विसणुपुरिस-पजापतिआदीसु केन कतं निम्मितं निब्बत्तितन्ति कत्तब्बमोहं नाम कातुकामो पुच्छति । अघन्ति अघवत्थु । तेनाह “दुक्खपतिट्ठानत्ता”ति । हेतुनिरोधेनाति तण्हासङ्खतस्स हेतुनो अनुप्पादनिरोधेन । पच्चयवेकल्लेनाति तदवसिट्ठिकिलेसाभिसङ्खारादिपच्चयस्स वेकल्लभावेन, अपच्चयभावूपगमनेनाति अत्थो ।

सेलासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. वजिरासुत्तवण्णना

१७१. सुद्धसङ्खारपुज्जेति रूपारूपविभागे किलेससङ्खारसमूहे । परमत्थतोति सभावेन । यथा न हि

सत्तसज्जितसङ्खारपुज्जो नाम परमत्थतो उपलब्धति, एवं तब्बिनिमुत्तो नाम कोचि न उपलब्धति अविज्जमानत्ता ।
विज्जमानेसूति यथापच्चयसम्पत्तिया लब्धमानेसु । **तेनाकारे**नाति इत्थिपुरिसादिआकारेन । **ववत्थिते**सूति पच्चेकं
 पच्चयविसेससमुद्धितं सण्ठानविसेसं उपादाय “पुरिसो हत्थी अस्सो”तिआदिना अभिसङ्गतो पवत्तेसु । **सम्मुती**ति सत्तोति
 वोहारो । तेनाह “**समज्जामत्तमेवा**”ति । **पञ्चकखन्धदुक्खन्ति** पञ्चकखन्धसज्जितं दुक्खं । वुत्तं हेतं भगवता “संखित्तेन
 पञ्चुपादानकखन्धा दुक्खा”ति (दी० नि० २.३८७; म० नि० १.१२०; ३.३७३; विभ० २०२) **अज्जो नेव सम्भोति**
 यथावुत्तदुक्खतो अज्जस्स सङ्खतधम्मस्स अभावतो । **न निरुज्झती**ति ततो अज्जं न निरुज्झति, उप्पादतो होति निरोधोति ।

वजिरासुत्तवण्णना निड्ढिता ।

सारथ्यप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

भिक्षुनीसंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता ।

६. ब्रह्मसंयुत्तं

१. पठमवग्गो

१. ब्रह्मायाचनसुत्तवण्णना

१७२. परिवितक्को उदपादीति धम्मगम्भीरतापच्चवेक्खणहेतुको धम्मदेसनाय अप्पोस्सुक्को उप्पज्जि । अयं
 परिवितक्को कस्मा उदपादि? कत्थ च उदपादीति तं सब्बं विभावेतुं “**सब्बबुद्धान**”न्तिआदि आरब्धं । तत्थ
आचिण्णसमाचिण्णोति आचरितो चेव आचरन्तेहि च सम्मदेव आचरितोति अत्थो । एतेन अयं परिवितक्को सब्बबुद्धानं
 पठमाभिसम्बोधिं उप्पज्जतेवाति अयमेत्थ धम्मताति दस्सेति । तत्थ **अट्ठमे सत्ताहे**ति इदं सत्तमसत्ताहतो परं सत्ताहब्भन्तरे
 उप्पन्नत्ता वुत्तं, न पन इतरेसं विय अट्ठमस्स नाम सत्ताहस्स पवत्तितस्स सब्भावा । **सपच्चग्घे**ति महग्घे । “पच्चग्घे”ति वा
 पाठो, अभिनवेति अत्थो । **सेलमये**ति मुग्गवण्णसिलामये ।

पटिविद्धोति सयम्भुजाणेन “इदं दुक्ख”न्तिआदिना पटिमुखं निब्बिज्जनवसेन पत्तो, याथावतो अवबुद्धोति अत्थो ।
धम्मोति **चतुसच्चधम्मो** तब्बिनिमुत्तस्स पटिविज्जितब्बधम्मस्स अभावतो । **गम्भीरो**ति महासमुद्धो विय मकसतुण्डसूचिया
 अज्जत्र समुपचितपरिपक्कजाणसम्भारेहि अज्जेसं जाणेन अलब्भनेय्यपतिट्ठो । तेनाह “**उत्तानपटिक्खेपवचनमे**”न्ति ।
 यो अलब्भनेय्यपतिट्ठो, सो ओगाहितुं असक्कुणेय्यताय सरूपतो विसेसतो च पस्सितुं न सक्काति आह “**गम्भीरत्ताव
 दुदसो**”ति । **दुक्खेन दट्ठब्बो**ति किच्छेन केनचि कदाचिदेव दट्ठब्बो । यं पन दट्ठमेव न सक्का, तस्स ओगाहेत्वा अनु अनु
 बुज्जनको कदाचि नत्थीति आह “**दुदसत्ताव दुरनुबोधो**”ति । **दुक्खेन अवबुज्जितब्बो** अवबोधस्स दुक्करभावतो ।
 इमस्मिं ठाने “तं किं मज्जथ, भिक्खवे, कतमं नु खो दुक्करतरं वा दुरभिसम्भवतरं वा”ति (सं० नि० ५.१११५) सुत्तपदं
 वत्तब्बं । सन्तारम्मणताय वा **सन्तो** । निब्बुतसब्बपरिळाहताय **निब्बुतो** । अत्तनो पच्चयेहि पधानभावं नीतोति वा **पणीतो** ।
 अतित्तिकरणट्ठेन **अतप्पको** सादुरसभोजनं विय । तत्थ च निरोधसच्चं सन्तं आरम्मणन्ति सन्तारम्मणं, मग्गसच्चं सन्तं
 सन्तारम्मणज्जाति सन्तारम्मणं, अनुपसन्तसभावानं किलेसानं सङ्खारानज्ज अभावतो सन्तो । निब्बुतसब्बपरिळाहत्ता
 निब्बुतो । सन्तपणीतभावेनेव तदत्थाय असेचनकताय अतप्पकता दट्ठब्बा । तेनाह “**इदं द्वयं लोक्कुत्तरमेव सन्धाय**

वुत्तं”न्ति । उत्तमजाणस्स विसयत्ता न तक्केन अवचरितब्बो । ततो एव निपुणजाणगोचरताय सण्हसुखुमसभावत्ता च निपुणो । बालानं अविसयत्ता यथावुत्तेहि पण्डितेहि एव वेदितब्बोति पण्डितवेदनीयो । आलीयन्ति अभिरमितब्बट्टेन सेवीयन्तीति आलया, पञ्च कामगुणा । आलयन्ति अल्लीयन्ति अभिरमणवसेन सेवन्तीति आलया, तण्हाविचरितानि । रमन्तीति रतिं विन्दन्ति कीळन्ति लळन्ति । आलयरताति आलयनिरता ।

ठानं सन्धायाति ठानसद्वं सन्धाय, अत्थको पन ठानन्ति च पटिच्चसमुप्पादो एव अधिप्पेतो । तिट्ठति फलं तदायत्तवुत्तितायाति हि ठानं, सङ्खारादीनं पच्चयभूता अविज्जादयो । इमेसं सङ्खारादीनं पच्चया इदप्पच्चया, अविज्जादयो । इदप्पच्चया एव इदप्पच्चयता यथा “देवो एव देवता” । इदप्पच्चयानं वा अविज्जादीनं अत्तनो फलं पति पच्चयभावो उप्पादनसमत्थता इदप्पच्चयता । तेन परमत्थपच्चयलक्खणो पटिच्चसमुप्पादो दस्सितो होति । पटिच्च समुप्पज्जति फलं एतस्माति पटिच्चसमुप्पादो । पदद्वयेनपि धम्मानं पच्चयट्ठो एव विभावितो । तेनाह “सङ्खारादिपच्चयानं एतं अधिवचनं”न्ति । सङ्खारादीनं पच्चया सङ्खारादिपच्चया, अविज्जादयो । तेसं सङ्खारादिपच्चयानं । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारो पन विसुद्धिमग्गसंवण्णनायं (विसुद्धिं महाटी० २.५७२-५७३) वुत्तनयेन वेदितब्बो । सब्बसङ्खारसमथोतिआदि सब्बन्ति सब्बसङ्खारसमथादिअभिधेय्यं सब्बं अत्थतो निब्बानमेव । इदानी अस्स निब्बानभावं दस्सेतुं “यस्मा ही”तिआदि वुत्तं । तन्ति निब्बानं । आगम्माति पटिच्च अरियमग्गस्स आरम्मणपच्चयहेतु । सम्मन्तीति पटिप्पस्सद्धिवूपसमवसेन सम्मन्ति । तथा सन्ता च सविसेसं उपसन्ता नाम होन्तीति आह “वूपसम्मन्ती”ति । एतेन सब्बे सङ्खारा सम्मन्ति एत्थाति सब्बसङ्खारसमथो, निब्बानन्ति दस्सेति । सब्बसङ्खारविसंयुत्ते हि निब्बाने सब्बसङ्खारवूपसमपरियायो अट्ठकथायं वुत्तो एव । सेसपदेसुपि एसेव नयो ।

उपधीयति एत्थ दुक्खन्ति उपधि, खन्धादयो । पटिनिस्सट्ठाति समुच्छेदवसेन परिच्चत्ता होन्ति । सब्बा तण्हाति अट्ठसतप्पभेदा सब्बापि तण्हा । सब्बे किलेसरागाति कामरागरूपरागादिभेदा सब्बेपि किलेसभूता रागा, सब्बेपि वा किलेसा इध “किलेसरागा”ति अधिप्पेता, न लोभविसेसा एव चित्तस्स परिळाहभावापादनतो । यथाह “रत्तम्पि चित्तं विपरिणतं, दुट्ठम्पि चित्तं विपरिणतं, मूळहम्पि चित्तं विपरिणतं”न्ति (पारा० २७१) । विरज्जन्तीति पलुज्जन्ति विक्खम्भनतो सब्बसो तेन विसंयुत्तभावतो । सब्बं दुक्खन्ति जरामरणादिभेदं सब्बं वट्ठदुक्खं । भवेन भवन्ति तेन तेन भवेन भवन्तरं भवनिकन्तिभावेन संसिब्बति । फलेन वा सद्धिं कम्मं सतण्हस्सेव आर्याति पुनब्भवभावतो । ततो वानतो निक्खन्तं तत्थ तस्स सब्बसो अभावतो । चिरनिसज्जाचिरभासनेहि पिट्ठिआगिलायनतालुगलसोसादिवसेन कायकिलमथो चेव कायविहेसा च वेदितब्बा । सा च खो देसनाय अत्थमजानन्तानं अपटिपज्जन्तानञ्च वसेन, जानन्तानं पन पटिपज्जन्तानञ्च देसनाय कायपरिस्समोपि सत्थु अपरिस्समोयेव । तेनाह भगवा — “न च मं धम्माधिकरणं विहेसेसी”ति (उदा० १०) । तेनेवाह — “या अजानन्तानं देसना नाम, सो मम किलमथो अस्सा”ति । उभयन्ति चित्तकिलमथो चित्तविहेसा चाति उभयम्पेतं बुद्धानं नत्थि बोधिमूले एव समुच्छिन्नत्ता । अनुबूहनं सम्पिण्डनं । सोति अपिस्सूति निपातो । वुद्धिप्पत्ता वा अच्छरिया अनच्छरिया, वुद्धिअत्थोपि हि -कारो होति यथा “असेक्खा धम्मा”ति । कप्पानं सतसहस्सं चत्तारि च असङ्ख्येय्यानि सदेवकस्स लोकस्स धम्मसंविभागकरणत्थमेव पारमियो पूरेत्वा इदानी समधिगतधम्मरज्जस्स तत्थ अप्पोस्सुक्कतापत्तिदीपनता गाथत्थस्स च अच्छरियता तस्स वुद्धिप्पत्तीति वेदितब्बं । अत्थद्वारेन हि गाथानं अनच्छरियता । गोचरा अहेसुन्ति उपट्ठहिंसु । उपट्ठानञ्च वितक्केतब्बतावाति आह “परिवितक्कयितब्बतं पापुणिसू”ति ।

यदि सुखापटिपदाव, कथं किच्छताति आह “पारमीपूरणकाले पना”तिआदि । एवमादीनि दुप्परिच्चजानि

देन्तस्स । ह-इति वा व्यत्तन्ति एतस्मिं अत्थे निपातो । “एकंसत्थे”ति केचि । ह व्यत्तं, एकंसेन वा अलं निष्पयोजनं एवं किच्छेन अधिगतस्स पकासितुं देसितुन्ति योजना । हलन्ति वा अलन्ति इमिना समानत्थपदं “हलन्ति वदामी”ति आदीसु विय । रागदोसफुट्टेहीति फुट्टविसेन विय सप्पेन रागेन दोसेन च फुट्टेहि अभिभूतेहि । रागदोसानुगतेहीति रागदोसेहि अनुबन्धेहि ।

निच्चादीनन्ति निच्चादीनं चतुन्नं विपल्लासानं । एवंगतन्ति एवं अनिच्चन्ति आदिना आकारेण पवत्तं बुज्झितब्बं । कामरागरत्ता च भवरागरत्ता च नीवरणेहि निवुत्तचित्ताय दिट्ठिरागरत्ता विपरीताभिनिवेसेन न दक्खन्ति याथावतो धम्मं न पटिविज्झिस्सन्ति । सभावेनाति अविपरीतसभावेन । एवं गाहापेतुन्ति अनिच्चन्ति आदिना सभावेन याथावतो धम्मं जानापेतुं । रागदोसपरेततापि नेसं सम्मूळहभावेनेवाति आह “तमोखन्धेन आवुटा”ति ।

धम्मदेसनाय अप्पोस्सुक्कतापत्तिया कारणं विभावेतुं “कस्मा पना”ति आदिना सयमेव चोदनं समुट्ठापेति । अज्जातवेसेनाति इमस्स भगवतो सावकभावूपगमनेन अज्जातवेसेन । “अज्जतरतापसवेसेना”ति केचि, सो पनस्स अरहत्ताधिगमनेनेव विगच्छेय्य । तिविधं कारणं अप्पोस्सुक्कतापत्तिया पटिपक्खस्स बलवभावो, धम्मस्स गम्भीरता, तत्थ च भगवतो सातिसयं गारवन्ति तं दस्सेतुं “तस्स ही”ति आदि आरब्धं । तत्थ पटिपक्खा नाम रागादयो किलेसा सम्पापटिपत्तिया अन्तरायकरत्ता । तेसं बलवभावतो चिरपरिभावनाय सत्तसन्तानतो दुब्बिसोधयताय ते सत्ते मत्तहत्थिनो विय दुब्बलपुरिसं अधिभवित्वा अज्झोत्थरित्वा अनयव्यसनं आपादेन्ता अनेकसतयोजनायामवित्थारं सुनिचितं घनसन्निवेसं कण्टकदुग्गम्पि अधिसेन्ति । दूरपभेददुच्छेज्जताहि दुब्बिसोधयतं पन दस्सेतुं “अथस्सा”ति आदि वुत्तं । तत्थ च अन्तो अमट्ठताय कज्जियपुण्णा लाबु, चिरपारिवासिकताय तक्कभरिता चाटि, स्नेहितन्तदुब्बलभावेन वसापीतपिलोतिका, तेलमिस्सितताय अज्जनमक्खितहत्थो दुब्बिसोधनीया वुत्ता । हीनूपमा चेता रूपपबन्धभावतो अचिरकालिकत्ता च मलीनताय, किलेससंकिलेसो एव पन दुब्बिसोधनीयतरो अनादिकालिकत्ता अरूपनिस्सितत्ता च । तेनाह “अतिसंकिलिट्ठा”ति ।

यथा च दुब्बिसोधनीयतरताय, एवं गम्भीरदुहसदुरनुबोधानम्पि वुत्तउपमा हीनूपमाव । गम्भीरोपि धम्मो पटिपक्खविधमनेन जाणेन विसदभावं आपन्नेन सुपाकटो भवेय्य, पटिपक्खविधमनं पन सम्पापटिपत्तिपटिबद्धं, सा सद्धम्मस्सवनाधीना, तं सत्थरि धम्मे च पसादायत्तं । सो गरुट्ठानियानं अज्झेसनहेतुकोति पणालिकाय सत्तानं धम्मसम्पटिपत्तिया ब्रह्मायाचनानिमित्तन्ति तं दस्सेन्तो “अपिचा”ति आदिमाह ।

उपक्विलेसभूतं अप्पं रागादिरजं एतस्साति अप्परजं, अप्परजं अक्खि पज्जाचक्खु येसं ते तंसभावाति कत्वा अप्परजक्खजातिकाति इममत्थं दस्सेन्तो “पज्जामये”ति आदिमाह । अप्पं रागादिरजं येसं तंसभावा अप्परजक्खजातिकाति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो । अस्सवनताति “सयं अभिज्जा”ति आदीसु विय करणे पच्चत्तवचनन्ति आह “अस्सवनताया”ति । दसपुज्जकिरियवसेनाति दानादिदसविधपुज्जकिरियवत्थूनं वसेन । तेनाह “कताधिकारा”ति आदि । पपज्जसूदनियं (म० नि० अट्ठ० १.२८२) पन “द्वादसपुज्जकिरियवसेना”ति वुत्तं, तं दानादीसु सरणगमन-परहितपरिणामनादिपक्खपनवसेन वुत्तं ।

रागादिमलेन समलेहि पूरणादीहि छहि सत्थारेहि सत्थुपटिज्जेहि कब्बरचनावसेन चिन्ताकविआदिभावे ठत्वा तक्कपरियाहतं वीमंसानुचरितं सयंपटिभानं चिन्तितो । ते किर बुद्धकोलाहलानुस्सवेन सज्जातकुतूहलं लोकं वज्जेन्ता कोहज्जे ठत्वा सब्बज्जुतं पटिजानन्ता यं कज्जि अधम्ममेव “धम्मो”ति दीपेसुं । तेनाह “ते हि पुरेतरं

उष्पज्जित्वा”तिआदि। **अपापुरेतन्ति** एतं कस्सपस्स भगवतो सासनन्तरधानतो पभुति पिहितं निब्बानमहाद्वारं अरियमगं सद्धम्मदेसनाहत्थेन अपापुर विवर।

सेलो पब्बतो उच्चो होति थिरो च, न पंसुपब्बतो मिस्सकपब्बतो चाति आह **“सेले यथा पब्बतमुद्धनी”**ति। **धम्ममयं पासादन्ति** लोकुत्तरधम्ममाह। सो हि सब्बसो पसादावहो, सब्बधम्मे अतिक्कम्म अब्भुगतट्टेन पासादसदिसो च। पज्जापरियायो वा इध धम्म-सद्धोति वुत्तं **“पज्जामय”**न्ति। सा हि अब्भुगतट्टेन पासादोति अभिधम्मे आगता। तथा चाह

“पज्जापासादमारुह, असोको सोकिनिं पजं।

पब्बतट्टोव भूमट्टे, धीरो बाले अवेक्खती”ति॥ (ध० प० २८)।

यथा हीतिआदीसु यथा च पब्बते ठत्वा अन्धकारे हेट्ठा ओलोकेन्तस्स पुरिसस्स खेतकेदारपाळिकुटिकायो तत्थ सयितमनुस्सा च न पज्जायन्ति अनुज्जलभावतो, कुटिकासु पन अग्गिजाला पज्जायति समुज्जलभावतो, एवं धम्मपासादमारुह सत्तलोकं ओलोकयतो भगवतो जाणस्स आपाथं नागच्छन्ति अकतकल्याणा सत्ता, जाणगिना अनुज्जलभावतो अनुळारभावतो च रत्तिं खित्ता सरा विय होन्ति, कतकल्याणा पन भब्बपुग्गला दूरे ठितापि भगवतो आपाथं आगच्छन्ति परिपक्कजाणगिताय समुज्जलभावतो उळारसन्तानताय हिमवन्तपब्बतो विय चाति एवं योजना वेदितब्बा।

गरुडानीयं पयिरुपासित्वा गरुतरं पयोजनं उद्दिस्स अभिपत्थना अज्झेसना, सापि अत्थतो याचनाव होतीति आह **“अज्झेसनन्ति याचन”**न्ति। पदेसविसयं जाणदस्सनं अहुत्वा बुद्धानंयेव आवेणिकभावतो इदं जाणद्वयं **“बुद्धचक्खू”**ति वुच्चतीति आह **“इमेसज्झि द्विन्नं जाणानं ‘बुद्धचक्खू’ति नाम”**न्ति। **तिण्णं मग्गजाणानन्ति** हेट्ठिमानं तिण्णं मग्गजाणानं **“धम्मचक्खू”**ति नामं चतुसच्चधम्मदस्सनमत्तभावतो। यतो तानि जाणानि विज्जूपमभावेन वुत्तानि, अग्गमग्गजाणं पन जाणकिच्चस्स सिखाप्पत्तिया दस्सनमत्तं न होतीति **“धम्मचक्खू”**ति न वुच्चति, यतो तं वजिरूपमभावेन वुत्तं। **वुत्तनयेनाति** **“अप्परजक्खजातिका”**ति एत्थ वुत्तनयेन। यस्मा मन्दकिलेसा **“अप्परजक्खा”**ति वुत्ता, तस्मा बहलकिलेसा **“महारजक्खा”**ति वेदितब्बा। पटिपक्खविधमनसमत्थताय **तिक्खानि** सूरानि विसदानि, वुत्तविपरियायेन **मुदूनि। सद्धादयो आकाराति** सद्धहनादिप्पकारे वदति। **सुन्दराति** कल्याणा। **सम्मोहविनोदनियं** पन **“येसं आसयादयो कोट्टासा सुन्दरा, ते स्वाकारा”**ति वुत्तं, तं इमाय अत्थवण्णनाय अज्जदत्थु संसन्दतीति दट्ठब्बं। **कारणं** नाम पच्चयाकारो, सच्चानि वा। **परलोकन्ति** सम्परायं। तं दुक्खावहं वज्जं विय भयतो पस्सितब्बन्ति वुत्तं **“परलोकज्जेव वज्जज्ज भयतो पस्सन्ती”**ति। सम्पत्तिभवतो वा अज्जत्ता विपत्तिभवो परलोकोति वुत्तं **“पर...पे०... पस्सन्ती”**ति।

अयं पनेत्थ पाळीति एत्थ **“अप्परजक्खा”**ति पदानं अत्थविभावने अयं तस्स तथाभावसाधनपाळि। सद्धादीनज्झि विमुत्तपरिपाचकधम्मानं बलवभावो तप्पटिपक्खानं पापधम्मानं दुब्बलभावे सति होति। तेसज्ज बलवभावो सद्धादीनं दुब्बलभावेति विमुत्तपरिपाचकधम्मानं सविसेसं अत्थितानत्थितावसेन अप्परजक्खा महारजक्खातिआदयो पाळियं (पटि० म० १.१११) विभजित्वा दस्सिता **“सद्धो पुग्गलो अप्परजक्खो”**तिआदिना। खन्धादयो एव लुज्जनपलुज्जनट्टेन **लोको** सम्पत्तिभवभूतो लोको **सम्पत्तिभवलोको**, सुगतिसङ्घातो उपपत्तिभवो। सम्पत्ति भवति एतेनाति **सम्पत्तिसम्भवलोको**, सुगतिसंवत्तनियो कम्मभवो। दुग्गतिसङ्घातउपपत्तिभव-दुग्गतिसंवत्तनियकम्मभवा **विपत्तिभवलोक-विपत्तिसम्भवलोका**। पुन एककदुकादिवसेन लोकं विभजित्वा दस्सेतुं **“एको लोको”**तिआदि वुत्तं। आहारादयो विय हि आहारवित्तिका सङ्घारा

सब्बे लुज्जनद्वेन लोकोति । तत्थ एको लोको सब्बे सत्ता आहारद्वितिकाति यायं पुग्गलाधिद्वानाय कथाय सब्बेसं सङ्खारानं पच्चयायत्तवुत्तिता वुत्ता, ताय सब्बो सङ्खारलोको एको एकविधो पकारन्तरस्स अभावतो । द्वे लोकातिआदीसुपि इमिना नयेन अत्थो वेदितब्बो । नामग्गहणेन चेत्थ निब्बानस्स अग्गहणं तस्स अलोकसभावत्ता ।

ननु च “आहारद्वितिका”ति एत्थ पच्चयायत्तवुत्तिताय मग्गफलानम्पि लोकता आपज्जतीति? नापज्जति, परिज्जेय्यानं दुक्खसच्चधम्मनं इध “लोको”ति अधिप्पेतत्ता । अथ वा न लुज्जति न पलुज्जतीति यो गहितो तथा न होति, सो लोकोति तंगहणरहितानं लोकुत्तरानं नत्थि लोकता । उपादानानं आरम्भणभूता खन्धा उपादानक्खन्धा । अनुरोधादिवत्थुभूता लाभादयो अट्ट लोकधम्मा । दसायतनानीति दस रूपायतनानि । सेसं सुविज्जेय्यमेव । विवट्टज्झासयस्स अधिप्पेतत्ता तस्स च सब्बं तेभूमककम्मं गरहितब्बं वज्जितब्बञ्च हुत्वा उपट्ठातीति वुत्तं “सब्बे अभिसङ्खारा वज्जा, सब्बे भवगामिकम्मा वज्जा”ति । अप्परजक्खतादीसु पञ्चसु दुकेसु एकेकस्मिं दस दस कत्वा “पञ्जासाय आकारेहि इमानि पज्चिन्द्रियानि जानाती”ति वुत्तं । अथ वा अन्वयतो ब्यतिरेकतो च सद्भादीनं इन्द्रियानं परोपरियत्तं जानातीति कत्वा तथा वुत्तं । एत्थ च अप्परजक्खादिभब्बादिवसेन आवज्जेन्तस्स भगवतो ते सत्ता पुज्जपुज्जाव हुत्वा उपट्ठहन्ति, न एकेका ।

उप्पलानि एत्थ सन्तीति उप्पलिनी । उप्पलगच्छोपि जलासयोपि च । इध पन जलासयो अधिप्पेतोति आह “उप्पलवने”ति । यानि हि उदकस्स अन्तो निमुग्गानेव हुत्वा पुसन्ति वड्ढन्ति, तानि अन्तोनिमुग्गपोसीनि । दीपितानीति अट्टकथायं पकासितानि, इधेव वा “अज्जानिपी”तिआदिना दस्सितानि । उग्घटितज्जूति उग्घटनं नाम जाणुग्घटनं, जाणेन उग्घटितमत्तेनेव जानातीति अत्थो । विपज्चितं वित्थारितमेव अत्थं जानातीति विपज्चितज्जू । निद्वेसादीहि धम्माभिसमयाय नेतब्बोति नेत्थो । पज्जति अत्थो एतेनाति पदं, पज्जते जायतेति वा पदं, तदत्थो । पदं परमं एतस्स, न सच्चाभिसम्बोधोति पदपरमो ।

उदाहटवेलायाति उदाहारे धम्मस्स उद्वेसे उदाहटमत्तेयेव । धम्माभिसमयोति चतुसच्चधम्मस्स जाणेन सङ्घि अभिसमयो । अयं वुच्चतीति अयं “चत्तारो सतिपट्ठाना”तिआदिना नयेन संखित्तेन मातिकाय ठपियमानाय देसनानुसारेण जाणं पेसेत्वा अरहत्तं गणितुं समत्थो पुग्गलो “उग्घटितज्जू”ति वुच्चति । अयं वुच्चतीति संखित्तेन मातिकं ठपेत्वा वित्थारेण अत्थे विभजियमाने अरहत्तं पापुणितुं समत्थो पुग्गलो “विपज्चितज्जू”ति वुच्चति । उद्वेसतोति उद्वेसहेतु । उद्विसन्तस्स उद्विसापेन्तस्स वाति अत्थो । परिपुच्छतोति अत्थं परिपुच्छन्तस्स । अनुपुब्बेन धम्माभिसमयो होतीति अनुक्कमेण अरहत्तप्पत्ति होति । न ताय जातिया धम्माभिसमयो होतीति तेन अत्तभावेण मग्गं वा फलं वा अन्तमसो ज्ञानं वा विपस्सनं वा निब्बत्तेतुं न सक्कोति । अयं वुच्चति पदपरमोति अयं पुग्गलो छब्बिधं ब्यज्जनपदं छब्बिधं अत्थपदन्ति इदं पदमेव परमं अस्साति पदपरमोति वुच्चतीति अत्थो ।

वासना होतीति देसना फलवोहारेण वासना होतीति वुत्ता । न हि काचि बुद्धानं देसना निरत्थका । येति ये दुविधे पुग्गले । विभङ्गे कम्मावरणेनाति पञ्चविधेन आनन्तरियकम्मेन । विपाकावरणेनाति अहेतुकपटिसन्धिया । यस्मा पन दुहेतुकानम्पि अरियमग्गपटिवेधो नत्थि, तस्मा दुहेतुका पटिसन्धिपि विपाकावरणमेवाति वेदितब्बा । किलेसावरणेनाति नियतमिच्छादिद्विया । अस्सद्भाति बुद्धादीसु सद्धारहिता । अच्छन्दिकाति कत्तुकम्यताछन्दरहिता । उत्तरकुरुका मनुस्सा अच्छन्दिकद्वानं पविट्ठा । दुप्पज्जाति भवङ्गपज्जाय परिहीना । भवङ्गपज्जाय पन परिपुण्णायपि यस्स भवङ्गचलनं लोकुत्तरस्स पच्चयो न होति, सोपि दुप्पज्जो एव नाम । अभब्बा नियामं ओक्कमितुं कुसलेसु धम्मेसु सम्पत्तन्ति

कुसलेसु धम्मेषु सम्मत्तनियामसङ्घातं मगं ओक्कमितुं अधिगन्तुं अभब्बा । न कम्मावरणेनातिआदीनि वुत्तविपरियायेन वेदितब्बानि । रागचरितादिआदीसु यं वत्तब्बं, तं परमत्थदीपनियं विसुद्धिमगगसंवण्णनायं (विसुद्धि० महाटी० १.४३) वुत्तनयेन वेदितब्बं ।

निब्बानस्स द्वारं पविसनमगगो विवरित्वा ठपितो महाकरुणूपनिस्सयेन सयम्भुजाणेन अधिगतत्ता । सद्धं पमुज्जन्तूति अत्तनो सद्धं धम्मसम्पटिच्छनयोग्यं कत्वा विस्सज्जेन्तु, सद्धहनाकारेण नं उपट्टपेन्तूति अत्थो । सुखेन अकिच्छेन पवत्तनीयताय सुप्पवत्तितं । न भासिं न भासिस्सामीति चिन्तेसिं ।

सत्थु सन्तिकं उपगतानं देवानं ब्रह्मानञ्च तस्स पुरतो अन्तरधानं नाम अतिट्ठनन्ति आह “सकट्टानमेव गतो”ति । सद्धिन्द्रियादि सम्मादिट्ठिआदिको धम्मो एव विनेय्यसन्ताने पवत्तनट्ठेन चक्कन्ति धम्मचक्कं । अथ वा चक्कन्ति आणा । धम्मन्ति देसना । अथ वा अत्थधम्मतो अनपेतत्ता धम्मञ्च तं पवत्तनट्ठेन चक्कञ्चाति धम्मचक्कं । धम्मेन जायेन चक्कन्तिपि धम्मचक्कं । यथाह “धम्मञ्च पवत्तेति चक्कञ्चाति धम्मचक्कं, चक्कञ्च पवत्तेति धम्मञ्चाति धम्मचक्कं, धम्मेन पवत्तेतीति धम्मचक्कं, धम्मचरियाय पवत्तेतीति धम्मचक्क”न्तिआदि (पटि० म० २.४०-४१) । पवत्तेसीति पट्टपेसि ।

ब्रह्मायाचनसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. गारवसुत्तवण्णना

१७३. अयं वितक्कोति अयं “किन्ताहं विहरेय्य”न्ति एवं पवत्तितवितक्को । अज्जस्मिन्ति परस्मिं । अत्ता न होतीति हि अज्जो, परो । सो पनेत्थ न यो कोचि अधिपेतो, अथ खो गरुडानीयो । तेनाह “कज्जि गरुडाने अट्टपेत्वा”ति । पतिस्सवति गरुनो “आमा”ति सम्पटिच्छतीति पतिस्सो, न पतिस्सोति अप्पतिस्सो । पतिस्सयरहितो गरुपस्सयरहितोति अत्थो ।

सदेवकेति अवयवेन विग्गहो समुदायो समासत्थो । सदेवकगहणेन पञ्चकामावचरदेवगहणं पारिसेसजायेन इतरेसं पदन्तरेहि सङ्गहितत्ता, समारकगहणेन छट्टकामावचरदेवगहणं पच्चासत्तिजायेन । तत्थ हि मारो जातो तन्निवासी च होति । सब्रह्मकवचनेन ब्रह्मकायिकादिब्रह्मगहणं पच्चासत्तिजायेनेव । “सस्समणब्राह्मणिया पजाया”ति सासनस्स पच्चत्थिकसमणब्राह्मणगहणं । निदस्सनमत्तञ्चेतं अपच्चत्थिकानं असमितपापानं अबाहितपापानञ्च समणब्राह्मणानं तेनेव वचनेन गहितत्ता । कामं “सदेवके”तिआदिविसेसनानं वसेन सत्तविसयो लोकसद्धोति विज्जायति तुल्ययोगविसयत्ता तेसं । “सलोमको सपक्खको”तिआदीसु पन अतुल्ययोगेपि अयं समासो लब्भतीति ब्यभिचारदस्सनतो पजागहणन्ति पजावचनेन सत्तलोकगहणं । देवभावसामज्जेन मारब्रह्मेसु गहितेसुपि इतरेहि तेसं लब्भमानविसेसदस्सनत्थं विसुं गहणन्ति दस्सेन्तो “मारो नामा”तिआदिमाह । मारो ब्रह्मानम्पि विचक्खुकम्माय पहीतीति आह “सब्बेस”न्ति । उपरीति उपरिभावे । ब्रह्माति दससहस्सिब्रह्मानं सन्धायाह । तथा चाह “दसहि अङ्गुलीही”तिआदि । इध दीघनिकायादयो विय बाहिरकानम्पि गन्थनिकायो लब्भतीति आह “एकनिकायादिवसेना”ति ।

वत्थुविज्जादीति आदि-सदेन विज्जाट्टानानि सङ्गहितानि । यथासकं कम्मकिलेसेहि पजातत्ता निब्बत्तत्ता पजा, सत्तनिकायो । तस्सा पजाय । सदेवमनुस्सायाति वा इमिना सम्मुतिदेवगहणं तदवसिड्डमनुस्सलोकगहणञ्च दट्ठब्बं । एवं

भागसो लोकं गहेत्वा योजनं दस्सेत्वा इदानीं अभागसो लोकं गहेत्वा योजनं दस्सेतुं “अपिचेत्था”ति आदि वुत्तं । लोकवसेन वुत्तानि “लोकीयन्ति एत्थ कम्मकम्मफलानी”ति कत्वा, पजावसेन “हेतुपच्चयेहि पजायती”ति कत्वा । सीलसम्पन्नतरन्ति एत्थ परिपुण्णसम्पन्नता अधिप्पेता “सम्पन्नं सालिकेदार”न्ति आदीसु (जा० १.१४.१) विय । तेनाह “अधिकतरन्ति अत्थो”ति । परिपुण्णम्पि “अधिकतर”न्ति वत्तब्बतमरहति । सेसेसूति “समाधिसम्पन्नतर”न्ति आदीसु ।

कारणन्ति आदीसु कारणन्ति युत्तिं । अत्थन्ति अविपरीतत्थं । वुड्ढिन्ति अभिवुड्ढिनिमित्तं ।

इमिना वचनेनाति इमस्मिं सुत्ते अनन्तरं वुत्तवचनेन । न केवलं इमिनाव, सुत्तन्तरम्पि आनेत्वा पटिबाहितब्बोति दस्सेन्तो “न मे आचरियो अत्थी”ति आदिमाह । एत्थ यं वत्तब्बं, तं सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथाय (दी० नि० अट्ठ० ३.१६२) वुत्तमेव । सरन्ति करणे एतं पच्चत्तवचनन्ति आह “सरन्तेना”ति, सरन्ति वा सरणहेतूति अत्थो ।

गारवसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

३. ब्रह्मदेवसुत्तवण्णना

१७४. एककोति विवेकट्ठिताय निस्सटो । गणसङ्गणिकाभावो तस्सानेन दीपितो, किलेससङ्गणिकाभावो पन “अप्पमत्तो”ति आदीहि पकासितो । पेसितत्तोति निब्बानं पति पेसितचित्तो । सम्मदेवाति जायेनेव । सो पन यदि आगमनतो पट्टाय लब्धति, वत्तब्बमेव नत्थि, अथ पटिपदारम्भतो पट्टाय लब्धति, एवम्पि वट्टतेवाति दस्सेतुं “यथा वा तथा वा”ति आदि वुत्तं । अगमग्गाधिगमेन असम्मोहपटिवेधस्स सिखाप्पत्तता मग्गधम्मेषु विय फलधम्मेषुपि सातिसयो असम्मोहोति “सयं अभिज्जा”ति वुत्तन्ति आह “सामं जानित्वा”ति । यथा जानना पनस्स सच्छिकरणं अत्तपच्चक्खकिरियाति “सच्छिकत्वा”ति वुत्तन्ति आह “पच्चक्खं कत्वा”ति । तथा सच्छिकिरिया चस्स विपस्सनापटिलाभोति “उपसम्पज्जा”ति वुत्तन्ति आह “पटिलभित्वा”ति । एतेनाति “खीणा जाती”ति आदिवचनेन ।

जाति खीणाति एत्थ जातिसीसेन तब्बिकारवन्तो खन्धा वुत्ता । पुब्बेव खीणत्ताति मग्गाधिगमनतो पगेव अतीतभावेनेव खीणत्ता । तत्थ अनागतेसु । वायामाभावतोति अविज्जमानत्ता । अनागतभावसामज्जं गहेत्वा लेसेन वुत्तं । न पच्चुप्पन्ना विज्जमानत्ताति संकिलिद्धा च मग्गभावनाति सियाति वचनसेसो । यथा अजातफलतरुणरुक्खमूले छिन्ने आयतिउप्पज्जनारहानि फलानि छेदनपच्चया अनुप्पज्जमानानि नट्टानि नाम होन्ति, एवमेव भावनाय असति उप्पज्जनारहा किलेसा तप्पच्चया जाति च मग्गभावनाय सति न उप्पज्जमाना पहीनाति वुच्चन्तीति इममत्थं दस्सेति “मग्गस्स पना”ति आदिना । अनुप्पादधम्मत्तं आपज्जनेन जाणेन खीणरागवसेन ।

सोळसकिच्चभावायाति सोळसकिच्चताय, सोळसविधस्स वा किच्चस्स भावाय उप्पादनाय । पाळियं सपदानन्ति सपदानचारो वुत्तो भावनपुंसकनिद्देसेनाति आह “सपदानचार”न्ति । अनुक्कम्माति अनतिक्रमत्वा । आहुतिपिण्डन्ति जुहितब्बपिण्डं, जुहनवसेन अग्निमिह पक्खिपितब्बपायासपिण्डन्ति अधिप्पायो । भूतबलिकम्मन्ति तथा पक्खिपित्वा बलिकम्मकरणं । हरितुपलित्तन्ति अल्लगोमयेन कतपरिभण्डं । वनमालपरिक्खित्तन्ति मनोहराहि वनपुष्फमालाहि परिक्खित्तं । धूमकटच्छूति धूमपानं । सीलगन्धन्ति सीलं पटिच्च उप्पन्नकित्तिगन्धं । घायमानस्साति उपगतं गणहन्तस्स ।

इमम्हा ठानाति इमस्मा मनुस्सानं वसनट्टाना, महापथवितलतोति अधिप्पायो । सब्बहेट्ठिमोति ब्रह्मपारिसज्जानं वासब्रह्मलोकमाह । ब्रह्मपथो नाम चत्तारि कुसलज्झानानि ब्रह्मलोकमग्गभावतो । जीवितपथो नाम

जीवितपवत्तिउपायभावतो । “भुञ्जतु भवं महाब्रह्मा”ति वचनं सन्धायाह “किं जप्पसी”ति आदि । तिण्णीजानीति सालितण्डुलादीनि । गोयूसन्ति खीरं जिगुच्छन्तो वदति । अयम्पि अत्थो “नेतादिसो ब्रह्मभक्खो”ति वदन्तेन दीपितोति ।

अतिदेवपत्तोपि पञ्चखन्धूपधीनं अत्थिताय किलेसूपधिआदीनयेव विरहितभावो गहितो । अञ्जत्र हि भावपच्चयं तदत्थो विज्जायतीति आह “अतिदेवभावं पत्तो”ति । यस्मा ब्रह्मानोपि देवगतिपरियापन्नत्ता देवा एव, तस्मा वुत्तं “अतिब्रह्मभावं पत्तो”ति ।

अत्तानं भावेत्वाति सीलादीहि गुणेहि अत्तानं वड्ढेत्वा परिवूहित्वा ठितो ।

पुथुज्जना तसा तण्हामानदिट्ठिपरित्तासवसेन तासनतो । खीणासवा थावरा नाम सब्बसो गतीसु सञ्चरणाभावतो । तथा हि चतुन्नं सच्चानं सब्बसो अदिट्ठत्ता भवदायज्जस्स तण्हादासब्बस्स भावतो एकच्चासु गतीसु सञ्चरणसभावतो सेक्खा थावरा न होन्ति । भजमानाति भजापियमाना । थावरपक्खमेव भजन्ति सब्बसेट्ठपक्खं एकन्तपसट्ठं भजमानभावं उपादाय ।

पहीनकिलेसो खीणासवो विसेनो । सुखं आयति सुखायति, तस्स कारकं सुखायतिकं ।

ब्रह्मदेवसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. बकब्रह्मसुत्तवण्णना

१७५. “सस्सतो अत्ता च लोको चा”ति एवं पवत्ता दिट्ठि सस्सतदिट्ठि । सह कायेनाति सह तेन ब्रह्मत्तभावेन । ब्रह्मट्टानन्ति अत्तनो ब्रह्मवत्थुं । अनिच्चं “निच्च”न्ति वदति अनिच्चताय अत्तनो अपज्जायमानत्ता । थिरन्ति दळ्ळं, विनासाभावतो सारभूतन्ति अत्थो । उप्पादविपरिणामाभावतो सदा विज्जमानं । केवलन्ति परिपुण्णं । तेनाह “अखण्ड”न्ति । केवलन्ति वा जातिआदीहि असम्मिस्सं, विरहितन्ति अधिप्पायो । उप्पादादीनं अभावतो एव अचवनधम्मं । कोचि जायनको...पे०... उपपज्जनको वा नत्थि निच्चभावतो ठानेन सद्धिं तन्निवासीनं । निच्चभावज्झि सो पटिजानाति । तिस्सो ज्ञानभूमियोति दुतियततियचतुत्थज्झानभूमियो । चतुत्थज्झानभूमिविसेसा हि असज्जसुद्धावासारुपभवा । निब्बानन्ति वा एत्थ इति-सद्धो आदिअत्थो, न परिसमापनत्थो, तस्मा “सब्ब”न्ति इमिना “असज्ज...पे०... भवा”ति वुत्तं सङ्गण्हाति । पटिबाहतीति सन्तंयेव समानं अजानन्तोव “नत्थी”ति पटिक्खिपति । एके उत्तरविहारवासिनो ।

हेट्ठुपपत्तिकोति हेट्ठा भूमीसु उप्पन्नउपपत्तिको । इदानीं तमत्थं विवरितुं “अनुप्पन्ने”ति आदि वुत्तं । हेट्ठुपपत्तिकं कत्वाति यथाठितभूमितो हेट्ठा ततियज्झानभूमियं उपपत्तिज्ञानं कत्वा, न उपरिज्ञानस्स विय पत्थनामत्तन्ति अधिप्पायो । पठमकालेति तस्मिं भवे पठमकाले । अज्जासि आसन्नभावतो । उभयन्ति तं तं अत्तना कतकम्मज्जेव निब्बत्तट्टानज्जाति उभयं । पमुस्सित्वा निब्बत्तिं अनुपधारेन्तो ।

अविज्जाय गतोति अविज्जाय सह पवत्तो । सहयोगे हि इदं करणवचनं । तेनाह “समन्नागतो”ति । अज्जाणीति अविद्धा । पज्जाचक्खुविरहतो अन्धीभूतो, अन्धभावं आपन्नोति अत्थो । अनागते सद्धो होतायं “वक्खती”ति यत्रसद्दपयोगेन, अत्थो पन वत्तमानकालिको । तेनाह “भणती”ति । तेनाह “यत्रा”ति आदि ।

मगगचोरोति मगगपरिबुन्धकचोरो । सन्तज्जियमानोति “अविज्जागतो वत, भो, बको ब्रह्मा”तिआदिना सन्तज्जियमानो । सतिं लभित्वाति तेनेव सन्तज्जनेन योनिसो उम्मुज्जित्वा पुरिमजातिविसयं सतिं लभित्वा । निष्पीळितुकामोति घंसेतुकामो दोसं दस्सेतुकामो “इदं पस्स यावच्च ते अपरद्ध”न्ति । पुञ्जकम्माति पुञ्जकारिनो । वेदेहि जाणेहि गतत्ता पवत्तत्ता । अन्तिमा ब्रह्मपपत्तीति सब्बपच्छिमा ब्रह्मभावप्पत्ति । अस्माभिजप्पन्तीति अस्मे अभिजप्पन्ति । आयुवण्णादिवसेन ब्रूहितगुणत्ता ब्रह्मा । अज्जेहि महन्ता ब्रह्मा महाब्रह्मा । अभिभूति तं ब्रह्मलोकं जेट्ठकभावेन अभिभवित्वा ठितो । अनभिभूतोति अज्जेहि न अभिभूतो । अज्जदत्थूति एकंसवचनमेतं । दस्सनवसेन दसो, सब्बं पस्सतीति अधिप्पायो । वसवत्तीति सब्बजनं वसे वत्तेति । इस्सरोति लोके इस्सरो । कत्ता निम्माताति लोकस्स कत्ता निम्माता । सेट्ठो सजिताति अयं लोकस्स उत्तमो संविभजिता च । वसी पिता भूतभब्बानन्ति आचिण्णवसित्ता वसी, अयं पिता भूतानं निब्बत्तानं भब्बानं सम्भवेसीनन्ति पत्थेन्ति विकत्थेन्ति पिहेन्ति मानेन्ति ।

एतन्ति विपरीतसज्जावसेन “इदं निच्चं इदं धुवं इदं सस्सत”न्तिआदिना वुत्तं एतं अप्पं परित्तकन्ति तं भगवा परिच्छिन्दित्वा दस्सेति । तं पन “एकस्मिं कोसलके तिलवाहे वस्ससते वस्ससते एकेकतिलुद्धारे कयिरमाने तिलानि परिक्खयं गच्छन्ति, न त्वेव अब्बुदे आयू”ति एवं वुत्तो अब्बुदो, तंवसेन वीसतिगुणं निरब्बुदो, तेसं निरब्बुदानं वसेन निरब्बुदसतसहस्सं । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारतो पन पदुमे आयुनो वस्सगणना इमस्मियेव संयुत्ते परतो आगमिस्सति । अनन्तदस्सीति अनन्तस्स जेय्यस्स अनवसेसतो दस्सी । वतसीलवत्तन्ति समादानवसेन वतभूतं चारित्तसीलवसेन समाचिण्णत्ता सीलवत्तं । तं पन एकमेवाति आह “सीलमेवा”ति ।

अपायेसीति एत्थ यदा सो पिपासिते मनुस्से पानीयं पायेसि, तं समुदागमतो पट्टाय दस्सेतुं “तत्रा”तिआदि आरद्धं । पुब्बेति पुरिमजातियं । एस ब्रह्मा “जरामरणस्स अन्तं करिस्सामी”ति अज्झासयवसेन ज्ञानं निब्बत्तेत्वा ब्रह्मलोके निब्बत्ति, सो तत्थ निब्बानसज्जी अहोसि । ज्ञानरतिया वीतिनामेतीति तदा तस्सा किरियाय अविच्छेदतो पवत्तिं उपादाय वत्तमानपयोगो । रत्तन्धकारे पुरतो पुरतो गच्छन्तस्स सकटस्स अनुस्सरणवसेन गच्छन्तानं सकटानं निवत्तनं होतीति “सब्बसकटानि तथेव निवत्तित्वा”ति वुत्तं ।

कम्मसज्जाति युद्धसज्जा । विलोपन्ति विलुत्तभण्डं । एणिकूलस्मिन्ति एत्थ “पनिहताय निच्चगङ्गाय नाम”न्ति केचि । “एणिमिगबहुलताय सो गङ्गाय तीरप्पदेसो एणिकूलन्ति वुत्त”न्ति अपरे । गङ्गेय्यकोति गङ्गासन्निवासी ।

बद्धचरोति पटिबद्धचरियो । तेनाह “अन्तेवासिको”ति । यस्मा बुद्धो सब्बज्जू, तस्मा अज्जासि, इध मय्हं पमुट्ठञ्च सब्बं जानासीति अधिप्पायो । सब्बं ब्रह्मलोकं ओभासयन्तो सब्बम्पिमं ब्रह्मलोकं भगवा ओभासं अभिभवित्वा अनज्जसाधारणं अत्तनो ओभासं ओभासेन्तो तिट्ठति ।

बकब्रह्मसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. अज्जतरब्रह्मसुत्तवण्णना

१७६. तेजोकसिणपरिकम्मं कत्वाति “तेजोकसिणपरिकम्मज्झानं समापज्जिस्सामी”ति चित्तुप्पादो एवेत्थ तेजोकसिणपरिकम्मं । न हि बुद्धानं अज्जेसं विय तत्थ ज्ञानसमापज्जनेन परिकम्मपपञ्चो अत्थि सब्बत्थेव चिण्णवसीभावस्स परमुक्कंसभावप्पत्तत्ता । तस्स किर ब्रह्मनो “यथाहं एवं महानुभावो अज्जो नत्थी”ति लद्धि, यं सन्धाय

वृत्तं — “नत्थि सो समणो वा ब्राह्मणो वा, यो इध आगच्छेय्या”ति । भगवा तस्स तं लद्धिं विस्सज्जेतुं तेजोधातुं समापज्जित्वा तस्स उपरि आकासे निसीदि । तेन वृत्तं “तेजोधातुं...पे०... तथागतं दिस्वा”ति । अट्ठिवेधं वियं विज्झितब्बो अट्ठिवेधी, यथा अट्ठिं विज्झित्वा अट्ठिमिज्जं आहच्च तिट्ठति, एवं विज्झितब्बोति अत्थो । अयं पन अट्ठिवेधी विय अट्ठिवेधी, यथा सो लद्धिं विस्सज्जेति, एवं पटिपज्जितब्बोति अत्थो । **सेसानन्ति** महाकस्सपमहाकप्पिनानुरुद्धत्थेरानं ।

अज्जब्रह्मसरीरविमानालङ्कारादीनं पभाति ब्रह्मानं सरीरप्पभा विमानप्पभा अलङ्कारवत्थादीनं पभाति इमस्मिं ब्रह्मलोके इमा सब्बा पभा अत्तनो पभस्सरभावेन अभिभवन्तं । **नत्थि मे साति** इदानी मे सा दिट्ठि नत्थि, “नत्थि सो समणो वा ब्राह्मणो वा, यो इध आगच्छेय्या”ति अयं लद्धि नत्थि । तेनाह “**तत्रास्स...पे०... पहीना**”ति । **एत्थाति** एतस्मिं समागमे । यथा तस्स ब्रह्मनो सब्बसो दिट्ठिगतं विमुच्चति धम्मचक्खु उपपज्जति, एवं **महन्तं धम्मदेसनं देसेसि** ।

“अज्जापि ते, आवुसो”तिआदिना वृत्तेन तत्तकेनेव । **सरूपेन वृत्ताति** पठमेन पादेन चतस्सो, दुतियेन एकन्ति एवं पञ्च अभिज्जा सरूपेन वृत्ता । कस्मा एत्थ दिब्बसोतं नागतन्ति? आह “**तासं वसेन आगतमेवा**”ति । येन इमा लोकुत्तरा अभिज्जा अधिगता, न तस्स दिब्बसोतसम्पादनं भारियं पटिपक्खविगमेन सुखेनेव इज्जनतो ।

अज्जतरब्रह्मसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. ब्रह्मलोकसुत्तवण्णना

१७७. पच्चेकं द्वारबाहन्ति पच्चेकं द्वारबाहं । पच्चेक-सद्वो चेत्थ आवुत्तिवसेन वेदितब्बो; “पच्चेकं पच्चेक”न्ति आह “**एकेको एकेक**”न्ति । तेसु हि एको पच्चेकब्रह्मा गन्धकुटिया एकद्वारबाहं निस्साय ठितो, अपरो अज्जं । **पच्चेकब्रह्माति** च एकचारी ब्रह्मा, न परिसचारी ब्रह्माति अत्थो । समिद्धि नाम सगगे सुखुपकरणेहि, ब्रह्मानज्ज ज्ञानं सुखुपकरणन्ति **ज्ञानसुखेन समिद्धोति** । सम्पत्तिया वेपुल्लप्पत्तता ब्रह्मानज्ज अभिज्जागुणेहि वेपुल्लप्पत्तीति आह “**फीतोति अभिज्जापुप्फेहि सुपुप्फितो**”ति । **असहन्तोति** नसहन्तो नरोचेन्तो ।

सतपदन्ति सतसद्वो । **रूपवसेनाति** रूपसद्ववसेन, रूपसद्वेन सद्धिन्ति अत्थो । तथा **पन्तिवसेनाति** एत्थापि । **एकच्चेति** एके मीगारी, तेसं ब्यग्घीनिसारूपकानं पञ्चसतानीति अत्थो । “**कस्स अज्जस्स उपट्ठानं गमिस्सामी**”ति विमानसम्पत्तियं विम्वयक्खिको अहङ्कारवसेन वदति । रणन्ति निन्दन्ति एतेहीति **रणा**, दोसा । विरोधिपच्चयसन्निपाते विकारुप्पत्ति रुप्पनं रूपस्स पवेधनन्ति आह “**सीतादीहि च निच्चं पवेधित**”न्ति । **सुमेधो सुन्दरपज्जो सो सत्था रूपे न रमति**, किं पन मन्दपज्जो रूपे सरणज्ज पवेधितज्ज अपस्सन्तो रमसीति अधिप्पायो ।

ब्रह्मलोकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. कोकालिकसुत्तवण्णना

१७८. पमाणकरानं रागादीनं अभावतो खीणासवो रागादिवसेन न सक्का इमं पमातुन्ति **अप्पमेय्यो**, अप्पमेय्यानि वा चत्तारि अरियसच्चाणि विज्झित्वा ठितत्ता पमितं पमेय्यं तस्स कतो परिमेय्यो नत्थि । तेनाह “**खीणासवो...पे०... दीपेती**”ति । तन्ति खीणासवं । **पमेतुं** रन्धगवेसी हुत्वा वज्जतो परिच्छिन्दितुं । यथासभावतो तस्स भिनने निहीनपज्जताय अवकुज्जपज्जं ।

कोकालिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. कतमोदकतिस्ससुत्तवण्णना

१७९. किं कुसलगवेसिताय “किं कुसलं अकुसलं”न्तिआदिना किन्ति सुणाति एतायाति किस्स वा वुच्चति पज्जा ।

कतमोदकतिस्ससुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. तुरुब्रह्मसुत्तवण्णना

१८०. आबाधो एतस्स अत्थीति आबाधिको । अनन्तरसुत्तेति अनागतानन्तरे सुत्ते । वराकोति अनुगहवचनमेव, न निप्परियायेन वुत्तवचनं । पियसीलाति इमिना एतस्मिं अत्थे निरुत्तिनयेन “पेसला”ति पदसिद्धीति दस्सेति । कबरक्खीनीति ब्याधिबलेन परिभिन्नवण्णताय कबरभूतानि अक्खीनि । यत्तकन्ति यं त्वं भगवतो वचनं अज्जथा करोसि, तत्तकं तथा अपरद्धं, तस्स पमाणं नत्थीति अत्थो । यस्मा अनागामिनो नाम कामच्छन्दब्यापादा पहीना होन्ति, त्वज्च दिट्ठो कामच्छन्दब्यापादवसेन इधागतो, तस्मा याव ते इदं अपरद्धन्ति अयमेवेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

अदिट्ठिप्पत्तोति अप्पत्तिदिट्ठिनिमित्तो । गिलविसो विय विसं गिलित्वा ठितो विय । कुठारिसदिसा मूलपच्छिन्दनट्ठेन । उत्तमत्थेति अरहत्ते । खीणासवोति वदति सुनक्खत्तो विय अचेलं कोरक्खत्तियं । यो अग्गसावको विय पसंसितब्बो खीणासवो, तं “दुस्सीलो अयं”न्ति यो वा वदति । समकोव विपाकोति पसंसियनिन्दा विज्जमानगुणपरिधंसनवसेन पवत्ता याव महासावज्जताय कटुकतरविपाका, ताव निन्दियपसंसापि महासावज्जताय समविपाका तत्थ अविज्जमानगुणसमारोपनेन अत्तनो परेसं मिच्छापटिपत्तिहेतुभावतो पसंसियेन तस्स समभावकरणतो च । लोकेपि हि अयं पुरे समणगारहो होति, पगेव दुप्पटिपन्नदुप्पटिपन्नोति समं करोन्तीति ।

सकेनाति अत्तनो सापतेय्येन । अयं अप्पमत्तको अपराधो दिट्ठधम्मिकत्ता सप्पतिकारत्ता च तस्स । अयं महन्तरो कलि कतूपचितस्स सम्परायिकत्ता अप्पतिकारत्ता च ।

“निरब्बुदो”ति गणनाविसेसो एकोति आह “निरब्बुदगणनाया”ति, सतसहस्सं निरब्बुदानन्ति अत्थो । निरब्बुदपरिगणनं पन हेट्ठा वुत्तमेव । यमरियगरही निरयं उपेतीति एत्थ यथावुत्तं आयुप्पमाणं पाकतिकेन अरियूपवादिना वुत्तन्ति वेदितब्बं । “अग्गसावकानं पन गुणमहन्तताय ततोपि अतिविय महन्ततरा एवा”ति वदन्ति ।

तुरुब्रह्मसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. कोकालिकसुत्तवण्णना

१८१. द्वे कोकालिकनामका भिक्खू, ततो इध अधिप्पेतं निद्धारेत्वा दस्सेतुं — “को अयं कोकालिको”ति? पुच्छा । सुत्तस्स अट्ठुप्पत्तिं दस्सेतुं — “कस्मा च उपसङ्गमी”ति? पुच्छा । अयं किरातिआदि यथाक्कमं तासं विस्सज्जनं । विवेकवासं वसितुकामत्ता अप्पिच्छताय च मा कस्सचि... पे०... वसिंसु ।

पक्कमिस्सन्तीति आघातं उप्पादेसि अत्तनो इच्छाविधातनतो । थेरा भिक्खुसङ्घस्स नित्यादयिंसु पयुत्तवाचाय अकतत्ता थेरेहि च अदीपितत्ता । पुब्बेपि...पे०... मज्जेति इमिना थेरानं कोहज्जे ठितभावं आसङ्कति अवणे वणं पस्सन्तो विय, सुद्धे आदासतले लेखं उट्ठापेन्तो विय च ।

अपरज्झित्वाति भगवतो सम्मुखा “पापभिक्खू जाता”ति वत्त्वा । आह “सद्धाय आकरो पसादावहो”ति । पवत्तसद्धायिको वाति अत्थोति आह “सद्धातब्बवचनो”ति ।

पीळका नाम बाहिरतो पट्टाय अट्ठिं भिन्दति, इमा पन पठमंयेव अट्ठिं भिन्दित्वा उगता । तरुणबेलुवमत्तियोति तरुणबिल्लफलमत्तियो । विसगिलितोति खित्तपहरणो । तज्ज बळिसं विससमज्जा लोके । “आरक्खदेवतानं सुत्वा”ति पदं आनेत्वा सम्बन्धो ।

मगधरट्टे संवोहारतो मागधको पत्तो, तेन । तिलसकटं तिलवाहाएति वुत्तो । पच्चितब्बट्टानस्साति निरयदुक्खेन पच्चितब्बपदेसस्स । एतं “अब्बुदो”ति नामं ।

वस्सगणनाति एकतो पट्टाय दसगुणितं अब्बुदआयुम्हि, ततो परं वीसतिगुणं निरब्बुदादीसु वस्सगणना वेदितब्बा । सब्बत्थाति अबबादीसु पदुमपरियोसानेसु सब्बेसु निरयेसु । एसेव नयोति हेट्ठिमतो उपरिमस्स उपरिमस्स वीसतिगुणतं अतिदिसति ।

कोकालिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

पठमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

२. दुतियवग्गो

१. सनङ्कुमारसुत्तवण्णना

१८२. पोराणकत्ताति निब्बत्तित्वा चिरकालत्ता । जातत्ता जनो, तं इतो जनेतो, तस्मिं । खत्तियो सेट्ठो लोकमरियादपरिपालनादिना सम्मापटिपत्तियं सत्तानं नियोजनेन बहुकारत्ता । सो हि परे तथा पटिपादेन्तो सयम्पि तत्थ पतिट्ठितोयेव होतीति सेट्ठो वुत्तो । पटिपक्खविज्झनट्टेन पुब्बेनिवासादीनं विदितकरणट्टेन विज्जाति । सद्धाहिरोत्तप्पबाहुसच्चवीरियसतिपज्जाति इमे सत्त सद्धम्मा । चरन्ति अगतपुब्बं दिसं एतेहीति चरणानि, सीलादयो पन्नरस धम्मा ।

सनङ्कुमारसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. देवदत्तसुत्तवण्णना

१८३. अप्पज्जत्ते एव सिक्खापदे छेज्जगामिकम्मस्स कतत्ता सल्लिङ्गेनेव च ठितत्ता “देवदत्तो सासनतो पक्कन्तो”ति न वत्तब्बोति अचिरपक्कन्तेति एत्थ “सासनतो पक्कन्ते”ति अवत्त्वा “वेळुवनतो गयासीसं गते”ति वुत्तं । पकतत्तो हि भिक्खुसङ्घं भिन्देय्य, न अपकतत्तोति । वळवायाति वळवाय कुच्छियं जातं ।

देवदत्तसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. अन्धकविन्दसुत्तवण्णना

१८४. जनतन्ति जनानं समूहं, जनसञ्चरणट्ठानन्ति अत्थो । मनुस्सानं अनुपचारेति यत्तके कसनादिकिच्चं करोन्तानं सञ्चारो होति, एत्तकं अतिक्कमित्वा अनुपचारे । संयोजनविप्पमोक्खाति संयोजनविमोक्खहेतु । विवेकरतिं पविवेकसुखज्झानं अलभन्तो । चित्तानुरक्खणत्थन्ति पुब्बे मं मनुस्सा “अरञ्जवासेन पविवित्तो असंसट्ठो आरद्धवीरियो”ति मज्झिंसु, इदानीं गामन्ते वसन्तं दिस्वा गणसङ्गणिकाय निवुट्ठोति अप्पसादं आपज्जिस्सन्ति । यदिपि मे इध अभिरति नत्थि, एवं सन्तोपि इधेव वसिस्सामीति विक्खित्तचित्तेन हुत्वा न वसितब्बं, को अत्थो चित्तवसं गन्त्वाति अधिप्पायो । सतिपट्ठानपरायणोति सतिपट्ठानभावनारतो । एवं हिस्स गणवासोपि पासंसो विवेकवासेन विना समणकिच्चस्स असिज्जनतो ।

वट्ठभयतो पमुत्तो अज्झासयवसेनाति अधिप्पायो ।

निसीदि तत्थ भिक्खूति इमिना सत्तूपलद्धिया अनिस्सितत्ता यथारुचिया तेसं निसज्जं दस्सेति । तेनाह “इमिना”तिआदि ।

इमिना च इमिना च आकारेण जातन्ति न अनुस्सवदस्सनमेतं, न अनुस्सवग्गहणं । तक्कहेतु नयहेतु वा न वदामीति योजना । पिटकं गन्थो सम्पदीयति एतस्साति पिटकसम्पदानं, गन्थस्स उग्गणहनतो तेन पिटकस्स उग्गणहनकभावेन, केनचि गन्थानुसारेण एवं न वदामीति अत्थो । ब्रह्मस्स सेट्ठस्स धम्मस्स चरियं वाचसिकं पवत्ततीति ब्रह्मचरियं, धम्मदेसना । भावितेन मरणस्स सब्बसो भागेन विप्पहानेन मरणपरिच्चागीनं । ते च खीणजातिकाति आह “खीणासवान”न्ति ।

दसथा दसाति दसक्खत्तुं दस । अज्जन्ति पञ्चसताधिकसहस्सतो अज्जं । पुज्जभागिनोति विवट्ठनिस्सितपुज्जस्स भागिनो तस्सा देसनाय एत्तका सत्ता जाताति गणेत्तुं अहं न सक्कोमीति दस्सेति । ब्रह्मधम्मदेसनन्ति ब्रह्मना वुत्तं आह ।

अन्धकविन्दसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. अरुणवतीसुत्तवण्णना

१८५. अभिभू सम्भवोति तेसं द्विन्नं महाथेरानं नामानि । तेसं विभागं दस्सेत्तुं “तेसू”तिआदि वुत्तं । एते द्वे तस्स भगवतो अगसावकाति दस्सेति । अवज्झायन्तीति हेट्ठा कत्वा चिन्तेन्ति । खियन्ति तं लामकतो चिन्तेतब्बतं पापेन्ति पापकतं करोन्ति । वित्थारयन्ताति तमेव लामकतो चिन्तेतब्बतं वेपुल्लं पापेन्ता । सब्बे पासण्डा अत्तनो अत्तनो समये सिद्धन्ते सब्बे देवमनुस्सा अत्तनो अत्तनो समये पटिलाभे पटिलद्धात्थे पुरिसकारं वण्णयन्तीति योजना ।

आरम्भवीरियन्ति मच्चुसेनासङ्घातकिलेसधुनने आरम्भवीरियं, या “आरम्भधातू”ति वुच्चति । निक्कमवीरियन्ति कोसज्जपटिपक्खभूतं वीरियं, या “निक्कमधातू”ति वुच्चति । पयोगं करोथाति परं परं ठानं अक्कमनतो ततोपि बलवतरं भावनाभियोगं पवत्तेथाति अत्थो । तेनाह “परक्कमथा”ति । किलेससेना नाम रागादिकिलेससमूहो, सो मरणपच्चयभावतो “मच्चुनो सेना”ति वुच्चति । तज्झि सन्धाय वुत्तं “महासेनेन मच्चुना”ति (म० नि० ३.२७२, २७५, २७६) । खन्धानं

पठमाभिनिब्वत्ति जाति, तदञ्जं पन तेसं पटिपाटि पवत्तं संसारोति अधिप्पायेनाह “जातिञ्च संसारञ्चा”ति । यस्मा “एकम्मि जातिं द्वेपि जातियो”ति आदीसु तस्मिं तस्मिं भवे आदाननिक्खेपपरिच्छिन्नखन्धप्पवत्ति “जाती”ति वुच्चति, सा एव याव परिनिब्वाना अपरापरं पवत्तमानो संसारो “इतो चितो संसरण”न्ति कत्वा, तस्मा आह “जातिसङ्घातं वा संसार”न्ति । परिच्छेदन्ति परियोसानं । ओभासं फरीति सम्बन्धो । आलोकद्वानेति अत्तना कतआलोकद्वाने । आलोककिच्चं नत्थीति अन्धकारद्वाने आलोकदस्सनं विय आलोकद्वाने आलोकदस्सनकिच्चं नत्थि । तस्मा तेसं सत्तानं “किं आलोको अयं, कस्स नु खो अयं आलोको”ति? विचिनन्तानं चिन्तेन्तानं । सब्बेति सहस्सिलोकधातुयं सब्बे देवमनुस्सा । ओसटाय परिसायाति धम्मस्सवनत्थं सब्बोसटाय परिचितपरिच्छिन्नाय परिसाय । सद्दं सुणिंसूति न केवलं सद्दमेव सुणिंसु, अथ खो अत्थोपीति यथाधिप्पेतो तेसं पकतिसवनुपचारे विय पाकटो अहोसि, तिसहस्सिलोकधातुं विज्जापेसीति ।

अरुणवतीसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. परिनिब्वानसुत्तवण्णना

१८६. एवं तं कुसिनाराय होतीति यथा अनुरोधपुरस्स थूपारामो दक्खिणपच्छिमदिसायं, एवं तं उय्यानं कुसिनाराय दक्खिणपच्छिमदिसायं होति । तस्माति यस्मा नगरं पविसितुकामा उय्यानतो उपेच्च वत्तन्ति गच्छन्ति एतेनाति उपवत्तन्ति वुच्चति, तस्मा । तन्ति सालपन्तिभावेन ठितं सालवनं । अन्तरेनाति वेमज्जे । अप्पमज्जनं अप्पमादो, सो पन अत्थतो जाणूपसंहिता सति । यस्मा तत्थ सतिया ब्यापारो सातिसयो, तस्मा “सतिअविप्पवासेना”ति वुत्तं । अप्पमादपदेयेव पक्खिपित्वा अभासि अत्थतो तस्स सकलस्स बुद्धवचनस्स सङ्गणहनतो ।

झानादीसु चित्ते च परमुक्कंसगतवसीभावताय “एत्तके काले एत्तका समापत्तियो समापज्जित्वा परिनिब्वायिस्सामी”ति कालपरिच्छेदं कत्वा समापत्तिसमापज्जनं परिनिब्वानपरिकम्मन्ति अधिप्पेतं । थेरोति अनुरुद्धत्थेरो ।

अयम्पि चाति यथावुत्तपञ्चसट्ठिया झानानं समापन्नकथापि सङ्खेपकथा एव । कस्मा? यस्मा भगवा तदा देवसिकं वळञ्जनसमापत्तियो सब्बापि अपरिहापेत्वा समापज्जि एवाति दस्सेन्तो “निब्वानपुरं पविसन्तो”ति आदिमाह । चतुवीसति...पे०... पविसित्वाति एत्थ केचि ताव आहु “भगवा देवसिकं द्वादसकोटिसतसहस्सक्खत्तुं महाकरुणासमापत्तिं समापज्जति, द्वादसकोटिसतसहस्सक्खत्तुमेव फलसमापत्तिं समापज्जति, तस्मा तदापि चतुवीसतिकोटिसतसहस्ससङ्घा समापत्तियो समापज्जति । वुत्तहेतं भगवता ‘तथागतं, भिक्खवे, अरहन्तं सम्मासम्बुद्धं द्वे वितक्का बहुलं समुदाचरन्ति खेमो च वितक्को पविवेको च वितक्को’ति (इतिवु० ३८) । खेमो हि वितक्को भगवतो महाकरुणासमापत्तिं पूरेत्वा ठितो, पविवेकवितक्को अरहत्तफलसमापत्तिं । बुद्धानं हि भवङ्गपरिवासो लहुको मत्थकप्पत्तो समापत्तीसु वसीभावो, तस्मा समापज्जनवुद्धानानि कतिपयचित्तक्खणेहेव इज्जन्ति । पञ्च रूपावचरसमापत्तियो चतस्सो अरूपसमापत्तियो अप्पमज्जासमापत्तिया सद्धिं निरोधसमापत्ति अरहत्तफलसमापत्ति चाति द्वादसेता समापत्तियो भगवा पच्चेकं दिवसे दिवसे कोटिसतसहस्सक्खत्तुं पुरेभत्तं समापज्जति, तथा पच्छाभत्तन्ति एवं चतुवीसतिकोटिसतसहस्ससङ्घा देवसिकं वळञ्जनककसिणसमापत्तियो”ति ।

अपरे पनाहु “यं तं भगवता अभिसम्बोधिदिवसे पच्छिमयामे पटिच्चसमुप्पादङ्गमुखेन पटिलोमनयेन जरामरणतो

पट्टाय जाणं ओतारेत्वा अनुपदधम्मविपस्सनं आरभन्तेन यथा नाम पुरिसो सुविदुगं महागहनं महावनं छिन्दन्तो अन्तरन्तरा निसानसिलायं फरसुं निसितं करोति, एवमेवं निसानसिलासदिसियो समापत्तियो अन्तरन्तरा समापज्जित्वा जाणस्स तिकखविसदभावं सम्पादेतुं अनुलोमपटिलोमतो पच्चेकं पटिच्चसमुप्पादङ्गेसु लक्खकोटिसमापत्तिसमापज्जनवसेन सम्मसनजाणं पवत्तेति, तदनुसारेण भगवा बुद्धभूतोपि अनुलोमपटिलोमतो पटिच्चसमुप्पादङ्गमुखेन विपस्सनावसेन दिवसे दिवसे लक्खकोटिफलसमापत्तियो समापज्जति, तं सन्धाय वुत्तं, ‘चतुवीसतिकोटिसतसहस्ससङ्ख्वा समापत्तियो पविसित्वा’”ति ।

इमानि द्वेपि समनन्तरानेव पच्चवेक्खणायपि येभ्य्येन नानन्तरियकताय ज्ञानपक्खिकभावतो । यस्मा सब्बपच्छिमं भवङ्गचित्तं ततो ततो चवनतो “चुती”ति वुच्चति, तस्मा न केवलं अयमेव भगवा, अथ खो सब्बेपि सत्ता भवङ्गचित्तेनेव चवन्तीति दस्सेतुं “ये हि केची”तिआदि वुत्तं । **दुक्खसच्चेनाति** दुक्खसच्चपरियापन्नेन चुतिचित्तेन **कालं** कालकिरियं करोन्ति पापुणन्ति, कालगमनतो वा करोन्ति पेच्चाति ।

पटिभागपुग्गलविरहितो सीलादिगुणेहि असदिसताय सदिसपुग्गलरहितो । सङ्खारा वूपसम्मन्ति एत्थाति **वूपसमो**ति एवं सङ्घातं जातं कथितं निब्बानमेव सुखन्ति । **लोमहंसनको**ति लोमानं हट्टभावापादनो । **भिसनको**ति अवीतरागानं भयजनको **आसि** अहोसि । **सब्बाकारवरगुणूपेते**ति सब्बेहि आकारवरेहि उत्तमकारणेहि सीलादिगुणेहि समन्नागते । **असङ्कुटितेनाति** अकुटितेन विष्फारिकाभावतो । **सुविकसितेनेवाति** पीतिसोमनस्सयोगतो सुट्ठु विकसितेन । **वेदनं अधिवासेसि** सभावसमुदयादितो सुट्ठु पज्जातत्ता । **अनावरणविमोक्खो सब्बसो** निब्बिदभावो । तेनाह “अपज्जत्तिभावूपगमो”ति । **पज्जोतनिब्बानसदिसो**ति पदीपस्स निब्बानसदिसो तत्थ विलीयित्वा अवट्टानाभावतो ।

परिनिब्बानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

दुतियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

सारथ्यप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

ब्रह्मसंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता ।

७. ब्राह्मणसंयुत्तं

१. अरहन्तवग्गो

१. धनज्जानीसुत्तवण्णना

१८७. धनज्जानिगोत्ताति एत्थ पुब्बपुरिसतो आगतस्स कुलवंसस्स नामाभिधानसङ्घातं गं तायतीति गोत्तं । (किं पन तन्ति? अज्जकुलपरम्परासाधारणं तस्स कुलस्स आदिपुरिससमुदागतं तंकुलपरियापन्नसाधारणं सामज्जरूपन्ति दट्ठब्बं ।) धनज्जानिगोत्तं एतिस्सन्ति **धनज्जानिगोत्ता** । तस्सा उदानस्स कारणं पुच्छित्वा आदितो पट्टाय विभावेतुं “**सो किरा**”तिआदि वुत्तं । नानारसभोजनं देतीति योजना । पच्चगोरससम्पादितं सालिभत्तं सूपसाकब्बज्जनं नानारसं ब्राह्मणभोजनं । **मण्डलग्गखग्गन्ति** मण्डलग्गसङ्घातं खग्गं । दुविधो हि खग्गो मण्डलग्गो दीघग्गोति । तत्थ यस्स अग्गो

मण्डलाकारेण ठितो, सो मण्डलगो । यस्स पन असिपुत्तिका विय दीघो, सो दीघगो ।

सासनाति अनुसासना । “नमो...पे०... सम्बुद्धस्सा”ति एवं वुत्ता पञ्चपदिकगाथा । सत्थुसासने हि लोकियच्छन्दं अनपेक्खित्वा एसा पञ्चपदिकगाथाति दट्ठब्बा । ओक्कावरधराति पुब्बपुरिससङ्घातउक्काकवंसवरधारिका । सक्काति सक्कुण्येयं ।

एवन्ति “सचे मे अङ्गमङ्गानी”तिआदिना इमिना पकारेण । “पञ्च गाथासतानि पन अट्ठकथं आरुळ्हानि, इध पन द्वे एव उद्धटा”ति वदन्ति । पहरितुं वाति एकवारम्पि हत्थेन वा पादेन वा पहरितुम्पि परामसितुम्पि असक्कोन्तोति अत्थो । सो हि तस्सा अरियसाविकाय आनुभावेन अत्तनो सामत्थियेन वसे वत्तापनत्थं सन्तज्जित्वापि तदनुवत्तन्तो निब्बिसो अहोसि । तेनाह “भोती”तिआदि ।

तस्स ब्राह्मणस्साति अत्तनो सामिकब्राह्मणस्स । उपसंहरन्तीति उपनेन्ती । तस्मिं समयेति तस्मिं दुक्खुप्पत्तिकाले “सब्बे सङ्घारा दुक्खा”ति भगवतो वचनं अनुस्सरित्वा “दसबलस्स भगवतो”तिआदीसु यथापरिचितं गुणपदं अनुस्सरि । तेनाह “दसबलं सरी”ति ।

खन्तिसोरच्चरहितताय कुज्झित्वा । भिज्जित्वाति संयताभावतो तस्स ब्राह्मणस्स अन्तरे मेत्तिभेदेन भिज्जित्वा । एवमेवाति यथा एतरहि अकारणेन, एवमेव अज्जदापि अकारणेनाति अत्थो । निक्कारणतादीपने एवं-सद्धो, एव-सद्धो पन अवधारणत्थो । निक्कारणता च नाम निरत्थकता, निरत्थकविप्पलापभावेनेत्थ एवं-सद्धस्स गहणे पवत्ति गवेसितब्बा । गरहत्थो वायं एवं-सद्धो अनेकत्थत्ता निपातानं । गरहत्थता चस्स वसलिसद्धसन्निधानतो पाकटा एव ।

गामनिगमरट्ठपूजितोति इमिना गामनिगमरट्ठसामिकेहि पूजितभावो दीपितो गामादीनं तेसं वसे वत्तनतो । असुकस्स नाम पुगलस्स । सेसन्ति अभिक्कन्तन्तिआदि, यम्पि चज्जं इधागतं हेट्ठा वण्णितञ्च ।

धनज्जानीसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. अक्कोससुत्तवण्णना

१८८. भारद्वाजोव सोति भारद्वाजो नाम एव सो ब्राह्मणो । गोत्तवसेन हि तयिदं नामं, विसेसेन पनेतं जातन्ति दस्सेतुं “पञ्चमत्तेही”तिआदि वुत्तं । जानिकताति जातिवग्गहानिकता । पक्खो भिन्नोति ततो एव जातिपक्खो नट्ठो । यथा दोमनस्सितो अनत्तमनोति वत्तब्बं लभति, एवं कुपितोति आह “दोमनस्सेन चा”ति । दसहीति अनवसेसपरियादानवसेन वुत्तं पञ्चहि गाथासतेहि अक्कोसन्तो तथा अक्कोसेय्याति कत्वा । तत्थ पन येन केनचि अक्कोसन्तोपि अक्कोसतियेव नाम । करोसि मम भातिकस्स पब्बज्जं ।

सम्भुज्जतीति सम्भोगं करोति । अक्कोसादीहि एकतो भुज्जति । वीतिहरतीति व्यतिहारं करोति, अक्कोसतो पच्चक्कोसनादिना विनिमयं करोतीति अत्थो । तेनाह “कतस्स पटिकारं करोती”ति । अस्स अनुस्सववसेन सुत्वा “सपति म”न्ति सज्जिनो भयं उप्पज्जीति योजना । अस्साति ब्राह्मणस्स । सुत्वाति पदं उभयत्थापि योजेतब्बं “तवेवेतं ब्राह्मणाति सुत्वा, अनुस्सववसेन सुत्वा”ति च । कामं किसवच्छादयो सपनं नादंसु, देवतानंयेव हि सो अत्थो, सत्तानं पन तथा सज्जा उप्पन्ना, सोपि तथासज्जी अहोसि । तेनाह “अनुस्सववसेना”ति ।

दन्तस्स सब्बसो दमथं उपगतत्ता । निब्बिसेवनस्साति रागदोसादिहेतुकविप्फन्दनरहितस्स । तस्सेवाति पटिकुज्झन्तस्सेव पुग्गलस्स तेन कोधेन पापं होति पापस्स सन्तानन्तरसङ्कन्तिया अभावतो । केचि पन “तस्सेवाति तस्सेव पटिकुज्झन्तपुरिसस्स तेन पटिकुज्झनेन । पापियोति पटिकुज्झन्तपुग्गलस्स लामकतरो”ति एवमेत्थ अत्थं वदन्ति । सतिया समन्नागतो हुत्वा पटिसङ्घाने ठितो अधिवासेति, न सहो मूळ्हो हुत्वाति अधिप्पायो । उभिन्नं तिकिच्छन्तन्ति उभिन्नं उप्पन्नकोधसङ्घातं किलेसब्बाधिं तिकिच्छन्तं वूपसमेन्तं तं पुग्गलं । यो पुग्गलोति आदिना पुरिमासु गाथासु पवत्तितानि पदानि सम्बन्धित्वा दस्सेति । पञ्चसु खन्धेसु याथावतो विनीता अरियधम्मस्स कोविदा नाम होन्तीति आह “धम्मस्साति पञ्चखन्धधम्मस्सा”ति । इदानीं तमत्थं परिपुण्णं कत्वा दस्सेन्तो आह “चतुसच्चधम्मस्स वा”ति ।

अक्कोससुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. असुरिन्दकसुत्तवण्णना

१८९. तेनेवाति भातुपब्बजितेनेव । अस्सेवाति तितिकखस्स । “तं जयं होती”ति लिङ्गविपल्लासवसेन वुत्तन्ति आह “सो जयो होती”ति, दुज्जयं कोधं तितिकखाय जिनन्तस्साति अधिप्पायो । यस्मा तितिकखादयो न कोधवसिकं धुरं, तं पन बालानं मज्जनामत्तन्ति इध इममत्थं विभावेतुं “कतमस्सा”ति आदि वुत्तं । विजानतोव जयो न अविजानतो तितिकखाय अभावतो । न हि अविजानन्तो अन्धबालो कोधं विजेतुं सक्कोति । केवलं जयं मज्जति किलेसेहि पराजितो समानोपीति अधिप्पायो ।

असुरिन्दकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. बिलङ्गिकसुत्तवण्णना

१९०. सुद्धन्ति केवलं सम्भारविरहितं । सम्भारयुत्तन्ति कटुकभण्डादिसम्भारसहितं । कज्जितो निब्बत्तत्ता कज्जिकं, आरनालं, बिलङ्गन्ति अत्थो । नामं गहितं सङ्गीतिकाले “बिलङ्गिकभारद्वाजो”ति विसेसनवसेन । तयोति धनज्जानिया सामिको भारद्वाजो, अक्कोसकभारद्वाजो, असुन्दरिकभारद्वाजोति आदितो तीसु सुत्तेसु आगता तयो । मेति मय्हं ।

बिलङ्गिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. अहिंसकसुत्तवण्णना

१९१. एसाति ब्राह्मणो । “अहिंसको अह”न्ति तदत्थं साधेतुं इच्छाय कथेसीति वुत्तं “अहिंसकपज्हं पुच्छी”ति । तथा चे अस्साति यथा ते नामस्स अत्थो, तथा चेतं भवेय्यासि अन्वत्थनामको भवेय्यासि अहिंसको एव सियाति । न दुक्खापेति दुक्खमत्तम्पि न उप्पादेति, दुक्खतो अपनेतीति अत्थो ।

अहिंसकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. जटासुत्तवण्णना

१९२. जटापज्हस्साति “अन्तो जटा बहिजटा”ति एवं जटापरियायस्स पज्हस्स ।

जटासुत्तवण्णना निड्ढिता ।

७. सुद्धिकसुत्तवण्णना

१९३. सुद्धिकपज्हस्साति “नाब्राह्मणो सुज्झती”ति एवं सुद्धसन्निस्सितस्स पज्हस्स । सीलसम्पन्नोति पज्जविधनियमलक्खणेन सीलेन समन्नागतो । तपोकम्मन्ति अनसनपज्जातपतप्पनादिपरिभेदनतपोकम्मं करोन्तोपि । विज्जाति तयो वेदाति वदन्ति “ताय इधलोकत्थं परलोकत्थं जायन्ती”ति कत्वा । गोत्तचरणन्ति गोत्तसङ्घातं चरणं । ब्राह्मणो सुज्झति जेट्टजातिकत्ता । तथा हि सो एव तपं आचरितुं लभति, न इतरो । अज्जा लामिका पजाति इतरवण्णं वदति । वचनसहस्सम्पीति गाथानेकसहस्सम्पि । अन्तो किलेसेहि पूतिको सभावेन पूतिको । किलिट्ठेहि कायकम्मादीहि कायदुच्चरितादीहि ।

सुद्धिकसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

८. अग्निकसुत्तवण्णना

१९४. अग्निपरिचरणवसेनाति अग्निहुत्तजुहनवसेन । सन्निहितोति मिस्सीभावं सम्पापितो । तथाभूतो च सो सप्पिना सद्धिं योजितो नाम होतीति आह “संयोजितो”ति । अपायमग्गं ओक्कमति मिच्छादिट्ठिमिच्छासङ्कप्पादीनं अत्तनो सन्ताने समुप्पादनतो । तेनाह “इमं लद्धि”न्तिआदि ।

जातियाति सदोसकिरियापराधस्स असम्भवेन परिसुद्धाय जातिया । नानप्पकारे अट्टारसविज्जाट्टानसज्जिते गन्थे । सुतवाति सुत्वा निट्ठं पत्तो अग्गदक्खिणेय्यत्ताति अधिप्पायो ।

पुब्बेनिवासजाणेनाति इदं लोके सासने च निरुद्धतावसेन वुत्तं । अज्जे हि पुब्बेनिवासं जानन्ता पुब्बेनिवासजाणेनेव जानन्ति, भगवा पन सब्बज्जुतज्जाणेनपि जानाति । दिब्बेन चक्खुनाति एत्थापि एसेव नयो । सब्बसो जाति खीयति एतेनाति जातिक्खयो, अग्गमग्गो, तेन पत्तब्बत्ता आपन्नत्ता च जातिक्खयो अरहत्तं । जानित्वा वोसितवोसानोति विजानितब्बं चतुसच्चधम्मं मग्गजाणेन जानित्वा सोळसन्नम्पि किच्चानं वोसितवोसानो ।

उप्पत्तिं दीपेत्वाति पायसदानस्स आगमनं पकासेत्वा । गाथाहि अभिगीतन्ति द्वीहि गाथाहि मया अभिगीतं । अभुज्जितब्बन्ति भुज्जितुं न युत्तं । “अभोजनेय्य”न्ति कस्मा वुत्तं, ननु भगवतो अज्झासयो अच्चन्तमेव सुद्धोति? सच्चमेतं, ब्राह्मणो पन पुब्बे अदातुकामो पच्छा गाथा सुत्वा धम्मदेसनाय मुदुहदयो हुत्वा दातुकामो अहोसि, तस्मा तं भिक्खूनं अनागते दिट्ठानुगतिआपज्जनत्थं पटिक्खिपि । तथा हि अनन्तरसुत्ते कसिभारद्वाजसुत्ते च एवमेव पटिपज्जि । तेनाह “त्वं ब्राह्मणा”तिआदि । किलज्जम्हि... पे०... पकासिताति एतेन गाथं उद्देसट्टानेव ठपेत्वा भगवा ब्राह्मणस्स वित्थारेन धम्मं देसेसीति दस्सेति । गायनेनाति गायनकेन, गानेन वा । अत्थज्ज धम्मज्जाति सदेवकस्स लोकस्स हितज्जेव तस्स कारणज्ज । सम्पस्सन्तानन्ति सम्मदेव पस्सन्तानं । धम्मोति पवेणिआगतो चारित्तधम्मो न होति । भोजनेसु उक्कंसगतं दस्सेतुं “सुधाभोजन”न्ति आह । धम्मे सतीति अरियानं आचारधम्मे सति तं आलम्बित्वा जीवन्तानं एतदेव सेट्ठन्ति “सोमं भुज्जेय्य पायस”न्ति तं आरब्ध कथाय उप्पन्नत्ता ।

सल्लक्खेति अयं ब्राह्मणो । सेसा पच्चया निट्ठोसा ते आरब्ध कथाय अप्पवत्तितत्ता । कुक्कुच्चवूपसन्तन्ति

अग्निआहितपदस्स विय सद्विद्वि वेदितब्बा । अन्नेन पानेनाति लक्खणवचनमेतं यथा “काकेहि सप्पि रक्खितब्ब”न्ति । तेनाह “देसनामत्तमेत”न्ति । बहुसस्सफलदायकं सुखेत्तं विय पटियत्तन्ति सम्मा कसनबीजनउदकानयनापनयनादिना सुसज्जितं खेत्तं विय सीलादिगुणविसेससम्पादनेन पटियत्तं पुञ्जक्खेत्तं एतं ।

अग्निकसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

९. सुन्दरिकसुत्तवण्णना

१९५. आनेत्वा हुनितब्बतो आहुति । सप्पिमधुपायसादीहि अग्निं जुहोति एत्थाति अग्निहुत्तं, साधिद्वानं वेदितब्बं । तेनाह “अग्यायतन”न्तिआदि । सुविसोधितो चस्साति निहीनजातिकानं अनेन सुद्धु विसोधितो च भवेय्य । “मे”ति पदं आनेत्वा सम्बन्धो ।

अफलं करोतीति इतो पट्टाय याव देमीति पदं । ताव अनन्तरसुत्तवण्णनाय आगतसदिसमेवाति पेय्यालवसेन ठपेसि, न सप्पिसङ्खारदुपनं । हिमपातस्स च सीतवातस्स च पटिबाहनत्थन्ति अकारणमेतन्ति तं अनादियित्वा अज्जमेव सुकारणं दस्सेतुं “पटिबलोवा”तिआदि वुत्तं । सज्जानित्वाति “नायं ब्राह्मणो”ति सज्जानित्वा ।

नीचकेसन्तन्ति रस्सकेसन्तं । ब्राह्मणानं सुद्धिअत्था सिखाति आह “पवत्तमत्तम्पि, सिखं अदिस्वा”ति, “परमहंसपरिक्खादिना”ति केचि ।

अकारणं दक्खिण्येय्यभावस्स जाति अदक्खिण्येय्यभावहेतूनं पापधम्मानं अपटिक्खेपभावतो । एतन्ति सीलादिभेदं चरणं । दक्खिण्येय्यभावस्स कारणं अदक्खिण्येय्यभावकारकपापधम्मानं तदङ्गादिवसेन पजहनतो । अस्साति ब्राह्मणस्स । तमत्थन्ति तं दक्खिण्येय्यभावस्स कारणतासङ्घातमत्थं उपमाय विभावेन्तो । सालादिकट्टा जातोवाति सालादिविसुद्धकट्टाव जातो । सापानदोणिआदिविसुद्धकट्टा जातो अग्निकिच्चं न च न करोति । एवन्ति यथा अग्नि यतो कुतोचि जातोपि अग्निकिच्चं करोतियेव, एवं चण्डालकुलादीसु जातोपि दक्खिण्येयो न न होति गुणसम्पदावसेन अरियानं वंसे पजातत्ताति आह “गुणसम्पत्तिया जातिमा”ति । धितिया गुणसम्पत्तिया पमुखभावं दस्सेतुं “सो ही”तिआदि वुत्तं । तत्थ धितियाति वीरियेन । तज्हि अनुप्पन्नानं कुसलधम्मानं उप्पादनपरिवूहनेहि ते धारेति । हिरिया दोसे निसेधेति, सम्मदेव पापानं जिगुच्छने सति तेसं पवत्तिया अवसरो एव नत्थि । मोनधम्मेन जाणसङ्घातेन ओत्तप्पधम्मेन । कारणाकारणजाननकोति तेसं तेसं धम्मानं यथाभूतं ठानं, पापधम्मानं वा विप्पकारसभावद्वानं जाननको ।

परमत्थसच्चेन निब्बानेन आरम्भणपच्चयभूतेन अरियमग्गेन दन्तो । इन्द्रियदमेनाति ततो एव अरियेन इन्द्रियसंवरेण उपगतो । विदन्ति तेहि सच्चानीति वेदा । मग्गवेदानं अन्तन्ति अरियफलं । किलेसानं अन्तन्ति तेसं अनुप्पादिनिरोधद्वानं । यज्जोति अगगफलं । निरत्थकन्ति अफलं तेसं अनागमनतो, आगतानम्पि अगगदक्खिण्येय्यभावतो । जुहति देति ।

सुयिद्वन्ति सुदानं अगगदक्खिण्येय्यलाभेन । सुहुतन्ति तस्सेव वेवचनं । अथ वा सुयिद्वन्ति सुद्धु सम्मदेव यिद्वं सारे उपनीतं मम इदं देय्यवत्थु । सुहुतन्ति एत्थापि एसेव नयो ।

उपहटमत्तेति ब्राह्मणेन “भुज्जतु भव”न्ति उपनीतमत्ते । निब्बत्तितोजमेवाति सवत्थुकं अगगहेत्वा वत्थुतो

विवेचितओजमेव । तेन तं सुखुमत्तं गतन्ति तं हव्यसेसं सब्बसो सुखुमभावं गतन्ति ओजाय अनोळारिकताय पुरिमाकारेनेव पज्जायमानतं सन्धाय वुत्तं, न पन ओजाय एव केवलाय गहणं सन्धाय । सा हि अविनिब्भोगवृत्तिताय विसुं गण्हितुं न सक्का, तस्मा देवताहिपि सवत्थुका गच्छति । मनुस्सानं वत्थूति करजकायमाह । ओळारिकवत्थुताय देवानं विय गहणी न तिकखाति दिब्बोजसम्मिस्सताय सम्मा परिणामं न गच्छति । सुखुमापि समाना दिब्बोजा तेन पायसेन मिस्सिता ओळारिकसम्मिस्सताय सुखुमवत्थुकानं देवानं सुखदा न होतीति इममत्थं दस्सेति “गोयूसे पना”ति आदिना । परिभोगवत्थुनो ओळारिकताय वा देवानं दुक्करं सम्मा परिणामेतुं, दिब्बोजाय गरुतरभावेन मनुस्सानं । तेनाह भगवा “न ख्वाह”न्ति आदि । समापत्तिचित्तसमुद्धिता तेजोधातु ज्ञानानुभावसन्तो जिता तिकखतरा होतीति वुत्तं “अट्ट...पे०... परिणामेय्या”ति । भगवतो पन सुद्धेनेव परिणमतीति वुत्तं “पाकतिकेनेवा”ति, ज्ञानानुभावप्पत्तेन ज्ञानेन विना सभावसिद्धेनेव ।

“अप्पहरिते”ति एत्थ अप्प-सद्दो “अप्पिच्छो”ति आदीसु विय अभावत्थोति आह “अप्पहरितेति अहरिते”ति । पातिसतेपि पायसे । न आलुळतीति न आविलं होति । अनागन्ताव गच्छेय्य “अत्तनापि न परिभुज्जि, अज्जेसं न दापेसि, केवलं पायसं नासेसी”ति दोमनस्सप्पत्तो ।

दारु समादहानोति दारुहरिद्धि दारुस्मिं तस्स दहन्तो । यदीति आदि दारुझापनस्स बहिद्धभावसाधनं असुद्धहेतून् पटिपक्खाभावतो तस्स । खन्धादीसु कुसलाति तेसु सभावतो समुदयतो अत्थङ्गमतो अस्सादतो आदीनवतो निस्सरणतो जाननतो छेका पण्डिता । जाणजोतिन्ति जाणमयं जोतिं । जालेमीति पज्जलितं करोमि । निच्चं पज्जलितग्गि सब्बत्थकमेव विगतसम्मोहन्धकारताय एकोभासभावतो । सब्बसो विक्खेपाभावतो निच्चसमाहितत्तो । एवं वदतीति चरितं ब्रह्मचरियं गहेत्वा चरामीति एवं वत्तमानं विय वदति आसन्नतं हृदये ठपेत्वा ।

खारिभारोति खारिभारसदिसो । तेनाह “यथा”ति आदि । खन्धेन वद्दमानोति काजे पक्खिपित्वा खन्धेन वद्दमानो । पथविया सद्धिं फुसेति भारस्स गरुकभावेन काजस्स परिणमनेन । मानेन अत्तनो जातिआदीनि पग्गण्हतो अज्जस्स तानि न सहतीति आह — “तत्थ तत्थ इस्सं उप्पादेन्तो”ति, तत्थ तत्थ जातिआदिमानवत्थुस्मिं गरुतरग्गहणेन संसीदेय्याति अधिप्पायो । कोधो धूमोति यथापि भासुरो अग्गि धूमेन उपक्किलिद्धो, एवं कोधेन उपक्किलिद्धो । जाणग्गीति तस्स कोधो धूमो । मुसावादोव मोसवज्जं । यथा जाणे सति मुसावादो नत्थि, एवं मुसावादे सति जाणम्पीति तेन तं निरोधितं विय होतीति आह — “मुसावादेन पटिच्छन्नं जाण”न्ति । यथा सुजाय विना ब्राह्मणानं यागो न इज्झति, एवं पहूतजिह्वाय विना सत्थु धम्मयागो न इज्झतीति जिह्वा सुजापरियाया वुत्ता । जोति ठियति एत्थाति जोतिट्ठानं वेदि, यं अग्गिकुण्डं । सत्तानं हृदयं जोतिट्ठानं जाणग्गिनो तत्थ समुज्जलनतो । अत्ताति चित्तं “आहितो अहं मानो एत्था”ति कत्वा ।

धम्मो रहदोति अस्सद्धियादिआलसियाभावतो किलेसमलपक्खालनतो परमग्गिनिब्बुतावहनतो अरियमग्गधम्मो अनाविलो रहदो । हेट्ठपरियवालुकाति विपरिवत्तितवालुका हुत्वा । आलुळाति आकुलजाता । पण्डितानं पसत्थोति पण्डितानं पुरतो सेट्ठो । सेट्ठभावेन सन्तो पासंसो हुत्वा किलेसे भिन्दति समुच्छिन्दतीति सब्भीति वुच्चति । तेनाह “उत्तमट्ठेना”ति । तथा चाह भगवा “मग्गानट्ठङ्गिको सेट्ठो”ति (ध० प० २७३) ।

वचीसच्चन्ति इमिना “चतुरङ्गसमन्नागता वाचा सुपरिसुद्धा होती”ति सम्मावाचं दस्सेति । सच्चसंयमपदेहि दस्सिता मग्गधम्मा इध “धम्मो”ति अधिप्पेताति आह — “धम्मोति इमिना...पे०... दस्सेती”ति । मग्गसच्चं गहितं अनन्तरगाथाय अनेकेहि विसेसेत्वा वुत्तता । अत्थतोति पुब्बङ्गमत्तादिअत्थतो । ताय हि सक्किच्चं करोन्तिया इतरे सब्बेपि

तदनुवर्तिका होन्ति । तग्गतिकत्ताति सम्मादिट्ठिया उपकारकभावेन ताय समानगतिकत्ता । आरम्भणञ्चि वितक्केनाहटं पज्जा विचिनिंतुं सक्कोति । तथा हि सो पज्जाक्खन्धेन सङ्गहं गतो । धम्मोति सभावतो समाधि गहितो, इतरे द्वे तदुपकारत्ता । तथा हि “एवंधम्मा ते भगवन्तो”ति आदीसु (दी० नि० २.१३; म० नि० ३.१९७; सं० नि० ५.३७८) समाधि “धम्मो”ति वुत्तो । परमत्थसच्चं गहितं सब्बेसं सेट्ठभावतो । यथाह — “यावता, भिक्खवे, धम्मा सङ्गता वा असङ्गता वा, विरागो तेसं अगमक्खायती”ति (इतिवु० ९०; अ० नि० ४.३४) । अत्थतोति ततो एव परमत्थतो, अनन्तरं वुच्चमानानं वा मग्गधम्मानं आरम्भणभावतो । पञ्चङ्गानि गहितानि तासं मग्गभावतो । तीणि अङ्गानि । ब्रह्मचरियं नामाति एतं निब्बानगामि उत्तमट्ठेन मग्गब्रह्मचरियं नाम । मज्झे सिताति लीनुद्धच्चादिअन्तद्वयविवज्जनेन मज्झे मज्झिमपटिपदाभावनं निस्सिता । सस्सतुच्छेदग्गहणं हेत्थ पधानताय निदस्सनमत्तं । सेट्ठप्पत्तीति सेट्ठभावप्पत्ति । त-कारो पदसन्धिकरोति “स उज्जुभूतेसू”ति वत्तब्बे मज्झे त-कारो पदसन्धिकरो, “स दुज्जुभूतेसूति केचि पठन्ति, तेसं द-कारो पदसन्धिकरो । स-इति सुन्दरिको ब्राह्मणो वुत्तोति कत्वा आह “स त्व”न्ति, सो त्वन्ति अत्थो । धम्मो सारियो परिधानभूता अलङ्कारा एतस्साति धम्मसारी । अथ वा धम्मोहि सारितवाति धम्मसारी, तेहि सारेत्वा ठितवाति अत्थो । तेनाह “कुसलधम्मोही”ति आदि ।

सुन्दरिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. बहुधीतरसुत्तवण्णना

१९६. समन्ततोति दक्खिणवामानं वसेन समन्ततो । ऊरुबद्धासनन्ति ऊरूनं बन्धनवसेन निसज्जनं । द्विन्नं ऊरूनं अज्जमज्जबन्धनवसेन आभुजिताकारं सन्धायाह “आभुजित्वाति बन्धित्वा”ति । हेट्ठिमकायस्स अनुजुकं ठपनं निसज्जावचनेनेव बोधितन्ति “उजुं काय”न्ति एत्थ काय-सद्दो उपरिमकायविसयोति आह “उपरिमं सरीरं उजुकं ठपेत्वा”ति । तं पन उजुकट्ठपनं सरूपतो पयोजनतो च दस्सेतुं “अट्टारसा”ति आदि वुत्तं । परिमुखन्ति एत्थ परि-सद्दो अभिसद्देन समानत्थोति आह “कम्मट्टानाभिमुख”न्ति, बहिद्धा पुत्थुत्तारम्मणतो निवारेत्वा कम्मट्टानंयेव पुरेक्खतोति अत्थो । परिग्गहट्ठो “परिणायिका”ति आदीसु विय । मुखन्ति निय्यानट्ठो “सुज्जतविमोक्खमुख”न्ति आदीसु विय । पटिपक्खतो निग्गमनट्ठो हि निय्यानट्ठो, तस्मा परिग्गहितनिय्यानन्ति सब्बथा गहितसम्मोसं परिच्चत्तसम्मोसं सतिं कत्वा परमं सतिनेपक्कं उपट्ठपेत्वाति अत्थो । छब्बण्णा... पे०... निसीदि ब्राह्मणस्स पसादसज्जाननत्थं । अटविमुखा चरमानाति गोचरं गणहन्ता ।

अज्जसट्ठिन्ति अज्ज छन्नं पूरणी सट्ठी दिवसवुत्ति, अज्ज आदिं कत्वा छ दिवसेति अत्थो । अच्चन्तसंयोगे चेतं उपयोगवचनं । अज्ज छदिवसमत्तकाति अज्जतो छट्ठदिवसमत्तका । लामकाति निहीना निप्फला । तेनाह “तिलखाणुका”ति आदि ।

उस्साहेनाति उद्धं उद्धं पसारेन अभिभवनेन । तं पन नेसं अभिभवनं दस्सेतुं “कण्णनङ्गुट्ठादीनी”ति आदिमाह ।

“उप्पाटकपाणका”ति तचं उप्पाटेत्वा विय खादकपाणका ऊकामङ्गुलादयो ।

कळारपिङ्गलाति निक्खन्तपिङ्गलक्खिका, कळारपिङ्गलाति वा रत्तगत्ता च पिङ्गलचक्खुका च । तिलकाहताति आहततिलका, तिलप्पमाणेहि बिन्दूहि समन्ततो सन्थतसरीरा ।

पटिगाथाहि ब्राह्मणस्स धम्मदेसनं वट्ठेसीति पकितिया तस्स अत्तना कथेतब्बं धम्मदेसनं पब्बज्जागुणकित्तनवसेन

सत्तहि वड्डेसि । **पब्बजित्वा**ति इणायिकानं अत्तनो पलिबोधं तथा तथा जानापेत्वा पब्बजित्वा ।

यथा च तत्थ भगवा पटिपज्जि, तं दस्सेतुं “**पुन दिवसे**”तिआदि वुत्तं ।

तं तं **कुलघरं पेसेत्वा**ति तं तं तस्स ब्राह्मणस्स धीतरं तस्स तस्सानुच्छविकस्स ब्राह्मणस्स देन्तो तं तं कुलघरं पेसेत्वा ब्राह्मणधम्मे गरुकरणाभावतो ।

“नट्टे मते पब्बजिते, नपुंसकेपि भत्तरि ।

इत्थिया पतिसेट्ठाय, न अज्जो पति इच्छियो”ति ॥ —

अयज्हि ब्राह्मणधम्मो । **अय्यिकट्टाने**ति मातामहिट्टाने ठपेसि सत्थु चित्ताराधनवसेनाति ।

बहुधीतरसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

पठमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

२. उपासकवग्गो

१. कसिभारद्वाजसुत्तवण्णना

१९७. **दक्खिणागिरिस्मिन्ति** दक्खिणागिरिजनपदे, तस्मिं दक्खिणागिरिजनपदे दक्खिणागिरिविहारे । **खन्धेसु** ठपेत्वा युगे योत्तेहीति योत्तरज्जूहि युत्तानि पयोजितानि इच्चेव अत्थो ।

पठमदिवसेति वपनदिवसेसु पठमदिवसे आरद्धदिवसे । पञ्चङ्गानिपि परिपुण्णानि, पगेव इतरङ्गानीति दस्सेतुं “**परिपुण्णपञ्चङ्गा**”इच्चेव वुत्तं । हरितालमनोसिलाअज्जनेहि उरत्थनादीसु ठपितत्ता आभाय उज्जलगत्ता । **अवसेसा** बलीबद्धा । किलन्तगोणं मोचेत्वा अकिलन्तस्स योजनं **किलन्तपरिवत्तनं** ।

सीहकुण्डलानीति सीहमुखकुण्डलानि । **ब्रह्मवेठनन्ति** ब्रह्मनो वेठनसदिसं, अस्सनखवेठनसदिसन्ति अत्थो ।

बुद्धानं किच्चानि कालवसेन विभत्तानि **पञ्च किच्चानि भवन्ति** । **पुरेभत्तकिच्चन्ति** भत्ततो पुब्बे बुद्धेन कातब्बकिच्चं । **वीतिनामेत्वा**ति फलसमापत्तिया कालं वीतिनामेत्वा । **कदाचि एकोति**आदि तेसं तेसं विनेय्यानं विनयनानुरूपपटिपत्तिदस्सनं । **पकतिया**ति पकतिबुद्धवेसेन । बुद्धानं हि रूपकायस्स असीति अनुब्यज्जनपटिमण्डित-वात्तिसमहापुरिस- लक्खण-कायप्पभा-ब्यामप्पभा-केतुमालाविचित्तता बुद्धवेसो । **कदाचि अनेकेहि पाटिहारियेहि वत्तमानेही**ति इमिना पारमीनं निस्सन्दभूतानि पाटिहारियानि रुचिवसेनेव पकासनकानि भवन्ति, न सब्बदाति दस्सेति । एवञ्च कत्वा “**इन्दखीलस्स अन्तो ठपितमत्ते दक्खिणपादे**”तिआदिवचनं समत्थितं होति । भगवतो काये पीतरस्मीनं येभुय्यताय “**सुवण्णरससिञ्चनानि विया**”ति वत्वा कायम्हि नीलादिरस्मीहि तहं तहं पीतमिस्सितं सन्धाय “**विचित्रपटपरिक्खित्तानि विय चा**”ति वुत्तं । मधुरेनाकारेन **सदं करोन्ति** तुट्टरवरवनतो ।

तत्थाति विहारे । **गन्धमण्डलमाळे**ति हत्थेन कतपरिभण्डे समोसरितगन्धपुप्फदामे मण्डलमाळे ।

उपट्टानेति पमुखे । “ओवदती”ति वत्वा तत्थोवादं सामञ्जसतो दस्सेतुं, “भिक्षवे”तिआदि वुत्तं । सम्पत्तीति चक्खादिइन्द्रियपारिपूरि चैव हत्थादिसम्पदा च । समस्सासितकायो किलमथविनोदनेन । “तज्ज खो समापज्जनेना”ति वदन्ति । दुतियभागेति इमिना अपरभागं तयो भागे कत्वा तत्थ पुरिमभागं सेय्यनिसज्जावसेन समापत्तीहि वीतिनामेतीति दस्सेति । लोकन्ति राजगहादीसु यं तदा उपनिस्साय विहरति, तत्थ अज्जत्थ वा बुज्जनकं विनेय्यसत्तलोकं बुद्धचक्खुना वोलोकेति । कालयुत्तन्ति तेसं इन्द्रियपरिपाककालानुरूपं । समययुत्तन्ति तस्सेव वेवचनं । समययुत्तन्ति वा तेहि आजानितब्बविसेसपटिलाभानुरूपं ।

पटिसल्लीनोति कालपरिच्छेदं कत्वा समापत्तिं समापन्नो । अधिप्पायं सम्पादेन्तो तं अविराधेन्तो, अज्झासयानुरूपन्ति अत्थो ।

सकल...पे०... देवतायोति एत्थ लोकधातुसाकल्यं दट्ठब्बं, न देवतासाकल्यं । न हि महासमये विय सब्बदा मज्झिमयामे दससहस्सचक्कवाळे सब्बत्थ सब्बा देवता सत्थु समीपं उपगच्छन्ति । किलासुभावो किलमथो ।

विहारचीवरपरिवत्तनवसेनाति विहारे निवत्थनिवासनपरिवत्तनवसेन । आदियित्वाति पारुपनवसेन गहेत्वा । तेनाह “धारेत्वा”ति । भिक्षाचारन्ति भिक्षुत्थं चरितब्बट्ठानं ।

अतिरोचमानन्ति तं तं अतिक्कमित्वा समन्ततो सब्बदिसासु विरोचमानं । सरीरप्पभन्ति अत्तनो सरीरप्पभं । जङ्गमं विय पदुमसरन्ति रतनमयकिञ्चक्खं रजतमयकणिकं समन्ततो सम्फुल्लितकञ्चनपदुमं सञ्चारिमसरं विय । गगनतलन्ति अब्भमहिक्कादिउपक्किलेसविगमेन सुविसुद्धआकासतलं विय । तम्पि हि तारागणकिरणजालसमुज्जलताय समन्ततो विरोचति । कनकसिखरन्ति कनकगिरिसिखरं । सिरिया जलमानन्ति सब्बसो अनवज्जाय सब्बाकारेन परिपुण्णकायताय अनज्जसाधारणाय रूपकायसिरिया समुज्जलं, यस्सा रुचिरभावो विद्धे विगतवलाहके पुण्णमासियं परिपुण्णकलमनोमण्डलं चन्दमण्डलं अतिरोचति, पभस्सरभावो सहस्सरंसिकिरणतेजोजालसमुज्जलं सूरियमण्डलं अभिभवति, हेमसमुज्जलभावो तदुभये अभिभूय पवत्तमानं एकक्खणे दससहस्सिलोकधातुविज्जोतनसमत्थ-महाब्रह्मनो पभासमुदयं अभिविहच्च भासति तपति विरोचति ।

समन्तपासादिकेति समन्ततो पसादावहे । तज्ज खो सब्बसो सरितब्बतायाति आह “पसादनीये”ति । उत्तमदमथसमथमनुप्पत्तेति कायवाचाहि अनुत्तरं दन्तभावज्जेव अनुत्तरं चित्तवूपसमज्ज सम्पत्ते । अप्पसादेनाति पसादाभावेन, पसादपटिक्खेपेन वा अस्सद्धियेन । उभयथापि नोति अप्पसादो मच्छरियन्ति उभयथापि नो एव, अथ खो अनत्तमनताय उपारम्भाधिप्पायेन अपसादेन्तो, भगवतो मुखतो किञ्चि देसेतुकामो वा एवमाह । तत्थ कारणं दस्सेन्तो “भगवतो पना”तिआदिमाह । अतित्तन्ति तित्तिं अगच्छन्तं । कम्मभङ्गन्ति कम्महानिं ।

तिक्खपज्जो एस ब्राह्मणो, तथा हि न चिरस्सेव अरहत्तं सच्छिकरिस्सति । कथापवत्तनत्थम्पि एवमाह — “एवं अहं इमस्स कज्जि धम्मं सोतुं लभिस्सामी”ति । वेनेय्यवसेनाति अत्तनो कसनकारिभावकित्तनमुखेन विनेतब्बपुग्गलवसेन ।

ओळारिकानीति पाकतिकानि । “एस उत्तमदक्खिण्यो”ति सज्जातबहुमानो । पाळियं “युगं वा नङ्गलं वा”ति वा-सदो अवुत्तविकप्पत्थो । तेन बीजादिं सङ्गहति, तस्मा बीजं वा ईसं वा परिग्गहयोत्तानि वाति अयमत्थो दस्सितो होति ।

तथा हि भगवा ब्राह्मणस्स पटिवचनं देन्तो “सद्धा बीज”न्तिआदिमाह । पुब्बधम्मसभागतायाति पठमं गहितधम्मसभागताय । यं पनेत्थ वत्तब्बं, तं अट्ठकथारुळ्हमेव गहेतब्बज्ज सदतो अत्थापत्तितो वा इध दट्ठब्बं । बुद्धानं आनुभावो अयं, यदिदं पसङ्गागतधम्ममुखेन देसनं आरभित्वा वेनेय्यविनयनं ।

अननुसन्धिकाति पुच्छानुसन्धिवसेन अननुसन्धिका । एवन्ति इदानीं वुच्चमानाकारेन । एत्थाति एतिस्सा देसनाय । सोति भगवा । तस्साति ब्राह्मणस्स । अनुकम्पायाति असब्बज्जू हि सतिपि अनुकम्पाय पुच्छितमत्ते तिट्ठेय्य, तथा जानन्तोपि अननुकम्पको, भगवा पन उभयधम्मपारिपूरिया “इदं अपुच्छित”न्ति अपरिहापेत्वा कथेति । समूलन्तिआदिना सङ्खेपेन वुत्तमत्थं विवरन्तो “तत्था”तिआदिमाह । तत्थ बीजस्स कसिया मूलभावो नानन्तरियतो तप्पमाणविधानतो चाति आह “तस्मिं...पे०... कत्तब्बतो”ति । तेन अन्वयतो ब्यतिरेकतो च बीजस्स कसिया मूलभावं विभावेति । कुसलाति इमिना अकुसला ततो अज्जथापि करोन्ति, तं पन अप्पमाणन्ति दस्सेति ।

तस्साति ब्राह्मणस्स बीजट्ठानियस्स धम्मस्स च उपकारभावतो । धम्मसम्बन्धसमत्थभावतोति तथा वुत्तधम्मस्स फलेन सम्बन्धितुं योजेतुं समत्थभावतो । तपो वुट्ठीति वुत्तवचनं सन्धाय वुत्तं । सङ्खेपतो वुत्तमत्थं पाकटं कातुं “अयं ही”तिआदि वुत्तं । कस्सकस्स उपकारस्स बीजस्स अनन्तरं वुट्ठि वुच्चमाना अट्ठाने वुत्ता नाम न होति । कस्मा? बीजस्स वप्पकाले अनुरूपाय वुट्ठिया इच्छितब्बतो, तस्मा अवसाने मज्झे वा वुच्चमानाय धम्मसम्बन्धसमत्थता तस्सा विभाविता न सिया । अत्तनो अविसयेति ज्ञानादिउत्तरिमनुस्सधम्मे । पच्छापीति कसिसम्भारकथनतो पच्छापि । वत्तब्बोति एकन्तेन वत्तब्बो । तदनन्तरंयेवाति बीजानन्तरंयेव । वुच्चमाना वुट्ठि समत्था होति, बीजस्स फलेन सम्बन्धने समत्थाति दीपिता होति अनन्तरवचनेनेव तस्सा आसन्नउपकारत्तदीपनतो ।

सम्पसादलक्खणाति पसीदितब्बे वत्थुस्मिं सम्मदेव पसीदनलक्खणा । ओकप्पनलक्खणाति सद्धेय्यवत्थुनो एवमेतन्ति पक्खन्दनलक्खणा । मूलबीजन्तिआदीसु मूलमेव बीजं मूलबीजं । एस नयो सेसेसुपि बीजगामस्स अधिप्पेतत्ता । भूतगामो पन मूलं बीजं एतस्साति मूलबीजन्तिआदिना वेदितब्बो । बीजबीजन्ति पञ्चमं पन पच्चयन्तरसमवाये सदिसफलुप्पत्तिया विसेसकारणभावतो विरूहनसमत्थे सारफले निरुळ्हो बीजसद्धो तदत्थसिद्धिया मूलादीसुपि केसुचि पवत्ततीति ततो निवत्तनत्थं एकेन बीज-सद्धेन विसेसेत्वा वुत्तं “बीजबीज”न्ति “दुक्खदुक्खं रूपरूप”न्ति च यथा । एवम्पि इमिना अत्थेन इमस्सपि निप्परियायोव बीजभावोति दस्सेन्तो आह “तं सब्बम्पि...पे०... गच्छती”ति ।

इदानीं कथञ्चि वत्तब्बे सद्धाय ओपम्मत्ते बीजे सद्धाय बीजभावं विभावेतुं “तत्थ यथा”तिआदि आरब्धं । कामं सद्धूपनिसं सीलं, तथापि समाधिस्स विय सब्बेसम्पि अनवज्जधम्मानं आदिमूलभावतो सद्धायपि पतिट्ठा होतीति आह “हेट्ठा सीलमूलेन पतिट्ठाती”ति । यस्मा सब्बस्सेव पुग्गलस्स सद्धावसेन समथविपस्सनारम्भो, तस्मा सा “उपरि समथविपस्सनङ्कुरं उट्ठापेती”ति वुत्ता । तन्ति धज्जबीजं । पथविरसं आपोरसन्ति ससम्भारपथवीआपेसु लब्भमानं रसं । गहेत्वाति पच्चयपरम्पराय गहेत्वा । धज्जपरिपाकगहणत्थन्ति धज्जपरिपाकनिब्बत्तिअत्थं । रसन्ति सद्धासीलमूलहेतुसमथविपस्सनाभावनारसं आदियित्वा । अरियमग्गनाळेनाति अरियमग्गसोतेन अरियफलधज्जपरिपाकगहणत्थन्ति अरियफलमेव धनायितब्बतो धज्जं तस्स निब्बत्तिअत्थं । धज्जनाळं नाम कण्डस्स निस्सयभूतो पच्छिमदेसो, कण्डो तब्भन्तरो तंनिस्सयोयेव दण्डो । पसवो नाम पुष्पं । वुद्धिन्ति अवयवपारिपूरिवसेन वुद्धिं । विरूळ्हन्ति मूलसन्तानदळ्हताय विरूळ्हतं । वेपुल्लन्ति पत्तनाळादीहि विपुलभावं । खीरं जनेत्वाति तरुणसलाटुकभावप्पत्तिया तण्डुलस्स बीजस्स बीजभूतं खीरं उप्पादेत्वा । एसाति सद्धा । पतिट्ठित्वाति

कम्मपथाकम्मपथसम्मादिट्टिसहितेन आदितो पवत्तसीलमत्तेन पतिट्ठित्वा । वुद्धिन्ति आदीसु सुपरिसुद्धाहि सीलचित्तविसुद्धीहि वुद्धिं, दिट्ठिकङ्खावितरणविसुद्धीहि **विरूळिंह** । मग्गामग्गपटिपदाजाणदस्सनविसुद्धीहि **वेपुल्लं** पत्वा । **जाणदस्सनविसुद्धिखीरन्ति** सादुरससुविसुद्धिभावतो जाणदस्सनविसुद्धिसङ्घातं खीरं जनेत्वा । **अनेक...पे०... फलन्ति** अनेकपटिसम्भिदा-अनेकाभिज्जाणपरिपुण्णं अरहत्तफलसीसं निष्फादेति ।

बीजकिच्चकरणतोति बीजकिच्चस्स करणतो । यच्चि तंसदिसस्स विसदिसस्स च अत्तनो फलस्स पतिट्ठापनसम्बन्धननिष्फादनसङ्घातं बीजस्स किच्चं, तस्स करणतो निब्बत्तनतो **“एवं सद्धा बीजकिच्च”**न्ति वुत्तं । इमिना अनञ्जसाधारणं सद्धाय कुसलधम्मनं बीजभावं दस्सेति । **सा चाति** आदिना तमेवत्थं समत्थेति । इदानीं तत्थ आगमं दस्सेन्तो **“सद्धाजातो”**ति आदिमाह । तेन यथा सप्पुरिसूपनिस्सयस्स सद्धम्मस्सवनस्स च, एवं अनवसेसाय सम्मापटिपत्तिया सद्धा मूलकारणन्ति दस्सेति ।

इन्द्रियसंवरो वीरियञ्च अकुसलधम्मे, दुक्करकारिका धुतङ्गञ्च अकुसलधम्मे चेव कायञ्च तपति विबाधतीति **तपोति** वुच्चति । **इन्द्रियसंवरो अधिप्येतो** वीरियस्स धोरय्हाभावेन गय्हामानत्ता, इतरेसं वुट्ठिभावस्स अनुयुञ्जमानत्ता । आदि-सद्देन कललङ्गारवुट्ठिआदीनं सङ्गहो । **समनुग्गहितन्ति** उपगतं । विरुहनामिलायननिष्फत्तिवचनेहि धञ्जबीजसन्तानस्स विय तेसं वुद्धिया सद्धाबीजसन्तानस्स तपोवुट्ठिया आदिमज्झपरियोसानेसु उपकारतं दस्सेति ।

पुरिमपदेसुपीति अपि-सद्देन परपदेसुपीति अत्थो दट्ठब्बो **“हिरी मे ईसा, मनो मे योत्त”**न्ति इच्छितत्ता, **“सति मे”**ति एत्थ मे-सद्दो आनेत्वा योजेतब्बो । **उदकम्पि ताव दातब्बं होति** नदीतळाकादितो आनेत्वा । **वीरियबलीबद्दे** चतुब्बिधे योजेत्वा । **निच्चकालं** अत्थीति वचनसेसो ।

सह विपस्सनाय मग्गपज्जा अधिप्येता अमतप्फलाय कसिया अधिप्येतत्ता । **विपस्सना पज्जा चाति** दुविधापि पज्जा उपनिस्सया होति विसिट्ठभावतो । तेनाह **“यथा ही”**ति आदि । **पज्जाति** पकारेहि जानातीति पज्जा । पज्जवत्तं पज्जा पुरतो होति योनिसोमनसिकारस्स विसेसपच्चयभावतो, सहजाताधिपतीसु च उक्कट्टभावतो । **सिरीति** सोभगं । **सतं धम्मा** सद्धादयो, **अन्वायिकाति** अनुगामिनो । **ईसाबद्धा** होतीति हिरिसङ्घातईसाय बद्धा होति, पज्जाय कदाचि अप्पयोगतो मनोसीसेन समाधि इध वुत्तोति आह **“मनोसङ्घातस्स समाधियोत्तस्सा”**ति । **समं** उपनेत्वा बन्धित्वा बद्धरज्जुकत्ता **समाधियोत्तं** । **एकतो गमनन्ति** लीनच्चारद्धसङ्घातं एकपस्सतो गमनं वारेति । मज्झिमाय विपस्सनावीथिया पटिपादनतो कायादीसु सुभसुखनिच्चत्तभावविगमने पज्जाय विसेसपच्चया सतीति वुत्तं — **“सतियुत्ता पज्जा”**ति तस्सा सतिविषययोगासम्भावतो । सन्ततिघनादीनं अयं विसेसो — पुरिमपच्छिमानं धम्मानं निरन्तरताय एकीभूतानं विय पवत्ति **सन्ततिघनता**, एकसमूहवसेन एकीभूतानमिव पवत्ति **समूहघनता**, दुब्बिज्जेय्यकिच्चभेदवसेन एकीभूतानमिव पवत्ति । **किच्चघनता**, एकारम्मणवसेन एकीभूतानमिव पवत्ति **आरम्मणघनता** । सब्बेसं, सब्बानि वा किलेसानं मूलसन्तानकानि **सब्ब...पे०... सन्तानकानि** । अनुप्पयोगो हि अत्थो । **पदालेतीति** भिन्दति समुच्छिन्दति । **सा च खो** **“पदालेती”**ति वुत्ता **लोकुत्तराव** पज्जा अनुसयप्पहानस्स अधिप्येतत्ता । सन्ततिघनादिभेदना पन लोकियापि होति विपस्सनावसेन घनविनिब्भोगस्स निष्फादनतो । तेनाह **“इतरा पन लोकिकापि सिया”**ति ।

हिरीयतीति लज्जति, जिगुच्छतीति अत्थो । तस्मा **“पापकेहि धम्मेही”**ति निस्सक्कवचनं दट्ठब्बं, हेतुम्हि वा करणवचनं । **ओत्तप्पम्पि गहितमेव**, न हि लज्जनं निब्भयं पापभयं वा अलज्जनं अत्थीति । **रुक्खलट्ठीति** रुक्खदण्डो । तेन पदेसेन कसनतो विसेसतो नङ्गलन्ति वुच्चतीति आह **“ईसा युगनङ्गलं धारेती”**ति । कामं पज्जारहिता हिरी अत्थि,

हिरिरहिता पन पञ्जा नत्थेवाति आह “**हिरि...पे०... अभावतो**”ति । सन्धिद्वाने कम्पनाभावतो **अचलं** । थिरभावेन **असिथिलं** । हिरिपटिबद्धपञ्जा पटिपक्खवसेन च असिथिलभावेन च **अचला असिथिला**ति आह “**अब्बोकिण्णा अहिरिकेना**”ति । नाळिया मिनमानपुरिसो विय आरम्मणं मुनाति परिच्छेदतो जानातीति **मनो** । **मनोसीसेना**ति मनसो अपदेसेन । **तंसम्पयुत्तो**ति इमिना कुन्तसहचरणतो पुरिसो कुन्तो विय मनसहचरणसमाधि “मनो”ति वुत्तोति दस्सेति । **सारथिना**ति कस्सकेन । सो हि इध बलीबद्धानं सारणतो पाचनतो “सारथी”ति अधिप्पेतो । **एकाबन्धनन्ति** एकाबद्धकरणं । **सककिच्चे**ति सककिच्चेन युत्ते । तेन हि ईसादीसु यथारहं बन्धित्वा एकाबद्धेसु कतेसु नङ्गलेसु किच्चं इज्झति, नो अज्जथाति तं “**सककिच्चे पटिपादेती**”ति वुत्तं । **अविक्खेपसभावेना**ति अत्तनो अविक्खेपसभावेन । **बन्धित्वा**ति सहजातादिपच्चयभावेन अत्तना सम्बन्धित्वा । **सककिच्चे**ति हिरीआदीहि यथासकं कत्तब्बे किच्चे ।

चिरकतादिमत्थन्ति चिरभासितम्पि अत्थं । **सरति** अनुस्सरति कायादिं असुभादितो निज्झायति । **फालेती**ति पदालेति । पाजेन्ति गमेन्तीति तं **पाजनं** । इध इमस्मिं सुत्ते “**पाचनं**”न्ति वुत्तं ज-कारस्स च-कारं कत्वा । **फालपाचनन्ति** इममत्थं दस्सेतुं “**यथा हि ब्राह्मण...पे०... सती**”ति वुत्तं । इदानि तमत्थं वित्थारतो दस्सेन्तो “**तत्थ यथा**”ति आदिमाह । **नङ्गलं अनुरक्खति** भिज्जनफालनतो । **पुरतो चस्स गच्छती**ति अस्स नङ्गलस्स कस्सने भूमिया विलिखने पुरतो गच्छति पुब्बङ्गमा होति । **गतियो**ति पवत्तियो । **समन्वेसमाना**ति सरणवसेन गवेसमाना । **आरम्मणे वा** कायादिके **उपट्टापयमाना** असुभादिवसेन **पञ्जानङ्गलं रक्खति** । सभावासभावूपगमे फालो विय नङ्गलस्स “**आरक्खा**”ति वुत्ता “सब्बानत्थतो सति रक्खती”ति कत्वा । तथा हेसा आरक्खपच्चुपट्टाना । **चिरकतचिरभासितानं** असम्मुस्सनवसेन सति पञ्जानङ्गलस्स पुरतो होतीति वत्वा तस्स पुरतोभावं दस्सेतुं “**सति...पे०... नो पमुट्ठे**”ति आह । **सतिपरिचिते**ति सतिया पट्टापिते । “उपट्टापिते”तिपि पाठो, अयमेवत्थो । **संसीदितुं न देती**ति सकिच्चकिरियाय संसीदनं कातुं न देति । कोसज्जसङ्घातं संसीदनं **कोसज्जसंसीदनं** ।

पातिमोक्खसंवरसीलं वुत्तं कायिकवाचसिकसंयमस्स कथितत्ता । **आहारे उदरे यतो**ति परिभुज्जितब्बआहारे संयतभावदस्सनेन परिभुज्जितब्बताय चतूसुपि पच्चयेसु संयतभावो दीपितोति आह “**आहारमुखेना**”ति आदि । संयतभावो चेत्थ पच्चयहेतु अनेसनाभावोति वुत्तं “**निरुपक्विकलेसोति अत्थो**”ति । भोजनसद्धो आहारपरिभोगे निरुळ्होति कत्वा वुत्तं “**भोजने मत्तज्जुतामुखेना**”ति । परिभुज्जनट्टेन पन भोजनसद्धमुखेनाति वुत्ते अधिप्पेतत्थो लब्भतेव । **तेना**ति कायगुत्ताति आदिवचनेन । **न विलुम्पन्ती**ति “**दीपेती**”ति पदं आनेत्वा सम्बन्धो ।

द्वीहाकारेहीति अदिट्ठादीनं अदिट्ठादिवसेन दिट्ठादीनज्च दिट्ठादिवसेनाति एवं द्विप्पकारेहि । **अविसंवादनं** अवितथकथनं । **छेदनं** मूलप्पदेसे निकन्तनं । **लुननं** यत्थ कत्थचि छेदनं । **उप्पाटनं** उम्मूलनं । **असितेना**ति दत्तेन, लायितेनाति अत्थो । **विसंवादनसङ्घातानं तिणानं**, अट्टुन्नं अनरियवोहारानन्ति अत्थो । **यथाभूतजाणन्ति** नाम रूपपरिच्छेदकजाणं । **सच्चन्ति वेदितब्बं** अविपरीतवुत्तिकत्ता “**छेदकं**” छिन्दनकं । **निदानन्ति** निदायकं । इदमेव सच्चं मोघमज्जन्ति दिट्ठि “**दिट्ठिसच्च**”न्ति वुच्चति । **द्वीसु विकप्पेसूति** भावकत्तुसाधनवसेन द्वीसु विकप्पेसु । “निदान”न्ति उपयोगवसेनेव अत्थो ।

सीलमेव “सोरच्च”न्ति वुत्तं “पाणातिपातादीहि सुट्ठु ओरतस्स कम्म”न्ति कत्वा । सङ्खारदुक्खादीनं अभावतो सुन्दरभावतो सुन्दरे निब्बाने आरम्मणकरणवसेन रतत्ता सुरतो, अरहा । तस्स भावो **सोरच्चं**, अरहत्तं । **अप्पमोचनमेव** अच्चन्ताय पमोचनं न होति ।

यदगणेन विपस्सनाय पज्जाय तंसहगतवीरियस्स च नङ्गलधोरहता, तथापवत्तकुसलभावनाय च कसिभावो च, तदगणेन ततो पुरेतरं पवत्तपज्जावीरियपारमीनं नङ्गलधोरहता, तथापवत्तकुसलभावनाय च कसिभावो वेदितब्बोति दस्सेन्तो “यथा ही”तिआदिमाह। धुरं वहतीति धोरहं। यथावुत्तं घनन्ति अस्मिमानादिभेदं घनं। वहितब्बा आदिभूता धुरा एतेसं अत्थीति धुरा, पुरिमधुरवाहका। तंमूलका अपरं धुरं वहन्ता धोरह्वा। धुरा च धोरह्वा च धुरधोरहं एकत्तवसेन। वहन्तन्ति कसनेन पवत्तन्तं।

कामयोगादीहि योगेहि खेमत्ता अनुपद्वत्ता। तं निब्बानं अधिकिच्च उद्दिस्स। वाहीयति विपस्सनाय सहगतं। अभिमुखं वाहीयति मग्गपरियापन्नं। खेत्तकोटिन्ति खेत्तमरियादं। दिट्ठेकट्ठेति दिट्ठिया सहजातेकट्ठे पहानेकट्ठे च। ओळारिकेति उपरिमग्गवज्झे उपादाय वुत्तं, अज्जथा दस्सनपहातब्बापि दुतियमग्गवज्झेहि ओळारिकाति। अणुसहगतेति अणुभूते। इदं हेट्ठिमग्गवज्झे उपादाय वुत्तं। सब्बकिलेसे अवसिद्धसब्बकिलेसे पजहन्तं अनिवत्तन्तं गच्छति पुन पहातब्बताय अभावतो। अनिवत्तन्तन्ति न निवत्तन्तं, यथा निवत्तनं न होति, एवं गच्छतीति अत्थो। तेनाह “निवत्तनरहित”न्तिआदि। एतं पन तव धुरधोरहं।

एवमेसा कसीति यथावुत्तस्स पच्चामसनं। तेनाह “निगमनं करोन्तो”ति। वुत्तस्सेव हि अत्थस्स पुन वचनं। पज्जानङ्गलेन सतिफालं आकोटेत्वाति पज्जासङ्घातेन नङ्गलेन सद्धिं सतिफालस्स एकाबद्धभावकरणेन आकोटेत्वा। कट्ठाति एत्थ “कसी”ति पदं आनेत्वा सम्बन्धितब्बं “कट्ठा कसी”ति। कम्मपरियोसानन्ति यथावुत्तकसिकम्मस्स परियोसानभूतं। यदिपि पुब्बे “पज्जा मे युगनङ्गल”न्तिआदिना अत्तुद्देसिकवसेनायं अमतप्फला कसि दस्सिता, महाकारुणिकस्स पन भगवतो देसना सब्बस्सपि सत्तनिकायस्स साधारणा एवाति दस्सेन्तो “सा खो पनेसा”तिआदिमाह।

दिवसेयेवाति तंदिवसे एव। आदिमाहाति एत्थ आदि-सद्देन कथापरियोसाने पाठपदेसो गहितोति तदज्जं “एवं वुत्ते”तिआदिपाठं सन्धाय “ततो परज्जा”ति आह।

कसिभारद्वाजसुत्तवण्णना निट्ठिता।

२. उदयसुत्तवण्णना

१९८. एतं वुत्तन्ति “ओदनेन पूरेसी”ति एतं वचनं वुत्तं। “गहेतुं समत्थो नाम नाहोसीति भगवतो अधिष्ठानबलेना”ति वदन्ति। तं ब्राह्मणं विनेतुकामताय किर भगवा तथा अकासि।

उपारम्भभयेनाति परूपवादभयेन। अवत्त्वाव निवत्तो “अब्भागतोपि पासण्डो वाचामत्तेनपि न पूजेतब्बो”ति ब्राह्मणधम्मे वुत्तत्ता। पक्कन्तोति ब्राह्मणस्स धम्मं अवत्त्वा पक्कन्तो ब्राह्मणस्स न ताव जाणं परिपक्कन्ति। एतं वचनं... पे०... मगमासि “पुनप्पुनज्चेव वपन्ति बीज”न्तिआदिना धम्मं कथेतुं अवस्सं आकङ्खन्तो। पकारतो कस्सतीति पकट्टको, रसतण्हाय पकट्टोति अत्थो। तेनाह “रसगिद्धो”ति।

“पुनप्पुनज्चेव वपन्ति बीज”न्ति इमं देसनं आरभीति सम्बन्धो। बीजन्ति च इति-सद्दो निदस्सनत्थो वा। तेन अवयवेन समुदायं निदस्सेति। ओसक्कसीति सङ्कोचसि। वुत्तन्ति वपनं कतं। तस्मा वुत्तं “अलमेत्तावता”ति। “वस्सित्वा”ति वुट्ठिं पवत्तेत्वा।

देसना...पे०... दस्सेति ब्राह्मणेन वुत्तं अयुत्तवचनं परिवट्ठेन्तोपि दिवसे दिवसे भिक्खाचरिया नाम भिक्खूनां कायगता वुत्तीति । खीरं हत्थेन नयन्तीति वा **खीरनिका** । **किलमतीति** तंतंकिच्चकरणवसेन खिज्जति । **फन्दतीति** अनत्थसमायोगवसेन विफन्दति । **अपुनब्भवायाति** आयतिं अनुप्पत्तिया । **मग्गो नामाति** उपायो नाम निब्बानं, तस्मिं लब्धे पुनब्भवाभावतो । “पुनप्पुन”न्ति वचनं उपादाय बीजवपनादयो पुनप्पुनधम्मा नाम जाताति आह “**सोळस पुनप्पुनधम्मे देसेन्तेना**”ति ।

उदयसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. देवहितसुत्तवण्णना

१९९. उदरवातेहीति वातकतविज्झनतोदनादिवसेन अपरापरं वत्तमानेहि उदरवातेहि, तस्स वा विकारेहि । निबद्धपट्टाककाले पन धम्मभण्डागारिकोव । **अरज्जन्ति** भगवतो भिक्खूनञ्च वसनट्टानभूतं तपोवनं । तं **निद्धूमं होति** उदकतापनस्सपि अकरणतो । **तस्माति** यस्मा तस्स उण्होदकविकिणनचरियाय जीविकाकप्पनं होति, तस्मा ।

वत्तमेतं तस्स पतिकारत्थं परिकथादीनम्पि कातुं लब्धनतो । इदानीं तत्थ कारणम्पि सविसयं दस्सेतुं “**वण्णं ही**”तिआदि वुत्तं । भगवा हि आयस्मतो उपवाणस्स देवहितब्राह्मणस्स तं सम्भावितं भविस्सति तिकिच्छापटियत्तं, ताय च अत्तनो रोगस्स वूपसमनं, तप्पसङ्गेन च देवहितब्राह्मणो मम सन्तिकं आगन्त्वा धम्मस्सवनेन सरणेषु सीलेसु च पटिद्वहिस्सतीति सव्वमिदं जत्वा एवं “**इङ्ग मे त्वं, उपवाण, उण्होदकं जानाही**”ति अवोच । **आगमनीयप्पटिपदं** पुब्बभागप्पटिपदं पुब्बभागप्पटिपत्तिं **कथेतुं वट्ठति** अनुत्तरिमनुस्सधम्मत्ता । **सदेवकेन लोकेनाति** अनवसेसतो लोकस्स गहणं । फलविसेसाकङ्खाय पूजेतब्बाति पूजनीया, ते एव इध “**पूजनेय्या**”ति वुत्ता । तथा आदरेन पूजेतब्बताय सक्कारिया, आ-कारस्स रस्सत्तं, रि-सदस्स च रे-आदेसं कत्वा “**सक्करेय्या**”ति वुत्तं । “अपचयेय्या”ति वत्तब्बे य-कारलोपं कत्वा “**अपचेय्या**”ति वुत्तं । तेसन्ति सदेवकेन पूजनेय्यादीनं । हरितुन्ति नेतुं ।

एत्तकेनपीति उपसङ्कमनादिना एत्तकेन अप्पमत्तकेनपि कतवत्तेन अयं कित्ति...पे०... सोमनस्सजातो ।

यजमानस्साति देय्यधम्मं देन्तस्स । दक्खिणाय इज्झनं नाम विपुलफलभावोति आह “**महप्फलो होती**”ति । **विदितन्ति** पटिविद्धपच्चक्खकतं । **आजानातीति** वुत्थभवादिं परियादाय जानाति पटिविज्झति । **जानित्वाति** चत्तारि सच्चानि मग्गपटिपाटिया पटिविज्झित्वा । अग्गप्पत्तताय **कतकिच्चतं पत्तो** । ब्राह्मणेन अत्तना कतो कारो च भगवतो एव पच्चुपट्ठातीति तं दस्सेन्तो “**इमिना खीणासवे यजनाकारेन यजन्तस्सा**”ति वुत्तं ।

देवहितसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. महासालसुत्तवण्णना

२००. यस्मा तस्स ब्राह्मणस्स अनिस्सयस्स जिण्णभावेन विसेसतो कायो लूखो जातो, जिण्णपिलोतिकखण्डेहि सङ्घटितं पावुरणं, तस्मा “**लूखपावुरणो**”ति पदस्स “**जिण्णपावुरणो**”ति अत्थो वुत्तो । **पाटियेक्कन्ति** पुत्तेसु एकमेको एकमेकाय वाचाय विसुं विसुं ।

सम्पुच्छनं नाम इध सम्मन्तनन्ति आह “सद्धिं मन्तयित्वा”ति । नन्दिस्सन्ति अभिनन्दिं । अतीतत्थे हि इदं अनागतवचनं । तेनाह “नन्दिजातो...पे०... अहोसि”न्ति । भुस्सन्ताति निब्भुस्सनवसेन रवन्ता ।

वयोगतन्ति पच्छिमवयं उपगतं । सो पन यस्मा पुरिमे द्वे वये अतिक्कमवसेन गतो । पच्छिमं एकदेसतो अतिक्कमनवसेन, तस्मा वुत्तं — “तयो वये गतं अतिक्कन्तं पच्छिमवये ठित”न्ति ।

निप्परिभोगोति जिण्णभावेन जवपरक्कमहानिया अपरिभोगो न भुज्जितब्बो । खादना अपनीयतीति यवसं अददन्ता ततो नीहरन्ति नाम । थेरोति वुट्ठो ।

अनस्सवाति न वचनकरा । अप्पतिस्साति पतिस्सयरहिता । अवसवत्तिनोति न मय्हं वसेन वत्तनका । सुन्दरतरोति उपत्थम्भकारिभावेन सुन्दरतरो ।

पुरतोति उपत्थम्भकभावेन पुरतो कत्वा । उदके पतिट्ठं लभति तत्थ पतिट्ठतो थिरपतिट्ठभावतो । अद्धपतिट्ठो हि दण्डो दण्डधरपुरिसस्स पतिट्ठं लभापेति ।

ब्राह्मणियोति अत्तनो ब्राह्मणियो । पाटियेक्कन्ति “असुकस्स गेहे असुकस्स गेहे”ति एवं उद्देसिकं कत्वा विसुं विसुं । मा निव्यादेहि, अम्हाकं रुच्चनट्ठानमेवाति तव पुत्तानं गेहेसु यं अम्हाकं रुच्चनट्ठानं । तत्थमेव गमिस्सामाति सब्बेसम्पि एतेसं अनुगगहं कातुकामो भगवा एवमाह ।

ततो पट्ठायाति सोतापत्तिफलपटिलाभतो पट्ठाय । यदत्थं मयं इमस्स ब्राह्मणस्स महासम्पत्तिदानादिना अनुगगहो कतो, सो चस्स पुत्तपरिजनस्सपि अत्थो सिद्धोति सत्था न सब्बकालं तस्स ब्राह्मणस्स पुत्तानं गेहं अगमासि, ते एव पन कालेन कालं सत्थु सन्तिकं गन्त्वा यथाविभवं सक्कारसम्मानं अकंसूति अधिप्पायो ।

महासालसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. मानत्थद्धसुत्तवण्णना

२०१. मानेन थद्धोति “अयं खो”तिआदिना पग्गहितेन मानेन थद्धो बज्झितचित्तो थद्धअयोसलाको विय कस्सचिपि अनोनतो । न किञ्चि जानाति लोके पटिसन्थारमत्तस्सपि अजाननतो ।

अब्भुतवित्तजाताति सज्जातअब्भुतवित्ता । वित्तं वित्तीति च तुट्ठिपरियाया । अभूतपुब्बायाति या तस्सा परिसाय वित्ति तदा भूता, सा इतो पुब्बे अभूता । तेनाह “अभूत...पे०... समन्नागता”ति । अस्स पुग्गलस्साति अनेन पुग्गलेन । अपचिताति परमनिपच्चेन पूजनीयसामज्जतो तत्थ अत्तनो पक्खिपनं इध देसनाकोसल्लं ।

मानत्थद्धसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. पच्चनीकसुत्तवण्णना

२०२. “सब्बं सेत”न्ति केनचि वुत्ते तस्स पच्चनीकं करोन्तस्सेव अस्स ब्राह्मणस्स । विनेत्वाति विनासेत्वा ।

सुणातीति अथोति “सुणाती”ति किरियापदं आहरित्वा गाथाय अथो वेदितब्बो “जज्जा सुभासित”न्ति वुत्तत्ता । न हि असुत्वा देसितं जानितुं सक्कोन्ति ।

पच्चनीकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. वनकम्मिकसुत्तवण्णना

२०३. वनकम्मे नियुत्तो, किरियमानेन वनकम्मं एतस्स अथीति वनकम्मिको । इमस्मिं वनसण्डेति इमस्मिं एवमहन्ते वनसण्डे । न मे वनस्मिं करणीयमत्थि यथा, “ब्राह्मण, तुह”न्ति अधिप्पायो । इतरं पन यं महाकिलेसवनं, तं मग्गजाणफरसुना समाधिमयसिलायं सुनिसितेन सब्बसो उच्छिन्नमूलं, ततो एव निब्बनथो निक्किलेसगहनो । विवेकाभिरतिया एकको अभिरतो पटिपक्खविगमेन । तेनाह “अरतिं...पे०... जहित्वा”ति ।

वनकम्मिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. कट्टहारसुत्तवण्णना

२०४. धम्मन्तेवासिकाति किञ्चिपि धनं अदत्त्वा केवलं अन्तेवासिका । तेनाह “वेय्यावच्चं कत्त्वा सिप्पुग्गणहनका”ति । गम्भीरसभावेति समन्ततो दूरतो गहनसच्छन्नविपुलतररुक्खगच्छलताय च, तदा हिमपिण्डसिन्नभावेन मयूरयानेहि पतिट्ठातुं असक्कुण्यय्यताय च गम्भीरभावे ।

बहुभेरवेति बहुभयानके । अनिज्जमानेनाति इत्थम्भूतत्थे करणवचनं । अतिसुन्दरं वताति एवं सन्ते नाम अरज्जे एवं निच्चलकायो निसिन्नो झायन्तो अतिविय सुन्दरज्ज झानं झायसीति वदति ।

अच्छेररूपन्ति अच्छरियभावं । सेट्ठप्पत्तियाति सेट्ठभावप्पत्तिया ।

“लोकाधिपतिसहव्यतं आकङ्खमानो”ति इमिना ब्राह्मणो लोकाधिपतिसहयोगं पुच्छति, “कस्मा भव”न्तिआदिना पन तदज्जविसेसाकङ्खं पुच्छतीति आह “अपरेनपि आकारेन पुच्छती”ति ।

कङ्खाति तण्हा अभिक्खणवसेन पवत्ता । अनेकसभावेसूति रूपादिवसेन अज्झत्तिकादिवसेन एवं नानासभावेसु आरम्मणेसु । अस्सादरागो लोभो अभिज्झाति नानप्पकारा । सेसकिलेसा वा दिट्ठिमानदोसादयो । निच्चकालं अवस्सिता सत्तानं अवस्सयभावत्ता । पजप्पापनवसेनाति पकारेहि तण्हायनवसेन । निरन्ताति अन्तरहिता निरवसेसा ।

अनुपगमनोति अनुपादानो । सब्बज्जुतज्जाणं दीपेति, तस्स हि वसेन एव नानासभावेसु भगवा समन्तचक्खुना पस्सतीति “सब्बे...पे०... दस्सनो”ति वुच्चति । अरहत्तं सन्धायाह, तज्हि निप्परियायतो “अनुत्तर”न्ति वुच्चति ।

कट्टहारसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. मातुपोसकसुत्तवण्णना

२०५. इतोति मनुस्सत्तभावतो । पटिगन्त्वाति अभिगन्त्वा । सग्गे हि निब्बत्तन्तो कम्मफलेन धम्मतावसेन पटिसन्धिकालतो पट्टाय अभिरतिवसेन अभिरमति एव नामाति ।

मातुपोसकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. भिक्खकसुत्तवण्णना

२०६. विरूपं गन्धं पसवतीति विस्सो, दुग्गन्धो । बाहित्वाति अत्तनो सन्तानतो बहिकत्वा नीहरित्वा । तं पन अनवसेसतो पजहनन्ति आह “अग्गमग्गेन जहित्वा”ति । सङ्घायति सम्मदेव परिच्छिन्दति एतायाति सङ्घा, जाणन्ति आह “सङ्घायाति जाणेना”ति । भिन्नकिलेसत्ताति निरुत्तिनयेन भिक्खुसद्वसिद्धिमाह ।

भिक्खकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

११. सङ्गारवसुत्तवण्णना

२०७. पच्चेतीति पत्तियायति सद्वहति । तथाभूतो च तमत्थं निकामेन्तो नाम होतीति वुत्तं “इच्छति पत्थेती”ति । साधु, भन्तेति एत्थ साधु-सद्दो आयाचनत्थो, न अभिनन्दनत्थोति “आयाचमानो आहा”ति वत्वा आयाचने कारणं दस्सेन्तो “थेरस्स किरा”तिआदिमाह । उदकसुद्धिको न एकंसेन अपायूपगो, लद्धिया पन सावज्जकिलेसभूतभावतो आयाचति । अज्जं कारणं अपदिसन्तो “अपिचा”तिआदिमाह । फलभूतो अत्थो एतस्साति अत्थवसं, कारणन्ति आह “अत्थानिसंसं अत्थकारण”न्ति । पपञ्चसूदनियं पन फलेनेव अरणीयतो अत्थो, कारणन्ति कत्वा “अत्थो एव अत्थवसो, तस्मा द्वे अत्थवसेति द्वे अत्थे द्वे कारणानी”ति वुत्तं ।

सङ्गारवसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१२. खोमदुस्ससुत्तवण्णना

२०८. एवंलद्धनामं पिण्डाय पाविसीति योजना । एवमेवन्ति केनचि अनिमन्तितेन सयमेव उपसङ्कमन्ते । अफासुकधातुकन्ति अयुत्तरूपं । सभाधम्मन्ति सभाय चरितब्बं चारित्तधम्मं । असञ्चालेत्वाति आसनतो अवुट्ठापेत्वा । उजुकमेव आगच्छति लोकगगनायको भगवा सब्बसत्तुत्तमो अत्तनो उत्तरितरस्स अभावतो लोकस्स अपचितिं न दस्सेति । ये सब्बसो संकिलेसे पजहन्ति, तेव पण्डिते “सन्तो”ति दस्सेति “एते”तिआदिना ।

खोमदुस्ससुत्तवण्णना निट्ठिता ।

दुतियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

सारत्थप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

ब्राह्मणसंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता ।

८. वङ्गीससंयुतं

१. निक्खन्तसुत्तवण्णना

२०९. आळवियन्ति आळविनगरसमीपे। अगगचेतिथेति गोतमकचेतियादीहि उत्तमचेतिथे। तं किर भूमिरामण्येय्यकभावेन मनुज्जताय पधानयुत्ततादिसम्पत्तिया च इतरचेतिथेहि सेट्टसम्मत्तं। कप्पत्थेरेनाति “कप्पो”ति गोत्ततो आगतनामो थेरो, सहस्सपुराणजटिलानं अब्भन्तरे अयं महाथेरो। ओहीनकोति थेरेसु गामं पिण्डाय पविट्ठेसु विहारे एव अवहीनको ठितो। तत्थ कारणमाह “विहारपालो”तिआदि। समलङ्कारित्वाति समं अलङ्कारेण अलङ्कारित्वा। कुसलचित्तं विद्धंसेति पवत्तितुं अप्पदानवसेन। एतस्मिन्ति एतस्मिं रागे उप्पन्ने। “एकस्मि”न्ति वा पाठो, एकस्मिं विसभागवत्थुके रागे उप्पन्ने। धम्मो वाति मम चित्ते उप्पज्जनकतो अज्जो धम्मो वा। येन कारणेन परो अनभिरतिं विनोदेत्वा इदानीव अभिरतिं उप्पादेय्य, तं कारणं कुतो लब्भाति योजना, तं कारणं नत्थीति अत्थो, तस्स अभावकारणवचनं।

अनगारियन्ति अगारविरहतो अनगारं पब्बज्जा। तत्थ नियुत्तता अनगारियं क-कारस्स य-कारं कत्वा, पब्बजितन्ति अत्थो। आधावन्तीति हृदयं अभिभवित्वा धावन्ति। उगगतानन्ति उळारानं पुत्ता। तेनाह “महेसक्खा राजज्जभूता”ति। उत्तमप्पमाणन्ति सहस्सपलं समन्ताति समन्ततो। परिकिरेय्यन्ति विज्जेय्युं। एतस्मा सहस्साति यथावुत्ता धनुगहसहस्सतो। अतिरेकतरा अनेकसहस्सा। इत्थियो ओलोकनसितलपितरोदितसरे खिपन्तियो। नेव मं व्याधयिस्सन्ति नेव मं निज्झायिस्सन्ति। “व्याधयिस्सती”ति पाठोति वुत्तं “चालेतुं न सक्खिस्सतीति अत्थो”ति। धम्मे सम्हीति सके सन्तिके पतिट्ठिते सासनधम्मे। तेनाह “अनभिरतिं विनोदेत्वा”तिआदि।

मग्गन्ति “मग्गो”ति वत्तब्बे लिङ्गविपल्लासेन वुत्तं। तेनाह “सो हि निब्बानस्स पुब्बभागमग्गो”ति।

निक्खन्तसुत्तवण्णना निड्ठिता।

२. अरतिसुत्तवण्णना

२१०. विहारगरुको किरिेस थेरोति एतेन थेरो अत्तनो सद्धिविहारिकं वङ्गीसं ओवदितुं अनवसरो। तेन अन्तरन्तरा तस्स चित्तं रागो अनुद्धंसेतीति दस्सेति। सासने अरतिन्ति सीलपरिपूरणे समथविपस्सनाभावनाय च अनभिरतिं। कामगुणेषु च रतिन्ति पज्जसु कामकोट्टासेसु अस्सादं। पापवितक्कन्ति कामसङ्कप्पं। सब्बाकारेनाति सब्बे तदङ्गविक्खम्भनसमुच्छिन्दनाकारेण। यथा महन्तं अरज्जं वनथन्ति, एवं महन्तं किलेसवनं “वनथ”न्ति वुत्तं।

पथविज्ज वेहासन्ति भुम्मत्थे पच्चत्तवचनं, तस्मा पथवियं आकासे चाति अत्थो। तेनाह “पथविट्ठित”न्तिआदि। जगतीति च पथविया वेवचनं। तेनाह “अन्तोपथविय”न्ति। परिजीरतीति सब्बसो जरं पापुणाति। समागन्त्वाति जाणेन समागन्त्वाति अत्थो। तेनाह “मुत्ताति विज्जातत्तभावा”ति।

पटिघपदेन गन्धरसा गहिता घानजिक्कानं पटिहननवसेन पवत्तनतो। मुत्तपदेन फोटुब्बारम्मणं गहितं मुत्त्वा गहेतब्बतो। न लिप्पतीति न मक्खीयति।

सट्टि-सट्ठो छ-सट्ठेन समानत्थोति “सट्ठिनिस्सिता”ति पदस्स “छआरम्मणनिस्सिता”ति अत्थो वुत्तो । पुथू अथम्मवितक्काति रूपवितक्कादिवसेन बहू नानावितक्का मिच्छासङ्कप्पा । जनताय निविट्ठाति महाजने पतिट्ठिता । तेसं वसेनाति तेसम्पि मिच्छावितक्कानं वसेन । न कत्थचि आरम्मणे । किलेसवग्गतोति किलेससङ्गणिकं उपगतो न भवेय्य, किलेसवितक्का न उप्पादेतब्बाति अत्थो । दुट्ठुल्लवचनं कामपटिसंयुत्तकथा ।

दब्बजातिकोति दब्बरूपो । नेपक्केनाति कोसल्लेन । निब्बानं पटिच्चाति असङ्खतधातुं आरम्मणवसेन पटिच्च । परिनिब्बानकालन्ति अनुपादिसेसनिब्बानकालं ।

अरतिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. पेसलसुत्तवण्णना

२११. एतेसन्ति एतेसं महल्लकानं । न पाळि आगच्छति अप्पगुणभावतो । न च पाळि उपट्ठाति, एकाय पाळिया सति पाळिगतिया तथा तथा उपट्ठानम्पि नेसं नत्थीति वदति । न अट्ठकथाति एत्थापि एसेव नयो । सिथिलधनितादितंतंब्यञ्जनबुद्धिं अहापेत्वा उच्चारणं पदव्यञ्जनमधुरता । अतिक्कमित्वा मञ्जति अञ्जे भिक्खू । हीळनवसेन अभिभवित्वा पटिभानसुतेन अत्तानं पसंसति सम्भावेति । मानस्स पवत्तिताय सहजातनिस्सयादिपच्चयधम्मा तंसहभुधम्मा । मानवसेन विप्पटिसारी अहुवा । मा अहोसीति योजना । वण्णभणनन्ति परेहि किरियमानं गुणाभित्थवं । अखिलोति पञ्चचेतोखिलरहितो । निस्सेसं नवविधन्ति नवविधम्पि मानं कस्सचि एकदेसस्सपि असेसतो । विज्जायाति अगमग्गविज्जाय । अच्चन्तमेव समितताय वूपसमितताय समितावी ।

पेसलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. आनन्दसुत्तवण्णना

२१२. रागोति एत्थ आयस्मतो वङ्गीसस्स रागस्स उप्पत्तिया कारणं विभावेतुं “आयस्मा आनन्दो”तिआदि वुत्तं । तन्ति आनन्दत्थेरं । आरम्मणं परिग्गहेतुन्ति कायवेदनादिभेदं आरम्मणं सतिगोचरं । असुभदुक्खादितो, रूपादिएकेकमेव वा छळारम्मणं अनिच्चदुक्खादितो परिग्गण्हितुं परिच्छिज्ज जानितुं । इत्थिरूपारम्मणेति इत्थिसन्ताने रूपसभावे आरम्मणे ।

निब्बापनन्ति निब्बापयति एतेनाति निब्बापनं । विपल्लासेनाति असुभे “सुभ”न्ति विपल्लासभावहेतु । रागट्ठानियन्ति रागुप्पत्तिहेतु । इट्ठारम्मणन्ति सुभारम्मणं । एत्थ च इट्ठारम्मणसीसेन तत्थ इट्ठाकारगहणं वदति । तज्झि वज्जनीयं । परतोति अवसवत्तनत्थेन अञ्जतो । सङ्खारा हि “मा भिज्जन्तू”ति इच्छितापि भिज्जन्तेव, तस्मा ते अवसवत्तित्ता परो नाम, सा च नेसं परता अनिच्चदस्सनेन पाकटा होतीति वुत्तं “परतो पस्साति अनिच्चतो पस्सा”ति । कामं विपस्सना सङ्खारनिमित्तं न परिच्चजति सङ्खारे आरब्भ वत्तनतो, येसं पन निमित्तानं अगगहणेन अनिमित्ताति गहितुं अरहति, तं दस्सेतुं “निच्चादीनं निमित्तान”न्तिआदि वुत्तं । सलक्खण-सामञ्जलक्खण-दस्सनवसेन मानस्स दस्सनाभिसमयो, विपस्सनाय पहानाभिसमयो । “मग्गेना”ति वदन्ति, मग्गेनेव पन असम्मोहतो परिज्जापटिवेधवसेन दस्सनाभिसमयो, पहानपटिवेधवसेन पहानाभिसमयो । रागादिसन्ततायाति रागादीनं समुच्छेदवसेन पटिप्पस्सद्विवसेन वूपसमेतब्बतो सन्तभावेन ।

आनन्दसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. सुभासितसुत्तवण्णना

२१३. अङ्गीयन्ति हेतुभावेन आगमभावेन अवयवभावेन वा जायन्तीति **अङ्गानि**, कारणानि, अवयवा वाति आह “**अङ्गेहीति कारणेहि, अवयवेहि वा**”ति । विरतियो सुभासितवाचाय पुब्बं पतिट्ठिता होन्तीति मुसावादावेरमणिआदयो तस्सा विसेसहेतूति आह “**मुसावादा...पे०... कारणानी**”ति । यस्मा अरियवोहारा विसेसतो चेतनासभावा, तस्मा वचीसुचरितसमुदायस्स सच्चवाचादयो अङ्गभूताति आह “**सच्चवचनादयो चत्तारो अवयवा**”ति । **निस्सक्कवचनन्ति** हेतुम्हि निस्सक्कवचनं । तेनाह “**समनुआगता पवत्ता**”ति । वाचा हि ताय विरतिया सम्मा अनुरूपतो आगता पवत्ताति “**समन्नागता**”ति वुच्चति । **करणवचनन्ति** सहयोगे करणवचनं । तेनाह “**युत्ता**”ति । सहजातापि हि चेतना यथासमादिन्नाय विरतिया सम्मा अनुरूपतो युत्ताति वत्तुं अरहति ।

समुल्लपनवाचाति सद्ववाचा, सा वुच्चतीति **वाचा** नाम । विज्जति पन वुच्चति एतायाति **वाचा** नाम, तथा विरति चेतनावाचा । **न सा इध अधिप्पेताति** सा चेतनावाचा विज्जतिवाचा विय इध इमस्मिं सुत्ते न अधिप्पेता “**सुभासिता होती**”ति वचनतो । तेनाह “**अभासितब्बतो**”ति । सुट्ठु **भासिताति** सम्मा जायेन भासिता वचीसुचरितभावतो । **अत्थावहतन्ति** हितावहकालं पति आह । **कारणसुद्धिन्ति** योनिसोमनसिकारेन कारणविसुद्धिं । **दोसाभावन्ति** अगतिगमनादिदोसाभावं । रागदोसादिविनिमुत्तज्झि तं भासतो अनुरोधविरोधविवज्जनतो अगतिगमनं दूरसमुग्धाटितमेवाति । **अनुवादविमुत्ताति** अपवादविरहिता । **सब्बाकारसम्पत्तिं दीपेति**, असति हि सब्बाकारसम्पत्तियं अनुवज्जतापि ।

किञ्चापि पुब्बे धम्माधिट्ठाना देसना आरद्धा, पुग्गलज्झासयतो पन **पुग्गलाधिट्ठानाय...पे०... वचनमेतं** । कामज्चेत्थ “**अज्जतरनिद्वोसवचन**”न्ति अविसेसतो वुत्तं, “**धम्मंयेव भासती**”तिआदिना पन अधम्मदोसादिरहिताय वाचाय वुच्चमानत्ता इधापि सुभासिता वाचा अधिप्पेताति । “**सुभासितंयेवा**”ति अवधारणेन निवत्तितं सरूपतो दस्सेति “**नो दुब्भासित**”न्ति इमिना । तेनाह “**तस्सेव वाचङ्गस्स पटिपक्खभासननिवारण**”न्ति । पटियोगीनिवत्तनत्थो हि एव-सद्वो, तेन पिसुणवाचापटिक्खेपो दस्सितो । “**सुभासित**”न्ति वा इमिना चतुब्बिधं वचीसुचरितं गहितन्ति “**नो दुब्भासितन्ति इमिना मिच्छावाचप्पहानं दीपेती**”ति वुत्तं । सब्बवचीसुचरितसाधारणवचनज्झि सुभासितन्ति । तेन परभेदनादिकं असब्भादिकज्च बोधिसत्तानं वचनं अपिसुणादिविसयन्ति दट्ठुब्बं । **भासितब्बवचनलक्खणन्ति** भासितब्बस्स वचनस्स सभावलक्खणं दीपेतीति आनेत्वा सम्बन्धो । यदि एवं ननु अभासितब्बं पठमं वत्त्वा भासितब्बं पच्छा वत्तब्बं यथा “**वामं मुज्ज, दक्खिणं गण्हा**”ति आह “**अङ्गपरिदीपनत्थं पना**”तिआदि ।

पठमेनाति “**सुभासित**”न्ति पदेन । **धम्मतो अनपेतन्ति** अत्तनो परेसज्च हितसुखावहधम्मतो अनपेतं । **मन्तावचनन्ति** मन्ताय पवत्तेतब्बवचनं । पज्जवा अविक्किण्णवाचो हि न च अनत्थावहं वाचं भासति । **इतरेहि द्वीहीति** ततियचतुत्थपदेहि । “**इमेहि खोतिआदीनीति** करणे एतं उपयोगवचन”न्ति केचि । **तं वाचन्ति** यथावुत्तं चतुरङ्गिकं । यज्च वाचं मज्जन्तीति सम्बन्धो । **अज्जेति** इतो बाहिरका जायवादिनो अक्खरचिन्तका च । “**पटिज्जाहेतुउदाहरणूपनयनिगमनानि** अवयवा वाक्यस्सा”ति वदन्ति । **नामादीहीति** नामाख्यातपदेहि । **लिङ्गं** इत्थिलिङ्गादि **वचनं** एकवचनादि । पठमादि **विभत्ति** अतीतादि **कालं** । कत्ता सम्पदानं अपादानं करणं अधिकरणं कम्मज्च **कारकं** । **सम्पत्तीहि समन्नागतन्ति** एते अवयवादिके सम्पादेत्वा वुत्तं । **तं पटिसेधेतीति** तं यथावुत्तविसेसम्पि वाचं “**इमेहि खो**”ति

वदन्तो भगवा पटिसेधेति । **खो-**सद्वो हेत्थ अवधारणत्थो । तेनाह “**अवयवादी**”तिआदि । या काचि असभावनिरुत्तिलक्खणा । सा मिलक्खुभासा । **सीहळकेनेवा**ति सीहळभासाय परियापन्नेन वचनेन । **अरहत्तं पापुणिं**सूति संसारे अतिविय सज्जातसंवेगा तन्निस्सरणे निन्नपोणमानसा हुत्वा विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा मग्गपटिपाटिया अरहत्तं पापुणिंसु ।

पातोव फुल्लितकोकनदन्ति पातोव संफुल्लपदुमं । **भिज्जियते**ति निब्भिज्जियति निब्भिग्गो जायति । **मनुस्सत्तं गता**ति मनुस्सत्तभावं उपगता ।

बुद्धन्तरेति बुद्धप्पादन्तरे द्विन्नं बुद्धप्पादानं अन्तरा । तदा हि पच्चेकबुद्धानं सासने, न बुद्धसासने दिप्पमाने ।

जराय परिमद्वितन्ति यथा हत्थचरणादिअङ्गानि सिथिलानि होन्ति, चक्खादीनि इन्द्रियानि सविसयग्गहणे असमत्थानि होन्ति, योब्बनं सब्बसो विगतं, कायबलं अपगतं, सतिमतिधितिआदयो विप्पयुत्ता, पुब्बे अत्तनो ओवादपटिकरा पुत्तदारादयोपि अपसादका, परेहि वुट्ठापनीयसंवेसनीयता पुनदेव बालभावप्पत्ति च होन्ति, एवं जराय सब्बसो विमद्वितं । **एतन्ति** सरीरं वदति । **मिलातछविचम्मनिस्सितन्ति** जिण्णभावेन अप्पमंसलोहितत्ता मिलातेहि गतयोब्बनेहि धम्मोहि सन्निस्सितं । **घासमामिसन्ति** घासभूतं आमिसं मच्चुना गिलित्वा विय पतिट्ठपेतब्बतो । केसलोमादिनानाकुणपपूरितं । ततो एव **असुचिभाजनं एतं** । सब्बथापि निस्सारताय **कदलिकखन्धसमं** ।

अनुच्छविकाहीति सम्मासम्बुद्धस्स अनुरूपाहि । **न तापेय्या**ति चित्तञ्च कायञ्च न तापेय्य । तापना चेत्थ सम्पत्ति आयति च विसादना । **न बाधेय्या**ति “**नाभिभवेय्या**”ति पदस्स अत्थदस्सनं । **अपिसुणवाचावसेना**ति सब्बसो पहीनपिसुणवाचतावसेन । **पापानी**ति लामकानि निकिड्डकानि । तेनाह “**अप्पियानी**”तिआदि । **अनादाया**ति अग्गहेत्वा ।

साधुभावेनाति निद्वोसमधुरभावेन । **अमतसदिसा**ति सदिसे तब्बोहारोति, कारणे वायं कारियवोहारोति आह “**निब्बानामतपच्चयत्ता वा**”ति । पच्चयवसेन हि सा तदा दस्सनप्पवत्ति । **चरिया**ति चारित्तं । **पोराणा** नाम पठमकप्पिका, बुद्धादयो वा अरिया ।

पतिट्ठिताति निच्चलभावेन अट्ठिं कत्वा पच्चयायत्तभावतो अविसंवादनका । उभयथा पटिपत्तिं आह “**अत्तनो च परेसञ्च अत्थे पतिट्ठिता**”ति । अत्थे दिट्ठधम्मिकसम्परायिकादिहिते पतिट्ठितत्ता एव **धम्मे** अविहिंसादिधम्मे पतिट्ठिता । **अनुपरोधकरन्ति** एतेन हितपरियायोयं अत्थ-सद्वोति दस्सेति । **धम्मिकन्ति** धम्मतो अनपेतं, अत्थधम्मूपसंहितं वा ।

निब्बानप्पत्तियाति निब्बानप्पत्तियत्थं । **दुक्खस्स अन्तकिरियाय** अन्तकरणत्थं । यस्मा बुद्धो खेमाय भासति, तस्मा खेमुप्पत्तिहेतुया **खेमा**, तस्मा सा सब्बवाचानं उत्तमाति एवम्पेत्य अत्थो दट्ठब्बो । **मन्तावचनवसेना**ति सब्बदोसरहितवसेन ।

सुभासितसुत्तवण्णना निड्ठिता ।

६. सारिपुत्तसुत्तवण्णना

२१४. वाक्करणचातुरियतो वचनगुणहेतूनं पूरिया पूरे भवाति पोरी, ताय **पोरिया** । तेनाह “**अक्खरादिपरिपुण्णया**”ति । **अविबद्धाया**ति पित्तादीहि न विबद्धाय अनुपद्दुताय । तेनाह “**अपलिबुद्धाया**”तिआदि ।

निदोसायाति अत्थतो व्यञ्जनतो विगतदोसाय । अक्खलितपदव्यञ्जनायाति अगलितपदव्यञ्जनाय, अत्थस्स विज्जापनियाति दिट्ठधम्मिकादिअत्थस्स बोधने परियत्ताय । भिक्खुनन्ति गाथासुखत्थं रस्सं कत्वा वुत्तं ।

“संखित्तेनपि देसेति, वित्थारेनपि भासती”ति नयिदं पठमं उद्दिसित्वा तस्स अत्थस्स कित्तनवसेन पवत्तितं वचनं सन्धाय वुत्तं । सा हि वित्थारदेसना एव होति । या पन देसना कदाचि धम्मपटिग्गाहकानं अज्झासयवसेन संखित्तेनेव दस्सेत्वा निक्खिपति, या च कदाचि वित्थारेन, तदुभयं सन्धाय वुत्तं । तेनाह “चत्तारिमानी”तिआदि । सभावमधुरो पच्चयवसेन मधुरतरो होतीति दस्सेतुं “यथा”तिआदि वुत्तं । विविधाकारं कत्वा धम्मं कथेतुं पटिभातीति पटिभानं, देसनापकारजाणं । तेनाह “समुद्गतो”तिआदि । ओदहन्तीति अवजाननवसेन गमेन्ति ।

सारिपुत्तसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. पवारणासुत्तवण्णना

२१५. तस्मिं अहूति तस्मिं अहनीति आह “तस्मिं दिवसे”ति । अनसनेनाति सब्बसो आहारस्स अभुज्जनेन । सासनिकसीलेन बाहिरकअनसनेन वा उपेता हुत्वाति योजना । वा-सद्देन खीरपानमधुसायनादीनिपि सङ्गण्हाति । पकारेहि दिट्ठादीहि वारेति कायकम्मादिके सरापेति गारह्णे करोति एतायाति पवारणा, पटिपत्तिविसोधनाय अत्तनो अत्तनो वज्जसोधनाय ओकासदानं । यस्मा येभुय्येन वस्संवुट्ठेहि कातब्बा एसा विसुद्धिदेसना, तस्मा वुत्तं “वस्संवुट्ठपवारणाय । विसुद्धिपवारणातिपि एतिस्साव नाम”न्ति । तदा तस्स भिक्खुसङ्घस्स तुण्हीभावस्स अनवसेसतायपि वण्णं दस्सेतुं पाळियं “तुण्हीभूत”न्ति वुत्तन्ति आह “यतो यतो...पे०... नत्थी”ति । हत्थस्स कुक्कुच्चता असंयमो असम्पजज्जकिरिया हत्थकुक्कुच्चं । तथा पादकुक्कुच्चं वेदितब्बं, वा-सद्दो अवुत्तविकप्पत्थो, तेन तदज्जेसमभावो विभावितोति दट्ठब्बं ।

पज्जपसादेहीति पज्जवण्णेहि पसादेहि । वोस्सग्गत्यो यथारुचि किरियाय वोस्सज्जनं । पुच्छनत्थेति पटिक्खेपमुखेनेव पुच्छनत्थे नकारो, मे किञ्चि किरियं वा वाचसिकं वा न गरहथ, किं नु गरहथ कायवाचाहीति अत्थो । केचि “द्वारानेवा”ति द्वारसीसेन द्वारप्पवत्तचरियं वदन्ति । विसुद्धिपवारणाय अधिप्पेतत्ता येन पवारितं, तेनेव विसुद्धीति जायति, येन न पवारितं । किं नु तं अविसुद्धन्ति सिया कस्सचि पथुज्जनस्स आसङ्का? तन्निवारणत्थमाह “नो अपरिसुद्धत्ता”ति । मनोद्वारं परिसुद्धं असुचिकारकउपक्विकलेसानं दूरीकतत्ता । इदानी एतरहि बुद्धकाले । एत्थाति मनोद्वारपरिसुद्धियं ।

कायवचीसमाचारपरिसुद्धिया पवेदिताय मनोसमाचारपरिसुद्धि अत्थतो पवेदिताव होतीति “कायिकं वा वाचसिकं वा”इच्चेवाह । तथा हि वुत्तं “कायिकं वा वाचसिकं वाति इदं चतुन्नं अरक्खियतं सन्धाय थेरो आहा”ति । “भिक्खवे, पवारेमि वो”ति भिक्खुसङ्घविसयत्ता पवारणाय तत्थ भिक्खुसङ्घेन वत्तब्बं पटिवचनं देन्तो धम्मसेनापति “भिक्खुसङ्घस्स भारं वहन्तो”ति वुत्तो । तेनाह “न खो मयं, भन्ते”तिआदि । अरक्खियानीति परानुवादतो न भायितब्बानि सुपरिसुद्धभावतो ।

“अनुप्पन्नस्सा”ति इदं अधिप्पायिकवचनन्ति तदधिप्पायं विवरन्तो “कस्सपसम्मासम्बुद्धतो पट्टाया”तिआदिमाह । कस्सपसम्मासम्बुद्धतोति विभत्ते निस्सक्कं, तस्मा कस्सपसम्मासम्बुद्धतो ओरन्ति अत्थोति । अज्जेनाति इतो भगवतो अज्जेन । अनुप्पादितपुब्बस्साति परसन्ताने न उप्पादितपुब्बस्स । ससन्ताने पन पच्चेकबुद्धानं वसेन न उप्पादितोति न

सक्का वत्तु। समनुआगताति सम्मा अनु उपगता। भगवतो सीलादयो गुणाति बुद्धभूतस्स गुणा अधिप्पेताति आह “अरहत्तमग्गमेव निस्साय आगता”ति। सब्बगुणाति दसबलजाणादयो सब्बे बुद्धगुणा। भन्तेति एत्थ इतिसद्दो आदिअत्थो। तेन “इमेसं पन...पे०... वाचसिकं वा”ति यावायं पाळिपदेसो, तं सब्बं गण्हाति। तेनाह “इदं थेरो...पे०... पवारेन्तो आहा”ति।

यं अत्तनो पुज्जानुभावसिद्धं चक्करतनं निप्परियायतो तेन पवत्तितं नाम, न इतरन्ति पठमनयो वुत्तो। यस्मा पवत्तितस्सेव अनुपवत्तनं, पठमनयो च तंसदिसे तब्बोहारवसेन वुत्तोति तं अनादियित्वा दुतियनयो वुत्तो। दसविधन्ति अन्तोजनस्मिं, बलकाये रक्खावरणगुत्तिया संविधानं, खत्तियेसु अनुयुत्तेसु, ब्राह्मणगहपतिकेसु, नेगमजानपदेसु, समणब्राह्मणेसु, मिगपक्खीसु अधम्मचारपटिकखेपो, अधनानं धनानुप्पदानं, समणब्राह्मणे उपसङ्कमित्वा पज्जपुच्छन्ति एवं दसविधं। तत्थ गहपतिके पक्खिजाते च विसुं कत्वा गहणवसेन द्वादसविधं। चक्कवत्तिवत्तन्ति चक्कवत्तिभावावहं वत्तं। यस्मा याथावतो पवत्तितं, तदनुरूपकं पन जायेन युत्तकेन पवत्तितं नाम होतीति आह “सम्मा नयेन हेतुना कारणेना”ति। उभतोभागविमुत्ताति उभयभागेहि उभयभागतो विमुत्ताति अयमेत्थ अत्थोति दस्सेति “द्वीहि भागेहि विमुत्ता, अरूपा...पे०... नामकायतो”ति इमिना। तेविज्जादिभावन्ति तेविज्जच्छब्धिज्जचतुप्पटिसम्भिदभावं। पज्जाविमुत्ता हि तं तिविधं अप्पत्ता केवलं पज्जाय एव विमुत्ता।

विसुद्धत्थायाति विसुद्धिपवारणत्थाय। संयोजनट्टेन संयोजनसङ्घाते चेव बन्धनट्टेन बन्धनसङ्घाते च। विजितसङ्गामन्ति यथा रागादयो पुन न सीसं उक्खिपन्ति, एवं अरियमग्गसेनाय वसेन विजितसङ्गामं। तेनाह “विजितरागदोसमोहसङ्गाम”न्ति। मारबलस्साति मारसेनाय, मारस्स वा सामत्थियस्स। वेनेय्यसत्थन्ति विनेतब्बजनसमूहं। सकटादिसत्थसभागतो विनेय्योव सत्थोति तं वेनेय्यसत्थं। सीलसारादिअभावतो अन्तोतुच्छो।

पवारणासुत्तवण्णना निट्ठिता।

८. परोसहस्ससुत्तवण्णना

२१६. सहस्सतो परं अट्ठतेय्यभिक्षुसतं तदा भगवन्तं पयिरुपासतीति आह “परोसहस्सन्ति अतिरेकसहस्स”न्ति। निब्बाने कुतोचि भयं नत्थीति कुतोचिपि कारणतो निब्बाने भयं नत्थि असङ्खतभावेन सब्बसो खेमत्ता। तेनाह भगवा — “खेमज्ज वो, भिक्षवे, धम्मं देसेस्सामि खेमगामिनिज्ज पटिपद”न्तिआदि (सं० नि० ४.३७९-४०८)। न कुतोचि भयं एतस्मिं अधिगतेति अकुतोभयं, निब्बानं। तेनाह “निब्बानप्पत्तस्सा”तिआदि। विपस्सितो पट्टायाति अम्हाकं भगवतो नामवसेन इसीनं सत्तमभावदस्सनत्थं वुत्तं। ते हि तत्थ तत्थ सुत्ते बहुसो कित्तिता। इसीनन्ति वा पच्चेकबुद्धसावकबाहिरकइसीनं सत्तमो उत्तरो सेट्ठोति अत्थो।

अट्ठप्पत्तिवसेनाति कारणसमुद्धानवसेन। तदस्स अट्ठप्पत्तिं विभावेतुं “सङ्गमज्जे”तिआदि वुत्तं। पटिभानसम्पन्नवाचाय अज्जे ईसति अभिभवतीति वङ्गीसो। तेनाह “पटिभानसम्पत्ति”न्तिआदि।

किलेसुम्मुज्जनसतानीति रागादिकिलेसानं रज्जनदुस्सनादिनयेहि सविसये अयोनिस्सो उट्ठानानि। यदि अनेकानि सतानि, अथ कस्मा “उम्मग्गपथ”न्ति? वुत्तन्ति आह “वट्ठपथत्ता पन पथ”न्ति। रागदोसमोहमानदिट्ठिवसेन रागखिलादीनि पज्जखिलानि। विभजन्तन्ति विभजनवसेन कथेन्तं। विभजित्वाति जाणेन विवेचेत्वा।

अमते अक्खातेति अमतावहे धम्मे देसिते । धम्मस्स पस्सितारो सच्चसम्पटिवेधेन । असंहीरा दिट्ठिवातेहि ।

अतिविज्झित्वाति पटिविज्झित्वा । अतिक्कमभूतन्ति अतिक्कमनट्टेन भूतं । दसद्धानन्ति दसन्नं उपट्ठानं । तेनाह “पञ्चन्न”न्ति । जानन्तेनाति धम्मस्स सुदुल्लभतं जानन्तेन ।

परोसहस्ससुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. कोण्डञ्जसुत्तवण्णना

२१७. एवंगहितनामोति “अज्जासि वत, भो, कोण्डञ्जो”ति सत्थु वचनं निस्साय भिक्खूहि अज्जेहि कोण्डञ्जनामकेहि विसेसनत्थं एवंगहितनामो । द्वादसन्नं संवच्छरानं वसेन चिरस्सं । छद्दन्तभवनेति छद्दन्तनागराजभवनट्टाने । पञ्जवा महासावको रत्तञ्जुताय । “दससहस्सचक्कवाळे देवमनुस्सानन्ति दससहस्सचक्कवाळे देवानं, इमस्मिं चक्कवाळे देवमनुस्सानज्जाति एवं दससहस्सचक्कवाळे देवमनुस्सान”न्ति वदन्ति । अगगन्तिआदितो । तत्थाति मन्दाकिनितीरे ।

वस्सग्गेनाति वस्सपटिपाटिया । तन्ति अज्जासिकोण्डञ्जत्थेरं । महाब्रह्मानं विय लोकियमनुस्सा हरायन्ति । पामोक्खभूतो आयस्मा थेरो अन्तरन्तरा तत्थ तत्थ जनपदे वसित्वा तदनुक्कमेन मन्दाकिनितीरं उपगतो, तस्मा वुत्तं — “इच्छामहं, भन्ते, जनपदे वसितु”न्ति ।

आनुभावसम्पन्ना दिब्बायुका ते हत्थिनागाति वुत्तं “पुब्बे पच्चेकबुद्धानं पारिचरियाय कतपरिचया”ति । थेरस्स सञ्चरणट्टाने आवरणसाखा हरित्वा अपनेत्वा । मुखोदकञ्चेव दन्तकट्टञ्च ठपेतीति सळलदेवदारुकट्टादीनि अज्जमज्जं घंसित्वा अग्गिं निब्बत्तेत्वा जालेत्वा तत्थ पासाणखण्डानि तापेत्वा तानि दण्डकेहि वट्टेत्वा तळाकासु उदकसोण्डीसु खिपित्वा उदकस्स तत्तभावं जत्वा नागलतादन्तकट्टं उपनेन्तो मुखोदकञ्च ठपेति । वत्तं करोतीति अन्तोकुटिया बहि च पमुखेपि अङ्गणेपि साखाभङ्गेहि सम्मज्जन्तो वक्खमाननयेन आहारं उपनेन्तो वत्तं करोति ।

पतिट्ठप्पमाणेति कटिप्पमाणे, अयमेव वा पाठो ताव महन्तमेवाति याव महन्तं सेतपदुमवनं, ताव महन्तमेव । एसेव नयो रत्तकुमुदवनादीसु । खादन्ता मनुस्सा । पक्कपयोधनिका वियाति सुपक्कपयोधनं विय । घनभावेन पन पक्खित्तखुद्दमधु विय होति । तेनाह “एतं पोक्खरमधु नामा”ति । मुळालन्ति सेतपदुमानं मूलं । भिसन्ति तेसंयेव कन्दं । एकस्मिं पब्बेति एकेकस्मिं पब्बन्तरे । पादघटकन्ति दोणस्स चतुभागो सण्ठानतो खुद्दको, तस्मा पादघटकप्पमाणन्ति तुम्बमत्तं । सोण्डिआवाटेति खुद्दकसोण्डियो चेव खुद्दकआवाटे च ।

एतं भोजनन्ति यथावुत्तं निरुदकपायसभोजनं । केचि सज्जानन्ति ये थेरा वुट्ठतरा । केचि न सज्जानन्ति ये नवा अचिरपब्बजिता ।

बुद्धानुबुद्धोति बुद्धस्स अनुबुद्धो । बाळहवीरियोति चतुन्नं सम्मप्पधानानं वसेन चिरनिचितवीरियो । तिण्णं विवेकानन्ति कायचित्तउपधिविवेकानं लाभीति योजना । चतस्सो वदति वङ्गीसत्थेरो सयंपटिभानं, न सेसाभिज्जानं अभावतोति आह “इतरा”तिआदि । परिसा सन्निसीदि निस्सद्दभावेन तुण्ही अहोसीति अत्थो । अनुजानापेसीति पठमं अत्तना जातं उपट्ठितं अत्तनो परिनिब्बानकालं अनु पच्चा सत्थारं जानापेसीति एवं एत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

तन्ति आसाळ्हिपुण्णमाय इसिपतने यं दस्सनं, यं वा दुक्करचरियायं तुम्हाकं उपट्टानं आदितो दस्सनं, तं, भन्ते, पठमदस्सनं । ओनतविनताति हेट्ठा उपरि च ओनता विनता । **कम्पेत्वाति** थोकं चालेत्वा दस्सनत्थं **एकनिन्नादो** तेसं हत्थिनागानञ्चेव नागयक्खकुम्भण्डानं देवतानञ्च सद्देन । ब्रह्मानो देवानं अदंसूति सम्बन्धो ।

सज्झायमकंसु पसादनीयेसु पसादवसेन सन्निपतितपरिसाय पसादजननत्थं **भगवति निक्खमित्वाति** भगवति गन्धकुटितो निक्खमित्वा । **धरतियेवाति** अदुट्ठतं पत्वा तिट्ठतेव ।

कोण्डञ्जसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. मोगल्लानसुत्तवण्णना

२१८. पच्चवेक्खतीति तेसं अरियानं चित्तं अत्तनो जाणचक्खुना पति अवेक्खति पच्चवेक्खति । **पब्बतस्साति** इसिगिलिपब्बतस्स । **दुक्खपारं** गतन्ति वट्टदुक्खस्स पारं परियन्तं गतं । **सब्बगुणसम्पन्नन्ति** सब्बेहि बुद्धगुणेहि च सावकगुणेहि च परिपुण्णं । **अनेकाकारसम्पन्नन्ति** रूपघोसलूखधम्मप्पमाणिकानं सत्तानं तेहि तेहि आकारेहि सब्बेसञ्च अनेकेहि अनन्तापरिमेय्येहि पसीदितब्बाकारेहि समन्नागतं । ते पन आकारा यस्मा अनञ्जसाधारणा बुद्धगुणा एव, तस्मा आह “अनेकेहि गुणेहि समन्नागत”न्ति ।

मोगल्लानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

११. गग्गरासुत्तवण्णना

२१९. तेति ते देवमनुस्से । “**सरीरवण्णेनाति** सरीरे छविवण्णेना”ति वदन्ति । **सरीरवण्णेनाति** वा धम्मरूपकायगुणेन । “यससा”तिपि पाठो, सो एवत्थो । **विगतमलोति** अब्भामहिकादीहि विगतूपक्किलेसो । भाणु वुच्चति पभा, सातिसयो भाणु एतस्स अत्थीति **भाणुमा** । सूरियोति आह “**आदिच्चो विया**”ति ।

गग्गरासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१२. वङ्गीससुत्तवण्णना

२२०. सो किर विचरतीति सम्बन्धो । “यथायं दीपो जम्बुदीपोति जम्बुना पञ्जातो, एवाहमपि तेन जम्बुना पञ्जायिस्स”न्ति **जम्बुसाखं परिहरित्वा** । **वादं कत्वाति** “इमस्मिं वादे सचे ते पराजयो होति, त्वं मे दासो होहि । सचे मे पराजयो, अहं ते भरिया”ति एवं कतिकं कत्वा । **वादे जयपराजयानुभावेनाति** तथापवत्तं वादे परिब्बाजकस्स जयानुभावेन चेव अत्तनो पराजयेन च । **वयं आगम्माति** सिप्पुग्गहणवयं आगम्म । **विज्जन्ति** मन्तं ।

निब्बत्तगतिविभावनवसेन छवसीसभावं दूसेति विनासेतीति **छवदूसकं सिप्पं**, तथापवत्तं मन्तपदं । **अत्तनो आनुभावेनाति** निरये निब्बत्तसत्तस्स सीसं यत्थ कत्थचि ठितं बुद्धानुभावेन आनेत्वा दस्सेत्वा । **खीणासवस्स सीसन्ति** परमप्पिच्छताय कच्चिपि अजानापेत्वा अरञ्जं पविसित्वा परिनिब्बुतस्स खीणासवस्स छड्डितं सीसकटाहं । **दस्सेसीति** अत्तनो आनुभावेन आनेत्वा दस्सेसि ।

“तुम्हे, भो गोतम, जानाथा”ति कामं वङ्गीसो निब्बत्तद्वानं सन्धाय पुच्छति, भगवा पन अनुपादिसेसनिब्बानं सन्धाय “आम, वङ्गीस...पे०... गतिं जानामी”ति आह । वुत्तज्हेतं “निब्बानं अरहतो गती”ति । वङ्गीसो सयं मन्तबलेन गतिपरियापन्नस्स गतिं जानन्तो भगवन्तम्पि “अयम्पि तथा”ति मञ्जमानो “मन्तेन जानासि, भो गोतमा”ति आह । भगवा अत्तनो बुद्धजाणमेव मन्तं कत्वा दीपेन्तो “आम, वङ्गीस, एकेन मन्तेनेव जानामी”ति आह । मुधा एव दातब्बन्ति **अमूलिको** । अनन्तरहिताय भूमिया सयनं **थण्डिलसेय्या** । आदि-सद्देन सायततियं उदकोरोहणभूमिहरणादिं सङ्गण्हाति । **सो तं...पे०... अरहत्तं पापुणी**ति इमिना वङ्गीसत्थेरो पब्बजित्वा न चिरस्सेव सुखाय पटिपदाय अरहत्तं पत्तो विय दिस्सति, न खो पनेतं एवं दट्ठब्बं, आयतिं थेरो पब्बजित्वा समथविपस्सनासु कम्मं आरभित्वापि दुक्खाय पटिपदाय तादिसं कालं वीतिनामेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेनाह —

“निक्खन्तं वत मं सन्तं, अगारस्मानगारियं ।

वितक्का उपधावन्ति, पगब्भा कण्हतो इमे” ॥ (सं० नि० १.२०९; थेरगा० १२१८) ।

आयस्मतो वङ्गीसस्स अनभिरति उपपन्ना होति, रागो चित्तं अनुद्धंसेति, “कामरागेन डय्हामि, चित्तं मे परिडय्हती”ति आदि (थेरगा० १२३२) ।

विमुत्तिसुखन्ति सब्बसो किलेसविमुत्तियं निब्बाने च उपपन्नं सम्पतिअरहत्तफलसुखं **पटिसंवेदेन्तो**ति यथापरिच्छिन्नं कालं पति सम्मदेव वेदेन्तो अनुभवन्तो । कविना कतं, ततो वा आगतं, तस्स वा इदन्ति कावेयं, तदेवेत्थ “**कावेय्य**”न्ति वुत्तं । **ये नियामगतद्वसाति** ये भिक्खू अरिया बुद्धानं सावका फलद्वभावेन नियामगता चेव मग्गद्वभावेन नियामदसा च । **नियामो**ति हि सम्मत्तनियामो अधिप्पेतो । **सुआगमनन्ति** मम इमस्स सत्थुनो सन्तिके आगमनं उपगमनं, इमस्मिञ्च धम्मविनये आगमनं पब्बजनं उपसम्पदा सुन्दरं आगमनं । तत्थ कारणमाह “**तिस्सो विज्जा**”ति आदि । अवुत्तम्पि गाथाय अत्थतो गहितमेव थेरस्स छळभिज्जभावतो ।

वङ्गीससुत्तवण्णना निट्ठिता ।

सारथ्यप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

वङ्गीससंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता ।

९. वनसंयुत्तं

१. विवेकसुत्तवण्णना

२२१. संवेजेतुकामाति अत्थतो संवेगं उप्पादेतुकामा । तथाभूता नं किलेससङ्गणिकादितो विवेचेतुकामा नाम होतीति वुत्तं “**विवेकं पटिपज्जापेतुकामा**”ति । **बाहिरेसूति** गोचरज्झत्ततो बहिभूतेसु । **पुथुत्तारम्मणेसूति** रूपादिनानारम्मणेसु । **चरतीति** पवत्तति । **त्वं जनोति** त्वं अत्तनो किलेसेहि जननतो विसुं जातो तादिसे एव अज्जस्मिं जने इमं अयोनिमोमनसिकारवसेन पवत्तमानं छन्दरागं विनयस्सु विनोदेहि । **सतं तं सारयामसेति** नित्यानिकसासने पब्बजित्वा सत्थु सन्तिके कम्मद्वानं गहेत्वा अरज्जवासेन च सतिमन्तं पण्डितं तं मयम्पि यथाउपपन्नं वितक्कं विनोदनाय सारयाम,

सतं वा सप्पुरिसानं किलेसविगमनधम्मं पटिपज्जित्वा वसन्तं तं सारयाम वट्टदुक्खं । पातालान्ति मोहपातालं किलेसरजो, तदेव “पाताल”न्ति वुत्तं । मा अवहरीति हेट्ठा दुग्गतिसोतं मा उपनेसि । सितन्ति सम्बन्धं । तेनाह “सरीरलग्ग”न्ति । विवेकमापन्नोति किलेसविवेकं समथविपस्सनाभावनमापन्नो । उत्तमवीरियन्ति उस्सोळ्हिलक्खणप्पत्तं वीरियं, चतुब्बिधं समप्पधानवीरियं वा सम्पत्तं । पग्गह्हाति आरोपेत्वा । परमविवेकन्ति परमं समुच्छेदविवेकं ।

विवेकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. उपद्धानसुत्तवण्णना

२२२. कायदरथो होतियेव नियमेन, न चित्तदरथो तस्स मग्गेनेव समुग्घाटितत्ता ।

जरातुरोति जराभिभवनेन आतुरोयेव । पदद्वयेपि एसेव नयो । उपरिड्ढताय परितो दीघपुथुलताय अतिविय विज्झतीति सत्तिसल्लग्गहणं । एवं हिस्स तण्हासल्लस्स सदिसता । अविज्जाय पन सम्मोहापादनेन दुक्खापादनेन च विससदिसता । रुप्पतोति विकारं आपादियमानस्स पीळियमानस्साति अत्थोति आह “घट्टियमानस्सा”ति ।

पब्बजितन्ति ससन्तानतो पब्बजितं वा रागादिमलतो पब्बजितं वा । तस्माति यस्मा थेरस्सेवेतं वचनं, तस्मा अयं इदानीं वुच्चमानो एत्थ गाथाय अत्थो । देवताय हीतिआदि वुत्तस्सेव अत्थस्स पाकटकरणं । एत्थाति सेसगाथासु । अत्थस्स वुत्तनयत्ता “अनुत्तानपदवण्णना”ति आह । विनयाति हेतुम्हि निस्सक्कवचनन्ति तस्स हेतुम्हि करणवचनेन अत्थमाह “विनयेना”ति । तथा “समतिक्कमा”ति एत्थापि । परमपरिसुद्धं संकिलेससमुच्छिन्दनतो । आरद्धवीरियन्ति सम्भावितवीरियं । सम्भावनज्वस्स पग्गण्हनं परिपूरणज्वाति आह “पग्गहितवीरियं परिपुण्णवीरिय”न्ति ।

उपद्धानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. कस्सपगोत्तसुत्तवण्णना

२२३. छेतन्ति मिगानं जीवितं छेतं । तेनाह “मिगलुद्दक”न्ति । रोहितमिगन्ति लोहितवण्णं खुद्दकमिगं, “महारोहितमिग”न्ति केचि । सत्थु सन्तिके कम्मद्धानं गहेत्वा तस्स जनपदस्स सुलभभिक्षुताय तत्थ गन्त्वा विहरतीति इममत्थं सन्धाय “पठमसुत्ते वुत्तनयेनेवा”ति वुत्तं । अयं पन थेरो पज्चाभिज्जो विपस्सनाकम्मिको । ठत्वाति पदानुबन्धनवसेन गमनं उपच्छिन्दित्वा थेरस्स आसन्नद्धाने ठत्वा । तस्स वचनं सोतुं आरद्धो । अङ्गुट्टकं जालापेसीति अधिद्धानबलेन दण्डदीपिकं विय अत्तनो अङ्गुट्टकं जालापेसि । अक्खीहिपि पस्सति अङ्गुट्टकं जालमानं । कण्णेहिपि सुणाति तेन वुच्चमानं धम्मं एकदेसेन । चित्तं पनस्स धावतीति सम्बन्धो । एतस्सपीति लुद्दकस्सपि ।

अप्पपज्जन्ति एत्थ अप्प-सद्धो “अप्पहरिते”तिआदीसु विय अभावत्थोति आह “निप्पज्ज”न्ति । कारणजाननसमत्थेनाति इमिना कारणेन सत्तानं सुखं, इमिना दुक्खन्ति एवं समाचरमानेन कारणं जानितुं समत्थेन कम्मस्सकतजाणसम्पयुत्तचित्तेनाति अत्थो । सुणातीति केवलं सवनमत्तवसेन सुणाति, न तदत्थवसेन । तेनाह “अत्थमस्स न जानाती”ति । कारणरूपानीति सभावकारणानि । किं मे इमिनाति? “इदं पपज्ज”न्ति पहाय । वीरियं पग्गह्हाति चतुब्बिधं सम्मप्पधानं वीरियं पग्गण्हित्वा ।

कस्सपगोत्तसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. सम्बहुलसुत्तवण्णना

२२४. सम्बहुलाति सुत्तन्तनयेन सम्बहुला । सुत्तन्ते सज्झायिसूति सुत्तन्तिका । विनयं धारेन्तीति विनयधरा । युज्जन्तीति वासधुरे योगं करोन्ति । घटेन्तीति तत्थ वायामं करोन्ति । करोन्तानयेव अरुणो उगच्छतीति सम्बन्धो ।

कोमेति किं इमे? तेनाह “कहं इमे”ति? वज्जिभूमिं वज्जिरट्ठं गताति वज्जिभूमिया । तेनाह “वज्जिरट्ठाभिमुखा गता”ति । नत्थि एतेसं निकेभं निबद्धनिवासट्ठानन्ति अनिकेता तेनाह “अगेहा”ति । उतु एव सप्पायं, उतुवसेन वा कायचित्तानं कल्लत्ता सप्पायं । एस नयो सेसेसुपि ।

सम्बहुलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. आनन्दसुत्तवण्णना

२२५. अतिवेलन्ति अतिबहुकालं । भिक्खुना नाम उपगतानं उपनिसिन्नकथामत्तं वत्वा गन्थधुरेहि वासधुरेहि वा युत्तपयुत्तचित्तेन भवितव्वं, नातिवेलं तेसं सज्जत्तिबहुलेन । थेरो पन तदा केनचि कारणेन बहुवेलं गिहिसज्जत्तिबहुलो अहोसि, तं सन्धाय वुत्तं “अतिवेल”न्तिआदि । इदानि तमत्थं विभावेतुं “भगवती”तिआदि वुत्तं । तन्ति तं तादिसं सज्जापनं सन्धाय एतं “अतिवेलं गिहिसज्जत्तिबहुलो”ति वचनं वुत्तं । भिक्खुसङ्घस्स कथं सुत्वाति सङ्घस्स मज्झे निसीदित्वा थेरेन कथितत्ता वुत्तं । सत्थुसासनन्ति पिटकत्तयं वदति ।

पसक्कियाति उपसक्कित्वा गन्त्वा । तं पन तत्थ अज्झोगाहनं होतीति आह “पविसित्वा”ति । सङ्घारदुक्खतो निब्बिन्नहृदयस्स सब्बसङ्घारविनिस्सटं निब्बानं याथावतो पच्चवेक्खन्तस्स सम्मदेव समस्सासकरं हुत्वा उपट्ठहन्तं तं उपरि अधिगमाय उस्सुक्कं करोन्तो निब्बानं हृदये निक्खिपति नामाति आह — “निब्बानं...पे०... ओपेति नामा”ति । निब्बानं... पे०... आरम्भणतो ओपेति नामाति आनेत्वा सम्बन्धो । अत्थविरहिता “बिळिबिळी”ति पवत्तकिरिया बिळिका, अयं पन गिहिसज्जत्तिकथा थेरस्स अत्तनो सामज्जत्थअसाधनतो देवताय बिळिका वियाति बिळिबिळिकाति वुत्ता ।

आनन्दसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. अनुरुद्धसुत्तवण्णना

२२६. अनन्तरे अत्तभावेति अतीतानन्तरे देवत्तभावे । थेरो हि तावतिसदेवलोका चवित्वा इधूपपन्नो । अगमहेसीति काचि परिचारिका देवधीता चित्तपणिधानमत्तेन इदानिपि देवकाये भविस्सति उपचितकुसलधम्मत्ताति मज्जमाना तस्मिं वत्तमानं विय कथेन्ती “सोभसी”ति आह । एवं अतीतम्पिस्स दिब्बसोतं पच्चुप्पन्नं विय मज्जेय्य नातिचिरकालत्ताति दस्सेन्तो “पुब्बेपि सोभसी”ति आह । सुगतिनिरयादिदुग्गतिया वसेन दुग्गता एतरहीति अधिप्पायो । पटिपत्तिदुग्गतिया कामेसु सम्मुच्छितभावतो ।

पटिट्ठहन्तोति निविसन्तो । अट्ठहि कारणेहीति चिरकालपरिभावनाय विरुद्धमूलेहि

अयोनि सोमनसिकारादिपच्चयमूलकेहि वुच्चमानेहि अट्टहि कारणेहि । रत्तो रागवसेनाति सभावतो सङ्कप्पतो च यथासमीहिते इट्ठाकारे सक्काये सज्जातरागवसा रत्तो गिद्धो गधितो । पतिट्ठातीति ओरुह तिट्ठति । दुट्ठो दोसवसेनाति सभावतो सङ्कप्पतो च यथासमीहिते अनिट्ठाकारे सक्काये सज्जातदोसवसेन दुट्ठो रुपितचित्तो । मूळ्हो मोहवसेनाति असमपेक्खनेन मूळ्हो मुह्वनवसेन । विनिबद्धोति अहंकारेन विसेसतो निबन्धनतो मानवत्थुस्मिं बन्धितो । मानवसेनाति तेन तेन मज्जनाकारेन । परामट्ठोति धम्मसभावं निच्चादिवसेन परतो आमट्ठो । दिट्ठिवसेनाति मिच्छादस्सनवसेन । थामगतोति रागादिकिलेसवसेन थामं थिरभावं उपगतो । अनुसयवसेनाति मग्गेन अप्पहीनताय अनु अनु सन्ताने सयनवसेन । अप्पहीनट्ठो हि तेसं अनुसयट्ठो । अनिट्ठङ्गतोति संसयितो । विक्खेपगतोति विक्खित्तभावं उपगतो । उद्धच्चवसेनाति चित्तस्स उद्धतभाववसेन । तापीति तापि देवकज्जायो । एवं पतिट्ठितावाति यथावुत्तनयेन रत्तभावादिना सक्कायस्मिं पतिट्ठिता एव । नरदेवानन्ति पुरिसभूतदेवानं ।

पटिगन्तुन्ति अपेक्खावसेन ततो अपगन्तुं अपेक्खं विस्सज्जेतुं । दुस्सन्तन्ति दसन्तं, “वत्थ”न्ति केचि । सूचिं योजेत्वाति सिब्बनसुत्तेन सूचिं योजेत्वा पासे च पवेसेत्वा । मनापकाये देवनिकाये जाता मनापकायिका । तेसं पभावं दस्सेतुं “मनसा”तिआदि वुत्तं । समज्जन्ति संहितं । गमनभावन्ति गमनज्झासयं । विक्खीणोति विच्छिन्दनवसेन खीणो । देवतानं उत्तरिमनुस्सधम्मरोचने दोसो नत्थीति तासं पुन अनागमनत्थं अरहत्तं ब्याकासि ।

अनुरुद्धसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. नागदत्तसुत्तवण्णना

२२७. अतिकालेनाति अतिविय पुब्बण्हकालेन, कालस्सेवाति अत्थो । कोटिसम्मुज्जनियाति सम्मुज्जनिकोटिया, सम्मुज्जनिया एकदेसेनेवाति अत्थो । इमिना सम्मज्जने अमनापकारितं दस्सेति । मज्झन्हिके वीतिवत्तेति गिहिसंसग्गवसेन कालं वीतिनामेन्तो मज्झन्हे बहुवीतिवत्ते । अज्जेहि भिक्खूहीति नातिकालं पविट्ठेहि । निस्सक्कवचनज्चेतं । भायामि नागदत्तन्ति तस्स पटिपत्तिं भायितब्बं कत्वा देवता वदन्ती पटिपत्तियं नियोजेति । सुप्पगब्भन्ति कायपागब्बियादीहि अतिविय समन्नागतं ।

नागदत्तसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. कुलधरणीसुत्तवण्णना

२२८. ओगाहप्पत्तोति विस्सासवसेन अनुप्पवेसं पत्तो । अज्जतरं कुलन्ति तस्मिं कुले जायम्पतिं सन्धाय वदति । “बहूपकारं मे एतं कुलं चिरं सप्पायाहारदानादिना; तस्मा इधाहं अगगदक्खिण्यो जातो; इमेसंयेव देय्यधम्मपटिग्गण्हेनेन पुज्जं वट्ठेस्सामी”ति चिन्तेसि । तेनाह “अज्जत्थ गन्त्वा किं करिस्सामी”तिआदि । साति देवता । उभोपेतेति तं भिक्खुज्ज घरणिज्ज सन्धाय वदति । पटिगाधप्पत्ताति पटिगाधं पत्ता अज्जमज्जस्मिं पतिट्ठितविस्सासेन ।

विस्समप्पत्तिवसेन सन्तिट्ठन्ति एत्थाति सण्ठानं, विस्समनट्ठानं । समागन्त्वाति सन्निपतित्वा । पटिज्जूदाहरणेहि मन्तयतीति मन्तनं, जापकं कारणं । पटिलोमसद्वाति पटिलोमभावेन पतितत्ता असच्चविभावना पटिकूलसद्वा । तेन कारणेनाति तेन कारणपटिरूपकेन मिच्छावचनेन । न मङ्कुहोतब्बं अकारकभावतो । सद्देन परितस्सतीति परेहि अत्तनि पयुत्तमिच्छासद्दमत्तेन परितस्सनसीलो । वतं न सम्पज्जतीति यथासमादिन्नवतं लहुचित्तताय न पारिपूरिं गच्छति ।

सम्पन्नवतोति परिपुण्णसीलादिवतगुणो

कुलघरणीसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

९. वज्जिपुत्तसुत्तवण्णना

२२९. वज्जिरट्ठे राजपुत्तोति वज्जिरट्ठे जातसंवद्धो वज्जिराजपुत्तो । सव्वरत्तिचारोति छणसम्पत्तिया इतो चितो चरन्तेहि अनुभवितव्वनक्खत्तमहो । तेनाह “कत्तिकनक्खत्तं घोसेत्वा” तिआदि । एकाबद्धं होतीति यस्मा चातुमहाराजिकदेवा तस्मिं दिवसे नक्खत्तं घोसेत्वा अत्तनो पुज्जानुभावसिद्धाय दिव्वसम्पत्तिया महन्तं नक्खत्तकीळासुखं अनुभवन्ति, तस्मा तं तेहि एकाबद्धं विय होति । भेरिआदितूरियानन्ति भेरिमुदिङ्गसङ्खपणववीणादितूरियानं । ताळितानन्ति आरद्धलयानुरूपं पहटानं । वीणादीनन्ति वीणावेणुगोमुखीआदीनं । वादितानन्ति यथारद्धमुच्छनानुरूपं सङ्घट्टितानं । अभासीति तेन सदेन आकट्टियमानहृदयो अयोनिस्सो उम्मुज्जित्वा “महती वत मे जानी” ति अनुत्थुनन्तो अभासि । छट्टितदारुकं वियाति वने छट्टितनिरत्थककळिङ्गरं विय । लामकतरोति निहीनतरो । देवता पठमपितं आणं पटाणिया नीहरन्ती विय तेन भिक्खुना वुत्तमत्थं अपनेन्ती “तस्स ते बहुका पिहयन्ती” ति अवोचाति वुत्तन्ति दस्सेन्तो “थेरो” तिआदिमाह । सगं गच्छन्तानं यथा नेरयिका पिहयन्ति, एवं सम्पापटिपन्नस्स तुय्हं बहू पिहयन्ति, तस्मा त्वं “पापियो” ति अत्तानं मा मज्जित्थाति अधिप्पायो ।

वज्जिपुत्तसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

१०. सज्झायसुत्तवण्णना

२३०. निस्सरणपरियत्तिवसेनाति अद्धा इमं परियत्तिं निस्साय वट्टदुक्खतो निस्सरितुं लब्भाति एवं निस्सरणपरियत्तिवसेन । सज्झायनतोति विमुत्तायतनसीसे ठत्वा सज्झायनतो । इदानि तस्स निस्सरणपरियत्तिवसेन सज्झायनकरणं, पटिपत्तिवसेन वत्तपटिवत्तकरणं, विपस्सनाभावनञ्च दस्सेतुं “सो किरा” तिआदि वुत्तं । अरहत्तं पत्तदिवसे पटिपत्तिकित्तनाय पुरिमदिवसेसुपि तथा पटिपज्जि, विपस्सनं पन उस्सुक्कापेतुं नासक्खीति दस्सेति । कालं अतिवत्तेतीति इदं “सङ्कसायती” ति पदस्स अत्थवचनं । थेरस्साति सज्झायकत्थेरस्स ।

धम्मपदानीति सीलादिधम्मक्खन्धदीपकानि पदानि । तेनाह “सव्वम्पि बुद्धवचनं अधिप्पेत” न्ति । न गण्हासि उद्देसन्ति अधिप्पायो । पाळियं “भिक्खूहि संवसन्तो” ति इमिना तेसं धम्मस्सवनत्थायपि धम्मो परियापुणितव्वोति दस्सेति । विरज्जति एतेनाति विरागो, अरियमग्गो । जानित्वाति परिज्जाभिसमयवसेन दिट्ठसुतादिं याथावतो जानित्वा पटिविज्झित्वा । विस्सज्जनन्ति पहानं । न बुद्धवचनस्स विस्सज्जनं । भण्डागारिकपरियत्तियापि अनुज्जातत्ता पगेव निस्सरणत्थाय, तत्थ पन मत्ता जानितव्वोति दस्सेन्तो “एत्तावता” तिआदिमाह ।

सज्झायसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

११. अकुसलवितक्कसुत्तवण्णना

२३१. अकुसले वितक्केति अकोसल्लसम्भूतट्ठेन अकुसले मिच्छावितक्के । योनि वुच्चति उपायो, तस्मा

असुभादिके सुभादिवसेन मनसिकारो अयोनिसोमनसिकारोति आह “अनुपायमनसिकारेना”ति ।
पासादिककम्मट्टानन्ति पसादावहं बुद्धानुस्सतिआदिकम्मट्टानं । बलवपीतिञ्च सुखञ्चाति नीवरणविक्खम्भनतो
बलवन्तं उपचारज्झानसहगतं पीतिञ्च सुखञ्च ।

अकुसलवितक्कसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१२. मज्झन्हिकसुत्तवण्णना

२३२. नन्दनवग्गेति नन्दनवगवण्णनायं तत्थ इधापि गाथाय विसेसाभावतो । यदि एवं कस्मा तत्थ सङ्गीतं इध
गहितन्ति? देवतापटिसंयुत्तं उपादाय देवतासंयुत्ते सङ्गहितम्पि अट्टुप्पत्तिया पटिसंयुत्तत्ता इध गहितं ।

मज्झन्हिकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१३. पाकतिन्द्रियसुत्तवण्णना

२३३. तेरसमे यं वत्तब्बं, तं वित्थारितमेवाति योजना । जन्तुदेवपुत्तसुत्तेति जन्तुदेवपुत्तसुत्तसंवण्णनाय । “तत्थ
सङ्गीतं इधापी”तिआदि अनन्तरसुत्तवण्णनायं वुत्तनयमेव ।

पाकतिन्द्रियसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१४. गन्धत्थेनसुत्तवण्णना

२३४. गन्धारम्मणं उपनिज्झायतीति गन्धसङ्घातं आरम्मणं उपेच्च निज्झायति, रूपारम्मणेन विय विज्जाणेन रूपं,
गन्धारम्मणेन तं उपेच्च निज्झायति पच्चक्खतो, याथावतो सभावतो पटिविज्झतीति अत्थो । उपसिद्धिस्सतीति तण्हावसेन
उपगन्त्वा सिद्धिस्सति ।

एकङ्गमेतं थेय्यानन्ति आरम्मणवसेन थेय्यवत्थूसु विभजियमानेसु एकमङ्गमेतं गन्धारम्मणन्ति आह
“थेनितब्बान”न्तिआदि । ओजापेक्खाय थेय्याय पवत्तमानाय धम्मारम्मणतापि तस्सा सिया, सा पन न मधुरा थेय्यकता
चाति “पञ्चकोट्टासान”न्ति वुत्तं । कामञ्च तं गन्धारम्मणं केनचि परिगगहितं न होतीति आदियितुं सक्का, सत्थारा पन
अननुज्जातत्ता न युत्तो तस्स परिभोगो । यं पन तेन भिक्खुना वुत्तं “न हरामि न भञ्जामी”ति, तस्सपि अयमेव परिहारो ।
वण्णीयति फलं एतेनाति वण्णं, कारणन्ति वुत्तं “वण्णेनाति कारणेना”ति ।

तस्मिन्ति तस्मिं भिक्खुस्मिं । आकिण्णकम्मन्तोति तण्हादिट्ठिआदिवसेन अकुसलकम्मन्तो दिट्ठिमोहतण्हादिवसेन
आदितो पट्टाय कुसलकम्मानं पटिक्खेपनतो । दिट्ठिवसेन च कथिनकक्खळखरिगतत्ता “अखीणकम्मन्तो
कक्खळकम्मन्तो”ति वुत्तं ।

आकिण्णलुद्धोति आकिण्णो हुत्वा कक्खळो । तेनाह “बहुपापो”तिआदि । मक्खितोति लित्तो । तन्ति देवताचोदनं ।
तस्माति अतिक्कम्म ठितत्ता “त्वञ्चारहामि वत्तवे”ति एवमाह ।

गवेसन्तस्स अत्तनो सन्ताने उप्पादनवसेन परियेसन्तस्स । अनेकयोजनायामवित्थारं गगनतलं व्यापेत्वा उप्पन्नवलाहककूटप्पमाणं विय । सुद्धोति सीलेन परिसुद्धो अयन्ति जानासि । सुगतिन्ति सुन्दरनिब्बत्ति । तेन निब्बानस्सपि सङ्गहो सिद्धो ।

गन्धत्थेनसुत्तवण्णना निड्डिता ।

सारत्थप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

वनसंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता ।

१०. यक्खसंयुत्तं

१. इन्दकसुत्तवण्णना

२३५. अत्तनो परिणायकत्तेन इन्दो नाम महेसक्खो, इन्दोति समञ्जा अस्साति कत्वा “इन्दको”तिपि वुच्चति, तस्स इन्दकस्स । इन्दकूटे पब्बते निवसतीति इन्दकूटनिवासी, तस्स इन्दकूटनिवासिनो । बलिकम्मेहि यजितब्बतो पूजितब्बतो यक्खो, तस्स यक्खस्स । इन्दस्स निवासट्ठानभूतं कूटं इन्दकूटन्ति यक्खतो कूटेन नामं लब्धं । इन्दकूटो इन्दो उत्तरपदलोपेन यथा “केलासकूटो केलासो”ति । इन्दो यक्खोति कूटतो यक्खेन नामं लब्धं । न चेत्थ इतरीतरनिस्सयदोसो अञ्जमञ्जूपलक्खणभावतो यथा तं “कायकम्मट्ठान”न्ति । रूपन्ति सकलं रूपक्खन्धमाह, न रूपायतनन्ति । इमं सरीरं पेच्च अयं किन्ति पटिलभतीति चोदेति ।

कुतो आगच्छतीति पराधाररूपे जीवे अत्तनि मातुकुच्छिमोक्कन्ते रूपस्स सम्भवोति कुतो नाम ठानतो आगच्छति । तेनाह “इमानि च अट्ठीनि इमा च मंसपेसियो”तिआदि । कथं न्वयन्ति अयं कुच्छिसङ्घाते गब्भरे कथं सज्जतीति पुच्छति । “सीहानंव नदन्तानं, दाठीनं गिरिगब्भरे”तिआदिना (थेरगा० निदानगाथा) गब्भरो च कुच्छिवाचको आगतो । तेनाह “गब्भरस्मिन्ति मातुकुच्छिस्मि”न्ति । पुगलवादीति अत्तवादुपादानो । यथा हि मच्छमंसं भुत्तं फेणं विय हुत्वा विलीयति, न च पञ्जायति सत्तभावेन अप्पवत्तनतो, एवमेवं यदि मातुकुच्छिस्मिं गब्भभावेन उप्पन्नं रूपं सत्तो न भवेय्य नो वट्ठेय्य, विलीयित्वा गच्छेय्य, पञ्जायति च तं रूपं, तस्मा जीवोति इमाय लद्धिया । एवमाहाति “रूपं...पे०... गब्भरस्मि”न्ति एवमवोच । पठमन्ति एतेसं पञ्चन्नं पठमं । तेनाह “पठमेन पटिसन्धिविज्जाणेन सद्धि”न्ति । “जातिउण्णंसूहीति जातिएळकाय उण्णंसूही”ति वदन्ति । “गब्भं फालेत्वा गहितउण्णा जातिउण्णा । तस्सा अंसूहि तीहि कतसुत्तगो”ति संयुत्तभाणकानं अधिप्पायो ।

अनाविलोति अच्छो, सुप्पसन्नोति अत्थो । एवंवण्णप्पटिभागन्ति वुत्तप्पमाणसण्ठानसम्परिच्छिन्नं । कललं सम्पवुच्चतीति अत्तभावो भूतुपादारूपसङ्घातो सन्तानवसेन पवत्तमानो कललं नामाति कथीयति ।

कललाति यथावुत्तकललरूपहेतु तं निस्साय पच्चयं कत्वा । मंसधोवनउदकवण्णन्ति वण्णतो मंसधोवनउदकवण्णं, सण्ठानतो पन विलीनतिपुसदिसं ।

परिपक्कन्ति परिपाककललभावतो परिपाकं गतं सुपरिपाकं गतं । समूहतन्ति समूहभूतं सङ्गतं । विवट्टमानन्ति

परिणमन्तं । तद्भावन्ति करणे एतं उपयोगवचनं, तद्भावेन परिणमन्तन्ति अत्थो । निस्सक्के वा उपयोगवचनं, तद्भावतो कललभावतो कललं विपरिणमन्तं । अब्बुदं नाम जायति, अब्बुदं नाम सम्पज्जतीति अत्थो ।

विलीनतिपुसदिसा सण्ठानवसेन, वण्णवसेन पन सिता अरत्ताव होतीति वदन्ति । **मण्डन्ति** दारिकानं तथा पीळनतो निब्बत्तमरिचपक्कस्स सारभूतं रसं । **सब्बभागेहि मुच्चतीति** सो मण्डो कपाले अलग्गो हुत्वा तस्स सब्बभागेहि मुच्छित्वा पिण्डितो हुत्वा तिष्ठति । **एवरूपा पेसि होतीति** सा पेसि गब्भासये कत्थचि अलग्गा यथावुत्तमण्डो विय पिण्डितो हुत्वा तिष्ठति । तेनाह “**विलीनतिपुसदिसा**”ति ।

पेसि निब्बत्ततीति एत्थ पेसीति निस्सक्के पच्चत्तवचनन्ति आह “**ततो पेसितो**”ति ।

घनस्स सण्ठानं । निब्बत्तं कम्मपच्चयाति तंसण्ठानं रूपधम्मनिब्बत्तिया जायति । “जरामरणं अनिच्चं सङ्खतं पटिच्चसमुप्पन्न”न्ति (सं० नि० २.२०) हि वुत्तं ।

पीळकाति पीळकसदिसा मंसपिण्डा जायन्ति ।

सत्तमादीनीति आदि-सद्देन अट्टमसत्ताहतो पट्टाय याव एकचत्तालीसा चतुत्तिस सत्ताहानि सङ्गण्हाति । **परिणतकालन्ति** गब्भस्स परिणतकालं । नवमासतो बहि परिपक्को नाम होति केसलोमादिनिब्बत्तितो । तेनाह “**द्वाचत्तालीसे सत्ताहे एतानि जायन्ती**”ति ।

तस्साति गब्भसेय्यकसत्तस्स । **मातुउदरपटलेन एकाबद्धो होति** यतो मातरा परिभुत्तआहारो आमासये पतिट्ठिते गब्भस्स नाभिनाळानुसारेण गब्भगतस्स सरीरं सम्पत्त्वा आहारकिच्चं करोति । **आहारसमुद्धानरूपं समुद्वापेतीति** गब्भगतस्स काये ओजाय पच्चयो होति । सा च तं पच्चयं लभित्वा ओजट्टमकं रूपं समुद्वापेति । एवं मातरा परिभुत्तआहारपच्चयेन गब्भगतो दस मासे यापेति अत्तनो नाभिनाळानुसारगतेनेव तेन याव आहारसमुद्धानसत्ताहो, ततो पट्टाय आहरणतो । केचि पन “मातरा परिभुत्तआहारो बाहिरवग्गो विय तस्स कायं अभिसन्नेति परिसन्नेति, तेन सो यापेती”ति वदन्ति । कुच्छिगतं उदरपटलेन तिरोहितत्ता बहि ठितन्ति वत्तब्बतं न अरहतीति “**कुच्छिया अब्भन्तरगतो**”ति आह । **मातुकुच्छिगतो नरोति** मातु तिरोकुच्छिगतो । **एवं खोति** इमिना यथावुत्ताकारेण अयं सत्तो...पे०... निब्बत्तति, तस्मा रूपं न जीवो । न हि दिट्ठिगतस्स सत्ताहक्कमेन वुट्ठिप्पत्तो इच्छितो अनिच्चतापत्तितो ।

इन्दकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. सक्कनामसुत्तवण्णना

२३६. सक्कनामकोति बलिपुत्तो विय सक्कस्स वसेन गहितनामो । “एसो किरा”ति पाठो । “एको किरा”तिपि लिखन्ति । मारस्स पक्खे गतो **मारपक्खिको** । **यदज्जन्ति** एत्थ यन्ति किरियापरामसनं, तस्मा यं अज्जस्स अनुसासनं, तं समणस्स न साधूति योजना । **कारणेनाति** कारणमत्तेन संवासो जायति । **येन केनचि** गहट्टेन वा पब्बजितेन वा । तं कारणन्तरं समागतं पुरिसं **सप्पज्जो** सम्बुद्धो **अनुकम्पितुं नारहति** विसेसाधिगमाभावा, सति पन तस्मिं सविसेसं पसादो होतीति । **मनसा चे...पे०... न तेन होति संयुत्तो** सिनेहवसेन अनुकम्पा अनुदया तस्सा असंकिलिट्ठसभावत्ता ।

सक्कनामसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. सूचिलोमसुत्तवण्णना

२३७. गयाय अविदूरे भवो गामो “गया”ति वुत्तोति आह “गयाय”न्ति, तेनाह “गयाय अविदूरे निविट्ठगामं उपनिसायाति अत्थो”ति । गोचरगामनिदस्सनं हेतं । इदं उपरि इदं हेट्ठाति नत्थि उप्पटिपाटियो मच्चपादानं द्वीसु पस्सेसु दीघभावेन । बलिकम्मत्थाय कतं देवताधिट्ठानन्ति अधिप्पायेन देवट्ठाने ठपेन्ति । अट्ठपादमच्चसदिसो किर सो हेट्ठपरिपरिवत्तेतब्बतो । कथिनसिब्बनसूचि कथिनसूचि । अपच्चत्थरित्वाति किञ्चि सङ्घिकसेनासनस्स उपरि पटिच्छदनं अपच्चत्थरित्वा । गवच्छिविज्झितं वियाति तेहि सूचिलोमेहि गवच्छिजालं विय गतं सब्बसो समोहतं ।

इधापि “खरसरीरो”ति वत्वा खरसरीरं कथिनसूचिसदिसताय लोमस्साति तस्स तथाभावस्स कारणं दस्सेन्तो “सो किरा”तिआदिमाह । अत्तनो हत्थेहीति सङ्घिकतेलसम्मक्खितेहि अत्तनो सरीरं मक्खेसि । इतीति वुत्ताकारेन ।

समागमट्ठानन्ति यक्खसन्निपातट्ठानं । सोति सूचिलोमो यक्खो । मन्ति च तमेव वदति ।

उट्ठापेत्वाति उद्धग्गा कत्वा । अपनामेसीति यथा सो अत्तनो कायं उपनेतुं न सक्कोति, तथा करोन्तो थोकं अपनामेसि । अमनुज्जोति फरुसतिक्खताय न मनुज्जो । चित्तं वा ते खिपिस्सामीति मय्हं आनुभावेन तव चित्तविक्खेपं वा करिस्सामि । यथा पन सो चित्तविक्खेपं करेय्य, तं दस्सेतुं “येसज्ही”तिआदि वुत्तं । भेरवं वाति वुत्ताकारेन अज्जथा वा भयानकं दस्सनमत्तेनेव सत्तानं भयं छम्भिततं लोमहंसं उप्पादेतुं समत्थं । “कथेन्तानंयेवा”ति वा पाठो । तं द्वीसु पादेसु गहेत्वा पारं गङ्गाय खिपिस्सामीति योजना ।

कुतोनिदानाति कस्मा कारणा? अट्ठकथायं पन समासपदमेतं, विभत्तिअलोपेन निदेसोति दस्सेतुं “किंनिदाना किंपच्चया”ति? अत्थो वुत्तो । चित्तं ओस्सजन्तीति कुसलचित्तं पवत्तितुं अप्पदानवसेन पुरतो खिपन्ति । कुतो समुट्ठायाति मिच्छावितक्कानं समुट्ठानं पुच्छति?

कामरागादयो सुभनिमित्तादीसु अयोनिमोमनसिकारहेतू । कामो पन अयोनिमोमनसिकारो च नियकज्झत्तपरियापन्नोति आह “अयं अत्तभावो निदानं एतेसन्ति इतोनिदाना”तिआदि । एवमेवाति अट्ठकथायं कीळापसुतकुमारका विय मिच्छावितक्का दट्ठब्बा, तेसं उप्पत्तिट्ठानभूतो लोको विय अयं अत्तभावलोको । तेहि ओस्सजियमानं धङ्कं विय चित्तं, तस्स पादे बद्धदीघसुत्तकं विय तं दूरानुबन्धं संयोजनन्ति एवं उपमाय संसन्दनं दट्ठब्बं ।

पापवितक्कानं तंसम्पयुत्तकिलेसानज्ज तण्हा विसेसपच्चयो तदभावेन तेसं अभावतोति आह “तण्हासिनेहतो जाता”ति । अत्तभावपरियापन्नत्ता “अत्तनि सम्भूता”ति वुत्तं । तेन नेसं अनज्जहेतुकतं दस्सेति, निग्रोधस्सेव खन्धजातीति इमिना पन पुथुभावज्ज, विसत्तातिआदिना दुब्बिनिस्सट्तज्ज । वत्थुकामेसु रूपारम्भणादीसु पुथूसु । पुथू किलेसकामा कामरूपतण्हादयो । तेहि किलेसकामेहि करणभूतेहि । अत्तभावं खन्धपच्चकं । ये विपस्सनाय युत्तपयुत्ता याथावतो जानन्ति ।

यतोति पच्चत्ते निस्सक्कवचनन्ति आह “यं निदानमस्सा”ति । “विनोदेन्ती”ति कत्तुनिदेसेन येन न विनोदेन्ति, तं कारणं बाधितमेवाति आह “मग्गसच्चेन विनोदेन्ती”ति । विनोदनज्जेत्थ सन्तानतो नीहरणं बहिकरणं सब्बसो पहानं,

पहीने च तस्मिं किलेसे ओघं तरन्तीति दस्सेन्तो “दुत्तर”न्ति आदिमाह । एतस्मिं अधिगते न पुन भवोति अपुनब्भवो, निब्बानन्ति आह “अपुनब्भवसङ्घातस्सा”ति आदि । यस्मा एत्थ “ये नं पजानन्ति, यतोनिदान”न्ति पदद्वयेन दुक्खसमुदयसच्चानि, विनोदनगगहणेन मग्गसच्चं, अपुनब्भवगगहणेन निरोधसच्चं पकासितं, तस्मा वुत्तं “चत्तारि सच्चानि पकासेन्तो”ति ।

तस्मिंयेवाति यत्थ ठितो “रागो च दोसो चा”ति आदिना पज्झं पुच्छि, तस्मिंयेव पदेसे ठितो । देसनानुसारेनाति सत्थु सामुक्कंसिकधम्मदेसनाय अनुस्सरणेन । जाणं पेसेत्वाति विपस्सनापटिपाटिया निब्बानं पति अनुबोधजाणं पेसेत्वा पवत्तेत्वा । सोतापत्तिफले पतिट्ठितोति सहस्सनयपटिमण्डितस्स पठममग्गस्स अधिगमेन पठमफले पतिट्ठितो पटिलभतीति योजना । न किलिदुत्तभावे तिट्ठन्ति महानुभावत्ता अरियधम्मस्स । सेतकण्डुपीळकसूचियोति सेतभावं पत्त्वा कण्डुपीळका लोमसूचियो सब्बा अनवसेसा पतिता परिभट्ठा अपगता । भुम्मदेवतापरिहारन्ति भुम्मदेवत्तभावन्ति ।

सूचिलोमसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. मणिभद्दसुत्तवण्णना

२३८. सुखं पटिलभतीति दिट्ठधम्मिकादिभेदं सुखं अधिगच्छति । निच्चमेव सेय्यो सतिमतो आयतिं हितचरणतो । मणिभद्दो “सतिमापुग्गलो सतोकारी सम्पति वेरं नप्पसवती”ति अधिप्पायेन “वेरा च परिमुच्चती”ति आह । भगवा पन सतिमन्ततासिद्धिया वेरपरिमुच्चनं न अच्चन्तिकं, नापि एकन्तिकं पटिपक्खेन परतो च अप्पहीनत्ताति तं निसेधेन्तो “वेरा च न परिमुच्चती”ति वत्त्वा, यं अच्चन्तिकं एकन्तिकञ्च परस्स वसेन वेरपरिमुच्चनं, तं दस्सेन्तो “यस्सा”ति गाथमाह । करुणायाति अप्पनाप्पत्ताय करुणाय । करुणापुब्बभागेति करुणाभावनाय वसेन उप्पादितपठमज्झानूपचारे । सोति करुणाभावनं भावेन्तो पुग्गलो । मेत्तंसोति मेत्तचित्तं अंसो एको कुसलकोट्टासो एतस्साति मेत्तंसो । तस्स केनचीति तस्स अरहतो करुणाय मेत्ताभावनाय च सातिसयत्ता तदभावेन केनचि पुग्गलेन सिद्धिं वेरप्पसङ्गो नाम नत्थि । इमिना खीणासवेपि मेत्ताकरुणाभावनारहिते कोचि अत्तनो चित्तदोसेन वेरं करेय्य, न पन तस्मिं मेत्ताकरुणाचेतोविमुत्तिसमन्नागते कोचि वेरं करेय्य । एवं महिद्धिका ब्रह्मविहारभावनाति दस्सेति ।

मणिभद्दसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. सानुसुत्तवण्णना

२३९. यक्खेन गहितो होतीति यक्खेन अनुपविट्ठो होति । तस्स यक्खगहणस्स कारणं मूलतो पभुति वित्थारतो दस्सेतुं “सो”ति आदिमाह । तस्स अन्तिमभविकत्ता आदितो पट्टाय अधिसीलसिक्खाय सक्कच्चं पूरणन्ति दस्सेति “सो पब्बजितकालतो”ति आदिना । पच्चाहारन्ति पटिक्खेपं । इमस्मिं सरभज्जेति इमस्मिं मम धम्मभणने । पत्तिन्ति पत्तिदानं । पिया होन्ति, तेनाह भगवा “आकङ्खेय्य चे, भिक्खवे, भिक्खु ‘सब्रह्मचारीनं पियो च अस्सं मनापो च गरु च भावनीयो चा’ति, सीलेस्वेवस्स परिपूरकारी”ति (म० नि० १.६५) । तथा चाह “तस्मिं सामणेरे”ति आदि ।

वुट्ठिमन्वायाति योब्बनप्पत्तिया अङ्गपच्चङ्गानं परिवुट्ठिमागम्म । कामसम्भोगसमत्थतावसेन परिपक्किन्द्रियो । अनुयोजेत्वावाति विस्सज्जेत्वाव, गिहिभावे वा अनुयोजेत्वाव । “पुब्बे तुय्हं पुत्तो सीलवा कल्याणधम्मो लज्जी कुक्कुच्चको सिक्खाकामोति सम्भावितो, इदानि ततो अज्जथा जातो”ति घोसनावसेन देवतानं अन्तरे माहेव मे लज्जं

उष्पादेय्य ।

पाटिहारियपक्खञ्चाति चातुदसीपञ्चदसीअट्टमीनं यथाक्कमं आदितो अन्ततो आदिअन्ततो च पवेसननिकखमनवसेन उपोसथसीलस्स पटि पटि अभिमुखं पच्चावहितब्बपक्खञ्च । **तेरसियापी**ति परं सत्तमीनवमीसुपीति अत्थो । पवेसभूतज्झि उपोसथसीलस्स सत्तमीसु समादिन्नं सीलं पटिपदं, नवमीसु निक्खमभूतन्ति आचरिया । पोराणट्टकथायं पन पच्चुग्गमनानुगमनपरियायेन वुत्तन्ति आह “**मनुस्सा**”तिआदि । **अट्टमासन्ति** सकलकालपक्खं । एवज्झि वस्सवासस्स अनुगमनं गतं होति । **सुट्ठु समागतन्ति** सुपरिसुद्धं सम्पन्नं कत्वा अत्तनो सन्तानं आगतं । तं पन अत्तनो चित्तेन समं पकारेहि युत्तं होतीति आह “**सम्पयुत्त**”न्ति । अरहन्तानं अनुकरणेन **सेट्ठुचरियं** । “**न ते हि यक्खा कीळन्ती**”ति अत्तनो पुत्तस्स काये अधिमुच्चनं अत्तनो कीळनं विय होतीति कत्वा आह ।

उपासिका यथावुत्तउपोसथसीलेन सीलवती, सामणरो पन अत्तनो सामणेरसीलेन सीलवा । **उप्पतित्वा**ति आकासे उप्पतित्वा । **मोक्खो नत्थि** दुक्खावहस्स कम्मस्स कतूपचितत्ता ।

दुविधेपि कामेति वत्थुकामकिलेसकामे । किलेसकामं परिच्चजन्तो एव हि वत्थुकामे परिच्चजति नाम । **विब्भमनवसेन आगच्छति** भिक्खाय आहिण्डनादिपब्बजितकिच्चतो । **उप्पब्बजित्वा** विगतसीलस्स जीवतो आनापानमत्तेन **जीवन्तोपि सो मतकोव** । वुत्तज्जेतं “मरणज्जेतं, सुनक्खत्त, अरियस्स विनये, यो सिक्खं पच्चक्खाय हीनायावत्तती”ति (म० नि० ३.४५) ।

उण्हट्टेनाति सपरिळाहट्टेन । **अभिधावथा**ति अभिधावतीति इमस्मिं अभिधावनकिच्चे भदं ते होतूति वत्त्वा गिहिभावाय अभिधावथ । **नीहरित्वा**ति निक्खामेत्वा । एकादसहि अग्गीहि आदित्ता **महाडाहसदिसे** । **सल्लक्खेत्वा**ति गिहिभावे आदीनवं, पब्बज्जाय आनिसंसञ्च सल्लक्खेत्वा । **हिरोत्तप्यं पटिलभित्वा** “मम उप्पब्बजितुकामतं सब्रह्मचारिनो जानिस्सन्ती”ति । चतुन्नं परिसानं चित्तसङ्खोभवसेन **सकलजम्बुदीपं खोभेत्वा** ।

सानुसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. पियङ्करसुत्तवण्णना

२४०. पच्चन्तेति परियन्ते । **पाटियेक्कन्ति** सङ्गीतिकाले विसुं । यमकवग्गादिका ब्राह्मणवग्गपरियोसाना छब्बीसति वग्गा एतिस्साति **छब्बीसतिवग्गा**, **तन्ती**ति पाळि । उच्चारपस्सावादि एवरूपं **दुब्भोजनं**, “असुचिजेगुच्छभावेन दुद्दु भोजन”न्ति कत्वा, दुब्भोजनगहणेन वा वन्तगब्भमलादीनि अतिदिसति । **छविआदीनि छेत्वा**ति छविआदीनि अतिविज्झ अतिविय पविसित्वा । **अट्ठिमिज्जं आहच्च अट्ठासि** पीतिसमुट्ठानउळारोळाररूपप्पवत्तिया । तेनाह “**हृदयङ्गमनीयो हुत्वा**”ति ।

धम्मताय समादिण्णन्ति कस्सचि सन्तिके अग्गहेत्वा सयमेव तस्मिं खणे संयता होमाति यथासंयता । **ततियपदेना**ति “सिक्खेम सुसील्य”न्ति इमिना पदेन । **सेसा**ति वुत्तावसेसा । **तिस्सो** अदिन्नादानमिच्छाचारसुरापानविरतियो । **गहिता** गोबलीबद्धजायेन । छातकं दुब्भिक्खञ्च एत्थाति **छातकदुब्भिक्खा**, जिघच्छादुब्भिक्खाबहुलायाति अत्थो । **पिसाचयक्खयोनिया**ति पेत्तिविसयसदिसयक्खयोनिया अपि नाम मुच्चेमाति योजना ।

पियङ्करसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. पुनब्बसुसुत्तवण्णना

२४१. वसनट्ठानग्गहणेन रत्तिट्ठानदिवाट्ठानादयो सङ्गण्हाति । **द्वादसहत्थमत्तमेव गण्हाति** पकतिसञ्चरणूपचारमत्तव्यापनतो । **यथापरिसन्ति** परिसानुरूपं, यत्थ यत्थ परिसा तिट्ठति, तं तं ठानं गच्छति परिसपरियन्तिकता । सत्थु मुखविकाराभावतो पवेसानुज्जं सल्लक्खेन्ती “नून अयं कताधिकारा भविस्सती”ति अनुमानसिद्धं **उपनिस्सयं दिस्वा । एकीभावगमनेनाति** हत्थपासूपगमनेन परिसाय मिस्सीभावप्पत्तिया । **पुत्तकाति** पुत्तपुत्तियो । अनुकम्पायहि **क-सदो** ।

निब्बानारम्मणेन अरियमग्गेन मुञ्चियमाना गन्था “**निब्बानं आगम्म पमुच्चन्ती**”ति वुत्ता । **वेलातिक्कन्ताति** पमाणतो परिच्छिन्दितुं न सक्काति आह “**पमाणातिक्कन्ता**”ति । **पियायनाति** आसीसना । आसीसनं पेमवसेन पेमवत्थुनो एसना पत्थनाव होतीति आह “**मग्गना पत्थना**”ति । ततोति पियपुत्तादितो । **पाणीनन्ति** सामिअत्थे पुथुवचनं दुक्खसद्दापेक्खं । **के मोचेतीति** मोचनकिरियाय कम्मं पुच्छति? इभरो पन अत्थवसेन विभत्तिविपरिणामोति “**पाणिनेति आहरित्वा वत्तब्ब**”न्ति आह । **अभिसम्बुधन्ति** अभिसम्बुधन्तो । तेनाह “**अभिसम्बुद्धो**”ति । **सद्धम्मस्साति** उपयोगत्थे सामिवचनन्ति आह “**सद्धम्ममेव अजानित्वा**”ति ।

पुत्तस्स अनुमोदनं करोन्तीति पुत्तस्स पटिपत्तिअनुमोदनं करोन्ती । **उग्गताति** एत्थ कलले वट्ठदुक्खे निमुज्जमाना ततो सीसं उक्खिपितुं असक्कोन्ति अज्ज बुद्धानुभावेन पज्जासीसं उक्खिपिता उग्गता । पुन विनिपाताभावतो सम्मदेव उग्गतत्ता **समुग्गता** । तथाभूता सासनेपि उग्गता समुग्गता जाता । **चतुसच्चपटिवेधभावन्ति** चतुसच्चपटिवेधस्स अत्थिभावं । **कण्डुकच्छुआदीति आदि-**सद्देन जेगुच्छअसातादिं सङ्गण्हाति । **दिब्बसम्पत्तिं पटिलभति** पवत्तियं सम्पत्तिदायिनो कम्मस्स कतोकासत्ता । **तुण्ही उत्तरिके होहीति** मातु-वचनं सम्पटिच्छित्वा तस्स विसेसाधिगमस्स अविबन्धकरणसम्मापयोगेन यथालब्धविसेसाय मातुया वसेन यस्मा धीता दिट्ठधम्मिकसम्पत्तिलाभी, तस्मा वुत्तं “**मातु आनुभावेनेवा**”ति ।

पुनब्बसुसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. सुदत्तसुत्तवण्णना

२४२. **करणीयेनाति** एत्थ **करणीयन्ति** वाणिज्जकम्मं अधिप्पेतन्ति तं विवरन्तो “**अनाथपिण्डको चा**”तिआदिमाह । **विक्कीयतीति** विक्कयं गच्छति । **तथेव करोतीति** यथा राजगहसेट्ठिना सावत्थिं गन्त्वा कतं, तथेव राजगहं गन्त्वा करोति । **स्वायन्ति** अनाथपिण्डको ।

तं **दिवसन्ति** यं दिवसं अनाथपिण्डको, गहपति, राजगहसमीपं उपगतो, तं दिवसं । **पण्णन्ति** सासनं । **न सुणीति** असुणन्तो “**पण्णं न सुणी**”ति वुत्तो । धम्मगारवेन हि सो सेट्ठि अज्जं किच्चं तिणायपि न मज्जि । तेनाह “**धम्मस्सवनत्थाया**”तिआदि । **दारकरूपानन्ति** दारकानं । अनत्थन्तरकरो हि **रूप-**सद्दो यथा “**गोरूपान**”न्ति । **पञ्चवण्णन्ति** खुट्ठिकादिभेदं पञ्चप्पकारं पीतिं पटिलभि । अनुक्कमेन हि ता एतस्स सम्भवन्ति । “**सीसेन उट्ठाय...पे०... गच्छती**”ति पदं पीतिसमुद्धानरूपवसेन लक्खेत्वा वुत्तं ।

सिवथिकाय वसतीति सिवथिकाय समीपे वसति । सुसानस्सासन्नद्वाने हि सो विहारो । **अथस्साति** अथस्स अनाथपिण्डिकस्स “अकालो...पे... उपसङ्कमिस्सामी”ति एतं अहोसि । **बुद्धगताय सतियाति** अज्जं किञ्चि अचिन्तेत्वा बुद्धगताय एव सतिया सयनवरगतो निपज्जि । तेन वुत्तं “**तं दिवसं**”न्तिआदि ।

बलवप्पसादोति बुद्धारम्भणा बलवती सद्धा । **पीतिआलोकोति** पुरिमबुद्धेसु चिरकालं परिचयं गतस्स बलवतो पसादस्स वसेन “बुद्धो”ति नामं सवनमत्तेन उप्पन्नाय उळाराय पीतिया समुट्ठापितो विपस्सनोभाससदिसो सातिसयो आलोको होति चित्तपच्चयउत्तुसमुद्धानो । तेनाह “**सब्बतमं विगच्छी**”तिआदि । “देवता हि कता”तिपि वदन्ति, पुरिमो एवेत्थ युत्तो ।

अमनुस्साति अधिगतविसेसा देवता । ता हि सेट्ठिस्स सम्पत्तिं पच्चक्खतो पस्सिंसु । तेनाह “**अयं महासेट्ठी**”तिआदि । **अल्लसरीरन्ति** तावदेव छट्ठितं अच्छिन्नं वा कळेवरं । **अपरम्पीति** मतं कुथितकुणपं । **परिकिरिंसूति** समन्ततो ओसरिता अहेसुं । **आलोको अन्तरधायिपीतिवेगस्स** मन्दभावेन तंसमुद्धानरूपानं दुब्बलभावतो ।

इमिनावति अधिकारेन सहस्सपदेन एव सम्बन्धितब्बानि । पदं वीतिहरति एत्थाति **पदवीतिहारो**, पदवीतिहारद्वानं । **समगमनेति** दुतविलम्बितं अकत्वा समगमने । **ततोति** तेसु सोळसभागेषु । **एको कोट्टासोति** यथावुत्तं पदवीतिहारपदेसं सोळसधा भिन्नस्स एको भागो । **पवत्तचेतनाति** यथावुत्तकलासङ्घातस्स पदेसस्स लङ्घनधावनपवत्तचेतना । पदं वा वीतिहरति एतेनाति **पदवीतिहारो**, तथापवत्ता कुसलचेतना । “तस्सा फलं सोळसधा कत्वा”ति वदन्ति । पतिट्ठहन्तस्स वसेन गहितन्ति योजना । विवट्ठनिस्सिताय एव रतनत्तयपूजाय धम्मस्सवनस्स सिक्खापदसमादानस्स सरणगमनस्स च अत्थाय गच्छतोपि वसेन वट्ठति । पठमं वुत्तगमनं लोकुत्तरविसेसाधिगमस्स एकन्तिकं, दुतियं अनेकन्तिकन्ति “**वट्ठितयेवा**”ति सासङ्कवचनं ।

सोति अनाथपिण्डिको सेट्ठि । **अनुयुत्ताति** अनुगामिनो सहाया । तेव सन्धाय वदति । “सिवको अमनुस्सो”ति अपरे । न केवलं “अनुयुत्तापि मे अत्थि, कस्मा भायामी”ति एवं सूरु अहोसि? अथ खो बुद्धगताय तिक्खविसदसभावेन सब्बं परिस्सयं मद्धित्वापि अगमासीति दस्सेतुं “**अपिचा**”तिआदि वुत्तं । पक्खन्दनलक्खणा हि सद्धा, ताय युत्तको सप्पुरिसोपि सद्धम्मगुणवसेन सब्बं परिस्सयं मद्धित्वा पक्खन्दतीति दट्ठब्बं ।

सब्बकामसमिद्धता परिच्चागसीलता उळारज्झासयता परदुक्खापनयकामता परेसं हितेसिता परसम्पत्तिपमोदनाति एवमादीनं महागुणानं वसेन निच्चकालं अनाथानं पिण्डदायकत्ता “अनाथपिण्डिको”ति एवं **उप्पन्नं नामं** । **एवमाहाति** “एहि सुदत्ता”ति एवं आह ।

किलेसपरिनिब्बानेनाति सब्बसो रागादिकिलेसवूपसमेन । **किलेसवूपसमन्ति** सब्बसो सब्बेसं किलेसानं वूपसमं अगमग्गेन पत्वा । **अनुपुब्बिकथन्ति** दानादिकथं । सा हि अनुपुब्बेन कथेतब्बत्ता “अनुपुब्बिकथा”ति वुच्चति । तं सन्धाय वुत्तं — “अथ खो भगवा अनुपुब्बिं कथं कथेसि । सेय्यथिदं — दानकथं सीलकथं सग्गकथं कामानं आदीनवं ओकारं संकिलेसं नेक्खम्मे आनिसंसं पकासेसी”ति (चूळव० ३०५) । **मत्थकेति** अनुपुब्बिकथाय उपरि परतो । **चत्तारि सच्चानि पकासेसीति** यथा महासेट्ठि सहस्सनयपटिमण्डिते सोतापत्तिफले पतिट्ठाति, एवं पवत्तिनिवत्तियो सह हेतुना विभजन्तो चत्तारि अरियसच्चानि पकासेसीति ।

सुदत्तसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

९. पठमसुक्कासुत्तवण्णना

२४३. रथिकन्ति रच्छं । गहेत्वाति गन्त्वा । सिङ्गाटकन्ति अज्जत्थ तिकोणा रच्छा वुच्चति । इध पन “चतुक्क”न्ति वुत्तं । “मधुपीका”ति एत्थ मधु-सद्देन मधुविसेसो वुच्चतीति आह “गन्धमधुपानं पीता विया”ति । सामज्जजोतना हि विसेसे तिड्ढतीति गन्धमधूति च अतिविय मधुरो मदनियो एको मधुविसेसो । तेनाह “असज्जी हुत्वा सयतेवा”ति ।

न पटिवानीयं न अपनेतब्बन्ति अप्पटिवानीयं । तेनाह “बाहिरकज्ही”तिआदि । यं किञ्चि सन्तपणीतभावावहं न सेचनन्ति असेचनकं । ततो एव अनासित्तकं । ओजवन्तन्ति बहुसम्मतओजवन्तसदिसताय ओजवन्तं । तेनाह “यथा ही”तिआदि । धम्मतायाति अत्तनो सभावेनेव । मधुरो इड्ढो । पिवन्ती वियाति सुक्काय भिक्खुनिया उपनीयमानं सद्धम्मामतरसं अत्तनो सोतज्जलिं पूरेत्वा ओदहन्तीव । वलाहकतो आगतं वलाहकं ।

पठमसुक्कासुत्तवण्णना निड्ढिता ।

१०. दुतियसुक्कासुत्तवण्णना

२४४. बहुं वत पुज्जं पसवति सब्बगन्धविमुत्तिया सीलसमन्नागतेन अग्गदक्खिण्येय्याय सुक्काय थेरिया भोजनस्स दिन्नत्ता ।

दुतियसुक्कासुत्तवण्णना निड्ढिता ।

११. चीरासुत्तवण्णना

२४५. एकादसमं उत्तानमेव दसमेन सदिसत्ता । तत्थ हि भोजनं उपासकस्स आभतं, इध चीवरदानन्ति अयमेव विसेसो ।

चीरासुत्तवण्णना निड्ढिता ।

१२. आळवकसुत्तवण्णना

२४६. आळवियन्ति इत्थिलिङ्गवसेन तं रट्ठम्पि नगरम्पि वुच्चति । रट्ठे अधिप्पेतेपि न एत्थ बहुवचनं तथारुळ्हिया अभावतो । तज्ज भवनन्ति तज्ज आळवकस्स यक्खस्स भवनं । तत्थाति आळवकस्स भवने । “अथ खो आळवको यक्खो येन भगवा तेनुपसङ्गमी”ति एत्थ तस्मिं पाठपदेसे । अयमनुपुब्बिकथाति अयं इदानि वुच्चमाना अनुपुब्बतो आगता कथा । आळविया इस्सरोति आळवो, आळवकोति च राजा वुत्तो । कदाचि चोरपटिबाहनत्थं, कदाचि उस्साहसत्तिविभावनवसेन पटिराजनिसेधनत्थं, कदाचि लक्खयोग्यविनियोगवसेन ब्यायामकरणत्थज्ज । मिगानं वननतो वसनतो वानतो वा “मिगवा”ति लद्धसमज्जं मिगवं । तस्सेवाति रज्जो एव । मिगोति एको एणिमिगो । तियोजनन्ति अच्चन्तसंयोगे उपयोगवचनं । उदकं विय पविसित्वा ठितन्ति यथा परिस्समप्पत्तो उदकं पविसित्वा ठितो निरस्सासो होति, एवं विय ठितं । मूलन्ति समीपं । यक्खं दिस्वाव रज्जो भयं छम्भितत्तं ऊरुत्थम्भं अहोसि, तस्मा राजा पलायितुं

नासक्खि । तेन वुत्तं “**खादितुं उपगतो**”ति । अथ राजा द्विधा छिन्नं मिगं दत्त्वा अत्तानं मोचेतुकामो अहोसि । यक्खो “ननु मम हत्थगतकालतो पट्ठाय मिगोपि मम सन्तको, तत्थ किन्नाम ते केराटियमिदं दत्त्वा अत्तनो मोचन”न्ति राजानं न मुञ्चि । अथ राजा तस्स तादिसं पटिज्जातं अकासि । तेन वुत्तं “**राजा तेन सद्धि**”न्तिआदि । **भवनं अनुपगतन्ति** इदं मम भवनं अनुपगतं । **अननुज्जातन्ति** उपगतेन सामिभूतेन अननुज्जातज्ज । एतेन उपगतं तं, इदानी तादिसेन अनुज्जातज्ज खादितुं लभामीति दस्सेति ।

मच्चुपथेति मच्चुगोचरे । आसन्नमरणताय एवमाहंसु ।

तं आळवककुमारं आदाय पक्कमिंसूति योजना । तस्स रज्जो महेसी आळवककुमारस्स माताति वुत्ता । देविसहस्सानं विप्पलपन्तीनन्ति वचनं परिणामेतब्बं ।

देसनापरियोसानेति यक्खं दमेत्वा पच्चागन्त्वा नगरद्वारसमीपे रुक्खमूले निसिन्नेन भगवता सराजिकाय महतिया परिसाय देसितदेसनाय परियोसाने । **सोति** भगवा । **भवने एवाति** विमाने एव । **भगवापि पस्सति** पकतिचक्खुनाव निग्रोधस्स उपरि निब्बत्तता ।

तत्राति तस्मिं “रोसेतुकामताया”ति वचने । **तेसन्ति** सातागिरिहेमवतानं । कालदीपदेसकुलजनेत्तिआयुप्पमाणविसयं **पञ्चमहाविलोकितां** । “**सीतं व्यपगतं होति, उण्हज्ज उपसम्मती**”तिआदिना (बु० वं० २.८३) आगतानि **द्वत्तिस पृब्बनिमित्तानि** । कटिप्पदेसवत्थिकोसकण्णतो **तिथा** । **सद्धोति** आळवकस्स उग्घोसितसद्धो ।

इमिना पसङ्गेन सकलजम्बुदीपं व्यापेत्वा पवत्ते अपरेपि तयो सद्धे यथा एते, एवं आळवकस्स उग्घोसितसद्धोपीति दस्सेतुं “**चत्तारो**”तिआदि वुत्तं । **ओसक्कन्तेति** परिहायमाने ।

चुण्णेन्ताति चुण्णेतुं समत्थतं सन्धाय वुत्तं, न पन चुण्णनवसेन वुत्तं । तेनाह “**मा कस्सची**”तिआदि । **उस्सावबिन्दुमत्तम्पीति** उस्सावपतनमत्तम्पि । **खुरप्पं** सल्लं ।

सेट्ठानीति अजेय्येन अप्पटिहतभावेन उत्तमानि । **दुस्सावुधन्ति** आवुधकिच्चकरं उत्तरियं दुस्सं । इमानि किर सक्कादीनं पुज्जानुभावेन निब्बत्तानि अप्पटिहतप्पभावानि पटिपक्खविधमनयुत्तानि अवज्झानि आवुधानि । तेनाह “**यदि ही**”तिआदि ।

असनिविचक्कं वियाति असनिमण्डलं विय ।

पित्तन्ति अलगद्वपित्तं । **भिन्देय्याति** आसिज्जेय्य । **सुखन्ति** सुकरं । **मुदुभूतचित्तववत्थानकरणत्थन्ति** मुदुभूतं अत्तनो चित्ते ववत्थानस्स करणत्थं ।

एवं वुत्तेति “न ख्वाह”न्ति एवं वुत्ते । भगवतो सासने ठिते पयिरूपासित्वा उग्गहितं भगवन्तं पयिरूपासित्वा उग्गहितमेव नामाति आह “**कस्सपं...पे०.. उग्गहेसु**”न्ति । **पुट्ठपज्हाति** सम्मासम्बुद्धेन पुट्ठपज्हा । यस्मा बुद्धविसये पुट्ठपज्हा, तस्मा बुद्धविसयाव होन्ति ।

पटिसेधेत्वाति वाचाय असक्कुणेय्यभावेनेव पटिसेधेत्वा । “यदाकङ्कुसी”ति पदसन्धिवसेन निद्देशोति आह “यदि आकङ्कुसी”ति । तेन तुयं पुच्छं ताव सुत्वा विस्सज्जेस्सन्ति दस्सेति । तेनाह “न मे”तिआदि । दुतियविकप्पे द-कारो पदसन्धिकरोति आह “यं आकङ्कुसी”ति । “पुच्छ, आवुसो, सुत्वा जानिस्सामी”ति अवत्वा सब्बज्जुबुद्धस्स अनियमेत्वा वचनं सब्बविसयं होतीति आह “सब्बं ते”तिआदि ।

किं सूति एत्थ किन्ति पुच्छायं, सूति संसये, किं नूति अत्थो? इधाति इमस्मिं लोके । तस्मा वित्तन्ति यस्मा वित्तिकरणतो वित्तं । सुकतन्ति सुद्धु सक्कच्चं कतं । सुखन्ति इद्धफलं । तत्थ यं पधानं, तं दस्सेतुं “कायिकचेतसिकं सात”न्तिआदि वुत्तं । निस्सन्दफलज्झि तग्गहणेन गहितमेव होति । अप्पेतीति पापेति । अतिसयत्थजोतनो तर-सद्दोति आह “अतिसयेन सादू”ति । रससज्जिताय इट्ठानं रागादिधम्मनं । केन पकारेनाति कथं-सद्दस्स अत्थमाह । कथंजीवन्ति यदि समासपदमेतं, “कथं”न्ति सानुनासिका कताति आह “गाथाबन्धसुखत्थ”न्तिआदि ।

सद्द्वीथ वित्तन्ति एकदेसेन समुदायदस्सनं समुदपब्बतनिदस्सनं विय । इति-सद्दो आदिअत्थो दट्ठब्बो । “वित्तिकरणतो वित्तं”न्ति वुत्तमत्थं सन्धाय हेतूपमाहि योजेत्वा दस्सेतुं “यथा ही”तिआदि वुत्तं । तेन सुखावहनतो, दुक्खपटिबाहनतो, दालिद्वियूपसमनतो, रतनपटिलाभहेतुतो, लोकसन्ततिआवहनतो च सद्द्वी वित्तं यथा तं हिरज्जसुवण्णादीनि । तेनाह “एव”न्तिआदि । ननु चेतना सम्मादिट्ठिआदयो च सातिसयं विपाकसुखं आवहन्ति, तं कथं सद्द्वी आवहतीति? सद्द्वीधुरभावसभावतो । तेनाह “सद्द्वीधुरेन पटिपन्नान”न्ति । तस्स च सेसपदेसुपि योजेतब्बं ।

इदानि यं हिरज्जसुवण्णादि सद्द्वीवित्तस्स ओपम्मं, तं हीनं, सद्द्वीवित्तमेव उत्तमन्ति पाळियं सेट्ठग्गहणं कतन्ति दस्सेतुं “यस्मा पना”तिआदि वुत्तं । परलोकं गतं अनुगच्छतीति अनुगामिकं । अज्जेहि न साधारणन्ति अनज्जसाधारणं । सब्बसम्पत्तिहेतूति सब्बासं सीलसम्पदादीनं लोकियलोकुत्तरानं सम्पत्तीनं हेतु । अनत्थाय होति अनुपायपटिपत्तितो । तस्मा अनुगामिकत्ता । अनज्जसाधारणत्ता सब्बसम्पत्तिहेतुभावतो हिरज्जादिवित्तनिदानत्ता च सद्द्वीवित्तमेव सेट्ठं । उक्कट्टपरिच्छेददेसना यथा “सत्था देवमनुस्सान”न्ति ।

“दसकुसलधम्मो”ति इमिना एकच्चानंयेव दानादिधम्मनं सङ्गहो, न सब्बेसन्ति असङ्गहितसङ्गहनत्थं “दानसीलभावनाधम्मो वा”ति वुत्तं । “सुख”न्ति तिविधस्सपि सुखस्स साधारणग्गहणमेतन्ति तं सविसेसलद्धं पुग्गलवसेन दस्सेन्तो “सोणसेट्ठि...पे... आवहती”ति आह । यो सो पदुमवतिया देविया पुत्तो महापदुमो नाम राजा दिब्बसुखसदिसं रज्जसुखमनुभवित्वा पच्छा पच्चेकबुद्धो हुत्वा निब्बानसुखमनुभवि, तं निदस्सनभावेन गहेत्वा आह “महापदुमादीनं विय निब्बानसुखज्ज आवहती”ति ।

अत्थुद्धारनयेन सच्चसदं संवण्णेन्तो “अनेकेसु अत्थेसु दिस्सती”ति आह । वाचासच्चे दिस्सति सच्चसद्दो “भणे”ति वुत्तत्ताति अधिप्पायो । विरतिसच्चे दिस्सति । वेरमणीसु हि पतिट्ठिता समणब्राह्मणा “सच्चे ठिता”ति वुच्चन्ति । अत्ताकारम्पि वत्थुं इदमेव सच्चं मोघमज्जन्ति पवत्तियाकारं उपादाय दिट्ठि एव सच्चन्ति दिट्ठिसच्चं, तस्मिं दिट्ठिसच्चे दिस्सतीति योजना । ब्राह्मणसच्चानीति परमत्थब्रह्मानं सच्चानि, यानि “सब्बे पाणा अवज्झा, सब्बे कामा अनिच्चा, सब्बे भवा अनिच्चा, नाहं क्वचनि कस्सचि किज्जनतस्मि”न्तिआदिना (अ० नि० ४.१८५) चतुक्कनिपाते आगतानि । परमत्थभूतं सच्चं निब्बानं । अब्भन्तरं कत्वाति अन्तो गधमेव कत्वा, तेहि सद्दिन्ति अत्थो परमत्थसच्चानम्पि सादुतरत्ता । यस्सानुभावेनाति यस्स वाचासच्चस्स आनुभावेन ।

उदकमिहा धावतीति उदकपिडियं अभिज्जमानायं पथविया विय धावति गच्छति महाकप्पिनराजा विय । विसम्पि सच्चेन हनन्ति पण्डिताति कण्हेदीपायनादयो विय । सच्चेनाति मच्छजातके बोधिसत्तस्स विय सच्चेन देवो थनयं पवस्सति । सच्चे ठिताति विरतिसच्चे वाचासच्चे च ठिता तयोपि बोधिसत्ता । निब्बुतिन्ति निब्बानं पत्थयन्ति । सादुतरन्ति साततरं इदुतरविपाकदानतो ।

रसानन्ति निद्वारणत्थे सामिवचनं । निद्वारणञ्च कोचि कुतोचि केनचि इमन्ति कस्सचि वचनं न साधेतीति दस्सेन्तो “ये इमे”तिआदिमाह । तेन हि निब्बानं रससमुदायतो सादुतरताविसेसेन निद्वारीयति । तत्थ ये इमे वुच्चन्तीति योजना । सायनीयधम्माति जिह्वाय सायितब्बा धम्मा । रसायतनं रसोति आह “मूलरसो खन्धरसो”तिआदि । फलरसन्ति फलस्स रसं, फलं पीळेत्वा तापेत्वा गहेतब्बरसन्ति अत्थो । अरसरूपोति आचाररहितसभावो । रूपस्स अस्सादनवसेन उप्पज्जनकसुखधम्मा रूपरसा । एस नयो सद्वरसादीसु । सद्वरसोति ब्यज्जनसम्भूतो रसो । विमुत्तिरसोति विमुत्तिसम्पत्तिको रसो । अत्थरसोति अत्थस्स पटिविज्जनवसेन उप्पज्जनकसुखं अत्थरसो, तथा धम्मरसो वेदितब्बो । रूपाचारातिआदीसु रसगहणेन फलरसं वदति । सो हि फलस्स रूपो च, रसितब्बतो आसादेतब्बतो रसो चाति “रूपरसो”ति वुच्चति । आचारो पन सामग्गीरसहेतुताय “रसो”ति वुत्तो । सच्चं हवेति एत्थ हवेति एकंसत्थे निपातो, एकंसत्थो च अवधारणमेवाति आह “सच्चमेव सादुतर”न्तिआदि । सरीरमुपब्रूहेन्ति, न चित्तं । ननु च सुखुप्पत्तिपयोजनत्ता चित्तम्पि उपब्रूहेन्तीति? न, सुखस्स सरीरब्रूहं पटिच्च उप्पन्नत्ता । विरतिसच्चवाचाति सच्चविसेसेन सम्पज्जनं वदति । चित्तमुपब्रूहेति पदालिकाय विरतिवाचाय सच्चरसे सति समथविपस्सनादीहि चित्तपरिब्रूहनस्स सम्भवतो मग्गफलानिसंसं गणाति । असंकिलेसिकञ्च सुखमावहति विवट्टसन्निस्सितत्ता । विमुत्तिरसोति फलसुखं वदति निब्बानसुखम्पि वा । परमत्थसच्चरसो नाम निब्बानरसो । तथा हि तं “अच्युतिरसं अस्सासकरणरस”न्तिपि वुच्चति । तेन परिभावितत्ताति विमुत्तिरसस्स सादुतरभावदस्सनत्थं । एवं सन्तेपि “विमुत्तिरसपरिभावितत्ता”ति एतेन कामं विमुत्तिरसो वा परमत्थसच्चरसो वा सादुतररसाति दस्सेति । तदधिगमूपायभूतन्ति तस्स परमत्थसच्चस्स अधिगमूपायभूतं । अत्थञ्च धम्मञ्चाति फलञ्च कारणञ्च निस्साय पवत्तितो अत्थरसा धम्मरसा च सादू, ततोपि परमत्थसच्चमेव सादुरसन्ति अधिप्पायो ।

लोकुत्तरं लोकियञ्च अत्थं अजानन्तो अन्धो, लोकियत्थमेव जानन्तो एकचक्खु, उभयं जानन्तो द्विचक्खु । परहितं अत्तहितञ्च अजानन्तो अन्धो, अत्तहितमेव जानन्तो एकचक्खु, उभयत्थं जानन्तो द्विचक्खु । सो द्विचक्खुपुग्गलो पज्जाजीवी । तं पन गहट्टपब्बजितवसेन विभजित्वा दस्सेतुं “गहट्टो वा”तिआदि वुत्तं । गहट्टपटिपदं आराधेत्वा चाति योजना । आराधेत्वाति च साधेत्वाति अत्थो ।

पुरिमनयेनेवाति कस्सपसम्मासम्बुद्धविस्सज्जितनयेनेव । किञ्चापीति अनुजाननसन्दस्सनत्थे निपातो । किं अनुजानातीति? गाथाय चतूहि पदेहि वुत्तेसु अत्थेसु एकस्स अत्थस्स सिद्धियं इतरेसम्पि सिद्धिं अनुजानाति । तेनाह “यो चतुब्बिधमोघं...पे०... परिसुज्झती”ति । किं सन्दस्सेतीति? येसं पापधम्मानं बलवभावेन ओघतरणादि न सिज्झति, तेसं पटिपक्खानं निस्सन्देहवसेन सन्दस्सनं । तेनाह “एवं सन्तेपी”तिआदि । ओघतरणन्ति ओघतरणपटिपत्तिं । असद्वहन्तोति एवं पटिपज्जन्तो इमाय पटिपत्तिया ओघं तरतीति न सद्वहन्तो । न पक्खन्दतीति पक्खन्दनलक्खणाय सद्भाय न उग्घाटीयतीति न ओतरति । चित्तवोस्सग्गेनाति यथाकामाचारवसेन चित्तस्स वोस्सज्जनेन । पमत्तो पमादं आपन्नो । तत्थेवाति कामेसु एव । विसत्तत्ता लग्गत्ता । वोकिण्णोति विसेवितो । तस्माति वुत्तस्स चतुब्बिधस्सपि अत्थस्स हेतुभावेन पच्चामसनं । तप्पटिपक्खन्ति अस्सद्भियादीनं पटिपक्खं सद्भादीनं ओकासत्ता ।

एतायाति गाथायं इमिना पदेनाति सम्बन्धो । सप्पुरिससंसेवो सद्धम्मस्सवनं योनिमोमनसिकारो धम्मानुधम्मपटिपत्तीति इमेसं सोतापत्तिमग्गाधिगमस्स अङ्गानं आसन्नकारणं सद्धिन्द्रियन्ति आह “**सोतापत्तियङ्गपदद्वानं सद्धिन्द्रियं**”न्ति । वुत्तज्हेतं — “सद्धाजातो उपसङ्कमति, उपसङ्कमन्तो पयिरुपासति, पयिरुपासन्तो सोतं ओदहति, ओहितसोतो धम्मं सुणाती”तिआदि (म० नि० २.१८३, ४३२) । दिट्ठोघं तरति एतेनाति **दिट्ठोघतरणं**, दिट्ठोघस्स तरणं । कामञ्चेत्थ “तरति ओघ”न्ति वुत्तं, वत्तमानसमीपेपि पन वत्तमानं विय वोहरणं युत्तं दिट्ठोघस्स तिण्णभावस्स एकन्तिकत्ताति “**सोतापन्नञ्च पकासेती**”ति वुत्तं । एस नयो सेसेसुपि । दिट्ठिविचिकिच्छादिपटिपत्तन्तरायकरानं पापधम्मानं समुच्छिन्नत्ता **सोतापन्नो...पे०... अप्पमादेन समन्नागतो** । “**सोतापत्ति...पे०... तरती**”ति एतके वुत्ते सकिदेव इमस्स लोकस्स आगमनम्पि गहितं सियाति तन्निवत्तनत्थं “**आराधेत्वा...पे०... अवसेस**”न्ति वुत्तं । ननु “अवसेस”न्ति वुत्तत्ता सोतापत्तिमग्गेन अतिण्णं अनवसेसं भवोघवत्थु गहितमेव सियाति? न, उपरि द्वीहि मग्गेहि तरितब्बानं तेसं परतो द्विन्नं पहानवसेन वुच्चमानत्ता । अपवादविसयम्पि परिहरति — “एवं एसा चोदना अत्तनो विसये न पत्तिट्ठाती”ति । अनादिकालभावत्ता कामसञ्जाय कामोघतरणं महता एव वीरियेन साधेतब्बन्ति आह “**वीरियेना**”ति । **ततियं मग्गं आराधेत्वा** । कामोघस्स वत्थु **कामोघवत्थु**, कामगुणेहि सद्धिं सब्बो कामभवो । **कामोघसञ्जितन्ति** कामोघसङ्घातं । कामनट्ठेन कामो च सो दुक्खो चाति **कामदुक्खं** । अस्सादनट्ठेन कामो एव सञ्जाति कामसञ्जा, सब्बसो समुच्छिन्नत्ता विगता कामसञ्जा एतिस्साति **विगतकामसञ्जा** । सब्बेसं रागादिमलानं मूलभूतत्ता सत्तसन्तानस्स विसेसतो मलीनसभावापादनतो परमं उक्कंसगतं मलन्ति **परममलं**, अविज्जा । तेनाह भगवा — “अविज्जापरमं मल”न्ति (ध० प० २४३) ।

पञ्जापदं गहेत्वाति यथावुत्तं पञ्जापदं हृदये ठपेत्वा । तप्पसङ्गेन अत्तनो पटिभानेन सब्बेहि विय उग्गहितनियामेन । **सब्बत्थेवा**ति पञ्चसुपि ठानेसु । **अत्थयुत्तिपुच्छा**ति पञ्जादिअत्थसमधिगमस्स युत्तिया कारणस्स पुच्छा । तेनाह “**अयं ही**”तिआदि । **पञ्जादिअत्थं जत्वा**ति पञ्जाधन-कित्ति-मित्त-अभिसम्परायसङ्घातं अत्थं सरूपतो सच्चपटिवेधनिष्फादनेन जाणेन जानित्वा । ननु एस लोकुत्तरं सोतापत्तिमग्गफलपञ्जं तदधिगमूपायं लोकियपञ्जञ्च अभिभवित्वा ठितो, सो कस्मा तत्थ अत्थयुत्तिं पुच्छतीति? सच्चमेतं, उपरि पन समाधिस्स युत्तिं पुच्छितुकामो पञ्जाय सेट्ठभावतो, तस्स च एकदेसेनेव अधिगतत्ता तमेव आदिं कत्वा पुच्छति । “**काय युत्तिया**”तिआदि अत्थवण्णनं अतिदिस्सति “**एस नयो धनादीसू**”ति । तत्थापि अत्थयुत्तिपुच्छाभावो पन “सब्बत्थेवा”ति इमिना विभावितोति ।

सद्धासुस्सूसाअप्पमादउट्ठानसङ्घातेहि **चतूहि कारणेहि** । **कायसुचरितादिभेदेन** आजीवट्ठमकसीलभूतेन । समथविपस्सनाभूतेन निप्परियायेन बोधिपक्खिये एव गणहन्तो “**अपरभागे**”ति आह । परियायबोधिपक्खिया पन विसेसतो वुट्ठानगामिनिविपस्सनाकालेपि लब्धन्ति । **पुब्बभागे**ति वा तरुणविपस्सनाकालं । ततो पुब्बसाधनञ्च सन्धाय “**अपरभागे**”ति पुनाह, ततो परन्ति अत्थो । **धम्मन्ति** पटिपत्तिधम्मं । न सद्धामत्तकेनेव पञ्जं लभतीति योजना । यदि एवं कस्मा “सद्धहानो”ति वुत्तन्ति आह “**यस्मा पना**”तिआदि । **किं वुत्तं होती**तिआदिना वुत्तमेव अत्थं विवरति । न केवलं सुस्सूसामत्तेन पञ्जापटिलाभो, अथ खो अप्पमादेन पञ्जं लभतीति दस्सेतुं पाळियं “अप्पमत्तो विचक्खणो”ति वुत्तन्ति तदत्थं दस्सेन्तो “**एव**”न्तिआदिमाह ।

इदानीं सद्धादीनं पञ्जापटिलाभस्स तंतंविसेसपच्चयानि नीहरित्वा दस्सेतुं “**एव**”न्ति वुत्तं । **सुस्सूसायाति** सोतुकामताय । सा अत्थतो उपसङ्कमनादि । **पञ्जाधिगमूपायन्ति** परियत्तिधम्ममाह । तेनाह “**सुणाती**”ति । **गहितं न पमुस्सति**, सतिअविप्पवासलक्खणो हि अप्पमादोति । न केवलं याथावतो गहणकोसल्लमेव विचक्खणता, अथ खो

याथावतो पञ्चासम्पवेधनञ्चाति आह “**वित्थारिकं करोती**”ति । इदानीं पञ्चापटिलाभहेतुं मत्थकं पापेत्वा दस्सेतुं “**सुस्सूसाय वा**”तिआदि वुत्तं । **अत्थमुपपरिक्खतीति** सुतकतानं धम्मनं पाळिअत्थूपपरिक्खापुब्बकं रूपारूपविभागं परमत्थं सलक्खणतो सामञ्जलक्खणतो च उपपरिक्खति वीमंसति । **अनुपुब्बेनाति** एवं आतपरिज्जं पत्वा तीरणपरिज्जाय ततो अनुक्कमेन तीरणपरिज्जं प्हानपरिज्जञ्च मत्थकं पापेन्तो मग्गप्पटिपाटिया परमत्थसच्चभूतं निब्बानं सच्छिकरोति ।

इमानि सद्वादीनि चत्तारि कारणानि मत्थकं पापेत्वा दस्सेन्तो आह “**देसकालादीनि अहापेत्वा**”ति । यस्मिं देसे यस्मिं काले ये च सहायके निस्साय यं किच्चं तिरेतब्बं, तानि देसकालादीनि अनतिककमित्वा अत्तनो अभिवुट्ठिं इच्छन्तेन “अयं नाम देसो, यत्थाहं एतरहि वसामि, अयं कालो, इमे मित्ता, इमे अमित्ता, इमे आयवया, अहञ्च एदिसो जाति-कुल-पदेस-बलभोग-परिवारादीहि, तं किच्चं इदानीं आरद्धब्बं, इदानीं नारद्धब्बं”न्ति सब्बं उपपरिक्खित्वा पटिपज्जितब्बं । एवं पटिपज्जन्तो हि लोकीयस्स धनस्स पटिरूपाधिगमूपायं करोति नाम । लोकुत्तरस्स पन सीलविसोधनादिवसेन वेदितब्बं । वहितब्बभावेन धुरो वियाति धुरो, भारो । इध पन धुरसम्पग्गहो उत्तरपदलोपेन धुरो, वीरियं । सो सातिसयो एतस्स अत्थीति धुरवा । “उट्ठाता”ति पदेन कायिकवीरियस्स वक्खमानत्ता “**चेतसिकवीरियवसेना**”ति विसेसितं । **अनिक्खित्तधुरो** धोरह्भवावतो । **तिणा भिय्यो न मज्जतीति** तिणं विय परिभवन्तो अतिभुय्य वत्ततीति अत्थो । **आदिना नयेनाति** एत्थ **आदि-सदेन** —

“करं पुरिसकिच्चानि, सो सुखा न विहायति । (दी० नि० ३.२५३) ।

“न दिवा सोप्पसीलेन, रत्तिमुट्ठानदेस्सिना ।

निच्चं मत्तेन सोण्डेन, सक्का आवसितुं घर”न्ति च ॥ (दी० नि० ३.२५३) । —

एवमादीनं सङ्गहो । **असिथिलपरक्कमो** अनलसभावतो । **एकमूसिकायाति** एकाय मतमूसिकाय । **नचिरस्सेवाति** चतुमासब्भन्तरेयेव । **चतुसतसहस्ससङ्खं चूळन्तेवासी** वियाति काकणिकड्ढकहापण-सोळस-कहापण-चतुवीसति-कहापण-सतहरणक्कमेन द्वे सतसहस्सानि, चूळकमहासेट्ठिनो धीतुलाभवसेन द्वे सतसहस्सानीति एवं चतुसतसहस्ससङ्खं धनं एकमूलेन यथा चूळन्तेवासी विन्दि, एवं अज्जोपि पतिरूपकारी धुरवा उट्ठाता विन्दते धनं । अयञ्च अत्थो चूळकसेट्ठिजातकेन दीपेतब्बो । वुत्तज्हेतं —

“अप्पकेनपि मेधावी, पाभतेन विचक्खणो ।

समुट्ठापेति अत्तानं, अणुं अग्गिंव सन्धम”न्ति ॥ (जा० १.१.४) ।

वत्तं कत्वाति अधिट्ठानवत्तं कत्वा । “सच्चवादी भूतवादी”ति किञ्चित् पप्पोतीति योजना । **इच्छितपत्थितन्ति** येहि मित्तं इच्छति, तेहि इतरं पत्थितं । **मित्तानि गन्थतीति** मित्तभावं घटेति । दानस्स पियभावकरणतो “**ददं पियो होती**”ति वुत्तं । यं दानं एकन्ततो मित्तभावावहं, तं दस्सेन्तो “**दुद्ददं वा ददं तं गन्थती**”ति आह । ददन्ति च लक्खणवचनमेतन्ति आह “**दानमुखेन वा**”तिआदि ।

आळवकस्स अज्झासयानुरूपं **गहट्ठवसेन विस्सज्जेन्तो** । सद्वा एतस्स अत्थीति सद्दो, तस्स सद्धस्स । **घरमेसिनोति** घरावाससङ्घातं घरं एसन्तस्स । घरावाससन्निस्सितत्ता “घर”न्ति कामगुणा वुच्चन्तीति आह “**पञ्च कामगुणे**”ति । “एते चतुरो धम्मा”तिआदिना गहिता अनन्तरगाथाय वुत्तधम्मा एवाति दस्सेन्तो “**वुत्तप्पकारं सच्च**”न्तिआदिमाह । तत्थ “इमे कुसला, इमे अकुसला”तिआदिना ते अत्थे याथावतो धारणतो उपधारणतो **धम्मो** ।

सज्जा चित्तचेतसिकानं धारणं, अविच्छेदतो सन्धारणतो कुसलसन्तानं धारेतीति धिति, वीरियं । चजति एतेनाति चागो, दानं । पच्चयवेकल्लतो फलुप्पादनसमत्थतावसेन सन्ति ।

अज्जेपीति इतो यथावुत्तधम्मसमुदायतो अज्जेपि धम्मा यदि सन्ति, ते धम्मे पुच्छस्सूति । किलेसे, कायवाचादिके वा दमेतीति दमो, पज्जा । उट्ठहति उस्सहति एतेनाति उट्ठानं, वीरियं । एत्थाति एतिस्सा पुच्छाय । सद्धिन्ति सद्धेपतो भावत्थपदानं बन्धनेन सह । एकमेकं पदन्ति पज्जादिकमेकेकं पदं । “पज्जा इमस्मिं ठाने पज्जाति धम्मोति च आगता”तिआदिना पज्जादिअत्थस्स उद्धरणं अत्थुद्धारो । तस्स तस्स अत्थस्स “पज्जा पजानना”तिआदिना (ध० स० १६) वेवचनपदानं उद्धरणं पदुद्धारो । पजानातीति पज्जा, धारेतीति धम्मो, दमेतीति दमोति एवं पदस्स कथनं पदवण्णना ।

अज्जाति वा एतरहि । यथावुत्तेन पकारेनाति “सद्धहानो अरहत”न्तिआदिना वुत्तप्पकारेन । सच्चसम्पटिवेधावगहणं वा यथावुत्तेन पकारेन दिट्ठसच्चताय इधलोकपरलोकत्थं याथावतो जानन्तो । एवञ्च यक्खो सत्थु देसनानुभावसिद्धं पज्जं पुच्छनेन अत्तनो पटिलाभसम्पत्तिं विभावेन्तो “कथंसु लभते पज्ज”न्तिआदिमाहाति आचरिया । सम्परायिकोति एत्थ च-सद्धो लुत्तनिद्धिद्वो, तेन “दिट्ठधम्मिको चा”ति अयमत्थो वुत्तो एवाति दस्सेन्तो “यो अत्थो...पे०... दस्सेती”ति आह । अरीयति फलं एतस्माति अत्थो, कारणं । विचक्खणे सपयोजनताय ।

तस्स जाणस्साति तस्स अत्थस्स आविभावनस्स जाणस्स । गुणविसेसेहि च सदिसस्सपि अज्जस्स अभावतो अगगदक्खिणेय्यो बुद्धो भगवा । तेनाह —

“नयिमस्मिं लोके परस्मिं वा पन,
बुद्धेन सेट्ठोव समोव विज्जति ।
आहुनेय्यानं परमाहुतिं गतो,
पुज्जत्थिकानं विपुलफलेसिन”न्ति ॥ (वि० व० १०४७) ।

सहितपटिपत्तिन्ति पज्जासङ्गाहिकं अत्तनो पटिपत्तिं । सुन्दरा बोधि सुबोधि, बुद्धस्स सुबोधि बुद्धसुबोधि, सा एव बुद्धसुबोधिता । धम्मस्सवनत्थं सन्निपतितदेवताहि सङ्गुट्ठासाधुकारसङ्गुट्ठानञ्च ।

सतपुज्जलक्खणन्ति सतसहस्सकप्पे पुज्जसम्भारस्स कतत्ता तेसं पुज्जानं वसेन सतपुज्जलक्खणं अनेकपुज्जनिब्बत्तलक्खणं । अभिनन्दियताय सब्बेहि अङ्गेहि समुपेतं समन्नागतं । कतपुज्जभावं ब्यज्जेन्तीति ब्यज्जनानि, अङ्गपच्चङ्गानि । तेसं परिपुण्णत्ता परिपुण्णव्यज्जनं । तं यक्खो...पे०... पूरेसीति गाथापूरणत्थमेव हि भगवा तथारूपानि अकासि । अब्याधिताति अरोगा । “अव्याधिता”ति केचि पठन्ति, सयसन्तासरहिताति अत्थो ।

“हत्थयो”ति वत्तब्बे “हत्थको”ति वुत्तं । आळविनगरन्ति आळविनगरवासिनो वदति । भवति हि तत्रट्ठताय तं-सद्धो यथा “गामो आगतो, मज्जा उक्कुट्ठिं करोन्ती”ति । एककोलाहलेन वत्तमानेन ।

सम्पिण्डित्वाति सन्निपतित्वा । कामं सम्भारो तेन कतोति नत्थि, युद्धत्थं पन बहुसो उस्साहस्स कतत्ता “युद्धमादिं कत्वा”ति वुत्तं । तमेव आळवकसुत्तं कथेसि तस्सा एव देसनाय सन्निपतितपरिसाय सप्पायत्ता । तेनाह “कथापरि... पे०... अहोसी”ति । चतूहि वत्थूहीति चतूहि सङ्गहवत्थूहि । परिसन्ति अत्तनो परिसं । “इतरज्जा”तिपि वदन्ति ।

आळवकसुत्तवण्णना निड्डिता ।

सारथ्यप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

यक्खसंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता ।

११. सक्कसंयुत्तं

१. पठमवग्गो

१. सुवीरसुत्तवण्णना

२४७. अभियंसूति युद्धसज्जाभिमुखा हुत्वा गच्छिंसु । तत्राति तस्मिं असुरानं अभियाने अयं दानि वुच्चमाना अनुपुब्बतो कथा । तेत्तिंस पुरिसे गहेत्वाति तेत्तिंस पुरिसे पुञ्चकिरियाय सहायभूते गहेत्वा । “यावजीवं मातापितुभरो अस्स”न्तिआदिना समादिन्नानि सत्त वतपदानि पूरेत्वा । अधिगण्हन्तं अभिभवन्तं । पुत्तहतायाति हतपुत्ताय । सा सुरा न होति, न सुरं पिविम्हाति अधिप्पायो । ततो पट्टायाति “न सुरा”ति वुत्तकालतो पट्टाय । “न सुरन्ति न दिब्बन्तीति असुरा”ति केचि । हेट्ठिमतले अन्तोभूमियं आयामतो दसयोजनसहस्सं ।

उरगादिसहचरितानि ठानानि उरगादीनीति आह “उरगादीसु पञ्चसु ठानेसू”ति । पठमालिन्देति पठमे परिभण्डे । पञ्चयोजनसहस्सवित्थारपुथुबहलाहि सिनेरुस्स चतूसुपि पस्सेसु चत्तारो परिभण्डा । सिनेरुस्स हि तस्मिं तस्मिं पस्से युगन्धरादीसु पञ्चसतपरित्तदीपपरिवारे महादीपे च लभितब्बस्स महतो अत्थस्स वसेन महत्था । कुपिताविलचिन्ताति कुपितेन कोपेन आकुलचित्ता । युद्धेसीति युद्धेसिनो । सेसेसूति सेसेसु परिभण्डेसु । सेसाति सुपण्णादयो ।

वम्मिकमक्खिकाति सपक्खिकउपचिका । ओसक्कित्वाति पिड्डिभागेन निवत्तित्वा ।

पमादं आपादेसीति सक्कस्स आणाय पमादं आपज्जि । सट्ठियोजनं वित्थारेन । सुवण्णमहावीथिन्ति सुवण्णमयभूमिजगतिवीथिं ।

अनुट्ठहन्तोति उट्ठानं कायिकवीरियं अकरोन्तो । अवायमन्तोति वायामं चेतसिकवीरियं अकरोन्तो । किञ्चि किच्चन्ति कसिवाणिज्जादिभेदं अज्जतरं किच्चं कत्तब्बकम्मं । वरन्ति पवरं । तेनाह “उत्तम”न्ति । तज्ज खो कसितब्बट्ठानं अधिप्पेतन्ति आह “ओकास”न्ति । कम्मं अकत्वाति किञ्चिपि जीवितहेतुभूतं कम्मं अकत्वा । जीवितट्ठानं नामाति तस्स जीवितस्स हेतु नाम । निब्बानस्स मग्गोति निब्बानस्स अधिगमुपायभूतो मग्गो ।

सुवीरसुत्तवण्णना निड्डिता ।

२. सुसीमसुत्तवण्णना

२४८. अन्तरेति अब्भन्तरे । एवंनामकन्ति “सुसीमो”ति एवंनामकं । एकं पुत्तमेव अज्जतरं अत्तनो पुत्तमेव ।

सुसीमसुत्तवण्णना निड्डिता ।

३. धजग्गसुत्तवण्णना

२४९. समुपब्यूळ्होति उभिन्नं सह एव समागमो, भुसं वा ब्यूळ्होति अत्थो । भुसा पनस्स ब्यूळ्हता द्विन्नं सेनानं समागन्त्वा सम्पिण्डितभावेनाति आह “सम्पिण्डितो रासिभूतो”ति । पच्छिमन्तोति रथपञ्जरस्स परन्तो पच्छिमन्तो पच्छिमकोट्टासो । रथसन्धितोति रथपञ्जरस्स कुब्बरेन सद्धिं सम्बन्धनद्वानतो । तदेव पमाणन्ति तदेव “दियद्वयोजनसतायामो”ति वुत्तप्पमाणमेव । दिगुणं कत्वाति “पच्छिमन्तो सतयोजनो”ति आदिना दिगुणं कत्वा । चन्दमण्डलसूरियमण्डलकिङ्किणिकजालादिभेदस्स सेसालङ्कारस्स । पस्सन्तानं देवानं । राजा नोति अम्हाकं राजा देवसेट्ठो । दुतियं आसनं लभतीति सक्के निसिन्ने तस्स अनन्तरं दुतियं आसनं लभति । तस्मा देवसेट्ठताय सक्को विय गारवट्ठानियो, यतो सक्को “तस्स धजगं उल्लोकेय्याथा”ति आह । एस नयो सेसेसुपि । असुरेहि पराजितोति असुरेहि पराजयं आपादितो । रजधजं दिस्वाति परसेनाय उपगच्छन्तिया उट्ठितरजमत्तम्पि दिस्वा ठितोपि तं रजधजं दिस्वा भीरुभावेन पलायनधम्मो ।

यस्स धजग्गपरित्तस्स । आनुभावो वत्तति असम्मुखीभूताहिपि देवताहि सिरसा सम्पटिच्छितब्बतो । चोरभयादीहीति आदि-सद्देन रोगभयादीनञ्चेव वट्टदुक्खस्स च सङ्गहो दट्ठब्बो विधिना भाविते परित्तस्स अत्थे उपचारज्झानादीनम्पि इज्जनतो ।

दीघवापीनामके गामे चेतियं दीघवापिचेतियं । मुद्धवेदिका नाम हम्मियं परिकिखपित्वा कतवेदिका । बुद्धगतं सति उपट्ठपेत्वा परित्तरक्खगुत्तिं आह । परित्तस्स आनुभावेन द्वे इट्ठका...पे०... अट्ठंसु । तथा हि तस्मिं निस्सेणियं ठिते...पे०... अट्ठंसूति ।

धजग्गसुत्तवण्णना निड्डिता ।

४. वेपचित्तिसुत्तवण्णना

२५०. “महानुभावताय असुरानं चित्तवेपनेन वेपचित्ती”ति वदन्ति । इसीहि पन अभयं याचिते “भयमेव ददामी”ति वत्वा तेहि “अक्खयं होतु ते भय”न्ति अभिसपवसेन वुत्तकालतो पट्ठाय वेपनचित्ताय “वेपचित्ती”ति वुच्चति, यं लोकिया “पुलोमो”ति च वदन्ति । निपातपदानिपि कानिचि अत्थविसेसजोतकानि होन्तीति आह “निपातमत्त”न्ति हेतुअत्थादीनमेत्थ असम्भवतो । तन्ति सक्कं देवानमिन्दं । कण्ठे पञ्चमेहीति कण्ठबन्धनपञ्चमेहि, विभत्तिअलोपेन निद्वेसो । चित्तेनेवाति “इमं बन्धामि, अयं बज्झतू”ति उप्पन्नचित्तेनेव । बज्झति बद्धो होति, अयं देवानुभावो । मुच्चतीति एत्थापि एसेव नयो । दसहीति “चोरोसी”ति आदिना इध वुत्तेहि दसहि । तेनाह “इमेही”ति । निब्बत्तित्वा चिरकालतं उपादाय खुंसनवसेन वदति “जरसक्का”ति । न तं अक्कोसं मनसि करोति दीघरत्तं खन्तिसोरच्चेसु निरुळ्हअज्झासयत्ता । महापटिग्गहणन्ति महन्तं उपसमव्यञ्जनं । अस्साति वेपचित्तस्स ।

पटिसंयुजेति पटिसत्तु हुत्वा संयुद्धं करेय्य । तेनाह “पटिप्फरेय्या”ति । उपसमं...पे०... मज्जे उपसमेनेव पच्चत्थिकस्स नायकभूतस्स कोधस्स पटिसेधनतो । तादिसे हि कोधो पटिकिरियं अलभन्तो अनुपादानो विय जातवेदो वूपसम्मति । यदा-सद्दो हेतुअत्थो, न कालत्थोति आह “यस्मा तं मज्जती”ति । तावदेव द्वे गावो युज्जन्तेति तस्मिंयेव

खणे द्वीसु गोणेषु युज्जन्तेसु ।

खन्तितो उत्तरितरो अज्जो अत्थो न विज्जति अनन्तरेव अस्स विरोधं अनत्थं पटिबाहित्वा दिट्ठधम्मिकस्स चेव सम्परायिकस्स च संविधानतो । तं खन्तिं परमं आहु सेट्ठबलं विरोधपच्चयं अभिभुय्य पवत्तनतो । बालयोगतो बालो, तस्स बलं बालबलं, अज्जाणन्ति आह “बालबलं नाम अज्जाणबलं”न्ति । तं यस्स बलन्ति तं अज्जाणबलं यस्स पुग्गलस्स बलं, अबलमेव तं पज्जाबलेन विट्ठंसेतब्बतो । पटिवत्ता न विज्जतीति धम्मट्ठं पटिप्परित्वा अभिभवित्वा पवत्ता नत्थि । पटिवचनमत्तं पन कोचि वदेय्यापि, तं अकारणन्ति दस्सेन्तो “पटिप्परित्वा वा”तिआदिमाह । बालबलन्ति “पटिप्परित्वा”ति वचनस्स कारणवचनं । तस्सेव पुग्गलस्स पटिकुज्जनकस्स । नानत्तावितक्कनतो उभिन्नं अत्थं । तिकिच्छन्तन्ति अनत्थपटिबाहनमुखेन पण्डितकिच्चकरणेन पटिसेधेन्तं । “बालो अयं”न्ति एवं पज्जपेतुं हेतुफलानं अनवबोधतो चतुसच्चधम्मे अछेकाति ।

वेपचित्तिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. सुभासितजयसुत्तवण्णना

२५१. “छेकताया”ति वत्वा तस्स वत्तुं छेकभावं दस्सेतुं “एवं किरस्सा”तिआदिमाह । गाहन्ति लद्धिं । मोचेत्वाति यस्स पुन “चोरो”ति उत्तरि वत्तुं न सक्कोति, एवं विमोचेत्वाति पठमं वत्तुं न सक्का । गरूति भारियं, दुक्करन्ति अत्थो । पच्छाति “परस्सा”ति वुत्तो सो किञ्चि पठमं वदन्तो अत्तनो अधिप्पायं पवेदेति नाम, तं यथासत्ति विदितमनो तस्स उत्तरि वत्तुं सक्कोति । तेनाह “परस्स वचनं अनुगन्त्वा पन पच्छा सुखं वत्तु”न्ति । अपि च असुरिन्देन “होतु, देवानमिन्द, सुभासितेन जयो”ति पठमं वुत्तं, विसेसो च पुब्बं उपनेन्तं अनुवत्तति । वचसि कुसलो सक्को देवराजा तं विसेसं तेनेव पुब्बं उपनयापेन्तो उपलापनवसेन “तुम्हे ख्वेत्था”तिआदिमाह । पुब्बदेवाति सक्कपमुखाय देवपरिसाय लोके पुब्बेव उप्पन्नत्ता “पुब्बदेवा”ति पसंसवचनं । वेपचित्तिं सन्धाय “तुम्हे”ति “पुब्बदेवा”ति च वुत्तत्ता “तुम्हाकं ताव पवेणिआगतं भणथा”ति वुत्तं । गारवट्ठानियत्ता वेपचित्तिनो बहुवचनपयोगो । दण्डेन अवचारो अवचरणं दण्डावचरो, नत्थि एत्थ वुत्तो दण्डावचरोति अदण्डावचरा, सक्केन वुत्ता गाथायो ।

सुभासितजयसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. कुलावकसुत्तवण्णना

२५२. रथसद्दोति रथालङ्कारभूतानं किङ्किणिकजालादीनं सद्दो । तथा धजसद्दो । आजानीयसद्दोति आजानीयानं हसितसद्दो च । करुणासमावज्जितहृदयोति पाणानं अनुपरोधेन पणामितचित्तो । ईसामुखेनाति रथकप्परमुखेन । पुज्जपच्चयनिब्बत्तोति उळारं सुविपुलं पुज्जं पच्चयं कत्वा निब्बत्तो । न सज्जति कत्थचि अप्पटिघट्टनेन गच्छन्तो । सिम्बलिवनेनाति सिम्बलिवनमज्जेन । विभगं निम्मथितन्ति इतो चितो विभगज्जेव निरवसेसतो मथितज्ज होति ।

कुलावकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. नदुब्भियसुत्तवण्णना

२५३. सुपच्चत्थिकोति सुट्ठु अतिविय पच्चत्थिको पटिसत्तु । गहितोसीति देवपासेन बन्धित्वा गहितो असि । बद्धोव अहोसि सक्कस्स पुज्जानुभावेन । चेति यराजा किर इमस्मिं कप्पे ततो पुब्बे केनचि अवुत्तपुब्बं खरमुसावादं अभासि, तावदेव विरज्झित्वा महापथविया विवरे दिने निपतित्वा अवीचिअग्गिजालानमिन्दनमहोसि । तं सन्धाय वुत्तं “चेतियरज्जो पापं सन्धाया”ति । महापापानीति महन्तानि गरुतरानि पापानि । तथा हि वेपचित्तिनो सपथकरणे निदस्सनभावेन एतानि अट्टकथायं आगतानीति ।

नदुब्भियसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. वेरोचनअसुरिन्दसुत्तवण्णना

२५४. द्वारपालरूपकानि वियाति द्वारपालाकारेण कतपटिमायो विय । वायमेथेव, न अन्तरा संकोचं आपज्जेय्याति अधिप्पायो । निष्फन्नसोभनेसूति निष्फन्नभावेन सुन्दरेसु । सब्बे हि अनिष्फन्ना अत्था न सोभन्ति । किच्चजाताति विष्पकतभावेन सज्जातकिच्चा । अकिच्चजातोति असज्जातकिच्चो किच्चरहितो नाम नत्थि गमनट्ठितसयननिसज्जादिवसेन उप्पज्जनकदुक्खविनोदनभावतो । संयोगपरमात्वेव सम्भोगाति इमेसं सत्तानं संभुज्जितव्ववत्थूनि नाम पकतिया विरोधसीलानिपि असंयोगेन वा असुन्दरानिपि, तानि अभिसङ्खरणपचनसंयोजनपरमानि वेदितव्वानि तथा सति सम्भोगारहभावूपगमनतो । तेनाह “पारिवासिकओदनादीनी”तिआदि । उण्हापेत्वा परिभुज्जितव्वयुत्ते परिभज्जित्वाति अधिप्पायो ।

वेरोचनअसुरिन्दसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. अरज्जायतनइसिसुत्तवण्णना

२५५. जामातिका वुच्चति धीतुपति, ससुरो भरियाय पिता, तस्मा इमे अन्तरवत्तिनो द्वे जना सक्कवेपचित्तिनो सुजाय वसेन जामातिकससुरा । “चिरदिक्खितान”न्ति दिक्खित्वा पब्बजित्वा चिरकालानं वतसमादानवसेन इतो बाहिरकानं पब्बजितानन्ति आह “चिरसमादिन्नवतान”न्ति । इतो पटिक्कमाति इतो यथाठितट्ठानतो अपेहि अपक्कम । न पटिक्कूलसज्जिनो गुणे गारवयोगतो । देवा हि येभ्य्येन “मयं पुब्बे गुणवन्ते पयिरुपासित्वा तेसं ओवादे ठत्वा पुज्जानि उपचिनित्वा इधूपपन्ना”ति गुणवन्तेसु आदरभावं उपट्ठपेन्ति ।

अरज्जायतनइसिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. समुद्धकसुत्तवण्णना

२५६. चक्कवाळमहासमुद्धपिट्ठियन्ति चक्कवाळपब्बतपादसमन्ता महासमुद्धतीरपिट्ठियं । यथेव सिनेरुसमीपे महासमुद्धो अनुपुब्बनिन्नो अनुपुब्बपोणो अनुपुब्बपम्भारो, एवं येभ्य्येन चक्कवाळपादसमीपेपि । तेनाह “रजतपट्टवण्णे वालुकपुलिने”ति । वुत्तप्पकारासूति अनन्तरसुत्ते वुत्तप्पकारासु । अस्समपदेनाति अस्समपदवेमज्जेन । एवं चिन्तयिंसूति “यं नून मय”न्तिआदिना यथा पाळियं आगतं, एवं मन्तयिंसु ।

इच्छितकरोति यदिच्छितकरणं । दुट्ठानन्ति दुरासयानं । ते पन दुट्ठज्झासया विरुद्धा होन्तीति आह “दुट्ठानं

विरुद्धान'न्ति । पवुत्तन्ति बीजं सन्धाय वपितं । तेनाह “खेत्ते पतिट्ठापित”न्ति ।

सायमासभत्तन्ति सायं असितब्बभोजनं । यथावारं भक्खितमेतं देवानं विय सुखुमं गुरुवासञ्च न होतीति “भत्त”न्ति वुत्तं । गेलञ्जजातन्ति सञ्जातगेलञ्जं । वेपतीति कम्पति पवेधति ।

समुदकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

पठमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

२. दुतियवग्गो

१. वतपदसुत्तवण्णना

२५७. समादातब्बतो वतानि, अञ्जमञ्जं असङ्करसभावेन पब्बजितब्बतो पदानि, ततो एव असंकिण्णभागाति कत्वा “वतकोट्टासानी”ति वुत्तं । समत्तानीति पुज्जविसेसताय पुज्जभवफलनिब्बत्तनेन कित्तिसञ्जानेन च समं अत्तानि समत्तानि । परिपुण्णानीति अखण्डादिभावेन सब्बसो पुण्णानि । समादिन्नानीति तत्थ सक्कच्चकारिताय सम्मा आदिन्नानि । मातुलानीति पितुभगिनी, न या काचि मातुलस्स भरिया कुलजेट्ठकानं अधिप्पेतत्ता, भरियापि वा मातुलसम्बन्धतो गहेतब्बा, तथा सति महापितुभरियादीनम्पि सङ्गहो दट्ठब्बो ।

आदि-सद्देन जेट्ठभगिनीनं सङ्गहो । अपचितिकारकोति तेसं पच्चुट्ठानकरो । यो कोचि ददन्तोपि सापेक्खो देति, सो मुत्तचागो न होति, अयं पन न एवन्ति “मुत्तचागो होती”ति वुत्तं । विस्सट्ठचागोति निरपेक्खपरिच्चागोति अत्थो । यथा पाणातिपातबहुलो “लोहितपाणी”ति वुच्चति, तथा दानबहुलो “पयतपाणी”ति वुत्तोति आह “देय्यधम्मदानत्थाय सदा धोतहत्थो”ति । वोस्सग्गरतोति देय्यधम्मस्स परिच्चजने अभिरतो । परेहि याचितब्बारहोति परेहि याचितुं युत्तो इच्छितस्स अत्थस्स तावदेव विस्सज्जनतो । दानेनेव युत्तोति सब्बकालं दानेनेव युत्तो अभिण्हं पवत्तमहादानत्ता । दाने च संविभागे चाति परस्स सम्पुण्णं कत्वा परिच्चजनसङ्घाते दाने च अत्तना परिभुज्जितब्बतो संविभजनसङ्घाते संविभागे च रतो अभिरतो ।

वतपदसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. सक्कनामसुत्तवण्णना

२५८. मनुस्सभूतोति मनुस्सेसु भूतो, मनुस्सत्तं वा पत्तो । आवसथन्ति निवासट्ठानं कारेत्वा अदासि, तस्मा वासं अदासीति वासवो । अत्थ-सद्दो इध कारणपरियायोति आह “सहस्सम्पि कारणान”न्ति । स्वायमत्थो हेट्ठा विभावितोव । विनिच्छिनति, तस्मा सहस्सं पज्जाअक्खीनि एतस्साति सहस्सक्खो । मयं वुच्चति धनं, तं पन सट्ठासङ्घातं मयं अस्स अत्थीति मघवा । पुरे दानं ददातीति पुरिन्ददो अनुनासिकलोपं अकत्वा । पुज्जानि कातुं सक्कोतीति सक्को ।

सक्कनामसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. महालिसुत्तवण्णना

२५९. सोति सक्को देवराजा । बहुवचने वत्तब्बे एकवचनं वुत्तं । वुच्चतीति वचनं, अत्थो । तस्मा बहुवचनेति बहुम्हि अत्थेति अत्थो । यथा पटिपज्जन्तो अनुक्कमेन ते धम्मे समादियित्वा सक्को सक्कत्तं अज्झगा, तं पटिपत्तिं दस्सेतुं “सक्को किरा”तिआदि वुत्तं । अनन्तरेति सक्कभावस्स अतीतानन्तरे अत्तभावे । तं सब्बन्ति सक्कस्स मघमाणवकाले सम्मापटिपत्तिं, तां सक्कभावूपगमनञ्चाति तं सब्बं । वुत्तो, तस्मा तत्थ वुत्तनयेनेव वेदितब्बोति अधिप्पायो ।

महालिसुत्तवण्णना निड्डिता ।

४. दलिदसुत्तवण्णना

२६०. मनुस्सदलिदोति मनुस्सेसु दुग्गतो । मनुस्सकारुज्जतन्ति मनुस्सेसु परमनिहीनतं । मनुस्सकपणोति मनुस्सेसु वा परमनिहीनो । तस्मिं ठानेति तस्स देवपुत्तस्स तस्मिं उप्पज्जनद्धाने । लामकतो चिन्तेन्तीति तस्स पुरिमवत्थुं निस्साय हीनतो चिन्तेन्ति । कथेन्तीति तमेव परेसं कथेन्ति । वित्थारेन्तीति वुत्तमत्थं वित्थारिकं करोन्ति । सब्बदा परिच्छिज्ज परिवारसम्पन्नो हुत्वा अड्डुरतने हत्थिक्खन्धे महच्चराजानुभावेन निसिन्नत्ता जनकायेन समुल्लोकियमानो । अवलम्बन्तीति ओलम्बन्ति । वन्दनमत्तं वा नाहोसि, अज्जदत्थु पच्चेकबुद्धतो अत्तनो समानादरकिरियं पच्चासीसति । तेन वुत्तं “सो”तिआदि । क्वायन्ति को अयन्ति ब्यापन्नवसेन वदति । काळरत्तेहि सुत्तेहि सिब्बितत्ता वण्णविकारं दिस्वा “कुट्टिचीवरानि पारुतो”ति आह । महानिरये निब्बत्तित्वा महादुक्खं पच्चनुभोति । तदनुरूपपापकम्मस्स विपाकावसेसेन लद्धोकासेन राजगहे...पे०... पटिसन्धिं गण्हि । कामञ्च एत्थ पटिसन्धिगहणं कुसलकम्मेनेव, तस्स पन अकुसलकम्मस्स विपाकिनो बलवभावतो वुत्तं “विपाकावसेसेना”ति । तेनाह “गहितकालतो...पे०... निक्खन्तो”ति । भिक्खाय चरितुं समत्थकालतो पट्टाय रोगस्स बलवताय मंसानि...पे०... पतन्ति । आणं पेसेत्वाति विपस्सनापटिपाटिया भावनाआणं निब्बानं पटिपेसेत्वा पवत्तेत्वा । इन्द्रियानं परिपक्कत्ता सत्थु देसनाविलासेन सोतापत्तिफले पतिड्डितो । चुम्बटन्ति पादचुम्बटं । कुट्टिनो हि सकलपादतलं मा रुजीति चुम्बटं कत्वा तं पादतले बन्धित्वा गच्छन्ति, मत्तिकपातिं भिन्दित्वा विय तथा निहीनमनुस्सत्तभावतो चवित्वा सुवण्णपातिं पटिलभन्तो विय देवत्तभावं गण्हन्तो चुतिचित्ततो दुतियचित्तवारे आदानचित्तक्खणे देवलोके निब्बत्तो ।

मग्गेनागताति मग्गाधिगमनेन आगता उप्पन्ना । अरियकन्तसीलन्ति अरियानं कन्तं मनापं मनोरमं सीलधम्मं । अरियानं अधिचित्तअधिपज्जासिक्खा विय अधिसीलसिक्खापि सब्बा अतिविय कन्ता एवाति आह “किञ्चापी”तिआदि । इमस्मिं पनत्थेति इमस्मिं सोतापन्नस्स भवसङ्घाते अत्थे निद्धारेत्वा वुच्चमाने । पञ्चसीलम्पि यस्मा दिड्डि विय भवन्तरेपि अप्पहीनं ।

दलिदसुत्तवण्णना निड्डिता ।

५. रामण्यकसुत्तवण्णना

२६१. आरमन्ति एत्थ सत्ताति आरामा, मनोरमा उपवनादयो । ते एव चेतेन्ति एत्थ सद्भाय अत्तनो पीतिसोमनस्सं सन्धहन्तीति चेतियाति च वुच्चन्ति । मनुस्सरमणीयभावस्साति मनुस्सानं आरमणीयभावस्स । तस्स पन सीलादिगुणवसेन अचिन्तेय्यापरिमेय्यानुभावतापि होतीति भगवा “नाग्घन्ति सोळसि”न्ति अवोच । अचेतनाय भूमिया रमणीयता नाम गुणविसिद्धानं अरियानं सेवनवसेन वेदितब्बाति वुत्तं “इदानि...पे०... गामे वातिआदिमाहा”ति ।

रामणय्यकसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. यजमानसुत्तवण्णना

२६२. यजन्तानन्ति दक्खिण्यं उद्दिस्स देन्तानं । अट्ठप्पत्तिको सुत्तनिक्खेपोति दस्सेत्वा अत्थवण्णनं कातुं “तदा किरा”तिआदि वुत्तं । अगगन्ति सेट्ठं । तेहि तेहि वा यथालब्धसप्पिआदयो मा नस्सन्तु, अगगभावेन गहितानि सप्पिआदीनि केवलं अग्गिहि झापनेन, देवा मनुस्सा मिच्छागाहेन मा नस्सन्तु । तक्केनाति तक्कमत्तेन । “कथेमा”ति अम्हे मज्जथ, इदानि पस्सथ, पच्चक्खतो अयं वो...पे०... आगच्छतीति आहंसूति योजना ।

उपधिविपाकन्ति उपधीसु वा विपच्चति, उपधयो वा विपाका एतस्साति उपधिविपाकं । विप्फारवन्तं होति विपुलपक्खताय । भिक्खुसङ्घस्स अदंसु “सम्मासम्बुद्धेन महाब्रह्मना च एवं ओवादो दिन्नो”ति ।

यजमानसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. बुद्धवन्दनासुत्तवण्णना

२६३. उट्ठहाति उट्ठानं कायिकवीरियं करोहि । तेनाह “विचर, लोके”ति । चेतसिकवीरियं पन भगवता मत्थकं पापितमेव । तेनाह “विजितसङ्गामा”ति । द्वादसयोजनिकस्स उच्चभावेन । वित्थारतो पन आयामतो च अनेकयोजनसतसहस्सपरिमाणचक्कवाळं अतिव्यापेत्वा ठितस्स । पन्नभाराति पातितभार । निक्खेपितब्बतो भाराति आह “ओरोपितखन्था”तिआदि । ते हि तंसमङ्गिनो पुग्गलस्स सम्पातनट्ठेन भारा नाम । वुत्तज्जेतं “भारा हवे पच्चक्खन्था”ति (सं० नि० ३.२२) । तदेकदेसा च किलेसाभिसङ्कारा । पन्नरसाय पुण्णमाय रत्तिन्ति यथा पन्नरसपुण्णमाय रत्तियं परिपुण्णकाले उपक्किलेसविमुत्तो चन्दो सोभति, एवं तव चित्तं सब्बसो उपक्किलेसविमुत्तं सोभतीति अधिप्पायो ।

बुद्धवन्दनासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. गहट्ठवन्दनासुत्तवण्णना

२६४. पुथुद्दिसाति बहुदिसा । का पन ताति आह “चतस्सो दिसा चतस्सो अनुदिसा चा”ति । अनुदिसागहणेन चेत्य उट्ठं अधोपि गच्छतीति च दस्सेति । भूमिवासिनोति भूमिपटिबद्धवुत्तिनो । एतेन रुक्खपब्बतनिवासिनोपि गहिता होन्ति । चिररत्तसमाहितचित्तेति उपचारप्पनाझानानि उप्पादेत्वा अपरिहीनज्झानताय चिरकालं समाहितचित्ते । आपाणकोटिकन्ति जीवितपरियन्तं यावजीवं । एवमादीति आदि-सद्देन अवसेसपुज्जकिरियवत्थूनि सङ्गण्हाति । निच्चसीलवसेन पज्जहि, नियमसीलवसेन दसहि । पि-सद्देन ततो कतिपयेहि उपोसथसीलवसेन अट्ठहिपीति दस्सेति । धम्मिकेहीति धम्मतो अनपेतेहि । पमुखोति पमोक्खो ।

गहट्ठवन्दनासुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. सत्थारवन्दनासुत्तवण्णना

२६५. ब्रह्मजाणुकोति दक्खिणजाणुमण्डलं पथवियं ठपेत्वा वन्दमानो ब्रह्मजाणुको नाम तथाभूतो हुत्वा । यजितब्बतो

यक्खो, पूजनीयो। एवं पूजाविसेसयोगतो सक्कोति आह “सो यक्खोति सो सक्को”ति। सक्कस्स नमक्कारभाजनभूतज्झि पुच्छन्तो मातलि “को नाम सो यक्खो”ति आह। गुणनेमित्तकेहीति गुणहेतुकेहि अनन्तानि हि बुद्धानं नामानि, तानि च खो सब्बानिपि गुणनेमित्तकानेव। अनन्तगुणत्ता। वुत्तज्जेतं —

“असङ्ख्येय्यानि नामानि, सगुणेन महेसिनो।
गुणेन नाममुद्धेय्यं, अपि नामसहस्सतो”ति॥ —

तस्मा अनोमनामन्ति परिपुण्णगुणनामन्ति अत्थो। समतिक्कमेनाति सम्मा समुच्छिन्दनवसेन अतिक्कमेनेन। किलेसारीनं अपेतचयोति अपचयो, सो आरमितब्बट्टेन आरामो एतेसन्ति अपचयारामा। तेनाह “वट्ठविद्धंसने रता”ति।

सत्थारवन्दनासुत्तवण्णना निट्ठिता।

१०. सङ्खवन्दनासुत्तवण्णना

२६६. पूतिम्हि देहे मातु सरीरे सयनतो, अत्तनो एव वा पूतिदेहं सरीरं तस्मिं ठितताय अवत्थरित्वा सयनतो पूतिदेहसयाति योजना। कुणपम्हेतेति एते मनुस्सा असुचिदुग्गन्धजेगुच्छपटिक्कूले मातुकुच्छिसङ्गाते कुणपस्मिं दस मासे निमुग्गा। तेसं किन्नाम त्वं पिहयसीति योजना। एतेसं एतं विहयामीति एतेसं इसीनं एतं सम्मापटिपत्तिं विहयामि। इदानि तं पटिपत्तिं दस्सेतुं “न ते सं कोट्टे ओपेन्ती”ति वुत्तं। धज्जं कोट्टे न पक्खिपन्ति पक्खिपितब्बस्स च अभावतो। तेनाह “न हि एतेसं धज्ज”न्ति। परेसं निट्ठितन्ति परेसं गहितं सन्तकं तेसं पाकाय निट्ठितं। भिक्खाचारवत्तेनाति पिण्डाचरियाय। एसमाना परियेसन्ता। एवं परियिट्ठेन। यापेन्ति, न एसन्ति अनेसनं। सुसमादिन्नसुन्दरवताति सुट्ठु समादिन्नसोभनवता।

एवं सुभासितभासिनोति गन्धधुरविपस्सनाधुरानं वसेन गुणपरिमाणसुभासितस्सेव भासनसीला। अरियेन तुण्हीभूतेन तुण्हीभूता। ततो एव मनस्स सातिसयं समञ्चरा। गहितदण्डेसु परामासादिपयुत्तेसु दण्डादानादिहेतु उप्पज्जनककिलेसपरिळाहाभावतो निब्बुता। तेनाह “विस्सट्ठदण्डा”ति। सादानेसूति सभवादानेसु। अनादानाति तब्बिरहिता। तेनाह “भवयोनी”तिआदि।

सङ्खवन्दनासुत्तवण्णना निट्ठिता।

दुतियवग्गवण्णना निट्ठिता।

३. ततियवग्गो

१. छेत्वासुत्तवण्णना

२६७. वुत्तत्थमेव हेट्ठा देवपुत्तसंयुत्तवण्णनायं।

छेत्वासुत्तवण्णना निट्ठिता।

३. दुब्बणिण्यसुत्तवण्णना

२६८. दुब्बण्णो दुद्धसिको विरूपवण्णो । ओकोटिमकोति रस्सभावेन अवरकोटिमको । सक्केन गहितनाममेवेतं, न पन सो तथारूपो कोचि यक्खो । तेनाह “एको रूपावचरब्रह्मा”ति । यदि एवं कस्मा सो तथारूपो हुत्वा आगतोति आह “सक्को किरा”ति । कथं पनेत्थ जायति “सो एको रूपावचरब्रह्मा, न पनेसो अवरुद्धकयक्खो”ति युत्तिं दस्सेन्तो “अवरुद्धकयक्खा पना”ति आदिमाह । देवानं वचनं सुत्वा । फरुसेनाति फरुससमाचारेन । “को नाम मय्हं आसने सन्निसिन्नो”ति अक्खन्ति अनुप्पादेन्तो खन्ति यं ठत्वा । बलवचित्तीकारन्ति गरुतरं सक्कारबहुमानं । नीचवुत्तियाति परमनिपच्चकारे सुवूपसमने च दस्सियमाने । सक्कस्स ताय एव आचारसम्पत्तिया सक्कासने ठातुं, अत्तनो च आविकातुं असक्कोन्तो अन्तरधायि । उपहतचित्तोम्हीति खन्तिमेत्तानुद्दयासम्भावतो परस्मिं उपहतचित्तोम्हीति सक्को अत्तनो सभावं वदति । कोधवसे वत्तेतुन्ति कोधेन अत्तनो वसे निब्बत्तेतुं न सुकरोमहि, अथ खो कोधं मय्हं वसे न वत्तेमीति अधिप्पायो । चिरं न कुज्झामीति यदि मे कदाचि कोधो उप्पज्जेय्य, तं कोधं अनुवत्तेन्तो चिरकालं न कुज्झामि । न उपनय्यामीति अन्तो सचे मे कोधो उप्पज्जेय्य, खिप्पमेव च नं पटिविनेय्यन्ति तं मे पुब्बेव वतं परिपूरितं ।

दुब्बणिण्यसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

३. सम्बरिमायासुत्तवण्णना

२६९. आबाधिकोति आबाधो अस्स अत्थीति आबाधिको । वाचेसीति सिक्खापेसि । सम्बरो नाम असुरमायाय आदिपुरिसो पुरातनो असुरिन्दो । तं सन्धायाह “यथा सम्बरो”ति आदि । एवं पच्चति अज्जोपि मायावी मायं पयोजेत्वा । उपवादन्तरायो नाम खमापने सति विगच्छति, पाकतिकमेव होतीति आह “एवमस्स फासु भवेय्या”ति । तेनाति वेपचित्तिना सम्बरविज्जाय अदानेन वञ्चितत्ता । तथा अकत्वाति इसीनं सन्तिकं नेत्वा खमापनवसेन कातब्बं अकत्वा ।

सम्बरिमायासुत्तवण्णना निड्ढिता ।

४. अच्चयसुत्तवण्णना

२७०. सम्पयोजेसुन्ति अज्जमज्जं वाचसिकं फरुसं पयोजेसुं । तेनाह “कलहं अकंसू”ति, विवादं अकंसूति अत्थो । अतिक्कम्मवचनन्ति वचीसंवरं अतिक्कमित्त्वा वचनं । यस्मा अच्चये देसियमाने तं खीणयति अज्जमज्जस्स खममानस्स खमनं पटिगण्हतो, तस्मा वुत्तं “नप्पटिगण्हातीति न खमती”ति । तुम्हाकं वसे वत्ततु, विसेवितं अकत्वा यथाकामकरणीयो होतु । मित्तधम्मो इध उत्तरपदलोपेन “मित्तो”ति वुत्तोति आह “मित्तधम्मे”ति । करणवचनन्ति “मित्तेही”ति करणवचनं भुम्मत्थे । तेनाह “मित्तेसू”ति । यथा निब्बत्तसभावस्स भावतो अज्जथत्तं जरा, एवं मित्तभावतो वुत्तविपरियायो अमित्तधम्मो जरापरियायेन वुत्तो । अगारय्हं अनवज्जं सब्बसो पहीनकिलेसं । तेनाह “खीणासवपुग्गल”न्ति ।

अच्चयसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

५. अक्कोधसुत्तवण्णना

२७१. कोधो तुम्हे मा अभिभवीति एत्थ कोधेन अनभिभवनीयत्तं खन्तिमेत्ताकरुणादितप्पटिपक्खधम्मपरिव्रूहनेन । तथा हि तंसमङ्गिनो कोधो अभिभुय्यतीति आह “तुम्हेव कोधं अभिभवथ । कुज्झन्तानं मा पटिकुज्झित्था”ति । पटिपदाति एसा पटिपत्ति । मेत्ताति अप्पनाप्पत्ता मेत्ता । तदुपचारो मेत्तापुब्बभागो । न विहिंसति किञ्चि एतायाति अविहिंसा । करुणाति अप्पनाप्पत्तकरुणा वेदितब्बा । तदुपचारो करुणापुब्बभागो । लामकजनन्ति खन्तिआदीसु योनिसोमनसिकाराभावेन गारहसमाचारसमायोगेन च निहीनं जनं । पच्चयपरिसुद्धिया कोधो अभिमदमानो पुग्गलं अभिमदति, तस्स सो पटिसङ्खानभावनाबलेहि सम्मदेव पहातब्बोति ।

अक्कोधसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

ततियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

सारत्थप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

सक्कसंयुत्तवण्णनाय लीनत्थप्पकासना समत्ता ।

निट्ठिता च सारत्थप्पकासिनिया

संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय सगाथावग्गवण्णना ।

पठमो भागो निट्ठितो ।